

İGÜ
Sosyal Bilimler
Dergisi
IGU JOURNAL of
SOCIAL SCIENCES

İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY
JOURNAL of SOCIAL SCIENCES

CİLT / VOLUME: 5 SAYI / ISSUE: 1

ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

NİSAN / APRIL 2018

© İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları
© *Istanbul Gelisim University Press*
Sertifika No / *Certificate Number*: 23696
Her hakkı saklıdır. *All rights reserved.*

Baskı ve cilt:
Printing and binding:

Servet İşler
Sertifika No. 40352
Tel: +90 212 5939467
E-posta: islercopy@hotmail.com

**“İGÜ Sosyal Bilimler Dergisi”
Harmanlanma ve İndekslenme Bilgileri:**

*“IGU Journal of Social Sciences”
is Harvested and Indexed in:*

TR Dizin

DergiPark
AKADEMİK

**EBSCO Discovery
Service**

OpenAIRE

Sosyal Bilimler Atf Dizini

**İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (İGÜSBD)
ULUSLARARASI HAKEMLİ DERGİ**

CİLT 5 • SAYI 1 • NİSAN 2018 • ISSN: 2148-4287 & E-ISSN: 2148-7189

İstanbul Gelişim Üniversitesi Adına Sahibi

Prof. Dr. Burhan AYKAÇ

Editör

Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ

Editör Yardımcıları

PhD. Viktoriia DEMYDOVA

PhD. Onur ÖZDEMİR

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN

Prof. Dr. Şenol DÜRGÜN

Prof. Dr. Ayten ERDOĞAN

Prof. Dr. Nezir KÖSE

Prof. Dr. Nimet Hülya TIRMANDIOĞLU TALU

Yazı İşleri Kurulu

Ahmet Şenol ARMAĞAN

Tuğçe GÜR TÜRKDOĞAN

Aysun KÖRLÜ

Akan Emre PİLGİR

Elif ŞAHİN

Merve VURAL

Tasarım

Özgür KIYAK

Yazışma ve Haberleşme Adresi

İstanbul Gelişim Üniversitesi - Cihangir Mah. Şehit Jandarma Komando Er Hakan Öner Sok. No: 1
34310 Avcılar / İstanbul / TÜRKİYE

Tel: +90 212 4227000 **Dahili:** 341, 350, 377 **Belgeç:** +90 212 4227401

E-posta: igusbd@gelisim.edu.tr **Ağ sayfası:** <http://dergi.gelisim.edu.tr> **Twitter:** @IGUSBD

İstanbul Gelişim Üniversitesi yayını olan Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş, varsayım, sav veya tezler eser sahiplerine aittir; İstanbul Gelişim Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

**ISTANBUL GELİSİM UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (IGUJSS)
INTERNATIONAL PEER-REVIEWED JOURNAL**

VOLUME 5 • ISSUE 1 • APRIL 2018 • ISSN: 2148-4287 & e-ISSN: 2148-7189

Owner on Behalf of Istanbul Gelişim University

Prof. Dr. Burhan AYKAC

Editor

Prof. Dr. Nail OZTAŞ

Assistant Editors

Viktoriiia DEMYDOVA, PhD.

Onur OZDEMİR, PhD.

Editorial Board

Prof. Dr. Burhanettin Aykut ARIKAN

Prof. Dr. Senol DURGUN

Prof. Dr. Ayten ERDOGAN

Prof. Dr. Nezir KOSE

Prof. Dr. Nimet Hulya TIRMANDIOGLU TALU

Publication Board

Ahmet Senol ARMAGAN

Tuğçe GUR TURKDOGAN

Aysun KORLU

Akın Emre PILGIR

Elif SAHİN

Merve VURAL

Design

Ozgur KIYAK

Correspondence and Communication

Istanbul Gelişim University - Cihangir Mah. Sehit Jandarma Komando Er Hakan Oner Sok. No: 1
34310 Avcilar / Istanbul / TURKEY

Phone: +90 212 4227000 **Ext.** 341, 350, 377 **Fax:** +90 212 4227401

E-mail: igusbd@gelisim.edu.tr **Web site:** <http://dergi.gelisim.edu.tr> **Twitter:** [@IGUSBD](https://twitter.com/IGUSBD)

The Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed journal and published biannually. The opinions, thoughts, postulations or proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in any way, represent those of the Istanbul Gelişim University

Danışma Kurulu

Prof. Dr.

Ahmet AKSOY (Gazi Üni.-Türkiye)
Ahmet YILMAZ (Marmara Üni.-Türkiye)
Binnur YEŞİLYAPRAK (Ankara Üni.-Türkiye)
Brantly WOMACK (Virginia Üni.-ABD)
Derman KÜÇÜKALTAN (İstanbul Arel Üni.-Türkiye)
Ertan EĞRİBEL (İstanbul Üni.-Türkiye)
Fawaz GERGES (London School of Economics-İngiltere)
Gülay AKGÜN YILMAZ (Marmara Üni.-Türkiye)
Hamza ÇEŞTEPE (Bülent Ecevit Üni.-Türkiye)
Hasan VERGİL (İstanbul Üni.-Türkiye.)
Hayri ÜLGEN (İstanbul Üni.-Türkiye)
Hikmet KAVRUK (Gazi Üni.-Türkiye)
İsmail KIZILIRMAK (İstanbul Üni.-Türkiye)
Kurban ÜNLÜÖREN (Gazi Üni.-Türkiye)
Kurtuluş KARAMUSTAFA (Erciyes Üni.-Türkiye)
Masanori NAITO (Doshisha Uni.-Japonya)
Mesut Hakkı CAŞIN (İstinye Üni.-Türkiye)
Muhammed Ali AZERCHAB (Tahran Üni.- İran)
Nail ÖZTAŞ (İstanbul Gelişim Üni.-Türkiye)
Nedim BAHÇEKAPILI (Avrupa İslam Üni.-Hollanda)
Neşe Hatice ERİM (Medeniyet Üni.-Türkiye)
Neşe KARS TAYANÇ (İstanbul Üni.-Türkiye)
Nuray ALTUĞ (Marmara Üni.-Türkiye)
Nurcan METİN (Trakya Üni.-Türkiye)
Robert C. MYRTLE (Uni. of Southern California-ABD)
Ronald C. KEITH (Griffith Üni.-Avustralya)
Sabahattin GÜLLÜLÜ (Maltepe Üni.-Türkiye)
Sadi UZUNOĞLU (Trakya Üni.-Türkiye)
Şenol DURGUN (İstanbul Gelişim Üni.-Türkiye)
Seyfettin ERDOĞAN (İstanbul Medeniyet Üni.-Türkiye)
Tevfik ERDEM (Gazi Üni.-Türkiye)
Tlemcani Ben OUCEF (Cezayir Üni.-Cezayir)
Torsten J. SELCK (Oldenburg Uni.-Almanya)
Udo STEINBACH (HUMBOLDT-VIADRINA G.P.-Almanya)
Ulvi KESER (Girne Amerikan Üni.-K.K.T.C.)
Umut AVCI (Muğla Üni.-Türkiye)
Wang LI (Jilin Üni.-Çin Halk Cumhuriyeti)
Yüksel ÖZTÜRK (Gazi Üni.-Türkiye)

Doç. Dr.

Elbeyi PELİT (Afyon Kocatepe Üni.-Türkiye)
Kyu-Nahm JUN (Wayne State Üni.-ABD)
Mahabat BAIMYRZAeva (Middlebury Ulus. Çalş. Ens.-ABD)
Mehmet ALTINÖZ (Hacettepe Üni.-Türkiye)
Thomas BRYER (University of Central Florida-ABD)

Dr.

Ash Narain ROY (Yeni Delhi Sosyal Bilimler Enst.-Hindistan)
Giovanni ERCOLANI (Muncia Uni.-İspanya)
Syed HASANAT (Jilin University-Çin Halk Cumhuriyeti)

Bu Sayının Hakemleri

Prof. Dr.

Aslı ALICI
Burhanettin Aykut ARIKAN
Erol BULUT
Tunçhan CURA
F. Beğlü DİKEÇLİĞİL
Şenol DURGUN
Durdu Kamuran GÜÇLÜ
Kamer KASIM
Erol KILIÇ
Gürcan KOÇAN
Nezir KÖSE
Wang LI
Ahmet NOHUTÇU
Barış ÖZDAL
Kenan ÖZDEN
Ömer ÖZER
Lerzan ÖZKALE
İbrahim ŞİRİN
Nimet Hülya TIRMANDIOĞLU TALU
Veysel ULUSOY
Kürşat YALÇINER
Solmaz ZELYÜT

Doç. Dr.

Erkut AKKARTAL
Mine M. AFACAN FINDIKLI
Özlem ATALIK
Ayşe Gönül DEMİREL
Selim KARAHASANOĞLU
Özer KÖSEOĞLU
Ömer KURTBAG
Derda KÜÇÜKALP
Hasip SAYGILI
Hasan Engin ŞENER
Metehan TOLON
Murat USTAOĞLU
Çağdaş ÜNGÖR
Erol YILDIR

Dr. Öğr. Üyesi

Pelin ALCAN
Deniz AKÇAY
Semiha Ümit ARAT
Serdar ÇÖP
Nurten ELKİN
Kemal ERKİŞİ
Emre ERGÜVEN
Hatice Gaye GENCER
Zeynep GERGİN
Serkan GÜRISOY
İdris GÜZEL
Aysun KAYA
Kadir MERSİN
Kağan OKATAN
Murat ÖZTÜRK
Levent POLAT
Esin SARIMAN ÖZEN
Necip Ozan TIRYAKIOĞLU
Sinem TUNA
Fatih TÜYSÜZ
Hülya YILMAZ
Selman Salim KESGİN

Advisory Board

Prof. Dr.	Ahmet AKSOY (Gazi Uni.-Turkey) Ahmet YILMAZ (Marmara Uni.-Turkey) Binnur YESILYAPRAK (Ankara Uni.-Turkey) Brantly WOMACK (Virginia Uni.-USA) Derman KUCUKALTAN (Istanbul Arel Uni.-Turkey) Ertan EGRIBEL (Istanbul Uni.-Turkey) Fawaz GERGES (London School of Economics-UK) Gulay AKGUN YILMAZ (Marmara Uni.-Turkey) Hamza CESTEPE (Bülent Ecevit Uni.-Turkey) Hasan VERGİL (Istanbul Uni.-Turkey) Hayri ULGEN (Istanbul Uni.-Turkey) Hikmet KAVRUK (Gazi Uni.-Turkey) Ismail KIZILIRMAK (Istanbul Uni.-Turkey) Kurban UNLUOREN (Gazi Uni.-Turkey) Kurtuluş KARAMUSTAFA (Erciyes Uni.-Turkey) Masanori NAITO (Doshisha Uni.-Japan) Mesut Hakkı CASIN (Istinye Uni.-Turkey) Muhammed Ali AZERCHAB (Tehran Uni.-Iran) Nail OZTAS (Istanbul Gelisim Uni.-Turkey) Nedim BAHCEKAPILI (Islamic Uni. of Europe-Netherlands) Neşe Hatice ERİM (Medeniyet Uni.-Turkey) Neşe KARS TAYANC (Istanbul Uni.-Turkey) Nuray ALTUG (Marmara Uni.-Turkey) Nurcan METIN (Trakya Uni.-Turkey) Robert C. MYRTLE (Uni. of Southern California-USA) Ronald C. KEITH (Griffith Uni.-Australia) Sabahattin GULLULU (Maltepe Üni) Sadi UZUNOGLU (Trakya Uni.-Turkey) Şenol DURGUN (Istanbul Gelisim Uni.-Turkey) Seyfettin ERDOGAN (Istanbul Medeniyet Uni.-Turkey) Tevfik ERDEM (Gazi Uni.-Turkey) Tlemcani Ben OUCEF (University of Algiers-Algeria) Torsten J. SELCK (Oldenburg Uni.-Germany) Udo STEINBACH (HUMBOLDT-VIADRINA G.P.-Germany) Ulvi KESER (Girne American Uni.-T.R.N.C.) Umut AVCI (Mugla Uni.-Turkey) Wang LI (Jilin Uni.-China) Yüksel OZTURK (Gazi Uni.-Turkey)
Assoc. Prof. Dr.	Elbeyi PELIT (Afyon Kocatepe Uni.-Turkey) Kyu-Nahm JUN (Wayne State Uni.-USA) Mahabat BAIMYRZAEVA (Middlebury Inst. of Int. St. – USA) Mehmet ALTINOZ (Hacettepe Uni.-Türkiye) Thomas BRYER (University of Central Florida-USA)
Dr.	Ash Narain ROY (Social Science Institute of New Delhi.-India) Giovanni ERCOLANI (Muncia Uni.-Spain) Syed HASANAT (Jilin University-China)

Reviewers for This Issue

Prof. Dr.

Aslı ALICI
Burhanettin Aykut ARIKAN
Erol BULUT
Tunçhan CURA
F. Beğlü DİKEÇLİĞİL
Şenol DURGUN
Durdu Kamuran GÜÇLÜ
Kamer KASIM
Erol KILIÇ
Gürcan KOÇAN
Nezir KÖSE
Wang LI
Ahmet NOHUTÇU
Barış ÖZDAL
Kenan ÖZDEN
Ömer ÖZER
Lerzan ÖZKALE
İbrahim ŞİRİN
Nimet Hülya TIRMANDIOĞLU TALU
Veysel ULUSOY
Kürşat YALÇINER
Solmaz ZELYÜT

Assoc. Prof. Dr.

Erkut AKKARTAL
Mine M. AFACAN FINDIKLI
Özlem ATALIK
Ayşe Gönül DEMİREL
Selim KARAHASANOĞLU
Özer KÖSEOĞLU
Ömer KURTBAĞ
Derda KÜÇÜKALP
Hasip SAYGILI
Hasan Engin ŞENER
Metehan TOLON
Murat USTAOĞLU
Çağdaş ÜNGÖR
Erol YILDIR

Asst. Prof. Dr.

Pelin ALCAN
Deniz AKÇAY
Semiha Ümit ARAT
Serdar ÇÖP
Nurten ELKİN
Kemal ERKİŞİ
Emre ERGÜVEN
Hatice Gaye GENCER
Zeynep GERGİN
Serkan GÜRSOY
İdris GÜZEL
Aysun KAYA
Kadir MERSİN
Kağan OKATAN
Murat ÖZTÜRK
Levent POLAT
Esin SARIMAN ÖZEN
Necip Ozan TIRYAKIOĞLU
Sinem TUNA
Fatih TÜYSÜZ
Hülya YILMAZ
Selman Salim KESGİN

Editörden

Kıymetli Okuyucularımız;

Bilgi ve değer üretilmesine katkı vermek; akademik yayıncılıkta nitelikli bir referans kaynağı olmak; ekolojik, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirliği önelemek genç dergimizin öncelikli hedefleridir. Yayın hayatına başladığı günden bu yana bu hedeflerin ancak ve ancak ilkeli yayıncılık politikası, bilim ve ifade özgürlüğüne saygı, bilim ve araştırma etiği ilkelerine koşulsuz bağlılık ile gerçekleştirilebileceğine inancı tam olan ekiplerin gayreti ile yönetilmiş olan İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin editör kurulu nöbetini devralmaktan dolayı heyecanlıyız. Anılan hedeflere, tıpkı bizden önceki nöbet erbabı gibi, biz de dergimizin yayın politika ve ilkelerine sıkı sıkıya bağlı kalarak yürüyeceğiz.

Elinizdeki Nisan 2018 sayısı ile birlikte İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin editör heyetinde, danışma kurulu üyelerinde, kapak ve içerik tasarımında, yayın ve hakem kurullarında ve -bu sayıdan sonra uygulanmak üzere- atıf sisteminde değişikliklere gidilmiştir. Bu değişikliklerin bir kısmı, kararlı bir şekilde hedeflediğimiz en saygın endeksler tarafından izlenen dergi olmak hedefimiz doğrultusunda, bir kısmı teknolojik değişimlerin sağladığı imkânlardan yararlanmak için, bir kısmı da estetik kaygılarla yapılmıştır. Bu sayı ve anılan değişiklikleri gerçekleştirmek için yayın ekibimizin mensupları çok emek harcadı. Her birine ayrı ayrı müteşekkirimiz.

Ülkemiz; evrensel bilimi izlemek ve dünya bilgi üretimine katkı sağlamak konusunda nice zamandır arzu ettiği seviyelerde değildi. İyi dergicilik; bilgi ve değer üretmeye, disiplinlerarası ve ekoller arası tartışmaya, bilgiyi sistematize ederek süzgeçten geçirmeye zemin ve imkân sağlamaktadır. Dolayısıyla biz, iyi dergiciliği, hem evrensel bilgi üretimine, hem de ülkemiz biliminin gelişimine katkı imkânı olarak görmekteyiz. Bu anlayışla İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi editörlüğü görevini devralıyor bizden önceki meslektaşlarımıza kıymetli emekleri için teşekkür ediyoruz.

Saygılarımızla.

Editör ve Yayın Ekibi Adına
Prof. Dr. Nail ÖZTAŞ
Editör

Editor's Note

To the Respected Readers of IGUJSS;

Contributing to the production of knowledge and creation of value; be a qualified reference source in academic publishing; and giving priority to ecological, economic and social sustainability are the primary goals of our young journal. Since the day of its first issue, the editorial teams of the *IGUJSS* has unconditionally believed that these goals can only be achieved through respect for freedom of science and freedom of speech as well as unconditional commitment to the ethical codes of research and publication. As the new editorial team, we are excited to take over the editorial duty of the *Istanbul Gelişim University Journal of Social Sciences* and we will walk to the goals of the journal by strictly adhering to the publishing policies and principles of our journal, just as our predecessors did before.

Along with April 2018 issue, changes have been made in the editorial board of the *IGUJSS*, members of the advisory board, in the design of its cover and content, in the publication and reviewer procedures, and in the citation system used. Some of these changes have been made with aesthetic concerns some others in order to take advantage of the opportunities provided by technological changes, and others in order to be a journal to be followed by the most esteemed indexes that we have aimed for decisively. The members of our publishing team have spent a lot of effort to realize the noted changes. We are grateful to each one individually.

Turkey's contribution to world scientific knowledge production in social sciences is still modest. Good quality academic journals provide an opportunity to increase production and dissemination of knowledge and value, to interdisciplinary and inter-school debate, to systemize and filter the information. Therefore, we see good quality academic journals as an opportunity to contribute both to universal knowledge production and to the development of our country's science. With this understanding, we take over the task of editing the *Istanbul Gelişim University Journal of Social Sciences*. We thank our colleagues who have successfully served the journal before us for their valuable contributions.

**On behalf of the Editorial
and Publication Team Members
Nail ÖZTAŞ, Ph.D., Editor**

İÇİNDEKİLER

- 1-18** Selin DİNGİLOĞLU
Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi İşgücünün (Yeniden) Üretimi: Sümerbank ve Etibank Örneği
(İngilizce)
- 19-44** Feyzullah YETGİN, Orkun İÇTEN
TOPSIS Yöntemi ile Borsa İstanbul'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının 2007-2016 Yılları Arası Finansal Performans Analizi
- 45-59** Fatih DURGUN
Lex Animata ve Lex Facit Regem Prensipleri Çerçevesinde 13. ve 14. Yüzyıllarda İngiliz Siyaset Düşüncesinin Krizi
- 60-78** Nuriye ÇELİK
Değişen Devlet Algısı: Toplumsallıktan Bireyselliğe
- 79-100** Mustafa YETİM, Ramazan ERDAĞ
Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi
- 101-113** Song NIU
Ulusal Güvenlik Açısından Çin'in Hac Sorunu (İngilizce)
- 114-126** İpek Fatma ÇEVİK
Mekanik Yeniden Üretim Sonucu Kaybolan Sanat Yapıtının Aurasını Teknolojik Yenilikler Yolu ile Yeniden Bulmak
- 127-148** Yakup ÇELİKBİLEK
Uçak İniş Probleminin Çizelgelenmesinde Bulanık Küme Temelli Bir Genetik Algoritma Yaklaşımı
(İngilizce)

- 149-168 | Metin UYAR
Muhasebe Denetimi ve İç Kontrol Sisteminin İşletmelerde İnovasyon Yapma Yeteneğine Etkileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme
- 169-191 | Oğuzhan YAVUZ
Depo Yeri Seçimi Probleminde Gri Sistem Teorisi ve VIKOR Yönteminin Karşılaştırmalı Analizi
- 192-220 | Sinem BÜYÜKSAATÇI KİRİŞ, Dilek YILMAZ BÖREKÇİ
Sürdürülebilir Liman İşletmeciliğini Yönlendirici ve Engelleyici Faktörler: Bir Üçlü Bilanço Yaklaşımı
- 221-230 | Yasin Galip GENÇER, Ulaş AKKÜÇÜK
Türk Tüketicilerin Birleştirilmiş Ürünler Üzerindeki Tercihi: Akıllı Telefon Örneği (İngilizce)
- Kitap İncelemeleri*
- 231-234 | Elif ŞAHİN
Kitap İncelemesi 1: "Felsefeye Giriş"
- 235-237 | Merve VURAL
Kitap İncelemesi 2: "Sosyal Ağ Analizi"
- 238-241 | Aybike AÇIKEL
Kitap İncelemesi 3: "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna" (İngilizce)

CONTENTS

- 1-18 Selin DINGILOGLU
The (Re)production of the Industrial Labor Force in Early Republican Turkey: The Case of Sümerbank and Etibank
- 19-44 Feyzullah YETGIN, Orkun ICTEN
Performance Analysis of REITs Quoted in Borsa Istanbul for the Term of 2007-2016 with the Using of TOPSIS Method (Turkish)
- 45-59 Fatih DURGUN
The Crisis of the Thirteenth and Fourteenth-Century English Political Thought within the Scope of Lex Animata and Lex Facit Regem Principles (Turkish)
- 60-78 Nuriye CELIK
Changing Perception of State: From Socialization to Individuality (Turkish)
- 79-100 Mustafa YETIM, Ramazan ERDAG
Critical Discourse Era in International Relations: The Advance of Revisionist Discourse (Turkish)
- 101-113 Song NIU
China's Hajj Affairs under the Perspective of National Security
- 114-126 Ipek Fatma CEVIK
Refinding the Aura of an Artifact which was Lost due to Mechanical Reproduction by the Use of Technological Innovations (Turkish)
- 127-148 Yakup CELIKBILEK
A Fuzzy Cluster Based Genetic Algorithm Approach for the Aircraft Landing Scheduling Problem

- 149-168** | Metin UYAR
An Empirical Study on the Effects of Accounting Audit and Internal Control System on the Innovation Ability of the Enterprises (Turkish)
- 169-191** | Oguzhan YAVUZ
Comparative Analysis of Multi-Criteria Evaluation of Warehouse Location Problem Based on Grey Systems Theory and VIKOR Method (Turkish)
- 192-220** | Sinem BUYUKSAATCI KIRIS, Dilek YILMAZ BOREKCI
Drivers and Barriers for Sustainable Port Management: A Triple Bottom Line Approach (Turkish)
- 221-230** | Yasin Galip GENCER, Ulaş AKKUCUK
The Preference of Turkish Consumers on Converged Products: The Smartphone Example
- Book Reviews*
- 231-234** | Elif SAHIN
Book Review 1: "Introduction to Philosophy" (Turkish)
- 235-237** | Merve VURAL
Book Review 2: "Social Network Analysis" (Turkish)
- 238-241** | Aybike ACIKEL
Book Review 3: "From Separation of Soviet Union to Annexion of Crimea Ukraine on the Foreign Policy of Russia"

İGÜSBD

Cilt 5, Sayı 1, Nisan 2018 ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

Makale İstatistikleri

IGUJSS

Vol. 5, Issue 1, April 2018 ISSN: 2148-4287 e-ISSN: 2148-7189

Article Statistics

Bu Sayının Makaleleri

Articles of this Issue 12

Düzeltilme Alan Makaleler

Corrected Articles 7

Reddedilen Makaleler

Rejected Articles 23

Kabul Edilen Makaleler

Accepted Articles 5

Süreci Devam Eden Makaleler

Articles in Process 28

Dergimize gönderilen makalelerin tümü intihal tespit amacıyla incelenmektedir.

All articles submitted to our journal are analyzed by plagiarism detection tools.

The (Re)production of the Industrial Labor Force in Early Republican Turkey: The Case of Sümerbank and Etibank*

Selin DİNGİLOĞLU**

Abstract

One of the major problems of the statist industrialization policies in 1930s and 1940s in Turkey was both the quantitative and qualitative deficiencies in terms of industrial labor force. State-run enterprises of Sümerbank and Etibank, which were established in that period, did not only lead the drive for industrialization, but also for handling the labor force problems including high rates of worker rotation, lack of skilled workers, or the issue of peasant-workers, and initiated several programs and facilities which had crucial consequences as far as the formation of an industrial working class and the reproduction of industrial labor force were concerned. The article focuses on three of them -housing, nutrition and health programs- by examining the evaluations of the bureaucrats and factory managements as well as the experiences and reactions of the Etibank and Sümerbank workers.

Keywords: Industrialization, Sümerbank, Etibank, Industrial Working Class, Reproduction of Labor Force

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sanayi İşgücünün (Yeniden) Üretimi: Sümerbank ve Etibank Örneği

Öz

Türkiye’de 1930’lu ve 1940’lı yıllar boyunca devletçi sanayileşme politikasının başlıca meselelerinden biri, sanayi işgücünün nitel ve nicel yetersizliği olmuştur. Bu dönemde kurulan Sümerbank ve Etibank kamu iktisadi teşekkülleri, sadece dönemin sanayileşme hamlesinde değil, aynı zamanda yüksek işçi devir oranları, kalifiye işçi eksikliği ya da köylü-işçilik gibi sorunlarla baş etme çabasında da öncü roller üstlenmiş, sanayi işçi sınıfının oluşumu ve sınıai emek gücünün yeniden üretimi açısından önemli sonuçları olan bir dizi program ve faaliyet yürütmüştür. Makalede bunların üçüne -konut, gıda ve sağlık alanındaki faaliyetlere- odaklanılmakta; bu bağlamda gerek dönemin bürokratlarının ve işletme yönetiminin değerlendirmeleri, gerekse Etibank ve Sümerbank işçilerin deneyim ve tepkileri değerlendirilmektedir.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 10.08.2017

Kabul/Accepted: 21.08.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.332258>

* This article is based on the master's thesis "The statist industrialization and the formation of industrial working class in the early republic" (2006) submitted by the author to the Atatürk Inst. for Modern Turkish History at Boğaziçi Univ. and supervised by Prof. Dr. Şevket Pamuk.

** Asst. Prof. Dr., Istanbul Gelişim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Political Science and Int. Relations, Istanbul, Turkey,

E-mail: sdingiloglu@gelisim.edu.tr ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9842-1510>

Anahtar Kelimeler: Sanayileşme, Sümerbank, Etibank, Sınai İşçi Sınıfı, Emek Gücünün Yeniden Üretimi

Introduction

The advance of the modern industrial capitalism is not merely a change in the production process, or an economic transformation in its narrow sense, but creates a new social world of experiences and identities, including those of the industrial working class. Accordingly, the factories are not just places of production, but also of the formation of this new social world along with the formation of industrial working class.

Considering the effects of the Great Depression on the international trading volume and capital mobility as well as the limited capital accumulation inherited from the Ottoman period, protectionism and statist industrialization appeared to be only option for the newly-established Turkish republic to institute industrial capitalism in the 1930s. One of the basic problems of the industrialization in Turkey were the supply and stability of the labor force throughout the 1930s-1940s. The fact that the slow process of industrialization did not pave the way for generation of mass employment on the one hand, and by extension, the continuing prevalence of small property in land ownership, on the other hand, made the public enterprises to find solutions to the problem of the labor force supply. Housing facilities, health services and nutritional assistance were among the instruments developed to this end.

Before discussing those facilities and services with focus on the special case of Sümerbank and Etibank, it would be useful to portray a general picture of the Turkish industrial proletariat. According to the 1927 census, total population of the Turkey was approximately 13.5 million, 39 percent of which constituted active labor force. And only 5.59 percent of this labor force was working in the industry. Furthermore, 67 percent of the industrial workers was employed by small workshops rather than factories (if we call only those workplaces which employed more than 10 workers a factory). The rate of those workplaces which employed less than 5 workers was as high as 90 percent.¹

In general, we can say that the Turkish republic initiated statist industrialization in 1930s with a limited number of workers who, furthermore, were largely divided between small enterprises. So, how did the statist industrialization change this picture? Although available statistics regarding working class from those years are not sufficient,² they manage to give a general idea. While there was not a considerable increase in the number of the industrial workers within the scope of the Labor Code (from 249,414 in 1937 to

¹ Ahmet Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, Ankara, İmge Yayınevi, 1999, p. 213, 216; Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, Ankara, Epos Yayınları, 2010, p. 118.

² Labor statistics of 1937, 1938 and 1943 involved only the workplaces and workers which were in the scope of Labor Code (1936). But only those workplaces which employed more than 10 workers were included by this code, where as the majority of the them employed less than 5 workers.

268,851 in 1943) especially until the end of the Second World War, the number of the industrial workplaces was, however, halved (from 5,204 in 1937 to 2,791 in 1943), which resulted in the doubling of the average number of the workers per workplace (from 42 in 1937 to 86 in 1943).³ As several reports by the Sümerbank and Etibank inspection committees and other sources indicated, large-scale public enterprises played a considerable role in this concentration.⁴ In discussing the fusion that gathered the mine enterprises in the basin under the umbrella of Etibank in 1940, "managing labor force issues under a single administration" was specified among the expectations.⁵ One of those "issues to be managed" was securing a regular labor force for the industry.

1. The Problem of Rotation

The early republican Turkey was, to a large extent, an agricultural country, with a rural population of 75.8 percent in 1927. This rate changed on a very limited scale throughout the 1930s and 1940s (75.6 percent in 1940, and still around 75 percent in 1950).⁶ The labor force was distributed among different sectors correspondingly: While the agriculture employed 89.4, 86.7 and 86.5 in 1933, 1939 and 1944 respectively, the same rate was 4.9, 8.0 and 8.3 as far as the industry was concerned. But more importantly, those who worked in the industry were seasonal workers, that is, a great part of them did not quit agricultural employment even if they worked at the factories for few months.

Considering the fact that in the universal experience of the advance of industrialization, the basic source of industrial labor force was the proletarianization of peasants and artisans, this would create a difficult problem to deal with. This process of proletarianization and the emergence of factory workers were determined by different dynamics of capitalist development in different places. In early republican Turkey, small scale land property was still prevalent. Although partial developments could be observed during those years towards dispossession in agriculture, they were not to the extent that changed the general picture.⁷ The prevalence of small enterprises in agriculture impeded the emergence of paid labor in the rural economy, as well as of a mass of workers who would join the industrial proletariat. Turkey had a relatively enhanced tradition inherited from the Ottoman era, as far as the artisan segment of society was concerned. Several feasibility reports prepared during the foundation of textile and weaving factories referred to this potential

³ Makal, *Tek Partili Dönemde*, p.308.

⁴ See for example, Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943, p. 1; Zafer Toprak, *Sümerbank Holding A.Ş.*, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1990. p. 168.

⁵ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesi 1940 Yılı Raporu*, 1941, p. 1.

⁶ Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi*, p. 117.

⁷ Ahmet Makal, "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu ve Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı Yıllar", *Toplum ve Bilim*, No: 92, Spring 2002, p. 39.

as a possible resource of labor force.⁸ However, researches on this topic indicates that there was no considerable transfer of regular labor force from artisans to the newly established industry neither.⁹

In that case, from where and how did those factories recruit the labor force they needed? Although it did not result in a massive dispossession as said before, the damaging effects of the long and successive wars on the traditional rural economy, the attempts to pay high taxes and compensate the reduced agricultural incomes with a salary led to the seasonal migration of peasants and farmers. But, on the other hand, this very recruitment model based on seasonal migration of the peasants who worked in factories for a certain period of time and then turned back to their villages during the harvest resolved the problem only partially, and in fact, became a problem in itself, that is, an obstacle to the formation of a permanent industrial labor force.

The most important indication of this problem was the high rotation rates and absenteeism, that were the subject of many complaints by the authorities in those years. Available data regarding worker rotation rates were spectacular. The absenteeism rate in Sümerbank reached at 93.58 percent in 1944. This figure was 165 percent for Etibank in 1941. According to the records of the High Arbitrage Board, an organ that resolved collective labor disputes, the majority of the 11,500 workers in Ereğli coal enterprises worked six months in the mines and six months in their villages. The same rate was approximately 300 percent in the state-owned sugar factories in 1940.¹⁰ Relevant complaints were very common in the inspection reports for Sümerbank and Etibank. An important difficulty caused by the high rotation rates was the low efficiency and profitability rates resulting from the inability to train qualified workers. For example, the report on Etibank (1940) mentioned the lack of professional workers in Zonguldak basin, and that approximately 80 percent of the workers were farmers from nearby villages.¹¹

One of the explanations for the inadequate transfer of the regular labor force to industry which was frequently referred by the intellectuals, bureaucrats and politicians of that time was the conservative mindset and resistance by the peasantry against modernization. According to Sarç, who gave one of the typical examples of this reasoning, "... the opinions of the peasantry were far from being materialistic. It can be said that, as a rule, our farmers

⁸ For example, Soviet reports mentioned the access to the unemployed weavers as the advantage of Denizli and Kayseri, which were among the proposed places for a textile factory. See "Türkiye Pamuk, Keten, Kendir, Kimya, Demir Sanayii Hakkında Sovyet Mühassısları Tarafından Verilen Raporlar", quoted by İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları, 1982, p. 153, 189.

⁹ See Makal, "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu".

¹⁰ Quoted by Y.N. Rozaliyev, *Türkiye Sanayi Proletaryası*, İstanbul, Yar Yayınları, 1974, p. 62; Nusret Ekin, "Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koydukları Neticeler", *İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, Dokuzuncu-Onuncu-Onbirinci Kitap, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayını, pp. 135-136.

¹¹ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası 1940, p. 21.

prefer staying on their land rather than improving their level of welfare [...] high wages do not always attract them to the factories."¹²

Yet this image of improvement in the level of welfare was, at least, highly controversial. Yerasimos depicts the discouraging conditions of working in industry as follows:

Considering the relatively more elaborate form of exploitation in general and the despotic image of industrialization in the beginning in particular, working conditions in factories, lack of work security and difficulties of adapting to the big cities forced the proletariat not to fully give up their occupations in agriculture as long as possible. This continued as long as they became entirely devoid of the means of production, and were not able to keep these activities.¹³

The reasons referred to by the inspection reports for leaving the factories confirmed this explanation. They reported complaints about working conditions, lack of housing facilities nearby, and the misery of the city or factory life which led to the common belief among workers that "anyone who enters the factory gets ill".¹⁴

2. The Reproduction of Labor Force

It was the very need for securing a regular industrial labor force for the factories which brought up the improvement of living conditions by offering publicly-funded facilities and services such as housing, health and nutrition for factory workers. Those practices were, of course, not only meant to be incentive for the factory work, but also instruments for the reproduction of labor by providing discipline and control over the workers and securing a physically capable as well as regular workforce for the industry. Especially the latter was a concern frequently referred by many reports like the following: "The main issue regarding the social affairs of Sümerbank is to eliminate the worker instability. Without achieving this, methods for improving the conditions, no matter how useful they prove to be materially or morally, can only have a partial and indirect contribution to the solution of the main issue."¹⁵ Providing peasant-workers with housing facilities was designed particularly to solve this problem.

2.1. Housing Facilities

The low-cost housing policies remained limited throughout the country in the early republican period due to the scarcity of construction materials and real estate speculation schemes, which brought about a question of housing for the workers who came to the cities to work at the factories. Therefore, this

¹² Ömer Celal Sarç, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1962, p. 43.

¹³ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: I. Dünya Savaşı'ndan 1971'e*, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1976, pp. 164-165.

¹⁴ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Sümerbank*, 1943, p. 48.

¹⁵ Ibid.

need had to be met by the state-owned companies themselves by constructing housing facilities nearby the industrial complexes.

The adequacy of the number and the living conditions of those housing facilities were, however, questionable. In the journal published by the Ministry of Labor, it was stated that only 20 percent of the worker domiciles were convenient for housing, whereas the rest was fully deprived of any basic amenities and hygienic conditions.¹⁶ But one should also consider the housing conditions of the workers employed by the private sector so as to have a more comprehensive idea about the general situation of the workers in those days and make a comparison between the private and public sectors. In his work on the conditions of working class during the World War period, Can Nacar provides valuable information regarding the housing opportunities among private sector laborers. Although the Health Law of 1930 and the corresponding directory of 1941 specified some statutory obligations about providing housing facilities for the workers, private companies did not take any noteworthy measures in terms of offering that opportunity to their workers. Migrant tannery workers in Istanbul had to rent ruined "rooms" at inns along Kazlıçeşme or Zeytinburnu coasts, where four or five workers had to sleep in the same room. And despite the miserable conditions, rents were considerably high. Some homeless factory workers spent the night in available places in the factory. Sleeping in public baths, ruined buildings and public spaces such as mosques or theaters were among "alternatives" for workers. Some workers even chose to spend the cold winter nights in prison. Although sometimes the municipalities took initiative to provide temporary shelters for homeless people including workers, those measures mostly proved to be insufficient.¹⁷

As for the state-run companies, the housing question was on the agenda from the very beginning, even in determining the location of the factories. For instance, in marking Denizli as a proper location for textile industry, the report referred to the fact that the city was quite large, that would facilitate the settlement of the workers.¹⁸ The motive underlying the construction plan was, obviously, the need for the recruitment of the labor force from outside due to the paucity of local workers. The fact that Sümerbank factories in Istanbul did not provide such facilities demonstrated that the concern was this paucity rather than the well-being of workers. Another factor which was taken in consideration was the number of the workers to be employed. Sümerbank's Kayseri and Nazilli, and Etibank's Ereğli enterprises, which run the largest housing projects, were also the enterprises which employed most workers. Nonetheless, the fact that Sümerbank's Merinos, Defterdar and Bakırköy factories which also employed considerably high number of workers (around

¹⁶ Anon., "Prodüktivite ve Memleketimizde Prodüktiviteyi Artırmağa Matuf Tedbirler," *Çalışma Vekaleti Dergisi*, September-October-November-December, Vol. 1, no. 3, 1953, p. 47.

¹⁷ Can Nacar, "Working Class in Turkey During World War II Period: Between Social Policies and Everyday Experiences", Unpublished Master Thesis, İstanbul, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2004, pp. 66-69.

¹⁸ *Sümerbank X'uncu Yıl: 1933-1943*, Ankara, Cumhuriyet Matbaası, 1943, p. 239.

2000) did not provide housing facilities demonstrated that the numbers were only partially explanatory.¹⁹ With its relatively more rooted textile industry, Istanbul had been hosting a large number of factory workers, as a result of which worker settlements and neighborhoods had already been established. The common mark of these three factories was that they were located in the cities which already reserved a permanent array of factory workers. Factories in Anatolia, on the other hand, were mostly located in underdeveloped and under-urbanized areas with a deficit of permanent industrial labor force. Therefore, both recruiting workers from outside and providing them with housing was a question to be handled.²⁰

Although several attempts were made to handle the question, they proved to be insufficient and sometimes even counteractive as far as securing a permanent and regular industrial workforce was concerned. Main problems which undermined the efforts were the inadequacy of the number of and the uneven access to housing as well as the inequalities between the standards of different housing types.

In Etibank case, particularly after the adoption of compulsory wage work regime in 1940 as a part of the National Protection Law and the consequent increase in the number of workers employed, available houses felt short of covering the need. The inspection report on Etibank, which began to employ 23,000 workers in total after the fusion, and became the largest industrial enterprise, pointed out the company's inability to provide housing for its workers. According to the report dated 1940, the total number of dormitories was 106, and merely 62 percent of the workers could be accommodated there. In the Zonguldak coal basin which employed 58,000 workers, dormitories offered only 20,000 beds. Workers slept on a wooden floor, using pieces of wood as pillows. In 1949, the number of the Etibank workers living in the dormitories still did not exceed 18,000. Furthermore, those figures also included the workers in the port construction run by a private company. Etibank constructed a new pavilion for the port workers and covered the construction expenditures on its own. Private companies constructed some

¹⁹ For the employment rates of Sümerbank and Etibank enterprises between 1936 and 1951, see Kemalettin Apak, *Türkiye'de Sanayi ve Maden İşletmeleri*, İzmit, Selüloz Basımevi, 1952, p. 88.

²⁰ A closer look at the effects of housing policies reveals the interplay between industrialization, migration and urbanization as well. The rate of urban population which was 16 percent in 1927 increased merely to 17,7 percent in 1945, and that movement was not towards the big cities but to the newly established industrial centers. For instance, the population increase circulating around 40 percent in Bursa reached at 100 percent in Nazilli and Malatya (two then small towns of Turkey, which hosted new Sümerbank factories), the majority of which was composed of villagers-come-to-the-factory. But the residential areas and the factories were so distant from each other that it could affect production levels and efficiency negatively. Therefore, the construction of the complexes was accompanied the construction of new cities that were located close to the factories. Karabük and Hereke were two prominent examples of that fact. For a more detailed discussion of Sümerbank and Etibank factories' influence on the urbanization see Ahmet Ali Özeken, "Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi", *İçtimai Siyaset Konferansları*, Third Volume, İstanbul Üniversitesi İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1949, p. 111; Esra Üstündağ-Selamoğlu, "Bir Sözlü Tarih Çılgıması: Hereke'de Değişim", *Toplumsal Tarih*, 8, 45, p. 30; Mübeccel B. Kıray, *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2000, pp. 87-93.

worker barracks as well, but with much worse and miserable conditions than those run by the state.

The problem of inadequacy of housing was not limited to the Etibank enterprises. Nazilli, one of the most active factories in offering housing facilities, experienced similar problems. In 1949, at a time when the factory employed nearly 3,000 workers, the dormitories were capable of hosting only 300-350 workers.²¹

In addition to these deficiencies, the inequalities in terms of the standards of and access to the housing, which reflected inter- and intra-class stratification and hierarchy, aggravated the housing problem. In his work on housing activities in Kayseri and Nazilli complexes, Burak Peri describes different housing types including those for administrative officers (*şef evleri*), employees and single workers (*bekar evleri*). Among those, the first ones offered much higher living standards with five rooms, compared to the barracks for single workers which provided only a bed and a washbasin.²² A similar hierarchical discrimination could be observed among the blue-collar workers themselves. The most comfortable places were reserved for the foremen, and the rest of the barracks were distributed according to the hierarchy among specialist workers (*mütehassis işçiler*), first class, second class and third class workers. As for the unskilled workers, they were accommodated in the pavilions in isolated and remote places.²³

Similar class-based inequalities were at stake as far as the access to housing was concerned, which did, in fact, reinforce the very problem those policies were supposed to resolve, that is, the formation of a permanent workforce. A common complaint among workers about housing was that *bekar evleri* was the only option available particularly to the unskilled workers. According to the figures given by Ahmet Ali Özeken, the rate of the Sümerbank workers who had the opportunity to live in those houses with their families was only 7 percent.²⁴ Although one of the primary rationales for public housing was detaching the labor force from villages, this policy reinforced the seasonal employment, considering the fact that the workers left their families back in the villages. But on the other hand, the selection of the workers who were allowed to move in with their families suggested that the original rationale was taken into consideration within the bounds of possibility. For, while establishing the Karabük factory, the administration chose 400 workers who had worked before in chrome and copper factories, and were proper candidates to work permanently. They were sent to England to be trained and become skilled, and

²¹ See Appendix 2 in Mustafa Görkem Doğan, "Governmental Involvement in the Establishment and Performance of the Trade Unions During The Transition to Multi-Party Politics: The Case of The Worker's Bureau of the Republican People's Party", Unpublished Master Thesis, İstanbul, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, 2003.

²² Burak Peri, "Building the 'Modern' Environment in Early Republican Turkey: Sümerbank Kayseri and Nazilli Factory Settlements", Unpublished Master Thesis, Ankara, Middle East Technical University, Institute of Social Sciences, 2002, pp. 75-76.

²³ N. Baydar, "Kombina ve Şehir", *Ulus*, 19 September 1935, p. 3.

²⁴ Özeken, "Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi", p. 117.

when they came back to the Karabük, they became the only fortunate workers who dwelled with their families in the houses constructed by the factory.

2.2 Health Services

Medical facilities were another service provided by the state-run companies. In 1947, Sümerbank owned 13 hospitals and employed 188 medical professionals. These hospitals offered service not only to the factory workers, but also to the people who resided in neighboring villages and towns.²⁵

Yet, in the case of health services, one could observe the same insufficiency (and even, from time to time, negligence) as in housing. The testimony of Sabire and Hulusi Dosdoğru who worked as doctors in Zonguldak coal basin during the compulsory wage regime presented dramatic data about the negative health conditions in Etibank companies.²⁶ One of the major causes of this situation was the unhealthy housing conditions. Because of the 24-hours workday with three shifts, workers shared the same beds consecutively, in the order of their shifts. Workers who could not find available bed in the pavilions slept outside, or took shelter in the privately-run barracks, where, as was mentioned before, the living standards were much worse -the public housing provided the workers, at least, with bathing and sterilization facilities. The fact that workers who spent the night outside or in those other shelters started work without any prior sanitary control paved the way for epidemics.²⁷

Another fact that fueled the epidemic diseases was the rotational or seasonal work, that is, the continuing bond with the villages where the factory's inspection of hygiene could not extend: "[...] the workers rotating every 45 days have another miserable 45 days in their villages, deprived of any sanitary facility after the allegedly clean 45 days, and then start to work without isolation and collective sanitary inspection [...] Therefore, using rotational forced labor is an irrecoverable mistake in respect to social hygiene."²⁸ Furthermore, since there was no spare bed and pillow slips, workers had to use the same materials throughout the 45 compulsory working days. The request made by the workers for additional clothes during a typhus epidemic received no response.²⁹

Epidemics spread not only from villages to the basin, but also in the reverse direction. The inspection report of 1949 comprised figures on epidemic

²⁵ Ahmet Makal, "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", A.Ü. SBF-GETA *Tartışma Metinleri*, No. 76, September 2004, p. 27.

²⁶ The two doctors who managed to publish a series of articles in *Tan* newspaper attracted attention of both the administration of the company and the People's House, and evoked anger among them. They were accused of betraying the country. They told in their books that after they warned the administration about the unhealthy conditions, they were not let enter the mines. See Sabire Dosdoğru, Hulusi Dosdoğru, *Sağlık Açısından Maden İşçilerimizin Dünü Bugünü*, İstanbul, BDS Yayınları, 1990, p. 40.

²⁷ *Ibid.*, p. 14.

²⁸ *Ibid.*

²⁹ *Ibid.*, p. 29.

diseases and especially tuberculosis which affected also the workers' families. Of thirty-eight people who died of tuberculosis, thirty were workers and the rest, their family members. The committee criticized the company for declining to install a tuberculosis clinic despite the seriousness of the situation.³⁰

A further reason for the spread of epidemic diseases from mines and factories to villages was the fact that those who were being treated were sent to their home before they fully recovered, because of the lack of available beds. Additionally, many compulsory workers who were dragged from their homes and led to the mines were afraid of being "detained" there, and kept their diseases secret in order to return home as soon as possible.³¹

Work accidents, which peaked especially during the compulsory work regime, were a very common source of health problems, as well. During the war, the companies tended to compensate the lack of technical capacities with increasing the pressure on the labor force so as to increase production rates. In his memoir, the then director of compulsory work in Etibank said that the unfortunate colliery explosion in Çamlık mine in 1943, where 63 workers died, was mainly the consequence of these pressures. Considering the additional fact that as a result of the compulsory work regulations, a great number of peasant, soldiers and convicts who had no professional experience or training in mining at all were forced to work underground, the causes of increasing numbers of accidents became more conceivable.

According to the data Makal derived from the inspection reports, more than 700 workers died and almost 30,000 workers were injured in the work accidents during the compulsory work period.³² In the inspection reports commenting on the work accidents, it was argued that the safety measures were adequate, the dust risk in the mines was minimum, and the number of conflagrations not terrifying; so, the accidents were caused by the inexperienced workers.³³ Yet there are several other reports and evaluations demonstrating that the safety measures in the mines were not as adequate as was claimed, and this deficiency was, partly if not largely, responsible for the rise in the accidents. Among the problems, Dosdoğru mentioned bad ventilation. He further argued that the salvage station was nothing but a "museum visited by touring groups", and some closed galleries and granaries were indicated on paper as first aid stations.³⁴

The debates on the need for an investigation of workers' blood groups due to the injuries in those frequent work accidents showed the negligence even among some doctors working for the Etibank companies. Few doctors held that such an investigation was superfluous, and instead, their parents' or family members' blood could be transplanted without any prior blood test.

³⁰ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Umumi Murakabe Heyeti Raporu*, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1949, p. 92.

³¹ Dosdoğru, *ibid.*, p. 19, 36.

³² Makal, "65. Yılında Milli Korunma Kanunu", p. 16.

³³ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Raporu*, 1940, p. 30.

³⁴ Kadri Yersel, *Madencilikte Bir Ömür*, İstanbul, Yurt Madencilikini Geliştirme Vakfı & Maden Mühendisleri Odası, 1989, pp. 25-26.

Dosdoğru's insistent attempts for making those tests were impeded indirectly by not allocating the cars owned by the company for this purpose. Dosdoğru told that he was criticized for wasting 10 liras for 10 piasters worth workers.³⁵

Nevertheless, in spite of these examples of negligence, the state-run companies offered a health insurance mechanism which paid a part or the whole of the treatment expenses of the ill and injured workers. Nacar came across relevant documents during his inquiry into the workers' files in Sümerbank. For instance, a worker named Osman Koral in the Bakırköy Sümerbank factory who injured his right hand in a work accident was given nine days leave, and was paid 30.15 Turkish liras to compensate him for the wage loss. Another worker, Ali Göral, having had a work accident, was paid for the days he did not work, even though this time the payment was lower than his average daily wage. In some cases, ill or injured workers were provided food for their recovery, as well. For example, a foreman at the İpekiş factory who suffered from tuberculosis was given 30 grams of cutlet, one egg, 500 grams of milk, 300 grams of rice and 250 grams of butter every day. In addition, his wife and daughter were hired by the factory.³⁶

Nonetheless, there were several other cases demonstrating that the factories abstained from paying regard to the medical needs of the sick workers. One common example of that was the attempt to minimize the loss of workdays by limiting the recovery period in the hospital, ignoring the medical requirements. For instance, Sümerbank's Bakırköy factory administration wrote a petition to the Cerrahpaşa Hospital where it sent a worker for an operation, and warned that the worker could not stay at the hospital for longer than two weeks.³⁷

An additional component of the health system was the Zonguldak Workers Union Relief Fund, which was funded with one percent deductions from the workers' wages. Dosdoğru asserted that this fund functioned, in fact, just like the Dilaver Pasha Code enacted during the Ottoman period. The code had basically stipulated that ill workers "be mounted on a horse and sent back to their homes."³⁸ He reported that a worker suffering from cancer or anemia rested for a definite period in his village, and was able to obtain monetary assistance from the Union only if he recovered and acquired a certificate of disability from hospital.³⁹

Workers' families were also beneficiaries of the Union's health insurance in case of sickness or delivery, but only if they reside within the boundaries of the Zonguldak basin.⁴⁰ Considering the fact that only single-room pavilions were available for the unskilled workers, this prerequisite prevented a huge

³⁵ Ibid., p. 24.

³⁶ Nacar, "Working Class in Turkey", p. 116.

³⁷ Ibid.

³⁸ For the regulations of the Dileaver Pasha Code, see Ahmet Naim, *Zonguldak Havzası: Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar*, İstanbul, 1934.

³⁹ Dosdoğru, *Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz*, pp. 57-58.

⁴⁰ "Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan İşçilerin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname", No. 2/3811, Düstur 3, Cilt 17.

number of workers' family members from being a beneficiary. Moreover, the ambiguity of the frontiers of the basin mostly caused the decisions to be made to the detriment of the workers' interest.

Diseases caused by malnutrition were another health problem. It was reported several times that the low quality foods distributed by the factories disturbed the workers' digestive system, and some workers suffered from malaria due to the malnutrition.⁴¹ So, in order to capture the living conditions of the factory workers, it would be useful to scrutinize the state of nutrition in those factories as well.

2.3 Nutritional Assistance

Workers employed by the state-run companies were provided with nutritional assistance, including free meals and the opportunity to shop from the cooperatives at a lower price. The main reason for this provisioning was that, especially during the war years, worker wages felt short of covering basic nutritional needs, and this malnutrition decreased productivity rates. As the inspection committee's report on Etibank stressed, this was particularly the case in the mining sector, where heavy work increased daily calorie needs.⁴² Also in the sugar factories, one "had to offer a generous portion of warm and meaty food in every shift for all workers, since they were unable to work because of the malnutrition, otherwise" wrote Muammer Tuksavul, a chemical engineer who pioneered the institution of and administered several sugar factories in Turkey in 1930s and 1940s⁴³

Wage levels were taken into consideration in regulating this provisioning: Free meals were offered for those workers being paid below the minimum wage, and low-priced meals for those being paid higher wages. The minimum wage level was determined by the company administration. At Sümerbank, it was 160, 200 and 300 piasters in 1941, 1942 and 1943, respectively. At Etibank, while the workers who resided in the factory houses and were daily paid less than 400 piasters were provided two meals a day and 600 grams of bread, those who resided in their private houses were given one meal a day in addition to the 600 grams of bread.⁴⁴

As mentioned before, those being paid higher than the minimum level obtained cheaper rather than free meals. The inspection committee report on Etibank proposed drawing up monthly personal ration cards for the workers in order to cover part of the costs directly from their wages.⁴⁵ The problem was that while the foods were bought by the company at wholesale price, the cost was calculated according to the market prices in subtracting them from the

⁴¹ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Raporu*, 1949, p. 92.

⁴² Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Raporu*, 1940 and 1949, pp. 31 and 71-72, respectively.

⁴³ Muammer Tuksavul, *Doğudan Batıya ve Sonrası*, İstanbul, 1981, p. 360.

⁴⁴ Makal, "65. Yılında Milli Koruma Kanunu", p. 269.

⁴⁵ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Raporu*, 1949, p. 269.

wages. As a reaction to that, the workers demanded a role in supervising the food purchase.⁴⁶

There were many complaints about the nutritional and hygienic quality of the foods, as well. For instance, almost every memoir or novel depicting factory life in those years mentioned a meal called *malay* (a low-cost pastry), of which nutritive value was very low. Especially considering the heavy working conditions in mining, foods distributed by the administration could hardly cover half of the daily calorie needs, which caused many health problems resulting from malnutrition.⁴⁷ Main reason for that was, of course, the attempts to lower the costs of the food, which provoked reaction among the workers. For instance, the inspection committee report of 1949 noted that workers reacted very negatively to the replacement of pure oil with refined oil, and compensation of the paucity of meat with additional oil.⁴⁸

In another example in Etibank, Dosdoğru took a sample of the meal which the workers complained about and poured into the toilets. When he examined it, he noticed that beans were hard and bitter. The doctor brought the sample to the administration and received the following reply:

Yes, you are right. They mistakenly bought animal feed instead of beans [...] What can we do but eat these until they are finished [...] I have warned the relevant people to be careful from now on.⁴⁹

Yet, the provisioning facilities also received positive feedback from the workers. For instance, in an interview with the employees, a worker at the Hereke factory, Müjgan Pekgirçek talked about the cooperatives thankfully because "it did not matter whether you had cash at the moment."⁵⁰ Factory cooperatives provided workers and other employees with consumer goods at lower prices. Workers could pay for what they bought after they received their paychecks. So, those cooperatives functioned as a formal way of charge-account, and the price was cut directly from their wages. Moreover, the profits made by them were distributed among the employees at the end of the year.⁵¹

Nonetheless, there were rumors that the loose auditing in the cooperatives, where huge amounts of goods flowed in and out, paved the way for abuses, and directors of the cooperatives sometimes prospered and moved up thanks to the illicit business. As a measure against this, the inspection committee proposed tightening the control over the bookkeeping.⁵² In telling his experiences in the Turhal sugar factories, Tuksavul talked about the story of a clerk named Raif who was in charge of purchasing and transporting tons of oil

⁴⁶ Rozaliyev, *Türkiye Sanayi Proletaryası*, pp. 143-144.

⁴⁷ Dosdoğru, *Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz*, p. 27.

⁴⁸ Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Raporu*, 1949, p. 83.

⁴⁹ Dosdoğru, *Sağlık Açısından Maden İşçilerimiz*, p. 28.

⁵⁰ Galib Fuad, "1200 Metre Yerin Altında Yürüdükten Sonra Kömür Amelesi Taramacı Devrekli Mehmet Küçükçkaya ile Konuştum", *Kara İnci*, No. 3, June 1941, pp. 10-11.

⁵¹ Üstündağ-Selamoğlu, "Hereke'de Değişim", p. 34.

⁵² Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, *Etibank Raporu*, 1940, p. 32.

and food for the cooperative. After a while, he became first the director of the casino in the factory, and then the mayor of Turhal.⁵³

Conclusion

The rationales and effects of the social facilities offered by the public enterprises in 1930s and 1940s can be discussed in different terms. On the one hand, there is a tendency of considering the facilities as instruments of social policy and then discuss the sufficiency in respect to their effects on the welfare of working class. It is argued that, although the opportunities provided by the public factories felt short of covering and satisfying the needs of the workers, they were sufficient enough to enhance the working and living conditions of the workers compared those employed by the private sector, and they aimed at forming a permanent industrial working class and securing workforce stability. For instance, Makal focuses on the positive impacts of statist industrialization on the formation of the Turkish working class, albeit considering its shortages.

On the other hand, Nacar rightly emphasizes the disciplinary policies underlying those facilities: "Although there were insufficiencies and unevenness in the application, the goal of these facilities was to form a new subject who came to the factory regularly, worked in a disciplined manner, and had a high productivity level. However, fulfillment of this goal depended not only to the facilities aiming to improve the welfare of individuals, but also to the control and discipline processes, both in and outside the workplace."⁵⁴ For example, the factory management and the government frequently resorted to coercive and detective measurements such as hiring their own sergeants to chase runaway workers and bring them back to the factory, or constructing prisons on the estate of the industrial complexes, whenever the "incentives" felt short.⁵⁵

Undoubtedly, disciplinary concerns about the "new subject" did not only aim at securing the productivity level, but included the elites' political cautions about the possible consequences of the emergence of an industrial labor force. Indeed, those cautions were sometimes at such levels that bureaucrats and managers even considered calling off or at least undermining the policies which would consolidate permanent ties to the factory. In some cases, housing programs were questioned and avoided because of the political anxieties about a possible radicalization of class identity. For, as is witnessed in the universal experiences of industrialization, the social world created by the massive gathering of workers have always been a strong impetus as far as the development of a collective working-class identity is concerned. It seems like the historical consciousness of this fact made the elites of the newly-established republic excessively cautious in designing the policies regarding industrial

⁵³ Tuksavul, *Doğudan Batıya*, pp. 365-367.

⁵⁴ Nacar, "Working Class in Turkey", p. viii.

⁵⁵ E.g. see Tuksavul, *Doğudan Batıya*, p. 358.

labor force.⁵⁶ One debate in Karabük was the epitome of this: After the technical assessment on the Zonguldak mine basin in the mid-1940s, it was concluded that 55 percent of 26,000 workers had to be settled close to the mines in order to avoid any paucity of labor force after the production level increased. But this suggestion was objected on the ground that settling such a huge amount of workers collectively in Zonguldak would probably lead to "social disturbances and instabilities in the remote future", including the possible infiltration of subversive groups and ideologies. Alternatively, a small group of workers, who were selected on account of their "obedience to social establishment" as well as their skill levels, were placed in the permanent houses. For the rest of the workers, a road connecting their villages to the mines was constructed.⁵⁷

So, one of the questions which engrossed the minds of elites was, most probably, this tension between political drawbacks and the efforts to "cultivate" permanent factory workers from peasants –or as Lilo Linke, who was a witness to the period, puts it:

Peasants and casual workers, hitherto living without any regular order, sleeping in hovels or, during the summer months, out in the open with nothing but their dirty quilts to cover themselves, half animals in their dumbness and ignorance –such were the men who were slowly to become a self-conscious working class, forbidden at the same time to become class-conscious. Would the experiment succeed?⁵⁸

REFERENCES

APAK, Kemalettin, **Türkiye’de Sanayi ve Maden İşletmeleri**, Selüloz Basımevi, İzmit, 1952.

BAYDAR, N. "Kombina ve Şehir", **Ulus**, 19 September 1935.

DOĞAN, Mustafa Görkem, "Governmental Involvement in the Establishment and Performance of the Trade Unions During The Transition to Multi-Party Politics: The Case of The Worker’s Bureau of the Republican People’s Party", Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul, 2003 (Unpublished Master Thesis).

DOSDOĞRU, Sabire, Hulusi Dosdoğru, **Sağlık Açısından Maden İşçilerimizin Dünü Bugünü**, BDS Yayınları, İstanbul, 1990.

⁵⁶ Actually, this political alarmism about modern class formation go back further to the Ottoman industrialization. In referring the discussions during the establishment of the *İslah-ı Sanayi Komisyonu* (1860), İlber Ortaylı attributes the efforts for sustaining the guilds to the Ottoman elites' fear of the import of the traumatic class struggles in the mid-Victorian period in Europe. See İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, p. 207.

⁵⁷ See Özeken, "Türkiye’de Sanayi İşçileri", p. 67.

⁵⁸ Lilo Linke, *Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey*, London, Constable & Company, 1938, p. 303-304.

EKİN, Nusret, "Memleketimizde İşçi Devri Mevzuunda Yapılan Araştırmalar ve Ortaya Koydukları Neticeler," **İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları**, 9.-10.-11. Kitap, İ.Ü. İktisat Fakültesi, İstanbul, 1960, pp. 123-192.

FUAD, Galib, "1200 Metre Yerin Altında Yürüdükten Sonra Kömür Amelesi Taramacı Devrekli Mehmet Küçükkkaya ile Konuştum", **Kara İnci**, No. 3, June 1941, pp. 9-11.

KIRAY, Mübeccel B., **Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası**, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2000.

KOÇ, Yıldırım, **Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi**, Epos Yayınları, Ankara, 2010.

LİNKE, Lilo, **Allah Dethroned: A Journey Through Modern Turkey**, Constable & Company, London, 1938.

MAKAL, Ahmet, **Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, İmge Yayınları, Ankara, 1999.

MAKAL, Ahmet, "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu ve Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı Yıllar", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 92, Bahar 2002, pp. 34-70.

MAKAL, Ahmet, "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", A.Ü. SBF-**GETA Tartışma Metinleri**, No. 76, September 2004, pp. 1-38.

NACAR, Can, "Working Class in Turkey During World War II Period: Between Social Policies and Everyday Experiences", Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul, 2004 (Unpublished Master Thesis).

NAİM, Ahmet, **Zonguldak Havzası: Uzun Mehmet'ten Bugüne Kadar**, İstanbul, 1934.

ORTAYLI, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

ÖZEKEN, Ahmet Ali, "Türkiye Sanayiinde İşçiyi Barındırma Problemi", **İçtimai Siyaset Konferansları**, Third Volume, İÜ İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü, 1949, pp. 103-130.

PERI, Burak, "Building the 'Modern' Environment in Early Republican Turkey: Sümerbank Kayseri and Nazilli Factory Settlements", Middle East Technical University, Institute of Social Sciences, Ankara, 2002 (Unpublished Master Thesis).

"Prodüktivite ve Memleketimizde Prodüktiviteyi Artırmağa Matuf Tedbirler," **Çalışma Vekâleti Dergisi**, September-October-November-December, Vol. 1, no. 3, 1953, pp. 45-52.

ROZALIYEV, Y.N., **Türkiye Sanayi Proletaryası**, Yar Yayınları, İstanbul, 1974.

SARC, Ömer Celal, **Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları**, İ. Ü. İktisat Fakültesi Yayını, 1962.

Sümerbank X'uncü Yılı: 1933-1943, Cumhuriyet Matbaası, Ankara, 1943.

- TEKELİ, İlhan, Selim İLKİN, **Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu**, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- TOPRAK, Zafer, **Sümerbank Holding A.Ş.**, Creative Yayıncılık, İstanbul, 1990.
- TUKSAVUL, Muammer, **Doğudan Batıya ve Sonrası**, İstanbul, 1981.
- ÜSTÜNDAĞ-SELAMOĞLU, Esra, "Bir Sözlü Tarih Çıışması: Hereke’de Değişim", **Toplumsal Tarih**, 8, 45, pp. 28-36.
- YERASİMOS, Stefanos, **Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye: I. Dünya Savaşı’ndan 1971’e**, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1976.
- YERSEL, Kadri, **Madencilikte Bir Ömür**, Yurt Madencilğini Geliştirme Vakfı & Maden Mühendisleri Odası, İstanbul, 1989.

REPORTS and ARCHIVAL DOCUMENTS

- Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, **Etibank Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesi 1940 Yılı Raporu**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1941.
- Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, **Etibank Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1940.
- Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, **Sümerbank Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1943.
- Başvekâlet Umumi Murakabe Heyeti, **Etibank Umumi Murakabe Heyeti Raporu**, Başvekâlet Devlet Matbaası, Ankara, 1949.
- Ereğli Kömür Havzası Maden Ocaklarında Çalışan İşçilerin Sıhhi İhtiyaçlarının Teminine Dair Nizamname**, No. 2/3811, Düstur 3, Cilt 17.

Özet

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de sanayileşme; sermaye birikiminde ve sanayi altyapısındaki kısıtlarıyla ve 1929 Büyük Bunalmı’nın uluslararası ticarete yarattığı daralma sonucu temel tüketim mallarını ülke içinde üretme basıncıyla baş etmeye çalışmıştır. Bu basınçlar ve ihtiyaçlar karşısında 1930’lu yıllarda, en başta Sümerbank ve Etibank’ın kuruluşuyla, korumacı ve devletçi bir sanayileşme rotasına giren genç cumhuriyetin karşılaştığı önemli sorunlardan biri de, sanayi işgücü alanındaki nitel ve nicel yetersizlik olmuştur. Sümerbank ve Etibank işletmelerinde çalışan işçilerin büyük bölümü uzunca bir süre köyle ekonomik ve toplumsal bağlarını sürdürmüş, fabrikada çalışmayı mevsimlik bir iş olarak görmüştür. Bu tablo, yeterli sayıda kalifiye ve düzenli bir sanayi işgücü oluşumunun önüne geçerek ciddi verimlilik sorunları yaratmıştır. Makalenin birinci bölümünde bu sorunlar, işçi devri ve devamsızlığı ile köylü-işçilik tartışmaları üzerinden ele alınmaktadır.

Sanai işgücünün devamlılığını sağlamak için özellikle İkinci Dünya Savaşı döneminde İş Mükellefiyeti Kanunu gibi örneklerle beraber, ücretli angarya, jandarma zoruyla işbaşı gibi zora dayalı araçlar geliştirilmiş olmakla beraber, işçi konutları, ucuz gıda, fabrika işçilerine ve ailelerine dönük sağlık kurumları, temel ve mesleki eğitim gibi uygulamalar da geliştirilmiştir. Bu tür uygulamaların detaylarına bakıldığında, başlıca hedefin işçi refahından ziyade işgücünün bedensel ve zihinsel yeniden üretimini

gerçekleştirme, üretim ve yeniden üretim sürecinde disiplin sağlama ve işçileri fabrikaya "bağlama" ihtiyacı öne çıkmaktadır. İşçilere sunulan imkanların yetersizliği ve eşitsiz dağılımı, çoğu zaman sanayi işçiliğini "özendirmeye" yetmemiş, işçi devri sorunu 1950'lerin sonlarına kadar varlığını korumuştur. Söz konusu yetersizlik ve eşitsizliklere dikkat çekmek için, makalede tüm bu uygulamaların işçiler tarafından somut olarak nasıl tecrübe edildiğine yakından bakılmaktadır.

Öte yandan konut, sağlık, beslenme ve benzeri alanlarda sunulan hizmetlerin yetersizliğine odaklanmak, tartışmayı sadece bir "yetememe" sorununa, bir başka deyişle mevcut imkanlar ile ihtiyaçlar arasındaki açığa kilitler. Oysa dönemin CHP popülizminin temel ideolojik düsturlarından olan, Türkiye toplumunda sınıfların olmadığı tezi, işçileşmenin olası siyasal ve toplumsal sonuçlarına dair aşırı bir temkin ile birleşmiş, bu temkin kimi zaman söz konusu uygulamalara sekte vurur hale gelmiştir. Sonuç bölümünde, bazı somut örnekler üzerinden kısaca bu noktaya da dikkat çekilmiştir.

TOPSIS Yöntemi ile Borsa İstanbul'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının 2007-2016 Yılları Arası Finansal Performans Analizi

Feyzullah YETGİN*, Orkun İÇTEN**

Öz

İnşaat ve gayrimenkul faaliyetleri Türkiye ekonomisinin istikrarlı büyümesinde önemli bir etkiye sahiptir. Ülkemizde inşaat ve gayrimenkul faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğinin artırılmasında Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu nedenle GYO'ların performansındaki başarı Türkiye ekonomisinin büyümesine doğrudan katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul (BIST)'da işlem gören 31 GYO'nun 2007-2016 yıllarına ilişkin finansal durum tablosu ve kar veya zarar tablosu bazlı finansal performans kriterleri TOPSIS yöntemi kullanılarak incelenmiş ve performansı değişimi analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, 2007-2016 dönemi içerisinde finansal performansın 2007 yılında en üst düzeyde olduğu ve bu yıldan sonra yıllar itibariyle azalarak 2012 senesinde en düşük seviyeye geldiği, bu yıldan sonra artış trendine girerek 2016 senesine kadar artışı sürdürdüğü ancak 2016 yılında tekrar azaldığı tespit edilmiştir. İlgili sonuçlar sektörün uzmanları ve politika yapıcılar tarafından değerlendirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Tablolara Dayanan Performans Analizi, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları, Borsa İstanbul, TOPSIS Yöntemi, Finansal Oranlar

Performance Analysis of REITs Quoted in Borsa Istanbul for the Term of 2007-2016 with the Using of TOPSIS Method

Abstract

Construction and real estate activities have an important impact on stability of Turkish economic growth. In our country, REITs are acting a significant function in the enhancing of effectiveness and efficiency in construction and real estate activities. For that reason, the success in REITs' performance adds value to Turkish economic growth directly. In this article, the performance criterions based on statements of financial position and profit or loss belonging to 31 REITs quoted in Borsa Istanbul (BIST) were

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 02.02.2018

Kabul/Accepted: 26.04.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.388927>

* Doç. Dr., Halk Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Genel Müdürü, İstanbul, Türkiye, E-posta: feyzullah.yetgin@halkgyo.com.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-3712-845X>

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası İşletmecilik ve Ticaret Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: orkunicten@hotmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-7647-1181>

reviewed by using TOPSIS method and the performance changing was analysed for the term of 2007-2016. The results revealed that 2007 was the best financial performance period in that term, after that period the financial performance decreased gradually year by year until 2012, the financial performance was at the lowest level in 2012, after that year financial performance increased until 2016 but it decreased again in 2016 Those findings should be carefully interpreted by sectoral specialists and policy makers

Keywords: Performance Analysis Based on Financial Statements, REITs, Borsa İstanbul, TOPSIS, Financial Ratios

1. Giriş

Etkin bir performans yönetim sisteminin kurulması ve işletilmesi işletmelerin iş yaşamındaki başarılarının artırılması ve sürdürülebilirlikleri için önemli bir faaliyettir. Performans yönetim sistemi içerisinde hiç kuşkusuz faaliyetlerin neticelerini ortaya çıkaracak olan finansal göstergelerin doğru tespit edilmesi, sistemin başarısını doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle işletmeler sadece birkaç gösterge üzerinden durumlarını değerlendirmekten ziyade çok boyutlu göstergeler üzerinden verileri toplamalı ve analiz etmelidir. İşletmeler için temel finansal tablolardan olan Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tabloları, işletmelerin çoklu finansal performans göstergeleri elde edebilecekleri referans noktalarıdır. İşletmeler bu finansal tablolardan belirleyecekleri finansal göstergelerle geçmiş yıllara göre çok boyutlu olarak performanslarını belirleyebileceklerdir. Bu durum tek bir işletme için geçerli olabileceği gibi aynı zamanda onlarca işletmeden oluşan belirli bir sektör için de söz konusudur. Sektörü oluşturan işletmelerin topluca Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tablolarından elde edilen finansal performans göstergelerine ilişkin sonuçlar belirli bir sektörün geçmiş yıllara göre performansını ortaya çıkarabilecektir.

İnşaat ve gayrimenkul faaliyetleri Türkiye ekonomisinin istikrarlı büyümesinde önemli bir etkiye sahiptir. Ülkemizde inşaat ve gayrimenkul faaliyetlerinin etkinlik ve verimliliğinin artırılmasında Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları (GYO) önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Bu nedenle GYO'ların performansındaki başarı Türkiye ekonomisinin büyümesine doğrudan katkı sağlayacaktır. Bu kuruluşların performanslarındaki değişimlerin yıllar itibarıyla analiz edilmesi ve performanslarını etkileyen faktörlerin belirlenmesi, GYO'ların gelecek dönemlerdeki performans yönetimi açısından faydalı olacaktır.

İşletmelerin Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tabloları'ndan elde edilen finansal performans göstergelerinin değerlendirilmesinde sadece belirli birkaç performans kriterinin değerlendirilmesi yanıltıcı sonuçlar verebilmektedir. Bu nedenle farklı boyutlara sahip finansal performans kriterlerinin birlikte değerlendirilmesi performans ölçümü açısından daha sağlıklı sonuçlar alınmasını sağlayacaktır. Farklı finansal performans kriterlerinin değerlendirilmesinde TOPSIS Yöntemi uygulamayı kolaylaştırmakta ve karar vermedeki başarıyı artırmaktadır.

Bu çalışmada, hisse senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tablolarından elde edilen göstergelerle finansal performanslarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, GYO'ların 2007-2016 dönemine ait toplu olarak finansal tablolarındaki değerlere göre performans gösterge oranları hesaplanmış ve bu oranlar yardımıyla TOPSIS yöntemi kullanılarak sektörün finansal performansındaki gelişim analiz edilmiştir. Çalışmada elde edilen performans sonuçları ile Türkiye Konut Fiyatları Endeksi Artış Oranları ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın portföyleri içindeki gayrimenkul ve gayrimenkul projelerinin oranı arasındaki ilişki değerlendirilerek açıklanmıştır.

2. Literatür Taraması

İşletmelerin finansal performansının ölçülmesine yönelik bir çok çalışma gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde söz konusu çalışmalar ve sonuçlarına ait özet bilgiler sunulacaktır.

Bakırcı, Shiraz ve Sattary 2014 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Borsa İstanbul Demir Çelik Metal Ana Sanayi sektörü altında işlem gören 14 işletmenin 2009-2011 yıllarına ait finansal performanslarını Veri Zarflama Süper Etkinlik ve TOPSIS yöntemlerine göre analiz etmişler ancak 14 firmanın bir tanesi hariç olmak üzere iki yöntemden çıkan sonuçların benzerlik göstermediğini tespit etmişlerdir.

Aytekin ve Kahraman 2015 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Borsa İstanbul Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksinde işlem gören şirketlerin Veri Zarflama Analiz yöntemi olan Süper Aylak Tabanlı Model aracılığı ile 2008-2012 yılları arasındaki dönemi ölçtüklerinde GYO'ların finansal etkinliğine ulaşmada optimal düzeye erişemediğini belirlemişlerdir.

Deran, Sarıay ve Savaş 2013 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Borsa İstanbul'da işlem göre Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları ile Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının performanslarının 2009-2011 karşılaştırmasını belirli finansal oranların "Bağımsız Örneklem t Test"i ve "Mann-Whitney U Test"i kullanılarak analizini gerçekleştirmişler ve aktif karlılığı ve öz sermaye karlılığı açısından Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıkları ile Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları arasında sadece 2009 yılı için anlamlı bir farklılığın olduğu ve Menkul Kıymet Yatırım Ortaklıklarının aktif karlılığı ve özsermaye karlılığının, Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarından daha büyük olduğunu tespit etmişlerdir.

Akyüz, Bozdoğan ve Hantekin 2011 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Borsa İstanbul Seramik Sektöründe faaliyette bulunan bir işletmenin 1999-2008 yılları arasındaki finansal performansını TOPSIS Yöntemini kullanarak ölçmüşler ve ilgili işletmenin finansal performans olarak en başarılı yılının 2005 olduğu tespit ederek bu dönemdeki diğer yılları en başarılı yıla göre sıralamışlardır.

İslamoğlu, Apan ve Öztel 2015 yılında gerçekleştirmiş oldukları çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Entropi Bazlı TOPSIS Yöntemine göre finansal performanslarını 2011-2014/3.Dönem aralığında analiz etmişler ve bu dönem için en iyi performans gösteren Gayrimenkul Yatırım Ortaklarını belirlemişlerdir.

Zhou, Yang ve Zhang 2012 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada, 2006-2010 yılları arasında Çin'de Shanghai ve Shenzhen borsalarında işlem gören GYO'ların serbest nakit akışları ile finansal performanslarını karşılaştırarak değerlendirmişler ve bu şirketlerde serbest nakit akımının finansal performans ile lineer olarak negatif bir korelasyona sahip olduğunu belirlemişlerdir.

Vargün ve Uygurtürk 2016 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada Borsa İstanbul'da İnşaat ve Bayındırlık Sektörü altında faaliyet gösteren işletmelerin 2013-2015 yıllarına ilişkin finansal performansını nakit akım oranlarını kullanarak VIKOR yönetimi ile analiz etmişler ve bu işletmelerin yıllar itibariyle değişen bir performans sıralamasına sahip olduklarını tespit etmişlerdir.

Bhandari ve Iyer 2013 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada 2008-2010 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde faaliyet gösteren 100 işletmeyi seçmişler ve belirledikleri 7 oranı kullanarak iflas etmiş 50 işletme ile iflas etmemiş diğer 50 firmayı diskriminant analizini kullanarak karşılaştırmışlar ve nakit akımı odaklı kullanılan oranların batık olan ve olmayan firmaların durumlarını anlamlı olarak açıkladığını belirlemişlerdir.

Yıldırım, Yıldırım ve Alkaya 2016 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Sektörü altında faaliyet gösteren işletmelerin 2012-2014 yılları arasında finansal performansını nakit akış oranlarını kullanarak analiz etmişler ve söz konusu işletmelerin bu yıllar arasında satışlarından nakit meydana getirmedeki yetersizliklerini tespit etmişlerdir.

Kıyılar ve Hepsen 2010 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada Borsa İstanbul'da işlem gören 8 GYO'nun 200-2008 yılları arası risk tabanlı getiri performanslarını Sharpe ve Jensen Göstergelerine göre ölçümlerini yaparak performans değerlendirmelerini gerçekleştirerek en iyi sonucu alan GYO'yu tespit etmişlerdir.

Soba ve Eren 2010 yılında gerçekleştirdikleri çalışmada TOPSIS Yöntemini kullanarak finansal ve finansal olmayan oranlara göre performans değerlendirmesini Şehirlerarası Otobüs Sektörü faaliyet gösteren bir işletmeyi seçerek 2007-2010 yılları için gerçekleştirmişler ve ilgili işletmenin bu dönem içindeki en başarılı yılını belirlemişlerdir.

Yılmaz ve İçten 2018 yılındaki çalışmalarında TOPSIS Yöntemini kullanarak Borsa İstanbul'da işlem gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın 2007-2016 dönemi için Nakit Akış Odaklı performans analizini gerçekleştirmişlerdir. Analiz çalışmasında Nakit Akış Tabloları'ndan üretilen performans kriterleri dikkate alınmış ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın ilgili performans kriterlerinin sonuç ortalamaları TOPSIS Yöntemi ile değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Analiz çalışmasında 2007-2016 döneminde

en yüksek performansın gösterildiği yılın 2009 ve en düşük performansın ise 2011 yılında gösterildiği belirlenmiştir. Çalışmada Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın 2011-2016 yılından itibaren performansında artış trendi görülse de 2016 yılında elde edilen performans sonucu 2009 yılındaki performans sonucuna ulaşamadığı açıklanmıştır. Nakit Akış Odaklı bu çalışmada elde edilen performans sonuçları ile Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Aktif Karlılığı ile ilgili korelasyon katsayısının 0,6775 ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları'nın portföyleri içindeki gayrimenkul ve gayrimenkul projelerinin oranı ile ilgili korelasyon katsayısının ise 0,5998 olduğu tespit edilmiştir.

3. Türkiye'de Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının (GYO) Gelişimi

Ülkemizde son yıllarda GYO'ların gelişmesinde inşaat ve gayrimenkul sektörünün gelişmesine yönelik genel politik tercihlerin yanında en önemli nedenlerden birisi gayrimenkul faaliyetlerinde bankacılık, sermaye piyasası ve sigorta sektörü ile olan ilişkisinin gelişmesi ve finansal derinliğinin artmasıdır. Finansal derinlikteki bu artış ülkemizde gelişmiş finans sistemine sahip ülkeler seviyesinde olmadığından küresel finansal krize neden olabilecek risklerin ülkemizde risklerin yönetilebilir seviyede olmasını sağlamış ve sektörün gelişmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bununla birlikte konut finansmanında ipotek dışı finansman yöntemlerinin göreceli ağırlığındaki artış ve ipoteye dayalı ikincil finansman piyasalarının gelişmemesi gayrimenkul-finans bağının ülkemizde istenen seviyeye gelmemesine neden olmuştur.

Gayrimenkul-finans bağının kurulmasında GYO'lar önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedir. Temel olarak GYO'lar gayrimenkullere, gayrimenkullere dayalı projelere, haklara ve sermaye piyasası araçlarına yatırım yapabilen halka açık portföy yönetim şirketleridir. Bu noktada GYO'lar kurumsal sermayenin gayrimenkul sektörüne erişebilmesine ve bireysel yatırımcıya ait küçük sermayelerin büyük yatırımlara dönüşmesini sağlayan önemli finansal araçlardır. GYO'lar özellikle bu aracılık hizmeti sayesinde yüksek likidite gerektiren gayrimenkul projelerinin hayata geçirilmesi için çözüm sunmaktadır.

Ülkemizde GYO'lara ilişkin ilk düzenlemeler Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) tarafından 1995 yılında gerçekleştirilmiş ve GYO'lar Borsa'da ilk olarak işlem görmeye 1997 yılında başlamıştır. GYO'lara tanınan Kurumlar Vergisi İstisnası ve kar dağıtma zorunluğunun bulunmaması nedeniyle bu kuruluşlara olan ilgiyi artırmış ve bu paralelde yıllar itibarıyla GYO'ların sayısı ülkemizde yükselmiştir. Ülkemizde GYO sayısı ile ilgili önemli bir artış 2010 yılında yaşanmıştır. Tablo - 1'de görülebileceği 2007 yılında 13 adet olan GYO sayısı 2010 yılında 21 adete çıkmıştır. GYO'ların sayısal artışı ile birlikte 2007 yılında 3,9 milyar TL olan sektörün aktif değeri 2010 yılında 13,9 milyar TL'ye ve 2007 yılında 3,2 milyar TL olan sektörün piyasa değeri ise 2010 yılında 11,0 milyar TL'ye yükselmiştir. 2016 yılı sonu itibarıyla ülkemizde 31 GYO faaliyetini

sürdürmekte olup, 2016 yılı sonu itibariyle GYO'ların aktif toplamı 60,6 milyar TL'ye ve GYO'ların piyasa değeri ise 24,9 milyar TL'ye çıkmıştır.

Tablo 1: Borsa İstanbul'da İşlem Gören GYO Sayısı ve Diğer Bilgileri (2007-2016)

Yıllar	GYO Sayıları	Piyasa Değeri (TL)	Konsolide Olmayan Aktif Toplamı (TL)	Portföy Bilgileri	
				Portföydeki Gayrimenkul, Gayrimenkule Dayalı Proje ve Hakların Oranı (%)	Portföydeki Para ve Sermaye Piyasası Araçları, İştirakler ve Diğer Kalemlerin Oranı (%)
2016	31	24.961.534.907	60.602.222.932	77,30	22,70
2015	31	21.279.729.066	52.539.355.033	72,92	27,08
2014	31	21.981.323.464	42.059.437.337	70,67	29,33
2013	30	18.632.452.000	37.572.731.848	59,31	40,69
2012	25	15.781.822.000	24.086.877.000	66,00	34,00
2011	24	11.708.492.000	20.769.996.000	62,88	37,12
2010	21	11.062.318.078	13.907.410.797	82,40	17,60
2009	14	2.853.765.000	4.346.030.000	86,98	13,02
2008	14	3.045.946.000	4.269.388.000	90,18	09,82
2007	13	3.189.974.000	3.886.043.000	82,32	17,68

Kaynak: SPK

4. Veri Seti

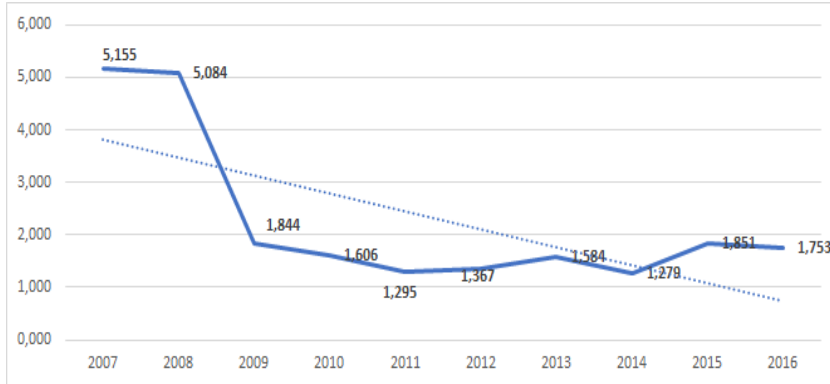
Analiz yapılacak zaman dilimi olarak 2007-2016 döneminin belirlendiği çalışmada, payları Borsa İstanbul (BIST) da işlem gören 31 Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı şirketinin verileri kullanılmıştır. Analiz çalışmasında GYO'ların likidite, finansal yapı, karlılık oranları kullanılmıştır. Analizde kullanılan oranlar literatürde sıklıkla kullanılan oranlar olup, bu oranlar ve bu oranlara ait hesaplama yöntemleri Tablo - 2'de görülebilmektedir. Söz konusu oranların hesaplanmasında kullanılan bilgiler Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP) resmi internet sitesinde yayınlanan GYO'ların konsolide finansal tablolarından elde edilmiştir. Tablo 2'de yer alan performans gösterge oranları Borsa İstanbul'da işlem gören GYO'ların konsolide olarak performansının ölçülmesinde esas olarak alınmıştır. İlgili oranların hesaplanmasında her bir GYO'nun konsolide finansal tablolarına ait sayısal veriler ayrı ayrı toplanarak GYO'ların konsolide finansal tablo verileri elde edilmiştir. Elde edilen finansal verilerden hareketle Borsa İstanbul'da işlem gören GYO'ların 2007-2016 dönemi konsolide performans göstergelerine esas olan oranların hesaplamaları gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2: Çalışmada Kullanılan Performans Gösterge Oranları

Oran Kodu	Oran Tanımı
K1	Cari Oran (Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar)
K2	Toplam Özkaynaklar/Toplam Varlıklar
K3	Toplam Gelirler/Genel Yönetim Giderleri + Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri
K4	Toplam Gelirler/Toplam Aktifler
K5	Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Kar/Toplam Gelirler
K6	Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler
K7	Toplam Gelirler/Toplam Gider ve Maliyetler
K8	Toplam Gelirler/Stoklar + Yatırımlar
K9	Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Kar/Finansman Giderleri Öncesi Faaliyet Karı

Analizde K1 Kodlu Oran, GYO'ların kısa vadeli varlıkları ile kısa vadeli borçlarını ödeyebilme kabiliyetini gösteren Cari Oranı göstermektedir. Bu orandaki değişme GYO'ların kısa vadeli borçlarını ödeyebilme konusunda sıkıntı yaşama durumu hakkında bilgi vermektedir. Oranın hesaplanmasında "Dönen Varlıklar/Kısa Vadeli Yabancı Kaynaklar" formülü kullanılmıştır. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K1 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-1: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K1 Cari Oran Değişimi

K2 Kodlu Oran, GYO'ların faaliyetlerinde özkaynaklarından ne derece faydalandığı ile ilgili bilgi vermektedir. Bu orandaki değişme GYO'ların faaliyetlerinde özkaynaklarına ilişkin etkinlik derecesini ortaya çıkarmaktadır. İşletme değerinin ve performansının işletme sermaye yapısından ayrı düşünülmemesi nedeniyle yüksek özkaynak oranının GYO'ların maliyetlerini azaltacağı ve performansına olumlu olarak yansıtacağı düşünülmektedir.

(Yılmaz; 2017). Bu oranın hesaplanmasında "Toplam Özkaynaklar/Toplam Varlıklar" formülü kullanılmıştır. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K2 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-2: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K2 Toplam Özkaynaklar/Toplam Varlıklar Oranı Değişimi

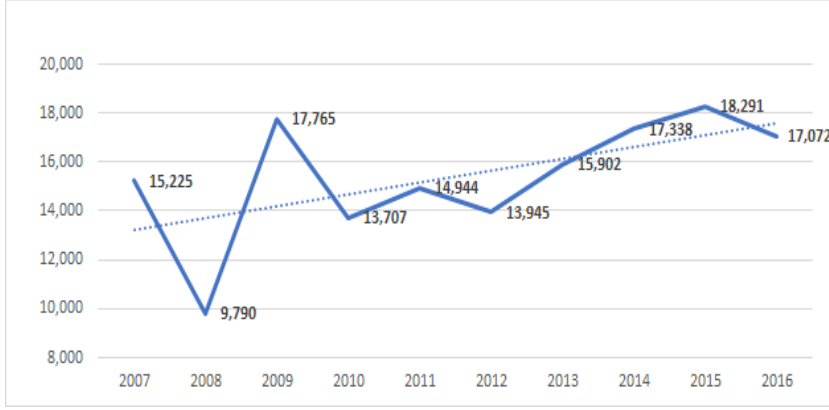

K3 Kodlu Oran, GYO'ların faaliyetleri gerçekleştirmek için katlandığı Genel Yönetim Giderleri ve Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri'nden ne kadar etkin ve verimli kullandığı ile ilgili bilgi vermektedir. Etkinlik ve verimliliğin tespitinde GYO'ların konsolide Toplam Gelirleri dikkate alınmaktadır. GYO'lar için Toplam Gelirler rakamının bulunmasında;

- Hasılat
- Esas faaliyetlerden diğer gelirler
- Yatırım faaliyetlerinden gelirler
- Yatırım amaçlı gayrimenkuller değer artışları
- Özkaynak yöntemiyle değerlendirilen ortaklıklardan kar payları
- Finansman gelirleri

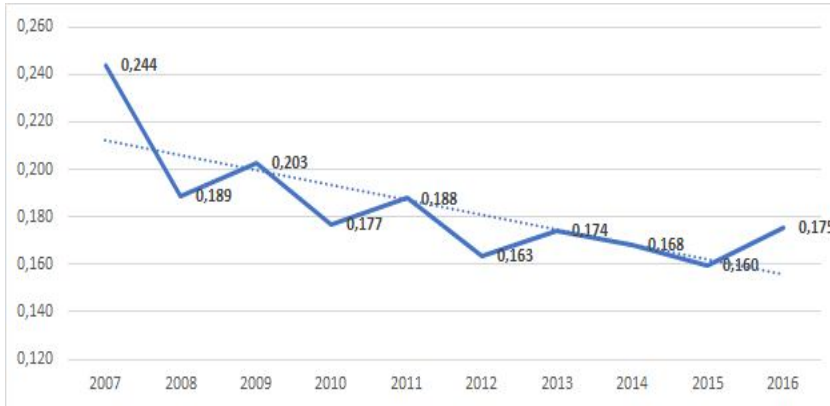
kalemleri toplanarak hesaplama yapılmıştır. Bu oranın hesaplanmasında "Toplam Gelirler/(Genel Yönetim Giderleri+Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri)" formülü kullanılmıştır. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K3 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir. Orandaki yükselme GYO'ların genel yönetim ve pazarlama satış ve dağıtım giderlerinden daha etkin ve verimli olarak faydalandıklarını göstermektedir.

Grafik-3: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K3 Toplam Gelirler/(Genel Yönetim Giderleri+Pazarlama Satış ve Dağıtım Giderleri) Oranı Değişimi

K4 Kodlu Oran, GYO'ların toplam aktiflerini ne kadar etkin kullanarak toplam gelir meydana getirebildiği ile ilgili bilgi vermektedir. Bu oranın hesaplanmasında "Toplam Gelirler/Toplam Aktifler" formülü kullanılmıştır. Bu oranın artması GYO'ların aktiflerini daha etkin kullandığını gösterecektir. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K4 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

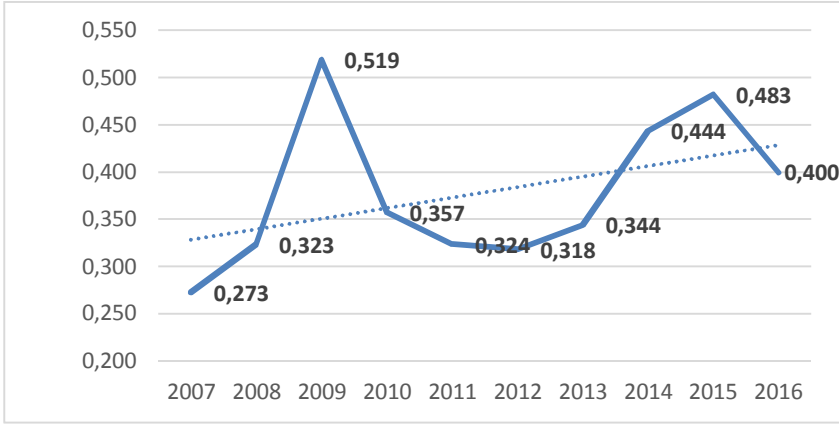
Grafik-4: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K4 Toplam Gelirler/Toplam Aktifler Oranı Değişimi

K5 Kodlu Oran, GYO'ların toplam gelirlerinden elde ettiği vergi öncesi kar oranı ile ilgili bilgi vermektedir. Bu orandaki değişim GYO'ların faaliyetleri neticesinde elde ettiği gelirlerin karlılık oranındaki durumu ortaya

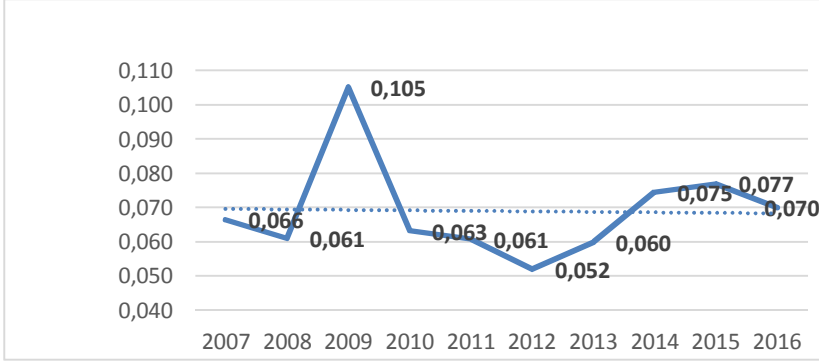
çıkarmaktadır. Bu oranın hesaplanmasında "Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı/Toplam Gelirler" formülü kullanılmıştır. Orandaki artış GYO'ların performansı açısından olumludur ve GYO'ların toplam gelirlerinden elde ettiği kar derecesinin yükseldiğini gösterecektir. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K5 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-5: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K5 Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı/Toplam Gelirler Oranı Değişimi (%)

K6 Kodlu Oran, GYO'ların toplam aktiflerinden elde ettiği sürdürülen faaliyet vergi öncesi kar seviyesi ile ilgili bilgi vermektedir. Bu orandaki değişim GYO'ların aktiflerini ne ölçüde karlı kullandığını ve yatırım ve finansman kararlarındaki etkinlikleri ile ilgili durum tespitini sağlamaktadır. (Kaya; 2017:136) Bu oranın hesaplanmasında "Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Kar/Toplam Aktifler" formülü kullanılmıştır. Aşağıdaki orandaki artış GYO'ların performansı açısından olumlu olacaktır. Grafik-6'da GYO'ların konsolide K6 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-6: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K6 Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı/Toplam Aktifler Oranı Değişimi (%)

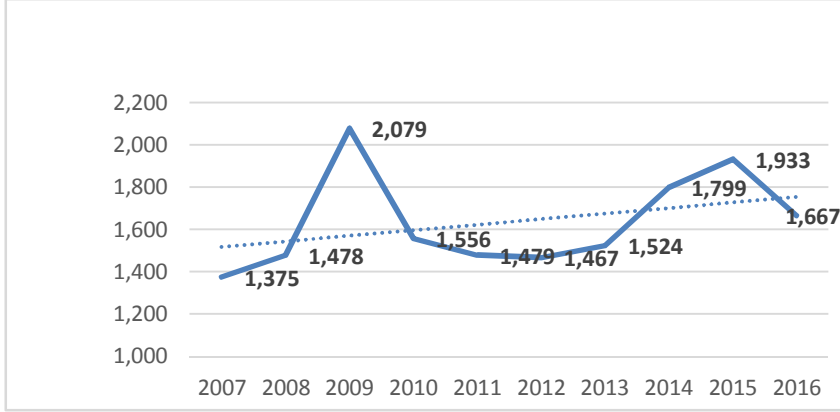

K7 Kodlu Oran, GYO'ların toplam gider ve maliyetlerinden ne derece toplam gelir elde ettiği ile ilgili bilgi vermektedir. Bu orandaki artış GYO'ların gider ve maliyetlere ilişkin gelir verimliliğinin arttığını gösterecektir. Bu oranın hesaplanmasında "Toplam Gelirler/Toplam Gider + Toplam Maliyetler" formülü kullanılmıştır. Toplam Gider ve Toplam Maliyetlerin hesaplanmasında;

- Satışların maliyeti
- Genel yönetim giderleri
- Pazarlama satış ve dağıtım giderleri
- Esas faaliyetlerden diğer giderler
- Yatırım faaliyetlerinden giderler
- Finansman giderleri

kalemleri toplanarak hesaplama yapılmıştır. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K7 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-7: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K7 Toplam Gelirler/Toplam Gider ve Maliyetler Oranı Değişimi (%)

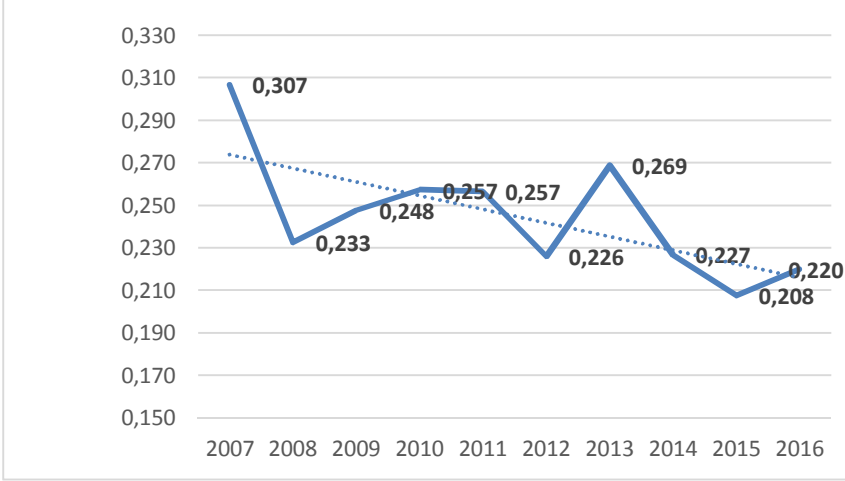

K8 Kodlu Oran, GYO'ların toplam stok ve yatırımlarından ne derece toplam gelir elde ettiği ile ilgili bilgi vermektedir. Bu orandaki değişme GYO'ların stok ve yatırımlarının etkin kullanımı ile ilgili durum tespitini sağlamaktadır. Bu oranın hesaplanmasında "Toplam Gelirler/ Toplam Stoklar + Toplam Yatırımlar" formülü kullanılmıştır. Stoklar ve Yatırımların hesaplanmasında;

- Dönen varlıklar grubundaki stoklar
- Duran varlıklar grubundaki özkaynak yöntemiyle değerlendirilen yatırımlar
- Duran varlıklar grubundaki finansal yatırımlar
- Duran varlıklar grubundaki stoklar
- Duran varlıklar grubundaki yatırım amaçlı gayrimenkuller

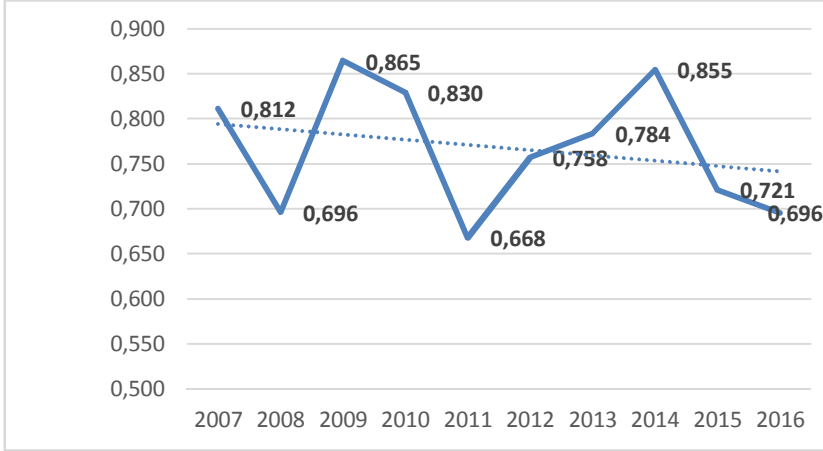
kalemleri dikkate alınmıştır. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K8 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-8: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K8 Toplam Gelirler/Toplam Stoklar + Toplam Yatırımlar Oranı Değişimi (%)

K9 Kodlu Oran, GYO'ların finansman giderlerinin karı ne derecede etkilediği ile ilgili bilgi vermektedir. Bu orandaki değişme GYO'ların toplam finansman giderlerinin toplam kar üzerindeki etkisinin ve ağırlığının ne ölçüde değiştiği ile ilgili durum tespitini sağlamaktadır. Bu oranın hesaplanmasında "Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı/Finansman Giderleri Öncesi Faaliyet Karı" formülü kullanılmıştır. Bu orandaki artış Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı üzerindeki finansman giderleri etkisinin azaldığını göstermektedir ve GYO'ların performansına olumlu olarak yansımacaktır. Aşağıdaki grafikte GYO'ların konsolide K9 Kodlu performans göstergesinin 2007-2016 yılları arasındaki değişimi görülmektedir.

Grafik-9: GYO'ların Konsolide 2007-2016 Dönemi K9 Sürdürülen Faaliyet Vergi Öncesi Karı/Finansman Giderleri Öncesi Faaliyet Karı Oranı Değişimi (%)

5. Metodoloji (TOPSIS Yöntemi) ve Ampirik Bulgular

Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen Çoklu Kritere Dayalı Karar Verme tekniklerinden biri olan TOPSIS yöntemi, karar verme aşamasında alternatif farklı çözümler arasında tercih yapılırken pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan çözümün tercih edilmesi gerektiği esasına dayanmaktadır. (Li vd., 2011:410) Bu esas kapsamında, pozitif ideal çözüm ulaşılabilir tüm en iyi kriterlerin bileşiminden meydana gelirken negatif ideal çözüm ise ulaşılabilir en kötü ölçüm değerlerinden oluşmaktadır.

TOPSIS uygulamasına ilişkin yapılan işlemlerde belirli adımların takip edilmesi gerekmektedir. Bu adımlar;

- Karar matrisinin meydana getirilmesi,
- Karar matrisinin normleştirilmesi,
- Kararlaştırılmış karar matrisinin ağırlıklandırılması,
- Pozitif ve negatif ideal çözümlerin belirlenmesi,
- Uzaklık değerlerinin hesaplanması,
- İdeal çözüme göre nispi yakınlığın hesaplanması,
- Yakınlık değerlerinin sıralanması

olarak ifade edilebilir. Aşağıda bu adımların izlenmesinde yapılması gereken hesaplamalar ve kullanılan formüllerle ilgili bilgilere verilmiştir. Analiz çalışmasında ilk olarak, BIST'de işlem gören 31 Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı şirketinin 2007-2016 yılları arasındaki finansal durum ve kar veya zarar tablolarındaki bilgiler işleme tabi tutulmak üzere ayrıştırılmıştır. Daha sonra GYO şirketlerinin finansal performans analizinde kullanılmak üzere belirlenen

oranlar konsolide olarak GYO'lar için yıllar itibariyle hesaplanmıştır. Yapılan hesaplama sonucu 2007-2016 yılları için ayrı ayrı hesaplanan oranlar TOPSIS Yönteminde kullanılmak üzere hazır hale getirilmiştir.

5.1. Karar Matrisinin Meydana Getirilmesi

Karar Matrisinin meydana getirilmesinde değerlendirmeye esas olan kriterler belirlenerek bu kriterlerin kararda dikkate alınması gereken ağırlık katsayıları tespit edilerek hesaplanmaktadır. İlgili kriterler ve ağırlık katsayıları matris formatı içerisinde ifade edilmektedir. Bu adımda yapılacak hesaplama Formül 1'de gösterilmektedir. Formülde yer alan kısaltmalara ilişkin açıklamalar aşağıdaki gibidir:

Ai: Muhtemel alternatifler

Xj: Alternatif performansa ait kriterler J=1 den n 'e kadar

Xij: Her kriter değerine ilişkin, her alternatifin performans derecesini gösteren değerlerdir.

Formül 1: Karar Matrisi

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_i \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & \dots & X_{1j} & X_{1n} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & \dots & X_{2j} & X_{2n} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots & \vdots & \vdots \\ X_{i1} & X_{i2} & \vdots & \vdots & X_{ij} & X_{in} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots & \vdots & \vdots \\ X_{m1} & X_{m2} & \dots & \dots & X_{mj} & X_{mn} \end{bmatrix}$$

TOPSIS Yöntemine göre Karar Matrisinin oluşturulması işlemi ile analiz sürecinde kodları belirtilmiş olan performans kriterlerinin ağırlıkları belirlenmiş ve finansal performans ölçümüne etkisi eşit olacak şekilde ve toplamı 1 olmak üzere ağırlık katsayıları tespit edilmiştir. Performans kriteri olarak kullanılan oranların ağırlık katsayıları belirlenmiş şekliyle oluşturulmuş Karar Matrisi Tablo 3'de yer almaktadır.

Tablo 3: Karar Matrisi

Kriter Kodu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2016	1,752759	0,588228	17,072108	0,175324	0,400048	0,070138	1,666801	0,220057	0,695887
2015	1,851122	0,598724	18,291030	0,159553	0,482540	0,076991	1,932515	0,207545	0,721300
2014	1,278890	0,613190	17,337724	0,168117	0,444004	0,074645	1,798573	0,226688	0,855303
2013	1,583585	0,602359	15,902148	0,174428	0,343971	0,059998	1,524323	0,268863	0,784043
2012	1,367048	0,579316	13,944511	0,163371	0,318500	0,052034	1,467351	0,226119	0,757777
2011	1,294830	0,601306	14,943670	0,187876	0,323830	0,060840	1,478918	0,256572	0,668032
2010	1,606314	0,627188	13,707142	0,176983	0,357490	0,063270	1,556395	0,257276	0,829619
2009	1,843887	0,628836	17,785109	0,202633	0,519007	0,105168	2,079034	0,247917	0,864712
2008	5,083524	0,862083	9,789578	0,188630	0,323444	0,061011	1,478074	0,232810	0,696151
2007	5,154801	0,882547	15,224999	0,243845	0,272541	0,066458	1,374648	0,306847	0,811698

5.2. Karar Matrisinin Normalleştirilmesi

Karar Matrisinin oluşturulmasından sonra karşılaştırılabilir ölçeklerin elde edilmesi amacıyla karar matrisinin normalleştirilmesi gerekmektedir. Karar Matrisinin normalleştirilmesi işlemi Formül 2'de görülen denklem kullanılmakta ve kriterlerin kareleri toplamının kareköküne bölünmesi suretiyle normalleştirilme süreci tamamlanmış olmaktadır.

Formül 2: Karar Matrisinin Normalleştirilmesi

$$r_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^n X_{ij}^2}}$$

Bu aşamada Formül 2'de belirtilen denklem aracılığı ile analiz için gerekli hesaplama yapılmıştır. İlgili formül gereğince, performans kriterlerinin yer aldığı sütunlardaki değerlerin kareleri toplamının kareköküne bölünmesiyle tek paydaya indirgeme işlemi gerçekleştirilmiş ve sonucunda Tablo 4'de yer alan normalleştirilmiş karar matrisi elde edilmiştir.

Tablo 4: Karar Matrisinin Normalleştirilmesi

Kriter Kodu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2016	0,205735	0,278804	0,346441	0,298796	0,327654	0,314834	0,319414	0,282184	0,285268
2015	0,217281	0,283779	0,371176	0,271919	0,395218	0,345594	0,370334	0,266139	0,295685
2014	0,150113	0,290635	0,351831	0,286514	0,363656	0,335064	0,344666	0,290687	0,350618
2013	0,185878	0,285502	0,322699	0,297270	0,281725	0,269319	0,292111	0,344769	0,321406
2012	0,160461	0,274580	0,282973	0,278425	0,260863	0,233567	0,281193	0,289958	0,310638
2011	0,151984	0,285003	0,303249	0,320187	0,265229	0,273096	0,283410	0,329008	0,273849
2010	0,188546	0,297270	0,278156	0,301624	0,292797	0,284004	0,298257	0,329911	0,340089
2009	0,216431	0,298051	0,360504	0,345337	0,425086	0,472076	0,398412	0,317909	0,354474
2008	0,596693	0,408604	0,198658	0,321473	0,264913	0,273866	0,283248	0,298538	0,285376
2007	0,605059	0,418303	0,308958	0,415573	0,223221	0,298314	0,263428	0,393477	0,332742

5.3. Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

Karar matrisinin oluşturulma aşamasında belirlenen kriterlerin ağırlık katsayıları, normalleştirme işleminden sonra karar matrisinin ağırlıklandırılmasında kullanılmaktadır. Bu süreçte normalleştirilmiş karar matrisi, ağırlık katsayıları ile çarpılmak suretiyle ağırlıklandırma işlemi tamamlanmaktadır. Bu aşamadaki işlemin gerçekleştirilmesinde Formül 3'de yer alan eşitlik kullanılmaktadır.

Formül 3: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

$$V = \begin{bmatrix} V_{11} & V_{12} & \dots & V_{1j} \dots & \dots & V_{1n} \dots \\ \vdots & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ V_{i1} & V_{i2} & \dots & V_{ij} \dots & \dots & V_{in} \dots \\ \vdots & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ V_{m1} & V_{m2} & \dots & V_{mj} \dots & \dots & V_{mn} \dots \end{bmatrix}$$

$$= \begin{bmatrix} W_1 r_{11} & W_2 r_{12} & \dots & W_j r_{ij} \dots & \dots & W_n r_{1n} \dots \\ \vdots & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ W_1 r_{i1} & W_2 r_{i2} & \dots & W_j r_{ij} \dots & \dots & W_n r_{in} \dots \\ \vdots & \vdots & & \vdots & & \vdots \\ W_1 r_{m1} & W_2 r_{m2} & \dots & W_j r_{mj} \dots & \dots & W_n r_{mn} \dots \end{bmatrix}$$

Analiz çalışmasında her bir performans kriterine karar matrisi içerisinde eşit ağırlık verilmiştir. Tablo-5'da ağırlıklandırma sonrasındaki Normalleştirilmiş Karar Matrisi görülmektedir.

Tablo 5: Normalleştirilmiş Karar Matrisinin Ağırlıklandırılması

Kriter Kodu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2016	0,022878	0,030975	0,038490	0,033196	0,036402	0,034978	0,035487	0,031351	0,031693
2015	0,024162	0,031528	0,041238	0,030210	0,043909	0,038396	0,041144	0,029568	0,032851
2014	0,016693	0,032290	0,039088	0,031832	0,040402	0,037226	0,038292	0,032295	0,038954
2013	0,020670	0,031719	0,035852	0,033027	0,031300	0,029921	0,032454	0,038304	0,035708
2012	0,017843	0,030506	0,031438	0,030933	0,028982	0,029949	0,031241	0,032214	0,034512
2011	0,016901	0,031664	0,033691	0,035573	0,029467	0,030341	0,031487	0,036553	0,030425
2010	0,020966	0,033027	0,030903	0,033510	0,032530	0,031553	0,033136	0,036653	0,037784
2009	0,024067	0,033113	0,040052	0,038367	0,047227	0,052448	0,044264	0,035320	0,039382
2008	0,066352	0,045396	0,022071	0,035716	0,029432	0,030427	0,031469	0,033168	0,031705
2007	0,067283	0,046473	0,034325	0,046170	0,024800	0,033143	0,029267	0,043715	0,036968

5.4. Pozitif ve Negatif İdeal Çözümlerin Belirlenmesi

Normalleştirilmiş karar matrisinin ağırlık kazandırılmasından sonra pozitif ve negatif ideal değerlerinin tespit edilmesi gerekmektedir. Pozitif ve negatif ideal değerlerin belirlenmesinde Formül 4'de yer alan denklem kullanılmaktadır. Formül 4'deki kısaltmalara ait açıklamalar aşağıdaki gibidir:

J fayda kriterlerinin, J' de ise maliyet kriterlerinin indeks setidir.

$j = \{j = 1, 2, \dots, n\}$ | j fayda kriterine aittir.}

$j' = \{j = 1, 2, \dots, n\}$ | j maliyet kriterine aittir.}

Formül 4: Pozitif ve Negatif İdeal Çözümlerin Hesaplanması

$A^* = \{(\max V_{ij} | j \in J), (\min V_{ij} | j \in J'), i = 1, 2, \dots, m\}$

$A^- = \{(\min V_{ij} | j \in J), (\max V_{ij} | j \in J'), i = 1, 2, \dots, m\}$

Analiz çalışmasının bu aşamasında, Ağırlıklı Karar Matrisinin her sütunundaki ideal çözümler için Formül 4'deki denklem aracılığı ile pozitif ve negatif ideal çözüm değerleri tespit edilmiştir. Bu değerler, pozitif ideal çözümler (PozİÇ) ve negatif ideal çözümler (NegİÇ) olmak üzere her bir performans kriteri için Tablo 6'de yer almaktadır.

Tablo 6: Pozitif ve Negatif İdeal Çözümler

Kriter Kodu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
PozİÇ	0,067283	0,046473	0,041238	0,046170	0,047227	0,052448	0,044264	0,043715	0,039382
NegİÇ	0,017843	0,030506	0,022071	0,030210	0,024800	0,025949	0,029267	0,023568	0,030425

5.5. Uzaklık Değerlerinin Hesaplanması

Pozitif ve negatif ideal çözümlerin belirlenmesi aşamasından sonrasında bu çözümler için öklidyen uzaklık hesaplamalarının gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Pozitif ve negatif ideal çözümler için öklidyen uzaklık hesaplamalarında Formül 5'deki formüller kullanılmaktadır.

Formül 5: Uzaklık Değerlerinin Hesaplanması

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^+)^2} \quad i = 1, \dots, m$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (V_{ij} - V_j^-)^2} \quad i = 1, \dots, m$$

Pozitif ve negatif ideal çözümlerin belirlenmesinden sonra analiz çalışmasının bu aşamasında, Formül 5'deki eşitlik kullanılarak her bir performans kriterine ilişkin sütundaki değerlerin pozitif ideal ve negatif ideal değerlere olan uzaklığı hesaplanmıştır. Hesaplama her bir performans kriterine ilişkin sütundaki değerler pozitif ideal ve negatif ideal çözümlerden çıkarılarak uzaklık değerleri tespit edilmiştir. Analiz çalışmasında Formül 5'de belirtilen formül ile hesaplanan Tablo 7'de pozitif ideal çözüme uzaklık değerleri Tablo 7'de ve negatif ideal çözüme uzaklık değerleri Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 7: Pozitif İdeal Çözüme Uzaklık Değerleri

Kriter Kodu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2016	0,0444048	0,0154983	0,0027481	0,0129739	0,0108247	0,0174695	0,0087766	0,0123646	0,0076889
2015	0,0431210	0,0149456	0,0000000	0,0159600	0,0033184	0,0140521	0,0031195	0,0141472	0,0065315
2014	0,0505900	0,0141839	0,0021493	0,0143385	0,0068250	0,0152220	0,0059711	0,0114200	0,0004285
2013	0,0466130	0,0147542	0,0053858	0,0131435	0,0159274	0,0225263	0,0118100	0,0054115	0,0036740
2012	0,0494393	0,0159676	0,0097994	0,0152372	0,0182452	0,0264983	0,0130230	0,0115010	0,0048702
2011	0,0503819	0,0148097	0,0075467	0,0105974	0,0177602	0,0221066	0,0217767	0,0071625	0,0089575
2010	0,0463163	0,0134468	0,0103345	0,0126597	0,0146973	0,0208948	0,0111272	0,0070622	0,0015982
2009	0,0432154	0,0133600	0,0011857	0,0078032	0,0000000	0,0000000	0,0000000	0,0083956	0,0000000
2008	0,0009303	0,0010776	0,0191668	0,0104545	0,0177953	0,0220211	0,0127947	0,0105477	0,0076769
2007	0,0000000	0,0000000	0,0069125	0,0000000	0,0224272	0,0193049	0,0149967	0,0000000	0,0024144

Tablo 8: Negatif İdeal Çözüme Uzaklık Değerleri

Kriter Kodu	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9
2016	0,0050345	0,0004693	0,0164187	0,0029861	0,0116025	0,0090288	0,0062201	0,0017825	0,0012686
2015	0,0063183	0,0010220	0,0191668	0,0000000	0,0191088	0,0124462	0,0118772	0,0000000	0,0024260
2014	-0,0011507	0,0017837	0,0170175	0,0016216	0,0156022	0,0112763	0,0090256	0,0027272	0,0085290
2013	0,0028263	0,0012134	0,0137810	0,0028165	0,0064998	0,0039720	0,0031867	0,0087357	0,0052836
2012	0,0000000	0,0000000	0,0093674	0,0007228	0,0041820	0,0000000	0,0019737	0,0026462	0,0040873
2011	-0,0009426	0,0011580	0,0116201	0,0053626	0,0046670	0,0043917	0,0022200	0,0069847	0,0000000
2010	0,0031230	0,0025209	0,0088323	0,0033003	0,0077299	0,0056035	0,0038695	0,0070850	0,0073593
2009	0,0062239	0,0026076	0,0179811	0,0081568	0,0224272	0,0264983	0,0149967	0,0057516	0,0089575
2008	0,0485090	0,0148901	0,0000000	0,0055055	0,0046319	0,0044772	0,0022020	0,0035995	0,0012806
2007	0,0494393	0,0159676	0,0122543	0,0159600	0,0000000	0,0071934	0,0000000	0,0141472	0,0065431

5.6. İdeal Çözüme Göre Nispi Yakınlığın Hesaplanması

Pozitif ve negatif ideal çözümlere göre uzaklık değerlerin tespitinden sonra ideal çözüme göre nispi yakınlığın hesaplanması gerekmektedir. Nispi yakınlığın hesaplanmasında Formül 6 kullanılmaktadır.

Formül 6: İdeal Çözüme Göre Nispi Yakınlığın Hesaplanması

$$C_i^* = \frac{s_i^-}{s_i^+ + s_i^-} \quad i = 1, \dots, m$$

Pozitif ve negatif ideal çözümlere olan uzaklık değerlerinin hesaplanması ile birlikte analiz çalışmasının bu aşamasında yıllar itibariyle ideal çözümlere olan nispi yakınlıklar tespit edilmiştir. Tespit aşamasında her yıla ait uzaklık değerlerinin kareleri toplamının karekökleri alınmak suretiyle her yılın pozitif ve negatif ideal çözümlere olan ortalama uzaklıkları hesaplanmıştır. Tablo 10'da her bir yıla ait ortalama pozitif ideal çözüm ortalaması (S*) ve negatif ideal çözüm ortalaması (S-) yer almaktadır. Bu aşama sonrasında Formül 6'da belirtildiği şekilde yakınlık oranları (c) belirlenmektedir. İlgili formül gereğince, yakınlık oranları ilgili yılın negatif ortalama uzaklığının pozitif ve negatif ortalama uzaklıklarının toplamına bölünmesi suretiyle hesaplanmaktadır. Yüksek yakınlık oranı, ilgili yıllar içerisinde daha yüksek performansı göstermektedir. Tablo 9'da, yıllar itibariyle GYO'ların pozitif ve negatif ideal çözümlere olan ortalama uzaklıklarını ve yakınlık hesaplamaları görülebilmektedir.

Tablo 9: Çözümeye Yakınlık Durumları

YILLAR	Pozitif İdeal Çözüm (S*)	Negatif İdeal Çözüm (S-)	Yakınlık (c)
2016	0,05567094	0,02374172	0,29897
2015	0,05290103	0,03279238	0,38267
2014	0,05844043	0,02879162	0,33006
2013	0,05946083	0,01948631	0,24683
2012	0,06624233	0,01154835	0,14845
2011	0,06344944	0,01614914	0,20288
2010	0,05849729	0,01776199	0,23292
2009	0,04667808	0,04448311	0,48796
2008	0,04017693	0,05163418	0,56240
2007	0,03397309	0,05829923	0,63182

5.7. Yakınlık Değerlerinin Sıralanması

Nispi yakınlık hesaplamalarından sonra nihai aşamada yakınlık değerlerinin sıralanmasının yapılması gerekmektedir. Sıralama sırasında yakınlık değerleri büyükten küçüğe göre sıralanmakta ve tespit edilmiş yakınlık değerleri içerisinde yüksek yakınlık sıralamada önceliği ifade etmektedir. Sıralama işleminde kullanılan formül aşağıdaki gibidir:

Formül 7: Yakınlık Değerlerinin Sıralanması

$$0 \leq C_i \leq 1$$

Formül 7'ye göre; C_i değeri 1'e yaklaştıkça bu durum olumlu bir gelişmeyi ifade etmektedir.

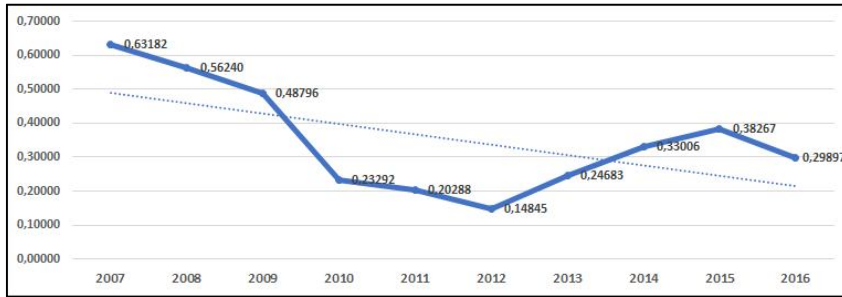
Formül 7'deki ölçüm çerçevesinde, 2007-2016 yılları arasında GYO'ların finansal durum ve kar veya zarar tabloları bazlı olarak yıllık performans sıralaması Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10: Yılların Yakınlık Sıralaması

YILLAR	Pozitif İdeal Çözüm (S*)	Negatif İdeal Çözüm (S-)	Yakınlık (c)
2007	0,03397309	0,05829923	0,63182
2008	0,04017693	0,05163418	0,56240
2009	0,04667808	0,04448311	0,48796
2015	0,05290103	0,03279238	0,38267
2014	0,05844043	0,02879162	0,33006
2016	0,05567094	0,02374172	0,29897
2013	0,05946083	0,01948631	0,24683
2010	0,05849729	0,01776199	0,23292
2011	0,06344944	0,01614914	0,20288
2012	0,06624233	0,01154835	0,14845

TOPSIS yöntemi kullanılarak 10 yıllık süreçte elde edilen performans sonuçlarına göre, GYO'ların finansal durum ve kar veya zarar tabloları bazlı performansı açısından en başarılı yıl 2007 olup, finansal tablo performansına ilişkin 2007-2016 yılı arasındaki değişim Grafik 10'da gösterilmektedir.

Grafik-10: GYO'ların Finansal Durum ve Kar veya Zarar Tabloları Bazlı Performans Değişimi (2007-2016)

Grafik 10'dan da izlenebildiği gibi, 2007-2016 döneminde GYO'ların finansal performansı 2007 yılında 0,63182 yakınlık seviyesi ile zirve değerinde olmuş, ancak bu yıldan sonra hızla düşerek 2012 yılında 0,14845 yakınlık seviyesine kadar inerek analiz dönemindeki en düşük değere gerilemiştir. 2013 yılından itibaren finansal performans tekrar yükselerek 2015 yılında 0,38267 yakınlık seviyesine ulaşmış, ancak 2016 yılında tekrar gerilemiş ve 0,29897 yakınlık seviyesinde gerçekleşmiştir. GYO'ların finansal durum ve kar veya

zarar tabloları bazlı performansını gösteren yakınlık seviyesi Grafik 10'deki eğilim çizgisinden de görülebileceği gibi azalan bir trend izlemiştir.

6. Sonuç

Etkin bir performans yönetim sisteminin kurulması ve sürdürülmesi işletmelerin iş yaşamındaki başarılarının artırılması ve sürdürülebilirlikleri için önemli bir faaliyettir. Performans yönetim sistemi içerisinde hiç kuşkusuz faaliyetlerin neticelerini ortaya çıkaracak olan finansal göstergelerin doğru tespit edilmesi sistemin başarısını doğrudan etkileyecektir. Bu nedenle işletmeler sadece birkaç gösterge üzerinden durumlarını değerlendirmekten ziyade çok boyutlu göstergeler üzerinden verileri toplamalı ve analiz etmelidir. İşletmeler için temel finansal tablolardan olan Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tabloları, işletmelerin çoklu finansal performans göstergeleri elde edebilecekleri referans noktalarıdır. İşletmeler bu finansal tablolardan belirleyecekleri finansal göstergelerle geçmiş yıllara göre çok boyutlu olarak performanslarının durumunu belirleyebileceklerdir. Bu durum tek bir işletme için geçerli olabileceği gibi aynı zamanda onlarca işletmeden oluşan belirli bir sektör için de söz konusudur. Sektörü oluşturan işletmelerin topluca Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tablolarından elde edilen finansal performans göstergelerine ilişkin sonuçlar belirli bir sektörün geçmiş yıllara göre performansını ortaya çıkarabilecektir.

Bu çalışmada, hisse senetleri Borsa İstanbul'da işlem gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Durum Tabloları ve Kar veya Zarar Tablolarından elde edilen göstergelerle finansal performanslarının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, GYO'ların 2007-2016 dönemine ait finansal tablolarındaki performans gösterge oranları hesaplanmış ve bu oranlar yardımıyla TOPSIS yöntemi kullanılarak sektörün finansal performansındaki gelişim analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda, 2007-2016 döneminde GYO'ların finansal performansı 2007 yılında 0,63182 yakınlık seviyesi ile zirve değerinde olmuş, ancak bu yıldan sonra hızla düşerek 2012 yılında 0,14845 yakınlık seviyesine kadar inerek analiz dönemindeki en düşük değere gerilemiştir. 2013 yılından itibaren finansal performans tekrar yükselerek 2015 yılında 0,38267 yakınlık seviyesine ulaşmış, ancak 2016 yılında tekrar gerilemiş ve 0,29897 yakınlık seviyesinde gerçekleşmiştir.

GYO'ların 2007-2016 yılları arasındaki finansal performansındaki düşüklük eğiliminin iki değişkenden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. İlk olarak GYO'ların toplam portföylerinin içerisinde gayrimenkul ve gayrimenkul projelerinin oranı ile finansal performansı arasında belirli bir bağlantı olabileceği düşünülmektedir. Nitekim GYO'ların toplam portföylerinin içerisindeki gayrimenkul ve gayrimenkul projelerinin oranını artırması, GYO'ların meydana getireceği katma değeri artıracak ve finansal performanslarına olumlu olarak yansıtacaktır. Bu amaçla, GYO'ların 2007-2016 yılları arasındaki TOPSIS Yöntemine göre bulunan yakınlık seviyeleri ile Sermaye Piyasası Kurulu Aylık Bültenleri'nde ilan edilen GYO'ların portföyleri

içerisindeki gayrimenkul ve gayrimenkul projelerinin oranı arasındaki ilişki değerlendirildiğinde anlamlı sayılabilecek bir bağlantı olduğu görülmüştür. Tablo-11'de detayları görülen bu iki veri seti arasındaki korelasyon katsayısı $r = 0,8289$ 'dur.

Tablo 11: GYO'ların 2007-2016 Yılları Arası Yakınlık Seviyeleri ve Toplam Portföyleri İçerisindeki Gayrimenkul ve Gayrimenkul Projelerinin Oranları

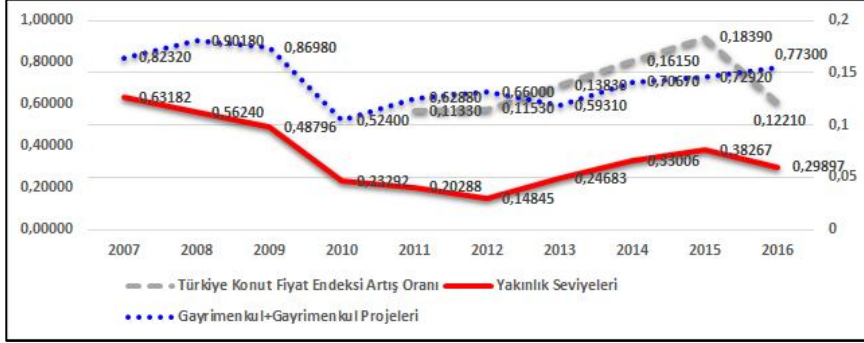
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yakınlık Seviyeleri	0,63182	0,56240	0,48796	0,23292	0,20288	0,14845	0,24683	0,33006	0,38267	0,29897
Gayrimenkul+Gayrimenkul Projeleri	0,82320	0,90180	0,86980	0,52400	0,62880	0,66000	0,59310	0,70670	0,72920	0,77300

İkinci olarak, GYO'ların finansal performansı ile konut fiyatlarındaki artış seviyesi arasında bir bağlantı olduğu düşünülmektedir. Nitekim konut fiyatlarındaki artışla birlikte GYO'ların portföyleri içerisindeki gayrimenkul ve gayrimenkul projelerinin değeri yükselerek GYO'ların finansal performansına olumlu katkıda bulunacaktır. Bu amaçla TCMB tarafından aylık olarak ilan edilen 2010-2016 yılları arasındaki Türkiye Konut Fiyat Endeksi değerleri artış oranları ile GYO'ların 2010-2016 yılları arasındaki TOPSIS Yöntemine göre bulunan yakınlık seviyeleri arasındaki bağlantı değerlendirilmiş ve aralarında anlamlı sayılabilecek bir ilişki tespit edilmiştir. Bu iki veri seti arasındaki korelasyon katsayısı $r = 0,8641$ 'dir. Tablo 12'de, bu iki veri setine ait detaylar görülmektedir. TCMB 2010 yılında bir düzenleme yaparak Türkiye Konut Fiyat Endeksini 100 olarak kabul etmiştir. Bu nedenle 2010 yılı sonu itibarıyla artış oranı hesaplanmamıştır. Tablo-12'de görülen Türkiye Konut Fiyat Endeksleri ilgili yılların Aralık ayı sonu itibarıyla endeks değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 12: 2007-2016 Yılları Arası Türkiye Konut Fiyat Endeksi Artış Oranları ve GYO'ların Yakınlık Seviyeleri Değişimi

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Yakınlık Seviyeleri	0,63182	0,56240	0,48796	0,23292	0,20288	0,14845	0,24683	0,33006	0,38267	0,29897
Gayrimenkul+Gayrimenkul Projeleri	0,82320	0,90180	0,86980	0,52400	0,62880	0,66000	0,59310	0,70670	0,72920	0,77300
Türkiye Konut Fiyat Endeksi Artış Oranı					0,11330	0,11530	0,13830	0,16150	0,18390	0,12210

Grafik 11: GYO'ların Yakınlık Seviyeleri, Portföy Büyüklükleri İçerisindeki Gayrimenkul ve Gayrimenkul Projeleri Değişimi (2007-2016) ve Türkiye Konut Fiyat Endeksi Artış Oranı (2010-2016)

Bu çalışma, TOPSIS yöntemi kullanılarak GYO'ların yıllar itibariyle tek tek finansal performansını göstermekten ziyade, sektörün Finansal Durum ve Kar veya Zarar Tablolarına göre finansal performansında gösterdiği gelişimi ortaya koymayı amaçlamıştır. Bir sonraki çalışma konusu olarak, GYO'ların bu çerçevede tek tek bu dönem için aynı kriterlere göre bireysel finansal performans sıralamaları yapılabilir ve performanslarını etkileyen değişkenleri tespiti ile ilgili çalışmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

AKYÜZ, Y., BOZDOĞAN, T., HANTEKİN, E., "TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performansın Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 13, Sayı 1, 2011, ss. 73-92

AYTEKİN, S., KAHRAMAN, E., "BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları Endeksindeki Şirketlerin Finansal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Değerlendirilmesi", Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ocak 2015, Sayı: 8(1), ss. 289-301

BHANDARI, S.B., İYER, R., "Predicting Business Failure Using Cash Flow Statement Based Measures", *Managerial Finance*, Vol. 39, No: 7, 2013, pp. 667-676

Borsa İstanbul, "<http://www.borsaistanbul.com>", Erişim Tarihi:02.01.2018

DERAN, Ali., SARIAY, İbrahim., SAVAŞ, İncilay., "İMKB'de İşlem Gören Menkul Kıymetler Yatırım Ortaklıkları ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Finansal Performans Karşılaştırması", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, Cilt 23, Sayı : 2, ss: 195-203

İSLAMOĞLU, Mehmet., APAN, Mehmet., ÖZTEL, Ahmet., "An Evaluation of the Financial Performance of REITs in Borsa Istanbul: A Case Study Using the Entropy-Based TOPSIS Method", *International Journal of Financial Research*, Sciedu Press, 2015, Vol 6, No: 2, pp: 124-138, <http://www.sciedupress.com/journal/index.php/ijfr/article/view/6807/4081>, Erişim Tarihi : 02.01.2018

Kamuyu Aydınlatma Platformu, "<https://www.kap.org.tr>", Erişim Tarihi: 02.01.2018

KAYA, Gökçe İ., "Genel İşletme-Finans Bölümü" İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları :54, 2017, s.118

KIYILAR, Murat., HEPŞEN, Ali., "Performance Appraisal of Real Estate Investment Trusts (REITs), A Practice in Istanbul Stock Exchange", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadı Enstitüsü Yönetim Dergisi, 2010, Sayı:65, ss :11-23

LI, H., ADELI, H., SUN, J., HAN, J.G., "Hybridizing Principles of TOPSIS with Case-Based Reasoning For Business Failure Prediction", *Computers & Operations Research*, 38(2), 2011, pp. 409-419

Sermaye Piyasası Kurumu, "<http://www.spk.gov.tr>", Erişim Tarihi: 02.01.2018

SOBA, Mustafa, EREN, Kudret., "TOPSIS Yöntemini Kullanarak Finansal ve Finansal Olmayan Oranlara Göre Performans Değerlendirmesi, Şehirlerarası Otobüs Sektöründe Bir Uygulama", *Selçuk Üniversitesi İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2010, Sayı :25, ss:567-574

VARGÜN, H., UYGURTÜRK, H., "Finansal Performans Ölçüm Aracı Olarak Nakit Akım Odaklı Finansal Analiz: İnşaat ve Bayındırlık Sektörü Üzerine Bir Uygulama", *Balkan Journal of Social Sciences*, Aralık 2016, ss. 358-369

YILDIRIM, F., YILDIRIM, B.I., ALKAYA, S., "Finansal Tablolar Analizinde Nakit Akış Rasyoları: Taş ve Toprağa Dayalı Sanayi Sektöründe Bir Uygulama", *International Journal of Innovative Research in Education*, Vol. 3, Issue 1, 2016, ss. 10-18

YILMAZ, Hülya., "Sermaye Yapısının Firma Değeri ve Firma Performansı Etkisi: Ampirik Bir Analiz", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, Cilt: 10, Sayı :53, ss:826-838, http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt10/sayi53_pdf/6iksisat_kamu_isletme/yilmaz_hulya.pdf, Erişim Tarihi : 02.01.2018

YILMAZ, M.K., İÇTEN, O., "Borsa İstanbul'da İşlem Gören Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Nakit Akım Odaklı Finansal Performans Analizi (2007-2016)", *Finansal Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 2018, Cilt:55 Sayı:635, ss:73-87,

ZHOU, H., YANG, S. and ZHANG, M., "Relationship Between Free Cash Flow and Financial Performance: Evidence from the Listed Real Estate Companies in China", *IPCSIT*. Vol. 36, 2012, pp. 331-335.

Summary

Construction and real estate activities have an important impact on stability of Turkish economic growth. In our country, REITs are acting a significant function in the enhancing of effectiveness and efficiency in construction and real estate activities. For that reason, the success in REITs' performance adds value to Turkish economic growth directly. In this article, the performance criterions based on statements of financial position and profit or loss belonging to 31 REITs quoted in Borsa Istanbul (BIST) were reviewed by using TOPSIS method and the performance changing was analysed for the term of 2007-2016. The results revealed that 2007 was the best financial performance period in that term, after that period the financial performance decreased gradually year by year until 2012, the financial performance was at the lowest level in 2012 ,after that year financial performance increased until 2016 but it decreased again in 2016.

It is thought that the tendency of the decrease of the financial performance of REITs between 2007-2016 may be due to two different reasons. Firstly, it is considered that there is a certain link between the ratio of real estate and real estate projects within the total portfolio and financial performance of REITs. As a matter of fact, increasing the proportion of real estate and real estate projects within the total portfolio of REITs will increase the added value of REITs and will be reflected in their financial performance positively. For this purpose, it is seen that the degree of closeness of REITs according to the TOPSIS method between 2007-2016 and the relation between the ratio of real estate and real estate projects in the portfolio of REITs declared in the monthly bulletins of the Capital Markets Board are considered to be meaningful. The correlation coefficient between these two data sets, which are detailed in Table 11, is $r = 0.8289$.

Secondly, there is a link between the financial performance of REITs and the level of increase in housing prices. As a matter of fact, the value of real estate and real estate projects in the portfolio of REITs will increase with the increase in house prices and will contribute positively to the financial performance of REITs. For this purpose, The link between the increasement rate of Turkish Central Bank Housing Price Index in Turkey for the period between 2010-2016 and the proximity value levels found on the TOPSIS Method between 2010-2016 of REITs was evaluated and a meaningful relationship was found. The correlation coefficient between these two data sets is $r = 0.8641$.

Those findings should be carefully interpreted by sectoral specialists and policy makers to increase effectiveness and efficiencies of REITs in Turkey

Lex Animata ve Lex Facit Regem Prensipleri Çerçevesinde 13. ve 14. Yüzyıllarda İngiliz Siyaset Düşüncesinin Krizi

Fatih DURGUN*

Öz

Ortaçağ'daki İngiliz kraliyet makamı algısı 13. ve 14. yüzyıllarda meşruiyet açısından iki farklı hukuki kaynak tarafından biçimlendirildi. Bir taraftan, 12. yüzyılda Avrupa'da Roma Hukuku geleneğinin yeniden canlanması, kralı Yaşayan Yasa olarak tanımlayarak yasaların üzerine yerleştiren *Lex Animata* kavramsallaştırmasıyla kral merkezli bir yönetim için dayanak oldu. Diğer taraftan, 12. ve 13. yüzyıllarda geliştirilen İngiliz Örfi Hukuk geleneği (Common Law) kralların keyfi yönetimine sınırlandırma getirmek için İngiliz Ortaçağ hukukçularına güçlü bir dayanak noktası oluşturdu. Bu yaklaşım, 13. yüzyıl İngiliz hukukçusu Henry Bracton'un "Kralı Kral Yapan Yasadır" formülasyonunda somut halini aldı. Bu temelde, bu çalışma *lex animata* ve *lex facit regem* anlayışları çerçevesinde 13. ve 14. Yüzyıl İngiliz siyaset düşüncesinin genel bir çerçevesini çizmektedir. Çalışmada, krallık yönetimine dair iki farklı düşünceden kaynaklanan gerilimin çözümsüz kaldığı ve Geç Ortaçağ İngiltere'sinde teorik ve pratik açıdan siyasal krize kaynaklık teşkil ettiği savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ortaçağ Avrupası, İngiltere, Krallık, Siyaset Düşüncesi, Hukuk.

The Crisis of the Thirteenth and Fourteenth-Century English Political Thought within the Scope of Lex Animata and Lex Facit Regem Principles

Abstract

Medieval perception of English kingship as an office was definitively formed by two distinct legal sources for legitimacy in the thirteenth and fourteenth centuries. On the one hand, the revival of Roman Law tradition in the twelfth century became the basis of king-centered governance with reference to the conceptualisation of *lex animata* which places the King above Law by depicting the ruler as "Living Law". On the other hand, English Common Law tradition developed in the twelfth and thirteenth centuries created a strong reference point for Medieval English lawyers to put constraints on the arbitrary exercise of power by the kings. This approach became concrete in the maxim of *Lex Facit Regem* (Law makes the king) formulated by thirteenth-century English lawyer Henry Bracton. Within this context, this study gives a general outline of English political thought in the thirteenth and fourteenth centuries around the notions of *lex*

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 14.02.2018

Kabul/Accepted: 20.02.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.394029>

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye,

E- Posta: fatih.durgun@medeniyet.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-6620-2359>

animata and *lex facit regem*. It argues that the tensions caused by two distinct notions about kingly governance remained unsolved and continued to become the source of theoretical and practical political crises in Late Medieval England.

Keywords: Medieval Europe, England, Kingship, Political Thought, Law.

Giriş

En doğru ve mükemmel yönetim biçiminin genel itibariyle krallık kabul edildiği Ortaçağ siyaset düşüncesinde krallık makamının sınırlarının olup olmayacağı ya da ne olduğu konusu oldukça muğlak kalmıştır.¹ Muğlaklığın temel nedeni krallık kurumunun doğasında var olan ikilemden kaynaklanmıştır. Makamı temsil eden kral nihayetinde her sıradan insan gibi ölümlüdür. Alacağı bireysel kararlar, yasa koyucu ya da yasa yapıcı niteliğini de kendi bireyselliğiyle sınırlayabilir. Kral'ın kişisel zafiyetleri, eksiklikleri ve yapabileceği yanlışlar, yani bir bütün olarak düşünüldüğünde güçsüz kral olgusu, kurumsal olarak her yönetim biçimi gibi adalet ve hukuk tesis etmesi beklenen Krallık makamının kamusal ve ilahi niteliğiyle, bir başka deyişle, Kamusal Görev niteliğiyle çelişme tehlikesini taşımıştır. Öte yandan, feodal mülkiyet hukukunun Kral'ı her şeyden önce yönettiği toprakların mülkiyetini elinde bulunduran feodal bir Lord olarak tanınması da başka türlü bir hukuki muğlaklık yaratmıştır. Hukuki muğlaklık ve karmaşıklık ister herhangi bir düzeyde Lord olsun ister toplumun alt kesimlerinden gelen bir köylü olsun, aynı zamanda bir Lord olan Kral'ın toplumun bütün kesimleriyle hiyerarşik bir mülkiyet ve tabiiyet ilişkisi geliştirmesine dayanmaktadır. Ülkenin bütün topraklarını lord olması nedeniyle elinde bulunduran, dağıtma ve bölüştürme hakkına sahip olan Kral feodal mülkiyet gereği Hanedan ailesiyle birlikte Krallık makamının da mutlak sahibi konumundadır.²

¹ Krallığın en mükemmel ve en iyi yönetim biçimi olduğu konusunda Yüksek Ortaçağ siyaset düşüncesinin Aristoteles felsefesiyle Hıristiyanlık arasında uzlaşmaya varmasını sağlayan en önemli ismi Aquinumlu Thomas, nasıl ki vücuttaki hareketi sağlayan kalp, ruhu yöneten Akıl ve Evren'i yöneten Tanrı ise, bir topluluğunda bir kişi tarafından yönetilmesi gerektiğini vurgular. Bunun yanında, bir saptama daha yaparak "nasıl ki Krallık en iyi yönetim biçimi ise, bir tiranın yönetiminin de en kötüsü olduğunu" belirterek kralın hukuk kaidelerine bağlı kalması vurgusunda bulunur. Thomas Aquinas "The Treatise 'De Regimine Principum' or 'De Regno'", R.W. Dyson (der. ve çev.), *Political Writings*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, Book I, Chapter III-IV, s. 11. Geç Ortaçağ'ın etkili siyaset düşünürlerinden Romalı Giles'de oldukça kararlı biçimde, "quod regnum est optimus principatus", yani "Krallık en iyi yönetim biçimidir" demektir. Alıntı için bkz. Quentin Skinner, *Visions of Politics: Vol II Renaissance Virtues*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s. 94.

² Ortaçağ'da krallık kavramının niteliği ve siyasal yönetim üzerine birçok çalışma mevcuttur. Klasik nitelikteki bazı çalışmalarda bu noktalar irdelenmiş ve sonraki çalışmalara öncü olmuşlardır. Krallığın teokratik ve feodal niteliklerine vurgu yapan Walter Ullman, *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship: The Birckbeck Lectures 1968-69*, London, Routledge Edition, 2010. Krallığın teokratik ve feodal niteliğine ilişkin tartışmaların krallığın kamusal kurum ve kralın şahsi arasındaki ayrım etrafında bir siyaset düşüncesi oluşturması temelinde Ernst Kantorowicz'in *The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, Princeton University Press, 1957. Bu başlıca çalışmaların yanında krallık kavramının Ortaçağ Avrupa siyaset düşüncesindeki

Krallık makamının pratik düzeyde büyük sorunlara kapı aralayan muğlâk niteliği meşru kralın idari olarak yetersiz olarak görüldüğü durumlarda ya da tebaasının hak ve hukukunu gözetmediği düşünüldüğü hallerde siyasal krizlere de kaynaklık teşkil etmiştir. Siyasi kriz halleri ise tarihin her döneminde olduğu gibi Ortaçağ'da da siyaset düşüncesini hukuki meşruiyet sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Krallık Yönetim biçiminin hukuki meşruiyetinin temelinde neyin yer aldığına ilişkin tanımlama sorunu geleneksel Ortaçağ siyaset düşüncesinin iki temel eğilimi etrafında şekillenmiştir. Roma Hukuku'na dayalı Yasa yapıcı Kral veyahut *Yaşayan Yasa Kral* görüşü (lex animata) ile Yasa ile sınırlandırılmış Kral yaklaşımını ortaya koyan 13. Yüzyıl İngiliz hukukçusu Henry Bracton (1210-1268)'a ait olan "Kral'ı Kral yapan yasadır"³ (Lex facit regem) görüşü krallığın kurumsal niteliğinin tanımlanmasında gerilim hattını meydana getirmiştir.

Ortaçağ siyaset düşüncesinde hukuki meşruiyet probleminin bu ikili yönü özellikle Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesinde temel bir sorun haline gelmiştir. Kendine özgü geleneksel hukuk sistemi olarak Örfi Hukuk (Common Law)'tan beslenen Ortaçağ İngiliz Hukuku'nda var olan hukukun önceliği düşüncesi kralın kral olarak makamdan kaynaklı olarak kabul etmekle birlikte yasayla sınırlandırılmasını gerekli gören bir düşünce geleneği meydana getirmiştir. Bu yönüyle, kralın makamın sahibi olması nedeniyle yasadan bağımsız niteliklerle donatıldığına ilişkin Roma Hukuk geleneğinden beslenen Kıta Avrupası Ortaçağ siyaset düşüncesiyle kategorik olarak tezat içeren bu görüş zaman içinde İngiliz siyaset düşüncesinin aşması gereken bir probleme dönüşmüştür.⁴ Ortaçağ Avrupası'nın düşünsel ve kültürel açıdan bir bütün olduğu, birçok İngiliz düşünür, hukukçu ve din adamının Kıta Avrupası'nda yetiştiği, İngiliz krallarının Kıta Avrupa krallık kültürüyle sıkı bağlantılarının olduğu bilinmektedir. Bu nedenle, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde izah edileceği üzere Kıta Avrupası'nda gelişen Roma Kamu Hukuku krallık görüşü Ortaçağ boyunca İngiltere'de de etkisini göstermiş ve taraftar bulmuştur.

Öte yandan, İngiliz Örfi Hukuku'nun kurumsallaşmasının 13. yüzyıl gibi Ortaçağ için bile geç sayılabilecek bir döneme tekabül ettiği göz önüne alındığında Roma Hukuku temelli krallık ve siyaset düşüncesinin dönem dönem

konumu hakkında iyi bir özet niteliğinde Joseph Canning, *A History of Medieval Political Thought: 300-1450*, London, Routledge Edition, 2003, s. 16-81. Ayrıca, Jean Dunbabin, "Government", J.H. Burns (der.), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-1450*, Cambridge, Cambridge University Press, 1988, s.477-519. Kralı da kapsayan niteliğiyle Lord ve vasalları arasındaki hiyerarşik mülkiyet ilişkisinin Kamu ve Özel Hukuk arasındaki ayrımı belirsizleştirdiğini 19. Yüzyıl İngiliz Ortaçağ tarihçileri Frederick Pollock ve William Frederick Maitland, "Yetki alanı mülkiyettir, makam mülkiyettir, Krallığın kendisi de mülkiyettir" şeklinde ifade etmişlerdir. *The History of English Law Before The Time of Edward I*, Vol: I, Second Edition, New Jersey, The Lawbook Exchange Ltd., 2008, s. 230.

³ Henry Bracton, *De legibus et consuetudinibus Angliae: On the Laws and Customs of England*, G.E. Woodbine and Samuel E. Thorne (der.), 4 Vols, Oxford, 1968-1977, Cilt ii, s.306. *Bracton Online*, <http://bracton.law.harvard.edu/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2018).

⁴ Krallık kurumunun bu niteliğine ilişkin bu problemin Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesindeki yeri hakkında bkz. John Watts, *Henry VI and The Politics of Kingship*, Cambridge: Cambridge University Press, 1996, s. 16-31. Nigel Saul, *The Three Richards: Richard I, Richard II and Richard III*, London, Hambleton Continuum, 2005, s.21-28.

İngiliz hukuk geleneği temelli krallık ve siyaset düşüncesiyle çatışması da daha iyi anlaşılabilir. Daha önce belirtildiği üzere, siyasi kriz durumu krallık ile hukuki meşruiyet arasındaki ilişkinin siyaset metinlerinde ve siyasal pratikte hararetle tartışılmasına yol açar. Bu anlamda, bu makalenin ana konusunu teşkil eden 13. ve 14. yüzyıl İngiltere'si İngiliz Örfi Hukuk geleneğinden ve Roma Hukuku'ndan kaynaklı iki farklı krallık anlayışlarının çatışmasına sahne olması açısından dikkate değer bir inceleme konusudur. Dönemin siyaset ve hukuk düşüncesinin Ranulf de Glanville (?-1190), Henry Bracton ve Aquinumlu Thomas (1225-1274) gibi önemli isimlerinin eserlerine de başvurulacak ve genel bir çerçeve çizilecek olan bu çalışmada İngiliz Örfi Hukuk geleneğiyle Roma Hukuk geleneği kaynaklı krallık anlayışının yarattığı gerilimin Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesini ve siyasal pratiğini şekillendirdiği gösterilecektir.

Yaşayan Yasa (Lex Animata) Olarak Kral ve İngiliz Örfi Hukuku

529-534 tarihleri arasında Bizans İmparatoru Justinianus (482-565) döneminde derlenen Roma Kamu Hukuku Külliyyatı ya da Roma Medeni Hukuku Külliyyatı olarak çevirebileceğimiz *Corpus Juris Civilis*'in İdari Hukuk açısından Ortaçağ Avrupa'sında en bilinen ve çokça referans gösterilen maddesi "Hükümdarı Hoşnut eden her ne ise, o Kanun Hükümündedir" (quod principi placuit legis habet vigorem) ifadesiydi.⁵ Bu madde, 12. yüzyılda Roma Hukuku'nun İtalya'daki Bolonya Üniversitesi'ndeki hukuk âlimi Irnerius (1050-1125) ve öğrencileri Bulgarus (1085-1166) ve Martinus (1100-1166)'un çabalarıyla Avrupa'da yeniden keşfiyle Ortaçağ siyaset düşüncesinin merkezine oturmuştu.⁶ Kralın *Yaşayan Yasa (Lex Animata)* yönünü açık biçimde niteleyen madde Kutsal Roma İmparatorları ve Papalar arasındaki mücadelede İmparatorluk taraftarları açısından oldukça işlevseldi. İmparatorluk yanlıları tarafından sıklıkla başvurulan ifade Kıta Avrupası'ndaki siyaset düşüncesinde krallık makamının mutlak yetkesini vurgulamak için temel araç olarak kullanılmıştı. Hükümdar ile Yasa arasında özdeşlik getiren bu madde oldukça teokratik bir krallık perspektifini ortaya koyuyordu. Öyle ki, İmparator olan kişinin makamının ilahiliği vurgulanıyor ve İmparator dünyanın evrensel hâkimi konumuna yerleştiriliyordu (dominus mundi).⁷ Justinianus'un Roma İmparatorluğu'nun evrensel/emperyal iddialarını yeniden gündeme taşımak istemesiyle yakından ilişkili olan bu Kamu Hukuku perspektifi, Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Yüksek Ortaçağ Avrupa'sında bir İmparatorluk olarak

⁵ Fatih Durgun, "Ortaçağ Avrupa Siyaset Düşüncesinde Süreklilik ve Özgünlük: John Fortescue'nün Siyaset ve Yönetim Anlayışının Tarihselliği", *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, Cilt 21, No 41, 2016, s.1-25, s.19'da. *Digesta*, Liber 1.4.1., <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>, Erişim Tarihi: 02.02.2018. Oğuzhan Bekir Keskin, "Modern Hukuki Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Ortaçağ'da Corpus Juris Civilis'in Keşfi ve Etkileri", *İÜHFİM*, Cilt LXXII, No 1, 2014, s. 599-614.

⁶ Peter Landau, "The Development of Law", David Luscombe ve Jonathan Riley-Smith (der.), *The New Cambridge Medieval History IV: c. 1025- 1198, Part I*, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s. 113-147. Özellikle, s.123-126.

⁷ Canning, *a.g.e.*, s.7.

egemenlik tesis etmek istediği noktada Kutsal Roma İmparatorluğu'nun Hohenstaufen Hanedanı'na mensup I. ve II. Friedrich gibi İmparatorları için kullanılıyordu.⁸ Ancak, ne Avrupa eski Avrupa'ydı, ne de Alman İmparatorları'nın Kutsal Roma'sı eski Roma İmparatorluğu'du. Roma Hukuku her ne kadar Kıta Avrupa Kamu Hukuku'na 12. yüzyıldan itibaren rengini verecek olsa da Evrensel İmparatorluk perspektifine dayalı bir hukuki meşruiyet zemini oluşturmak İngiltere ve Fransa gibi milli monarşilerin Avrupa siyasetinde belirleyici olmaya başladıkları bir çağda tek başına yeterli ve geçerli görülmeyecekti.

Kıta'nın dışında olması ve Roma Hukuk geleneğinden görece bağımsız bir hukuk ve idare sistemi geliştirmeye çalışmasıyla birlikte nihayetinde Avrupa'nın bir parçası olan İngiltere'de de bu madde etrafında krallık yetkisi tartışılmış ve "Hükümdarı Hoşnut eden her ne ise, o Kanun Hükümündedir" ilkesi siyaset düşüncesinin tarihsel geleneğinin bir parçasını oluşturmuştur. Bu konuda İngiliz hukuk sistemine içkin hale gelen gerilimin ilk nüvelerini 12. yüzyılda güçlü bir merkezi/bürokratik devlet kurmaya çalışan II. Henry (1133-1189) döneminde Kraliyet Yüksek Hâkimi (Justiciar) görevinde bulunan Ranulf de Glanville tarafından yazdığı kabul edilen İngiliz Ortaçağ Hukuku'na ait ilk kitap özelliğini taşıyan *Tractatus de legibus et consuetudinibus regni Angliae* (İngiltere Krallığı'nın Yasaları ve Geleneği Üzerine Bir İnceleme) başlıklı eserde görmek mümkündür. Roma Hukuku'nun "Hükümdarı Hoşnut eden her ne ise o Kanun hükümündedir" ilkesine atıfta bulunan Glanville, aynı cümlede İngiliz kralını hoşnut eden, yani onun rızasına dayalı olan Örfi Hukuk'un yasalarının İngiltere'de "soyluların tavsiyesi ve kralın otoritesi" ile "kralın Danışma Meclisi'nde oluşturulduğunu" vurgulayarak Roma Hukuku ilkesiyle Meşveret ve Örfi geleneğe dayalı İngiliz Hukuku arasında denge tutturmaya çalışmıştır.⁹ Bu vesileyle, bütün bir İngiltere'de uygulamaya konulabilecek bir hukuk sistemi olarak İngiliz Örfi Hukuku (Common Law)'nu kurumsallaştıran¹⁰ II. Henry'nin oluşturmak istediği İngiliz merkezi/bürokratik geleneğinin hukuki meşruiyetini de sağlam bir zemine oturtmak da mümkün olacaktır.

II. Henry döneminde Örfi Hukuk temelinde merkezileşme çabaları henüz kralın tebaasıyla gergin ilişkiler içinde olmasını gerektirecek düzeyde değildir. 12. yüzyılda tekrar canlandırılan Roma Hukuku'nun prensiplerinin hem Avrupa'da hem de İngiltere'de *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) olarak kral ilkesini

⁸ İmparator'un *Dominus Mundi* niteliği konusunda Bulgarus ve Martinus'un farklı düşündükleri söylenir. Bir rivayete göre, Kutsal Roma İmparatoru Frederick Barbarossa (I. Friedrich), Bulgarus ve Martinus'a Hukuk'a göre kendisinin Dünya'nın hâkimi olup olmadığını sormuştur. Özel Mülkiyet Hukuku'nu göz önünde bulunduran Bulgarus buna olumsuz yanıt verirken, Martinus olumlu karşılık vermiş ve bunun karşılığında İmparator sürdüğü atını Martinus'a hediye etmiştir. Kenneth Pennington, *The Prince and the Law, 1200-1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition*, Berkeley, University of California Press, 1993, s.16.

⁹ Ranulph de Glanville, *A Treatise on the Laws and Customs of the Kingdom of England: Composed in the Time of King Henry the Second*, çev. John Beames, Washington D.C., John Byrne & Co Law Publishers and Booksellers, 1900, s.xxxviii.

¹⁰ Paul Brand, "Henry II and The Creation of the English Common Law", Christopher Harper-Bill ve Nicholas Vincent (der.), *Henry II: New Interpretations*, Woodbridge, The Boydell Press, 2007, s.215-241, s. 215'de.

gündeme getirmesi için bir süre daha beklemek gerekecektir. Geleneksel usullere göre tebaasıyla lord-vasal ilişkisi içinde krallık yönetimini sürdüren II. Henry'nin tebaasının hak ve hukukunu çiğneyen ya da meşveret ilkesini göz ardı eden bir kral olduğunu iddia etmek güçtür. Ne var ki, kralın yetkesinin danışma ya da meşveret ile kontrol altında tutulmasına yönelik tutum İngiliz siyaset düşüncesinde teorik düzeyde Glanville gibi hukukçular tarafından savunulsa da pratik karşılığını hiçte kolay bulamamıştır. Kralın etrafındaki bürokrasiye mensup danışmanları ve soylu zümresinin önde gelenleriyle işbirliği içinde krallık yönetimini sürdürmesini gerektiğini söyleyen Glanville, II. Henry'nin ölümünden sonra yerine geçen oğlu I. Richard (1157-1199)'ın döneminde bürokrasiden tasfiye edilmiştir. Haçlı Seferleri girişimini finanse edebilmek için tebaası üzerine ağır yükler bindiren Richard'ın krallığının meşveret ya da yasalarla sınırlandırılmayı kabul edecek bir bakış açısına sahip olması mümkün olmamıştır. III. Haçlı Seferleri girişimi nedeniyle krallığının büyük bir kısmını ülke dışında geçiren Richard'ın yönetim tarzına getirilebilecek eleştiriler onun bir Ortaçağ kralından beklenen savaşçı özelliklere sahip kral imgesine sahip olması nedeniyle genellikle bir kenara bırakılmıştır. Babası II. Henry döneminde kurumsallaşmaya başlayan hukuk sistemini iyice merkezileştiren de I. Richard olmuştur. Bu merkezileştirme çabalarını, hâkim olduğu bütün topraklar üzerinde yargı yetkisine sahip olan ve taşradaki önde gelen lordların mahkemelerinden ayrı olarak başkent Londra'da yerleşik bir Kraliyet Mahkemesi aracılığıyla¹¹ uygulamaya koymaya çalışan Richard'ın geleneksel feodal krallık yapısının sınırlarının dışına çıkması memnuniyetsizlik oluşturmuştur. Bu memnuniyetsizlik hali I. Richard'ın hükümdarlığının son yıllarında keyfi idare sürmesi ve kraliyetin aşırı harcamaları konusunda eleştiriye dönüşmüş,¹² ancak bu eleştirilerin kralın geleneksel hukuk ile sınırlandırılması için açık bir muhalefete dönüşmesi için kardeşi Kral John dönemini beklemek gerekmiştir.

1199 senesinde kral olan John (1166-1216) döneminde aslında İngiliz siyaset düşüncesinde var olan kralın hukuki meşruiyetine ilişkin gerilim John'un ağabeyi aksine, giriştiği savaşlarda başarısız olması ve neticede 1214 senesinde Bouvines Savaşı'nda Fransa'da bulunan ve İngiltere'ye ait olan Normandiya ve Anjou gibi toprakları kaybetmesiyle pratik düzlemde kendini göstermiştir. Kral John'un tebaası tarafından keyfi olarak addedilen yönetim tarzı ve Kita'daki savaş girişimlerini finanse etmek için soylulardan para talep etmesi gibi hususlar John'a karşı soylu zümresinin yüksek kesimlerinin bir araya gelmesine, krala karşı kısa vadede başarıyla sonuçlanan isyana ve 1215 yılında *Magna Carta Fermanı*'nın yayınlanmasına neden olmuştur. *Magna Carta*'nın kralın keyfi yönetim tarzını sınırlamaya yönelik içeriği İngiliz siyaset düşüncesinde önceki yüzyıldan miras alınan Örfi Hukuk vurgusunu gösterir.

¹¹ Brand, *a.g.m.*, s.216.

¹² Ralph V. Turner ve Richard R. Heiser, *The Reign of Richard Lionheart: Ruler of the Angevin Empire, 1189-99*, London, Routledge, 2013, s.3. I. Richard'ın keyfi idaresi ya da merkeziyetçi yönetim yapısı onun Yaşayan Yasa (Lex Animata) olarak Kral düşüncesine sahip olduğu anlamına gelmemelidir. Richard'da halen babası gibi geleneksel Feodal Krallık anlayışı çerçevesinde hareket etmektedir.

Magna Carta'nın daha sonraki yüzyılların siyaset düşüncesini derinden etkileyen 39. Maddesi'nde ifade edildiği üzere " Özgür bir kimse, kendi zümresinin yasal kararı olmadan veya ülkesinin ilgili yasalarına göre muhakeme edilmeden tutuklanamaz ya da hapse atılamaz; malına el konulamaz ya da yasal haklarından yoksun bırakılamaz;..."¹³

Ülke yasaları olması nedeniyle Örfi Hukuk öne çıkarılmakla beraber, Örfi Hukuk'un Kral'ın *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) niteliğini ne ölçüde sınırlandırıp sınırlandıramayacağı halen bir sorun oluşturmaya devam etmiştir. Bunda krallığın, giriş bölümünde vurguladığımız üzere, feodal niteliğinin dolayısıyla da kurumsal bir makam olmasının yanı sıra kişisel bir makam olmasının etkisi göz ardı edilemez. Kraldan beklenen kişisel iradesini ortaya koyarak feodal bir lordun kendi vasallarıyla geliştirmesi gerektiği kişisel sözleşme ve bağımlılık çerçevesinde hareket etmesidir. J.C. Holt'un ifadesiyle, "bir kralın halen öncelikle yerine getirmesi gereken sorumluluk vasallarını yönetmek, kendisine sadık olanları ödüllendirmek, liyakatileri terfi ettirmek, tehlike arz edenleri bastırmak ve yetersizlik gösterenleri hizaya getirmektir."¹⁴

"Kralı Kral Yapan Yasadır" (Lex Facit Regem)

Krallığın feodal niteliği onu geleneksel hukuki normlarla bağlarken, krallığın kişisel iradeyle ilişkilendirilmesi temel çelişkiyi oluşturuyordu. Bu sorunun neden olduğu muğlâklık ve çelişkiler 13. yüzyılda Örfi Hukuk teorisinin öncü ismi olarak görülen ve adını girişte zikrettiğimiz Henry Bracton'un eserinde de karşımıza çıkar. Bir kral kendini yasa yapıcı olarak görürse ve tebaasıyla yönetme tarzı nedeniyle karşı karşı gelirse onun keyfi görülen yönelimleri yasayla sınırlandırılabilir mi? Yüksek Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesinde hukuk temelli yaklaşımın temsilcisi olan Bracton'ın bu sorunu aşmak için ortaya koyduğu yaklaşım şöyledir: "Kral'ı kral yapan yasadır" (lex facit regem). Bu krallık makamının teokratik niteliğine de zarar vermez. Aksine, bu niteliğin tamamlayıcı unsurudur. Kral, "Tanrı'nın yeryüzündeki vekilidir." Bu nedenle, "hakkaniyetli olanı hakkaniyetli olmayanı ayırmak durumundadır." Doğru ve adil kararlar verebilmesi ise onun "meşveret"e göre hareket etmesine bağlıdır.¹⁵ Buradan da anlaşılacağı gibi, Bracton'ın "Kral'ı Kral yapan yasadır" (lex facit regem) ifadesi İngiliz siyaset düşüncesinin Örfi Hukuk temelinde yeni bir formülasyonu olarak

¹³ *Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi*, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul, Alfa, 2017, s.36-37.

¹⁴ J.C. Holt, *Magna Carta: Third Edition*, (Yay.) George Garnett ve John Hudson, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s.93. Holt, keyfi yönetim sergileyen ve tebaası üzerinde şiddet uygulayarak korku yaratan Kral John'un Krallık anlayışının Justinianus'un Roma Hukuku derlemesinden çok İngiliz krallarının geleneksel hakları düşüncesine dayandığını iddia eder. Holt, *a.g.e.*, s.98. Aynı sayfada dönemin kroniklerinde yer alan bir alıntıya da yer verir. Kral John'un yakınında bulunan birisi şöyle demektedir: "Kral, Tanrı'nın gazabının sopsasıdır..."

¹⁵ Bracton, *De legibus et consuetudinibus Angliae*, ii., s. 305. *Bracton Online*, <http://bracton.law.harvard.edu/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2018).

okunsa bile, kralın "Tanrı'nın vekili" olarak tanımlanması kralın yetkesini sınırlandırmak şöyle dursun mutlakiyetçi bir okumaya da yol açabilir.

Ortaçağ siyaset düşüncesi çalışmalarının kurucu isimlerinden Ernst Kantorowicz bu muğlâklık ve ikili yönelim hakkında ilginç saptamalarda bulunmuştur. Kantorowicz, Bracton'ın kralın insanların boyunduruğu altında olamayacağı görüşüyle pozitif hukukun krallık makamının işlevlerini belirleyemeyeceğini ortaya koyduğunu vurgular.¹⁶ Bu anlamda, Kıta Avrupası'ndaki siyaset düşüncesinin kral merkezli temel parametresinden kopmayan ve dolayısıyla kralın ilahi kaynaklı kendi iradesini (voluntas) devre dışı bırakamayan Bracton'ın yaklaşımında kralın Örfi Hukuk ile sınırlandırılması da onun yasaya "gönüllü itaatine"¹⁷ bağlıdır. Bu bağlamda, Bracton'ın Kral'ı siyasal hayatın merkezinde konumlandırmaya devam etmesi 13. yüzyılın ikinci yarısında kralın fillerine hukukla sınırlama getirme çabasını ifade eden *Magna Carta Fermanı*'nın ilan edilmesinin anıları İngiliz siyasal yaşamında halen tazeyken oldukça anlamlıdır. Henry Bracton, III. Henry (1207-1272)'nin hükümdarlığı döneminde, Örfi Hukuk ve Roma Hukuku geleneği arasında krallık makamının hukuki meşruiyeti açısından bir denge oluşturmaya çalışırken, Örfi Hukuk'un ya da İngiliz geleneklerinin kralı sınırlandırması fikrine pratik olarak karşı çıkması doğal olan III. Henry'nin krallık makamının teokratik ve feodal niteliklerine vurgu yaptığı çok iyi biliyordu. III. Henry, güçlü bir merkezi/bürokratik devleti kralın teokratik ve feodal üstünlüğü düşüncesiyle özdeşleştirerek krallık makamının konumunu güçlendirmeyi dolayısıyla da krala karşı girişilebilecek her türlü muhalefeti ortadan kaldırmayı amaçlamıştı. Bu Henry'nin krallık tarzı açısından kabul edilebilir bir hamle idi. Çünkü III. Henry'nin, babası John gibi kralın konumunu güçlendirmeye yönelik çabası, kralın keyfi fillerine sınırlandırma isteyen lordların 1258 yılında Henry'nin damadı Simon de Montfort öncülüğünde isyanına neden olmuştu. 1265 yılında Montfort'un öldürülmesiyle sonuçlanan isyan İngiliz siyasetinde kral ve geleneksel hukuk gerilimini bir kez daha su yüzüne çıkarmıştı.¹⁸

Bu bağlamda, hem pratik hem de teorik temelleriyle, İngiliz Örfi Hukuku'nun İngiliz merkezi/bürokratik devletinin gelişim süreci içinde olgunlaşması ve kurumsal nitelik kazanması hukuk ve yasa kavramlarının İngiliz siyaset düşüncesinde adeta bir takıntı haline gelmesine sebep olmuştur. Bu nedenle, 14. yüzyıla gelindiğinde, İngiliz siyaset düşüncesinde hukuk ya da yasa kavramlarının kullanılmasının sıradan hale geldiği iddia edilebilir. Bunda

¹⁶ Kantorowicz, *a.g.e.*, s.149. Bracton'un Krallık ve Hukuk ilişkisi konusundaki yaklaşımıyla ilgili diğer önemli bir çalışma: Ewart Lewis, "King Above Law? 'Quod Principi Placuit' in Bracton", *Speculum*, Cilt 39, No 2, 1964, s.240-69.

¹⁷ Alan Cromartie, "Common Law, Counsel and Consent in Fortescue's Political Theory", Linda Clark and Christine Carpenter (der.), *The Fifteenth Century IV: Political Culture in Late Medieval Britain*, Woodbridge, The Boydell Press, 2004, s. 45-68, s. 54.

¹⁸ Montfort'un ve destekçilerinin sadece siyasal ideal ve ilkelerden yola çıktığı söylenemez. Kral'ın etrafındaki iktidar mücadelesi bu isyanı tetikleyen temel faktörlerden biridir. Bu konuda değerlendirme için: David A. Carpenter, *The Reign of Henry III*, London, Hambledon Press, 1996, s.218-239.

reel siyasal sürecin *Magna Carta Fermanı* ve Bracton'un fikirlerini biçimlendirmesi gibi etmenler öncelikli rol oynamışlardır. Fakat Roma Hukuku merkezli Kıta Avrupası siyaset düşüncesinin İngiliz siyaset düşüncesi üzerindeki etkisini de hiçbir zaman göz ardı etmemek gerekir.

Aquinum'lu Thomas'ın *De Regno* (Krallık Üzerine) başlıklı siyaset düşüncesi eseri bütün Avrupa'da temel referans kaynaklarından birini oluşturmuş, siyasal yaşamda meşruiyetin kaynağı olarak hukuka referans gösterilmesine dayanak teşkil etmiştir.¹⁹ Hukuk ya da yasa terimlerini Aristoteles'in insanın toplumsal gereksinimler neticesinde bir araya gelerek siyasal toplumu oluşturması gerekliliğine dayandıran Aquinumlu Thomas, bunun *Kamu Maslahatı* (Bonum Commune)'ni sağlayacağını ifade etmiştir. Thomas birbirinden farklı menfaatlere sahip insanların çatışma içinde olacaklarını varsayarak herkesin kabul edebileceği ilkeler çerçevesinde Kamu Maslahatı'nın toplumsal ve siyasal yaşamın düzgün biçimde işleyişi için tesis edilmesine vurgu yapar. Burada *Kamu Maslahatı* kavramı üzerinde yaptığı vurguyla Aristotelesçi siyasal toplum öğretisini öne çıkaran Thomas, bunun akli ve doğal olduğunu ve akli ve doğal olanında İlahi Yasa ile uyumlu olduğunu iddia eder. Krallık yönetim biçiminin toplumda birbirinden farklı düşüncelerin çatışmasını kontrol altına alabilecek ve bütün insanların ortak iyiliği etrafında *Kamu Maslahatı*'ni yerine getirebilecek tek yönetim biçimi olduğunu belirten Aquinumlu Thomas, böylece akli, ilahi ve doğal olanın krallık yönetimi olacağını altını çizer.²⁰ Roma Hukuku'na dayalı "Hükümdarı Hoşnut eden her ne ise, o Kanun Hükümündedir" ilkesini de Aristotelesçi biçimde yorumlamaya çalışan Thomas, bu ilkenin yönetici hükümdarın akli olan çerçevesinde hareket ettiğinde anlamlı olacağını çünkü Aristoteles'in de ifade ettiği gibi "akıl bütün fillerin yönetici ilkesi olduğunu" yazmaktadır.²¹

Aquinumlu Thomas'ın "Hükümdarı Hoşnut eden her ne ise, o Kanun Hükümündedir" ilkesini Aristotelesçi yaklaşımla bir anlamda revize etmeye çalışması oldukça soyut düzeyde kalan siyasal teorik yaklaşımın sınırlılığını da gösterir. Öyle ki, Aquinumlu Thomas, doğa, insan ve Tanrı arasında bir uyumu gözeterek siyaset düşüncesini *Kamu Maslahatı* gibi kavramları kullanılması yönüyle etkilemekle beraber İngiliz siyaset düşüncesinde kralın hukuki olarak sınırlandırılması problemi varlığını devam ettirmiştir. Bu bağlamda, ne Bracton'ın ne de Thomas'ın kral hukuk ilişkisine tam anlamıyla bir yanıt geliştiremedikleri söylenebilir. Glanville, *Magna Carta* ve Bracton'a dayandırılabilir İngiliz Örfi Hukuk geleneğiyle Aristotelesçilik ve Roma Hukuku geleneklerini kaynaştırmaya çalışan Aquinum'u Thomas'ın hukuk ve *Kamu Maslahatı* vurguları şüphesiz 14. yüzyıl İngiliz siyaset dilinde belirgin olmakla beraber, bunlardan çıkarılan sonuçlar aşırı yorumlarla ve dinsel imgelerle birlikte yoğrularak farklı biçimlerde de kullanılmışlardır.

¹⁹ Aquinumlu Thomas'ın Ortaçağ Avrupa siyaset düşüncesi üzerinde etkisi için bkz. Matthew Kempshall, *The Common Good in Late Medieval Political Thought*, Oxford, Oxford University Press, 1999. Canning, *a.g.e.*, s.129-133.

²⁰ Aquinas Thomas, "The Treatise 'De Regimine Principum' or 'De Regno'", *a.g.e.*, Book I, Chapter I-IV, s. 5-15.

²¹ Aquinas, "Summa Theologiae I-IIae 90", *Articulus 1*, *a.g.e.*, s.76-77.

Bunun en önemli örneklerinden birini Kral II. Edward (1284-1327)'ın kötü yönetimi bahane gösterilerek 1327 yılında tahtı oğlu III. Edward (1312-1377)'a bırakmaya zorlandığı esnada geliştirilen argümanlarda görmek mümkündür. II. Edward'ın tahttan indirilmesini meşrulaştırma çabaları içindeki İngiliz soyluları ve din adamları kralın kötü ve keyfi yönetimi ve meşverete uymamasını tahttan indirilmesi için yeterli görmüşlerdir. Burada oldukça aşırı bir tutum içine girildiğini görmek mümkündür. III. Edward'ın tahta çıkışını meşrulaştırdığı konuşmada Canterbury Başpiskoposu Walter Reynolds, teokratik ve feodal niteliklerle donanmış krallık makamının ancak *Vox Populi Vox Dei* (Halkın Sesi Tanrı'nın Sesidir) formülasyonunun sınırları içinde anlamlı hale gelebileceğini belirtmiştir.²² Böylece, krallık makamının yetkesini halka aktararak II. Edward'ın tahttan indirilmesini meşrulaştırmaya çalışan Reynolds, Tanrı'nın isteğinin adalet ve hukuk olduğunu, bunlarında Halk'ın rızasına yönelik bir krallık yönetim tarzıyla mümkün olacağını göstermek istemiştir.²³

Krallık makamının niteliği konusunda bu tür bir aşırı yaklaşım geçici bir süre, kral karşıtlarına pratik bir yarar sağlamış olmakla beraber kralın yetkesini halka dayandıracak böyle bir görüş daha önce verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere ne Bracton ne de Thomas'ın fikirleriyle uyusmamaktadır. Bu bağlamda, 1399 yılında II. Richard'ın tahttan indirilmesi ve ardından gelen siyasi krizlerle Geç Ortaçağ İngiliz siyasal tarihinin en çalkantılı dönemlerinden biri olan 14. yüzyıl sonu ve 15. yüzyıla gelindiğinde *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) Kral görüşüyle, "Kralı Kral Yapan Yasadır" (lex facit regem) görüşü arasındaki gerilimin ortadan kalkmadığı görülür. Bu durumun altında yatan temel neden ise makalenin girişinde değinildiği üzere kralın feodal lord ve ilahi yetkeyle donatılan ölümlü kişi olması, yani *personası* ile krallık makamı arasında ayrımın belirsizliğinin çözüme kavuşturulmasındaki güçlülük ve bu güçlük, çözümsüzlük ve gerilim kaynağı olarak İngiliz siyaset düşüncesine uzun bir süre miras olarak kalmıştır.

II. Richard Dönemi ve Çözüksüzlük

14. yüzyıl sonunda, krallık meşruiyetine ilişkin *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) ve hukukla sınırlandırılmış kral gerilimi 1399 yılında tahttan indirilen II. Richard'ın krallık siyaseti çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir. Kıta Avrupa'sındaki siyasi düşüncelerden ve krallık makamının niteliğine yaklaşımlardan oldukça etkilenen II. Richard, Roma Hukuku'nu temel alan bir krallık anlayışını benimsemiştir. Bunun altında yatan sebeplerden bir tanesi iki

²² Karolenj Hükümdarı Şarلمان döneminde Karolenj Rönesansı'nın öncüsü Yorklu Alcuin tarafından farklı bir bağlamda kullanılan kavram Ortaçağ siyaset düşüncesinde dönem dönem gündeme gelmiştir. Charles W. Connell, *Popular Opinion in the Middle Ages: Channeling Public Ideas and Attitudes*, Berlin, De Gruyter, 2016, s.2.

²³ II. Edward'ın tahttan indirilmesi konusunda: Claire Valente, "The Deposition and Abdication of Edward II", *EHR*, Cilt 113, No 453, 1998, s. 852-881, s.865'de. Maude V. Clarke, "Committees of Estates and the Deposition of Edward II", J.G. Edwards and V.H. Galbraith (der.), *Historical Essays in Honour of James Tait*, Manchester, Manchester University Press, 1933, s. 27-45, s.31'de.

eşinin de Kıta Avrupa'sındaki ailelerden gelmesi ve bu sayede Richard'ın Avrupa saraylarıyla olan yakın ilişkisidir. İlk eşi olan Bohemia'lı Anna 1378'de ölen Kutsal Roma İmparatoru IV. Karl'ın kızıdır. İkinci eşi ise Fransa Kralı VI. Şar'ın kızı Isabella'dır. Bu evlilikler yoluyla Avrupa'nın Roma mirasını sahiplenen saraylarının nüfuzu altına giren Richard, Avrupa'daki krallık modelleri ve sembollerinden oldukça etkilenmiştir.²⁴ Krallık makamının teokratik ve feodal niteliğini, makamı elinde tutan seçilmiş kişi olan kralın şahsından ayırmamıştır. II. Richard'ın krallık makamının üstünlüğü ve kutsallığına yaptığı vurgu pek çok örnekle kayıt altına alınmıştır. Örneğin, 1392 yılında Londra halkıyla yaşamış olduğu sorunlar çözüme kavuşturulduğunda, "kendisi ve Kraliçe'nin heykellerinin Londra Köprüsü'nün kapısının üstüne asılmasında ısrarcı olmuştur."²⁵ İngiliz Krallığı'nın yüceliğine yönelik vurgu II. Richard döneminde krala hitabet dilinin değişimine de yansımıştır. Kral hazretleri (highness), Haşmetli Kralım (Majesty) gibi ifadeler II. Richard döneminde krala hitap için kullanılmaya başlanan ifadelerdir. Bu Ortaçağ boyunca İngiltere'de krala hitap için kullanılan Lord King (Kral Efendimiz) tabirinin feodal niteliğinden daha üst bir dilin tercih edilmeye başlandığını da gösterir.²⁶

Bu somut örnekler, krallık makamının üstünlüğü ve kutsallığını kralın bedeninden ayrı tutmayan II. Richard'ın kendinden önceki I.Richard ve III. Henry gibi merkezîyetçi eğilimleri yüksek düzeydeki İngiliz krallarından çok daha aşırıya giderek, bir anlamda *Yaşayan Yasa* (Lex animata) olarak kral fikrine dayandığını gösterir. Bu bağlamda, II. Richard'ın Kıta Avrupa'sındaki krallık modellerinden etkilenmesinin yanı sıra, bu modelleri besleyen krallık ve yönetim anlayışlarını içeren teorik metinlerinde Richard için belirleyici olduğunu belirtmek gerekir. Bu tür metinlerin başında Kıta Avrupa'sında eserleri oldukça popüler olan ve eserinin Ortaçağ'dan elimize yaklaşık 300 kopyası ulaşan Roma'lı Giles (1247-1316)'in *De Regimine Principum* adlı eseri gelir.²⁷ Aquinum'lu Thomas'ın öğrencisi Giles, daha sonra Fransa Kralı IV. Philippe olarak taç giyecek olan o zamanın prensi Philippe'nin eğitimi için yazdığı eserinde krallık Yönetim biçiminin üstünlüğü fikrini yukarıda belirttiğimiz Aristotelesçi siyasal toplum öğretisiyle kaynaştırıp sağlam temellere oturtmuştur. Roma'lı Giles'in siyaset düşüncesinin temelinde *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) olarak kral merkezi konumdadır. Giles'in siyaset düşüncesi üzerine çalışmalarıyla tanınan Charles F. Briggs'in belirttiği üzere, Giles, "en iyi kralın yönetimini en iyi yasanın altındaki yönetime tercih eder" çünkü "kral bir tür yaşayan yasa olarak münferit hallerde akıl ve doğal hukuka uygun olarak yargıda bulunabilir."²⁸ Kralın tebaasıyla ilişkisinde okçu metaforunu kullanan Giles, kralı bir okçuya tebaasını da oka benzeterek, halkını doğru olana

²⁴ Nigel Saul, "The Kingship of Richard II", Anthony Goodman and James L. Gillespie (der.), *Richard II: The Art of Kingship*, Oxford, Oxford University Press, 1999, s.37-57. s.37'de.

²⁵ Saul, *a.g.e.*, s.128.

²⁶ Saul, *a.g.e.*, s.116.

²⁷ Charles F. Briggs, *Giles of Rome's De Regimine Principu: Reading and Writing Politics at Court and University c. 1275- c.1525*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s.3.

²⁸ Briggs, *a.g.e.*, s.62.

yöneltecek olanın kral olduğunu belirtir. Romalı Giles'in *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) kavramına olan bağlılığı ise şu cümlelerde açıkça görülebilir: Yasa bir tür cansız yöneticidir, yönetici ise bir tür yaşayan yasadır."²⁹

Hükümdarın en yüksek yasa koyucu olduğu fikrini ve kralın tebaasının mutlak düzeyde itaatle yükümlü olduğunu düşünen Giles'in krallık ve hukuk düşüncesi Kıta Avrupa siyaset geleneğinin etkisindeki II. Richard'ın krallık düşüncesinin temelini oluşturmuştur. II. Richard'ın eğitmenliğini yapan Simon Burley, *De Regimine* adlı eserinin bir kopyasına sahiptir ve Richard'ın hükümlerini sırasında 1390'lı yıllarda bu eser John Trevisa tarafından Ortaçağ İngilizcesine çevrilmiştir.³⁰ Yukarıda verilen örnekler hem pratik hem de teorik olarak II. Richard'ın *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) düşüncesine dayalı bir perspektife sahip olduğunu koymaya yeterlidir. Richard'ın 1390'lı yıllarda Kral olarak kendini daha fazla öne çıkarması ve bu yönetim tarzı nedeniyle tebaasıyla gerginlik yaşamaması neticesinde 1399 yılında tahtan indirilmiştir. Ancak, pratik sonuçlar ne olursa olsun Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesi 15. yüzyıla geldiğinde Krallık Kurumu'nun niteliğine ilişkin iki farklı yönelimden beslenmeye devam etmiştir.

Sonuç

Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesinin 13. ve 14. yüzyıllardaki genel görünümü belirli sonuçlar çıkarmayı mümkün kılmaktadır. Birincisi, İngiliz siyaset düşüncesi Ortaçağ feodal devletlerinin merkezileşme sürecindeki sancıları yaşamış, feodal ve teokratik niteliğe sahip olan Krallık makamının Kral'ın *personasından* ayrı düşünülmesi gündeme geldiğinde siyasi krizlerin içine batmıştır. İkincisi, Kral'ın Krallık makamının sahibi olması, onun yetkesini herhangi bir şekilde yasayla sınırlandırmayı mümkün kılmamıştır. II. Edward ya da II. Richard hukuki meşruiyet temelinde tahttan indirilmiş olsalar da, III. Henry veyahut III. Edward gibi güçlü ve etkin kralların olduğu dönemlerde böyle bir başarı yakalanamamış ve teori pratiğin gerisinde kalmıştır. Belirttiğimiz 2 sonucun temelindeki en önemli 3. sonuç ise, Roma Hukuku temelli *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) ilkesinin Ortaçağ İngiliz siyaset düşüncesinin Örfi Hukuk temelli "Kralı Kral Yapan Yasadır" perspektifini kuşattığı, Kral'ın etkin olduğu durumlarda onu işlemez hale getirdiğidir. Zaten Bracton'ın bu iki temel ilkeyi uzlaştırmaya çalıştığında dahi Kral'ın "Tanrı'nın vekili" konumunda olduğunu belirtmek zorunda kalması, eğer Ortaçağ siyaset dünyasında bir istikrar ve hukuki meşruiyet sağlanacaksa bunun *Yaşayan Yasa* (Lex Animata) Kral ilkesinin Kral'ın şahsında ne ölçüde başarıya ulaştığına bağlı olduğunu göstermektedir.

²⁹ Dunbabin, *a.g.m.*, s. 477-519, s.484' de.

³⁰ Lynn Staley, *Languages of Power In The Age of Richard II*, University Park, Pennsylvania State University Press, 2006, s. 29.

KAYNAKÇA

- AQUINAS, Thomas, **Political Writings**, R.W. Dyson (der. ve çev.), Cambridge University Press, Cambridge 2004.
- BRACON, Henry, **De legibus et consuetudinibus Angliae: On the Laws and Customs of England**, G.E. Woodbine and Samuel E. Thorne (der.), 4 Vols, Oxford, 1968-1977, Cilt ii. Bracton Online, <http://bracton.law.harvard.edu/>, (Erişim Tarihi: 01.02.2018).
- BRAND, Paul, "Henry II and The Creation of the English Common Law", Christopher Harper-Bill ve Nicholas Vincent (der.), **Henry II: New Interpretations**, The Boydell Press, Woodbridge, 2007, s.215-241.
- BRIGGS, Charles F., **Giles of Rome's De Regimine Principum: Reading and Writing Politics at Court and University c. 1275- c.1525**, Cambridge University Press, Cambridge
- CANNING, Joseph, **A History of Medieval Political Thought: 300-1450**, Routledge Edition, London 2003.
- CARPENTER, David A., **The Reign of Henry III**, Hambledon Press, London, 1996.
- CLARKE, Maude V., "Committees of Estates and the Deposition of Edward II", J.G. Edwards and V.H. Galbraith (der.), **Historical Essays in Honour of James Tait**, Manchester University Press, Manchester, 1933, s. 27-45.
- CONNELL, Charles W., **Popular Opinion in the Middle Ages: Channeling Public Ideas and Attitudes**, De Gruyter, Berlin 2016.
- CROMARTIE, Alan, "Common Law, Counsel and Consent in Fortescue's Political Theory", Linda Clark and Christine Carpenter (der.), **The Fifteenth Century IV: Political Culture in Late Medieval Britain**, The Boydell Press, Woodbridge, 2004, s. 45-68.
- DIGESTA, <http://www.thelatinlibrary.com/justinian.html>, (Erişim Tarihi: 02.02.2018).
- DUNBABIN, Jean, "Government", J.H. Burns (der.), **The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350-1450**, Cambridge University Press, Cambridge, 1988, s.477-519.
- DURGUN, Fatih, "Ortaçağ Avrupa Siyaset Düşüncesinde Süreklilik ve Özgünlük: John Fortescue'nün Siyaset ve Yönetim Anlayışının Tarihselliği", **Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt 21, No 41, 2016, s.1-25.
- GLANVILLE, De Ranulph, **A Treatise on the Laws and Customs of the Kingdom of England: Composed in the Time of King Henry the Second**, John Beames (Çev.), John Byrne & Co Law Publishers and Booksellers, Washington DC 1900.
- HOLT, J.C., **Magna Carta: Third Edition**, (Yay.) George Garnett ve John Hudson, Cambridge University Press, Cambridge 2015.
- KANTOROWICZ, Ernst, **The King's Two Bodies: A Study in Medieval Political Theology**, Princeton University Press, Princeton 1957.

KEMPSHALL, Matthew, **The Common Good in Late Medieval Political Thought**, Oxford University Press Oxford 1999.

KESKİN, Oğuzhan Bekir, "Modern Hukuki Sistemin Temelleri Üzerine Bir Giriş Çalışması: Geç Ortaçağ'da Corpus Iuris Civilis'in Keşfi ve Etkileri", *İÜHFİM*, Cilt LXXII, No I, 2014, s. 599-614.

LANDAU, Peter, "The Development of Law", David Luscombe ve Jonathan Riley-Smith (der.), **The New Cambridge Medieval History IV: c. 1025- 1198, Part I**, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, s. 113-147.

LEWIS, Ewart, "King Above Law? 'Quod Principi Placuit' in Bracton", *Speculum*, Cilt 39, No 2, 1964, s.240-69.

Magna Charta seu Magna Charta Libertatum: Büyük Sözleşme ya da Özgürlükler Sözleşmesi, çev. Çiğdem Dürüşken, Alfa, İstanbul 2017.

PENNINGTON, Kenneth, **The Prince and the Law, 1200-1600: Sovereignty and Rights in the Western Legal Tradition**, University of California Press, Berkeley 1993.

POLLOCK, Frederick, MAITLAND, William Frederick, **The History of English Law Before The Time of Edward I**, Vol: I, Second Edition, The Lawbook Exchange Ltd., New Jersey 2008.

SAUL, Nigel, "The Kingship of Richard II", Anthony Goodman and James L. Gillespie (der.), **Richard II: The Art of Kingship**, Oxford University Press, Oxford, 1999, s.37-57.

SAUL, Nigel, **The Three Richards: Richard I, Richard II and Richard III**, Hambledon Continuum, London 2005.

SKINNER, Quentin, **Visions of Politics: Vol II Renaissance Virtues**, Cambridge University Press, Cambridge 2004.

STALEY, Lynn, **Languages of Power In The Age of Richard II**, Pennsylvania State University Press, University Park 2006.

TURNER, V. Ralph, HEISER, Richard, R., **The Reign of Richard Lionheart: Ruler of the Angevin Empire, 1189-99**, Routledge, London 2013.

ULLMAN, Walter, **The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship: The Birckbeck Lectures 1968-69**, Routledge Edition, London 2010.

VALENTE, Claire, "The Deposition and Abdication of Edward II", *EHR*, Cilt 113, No 453, 1998, s. 852-881

WATTS, John, **Henry VI and The Politics of Kingship**, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Summary

The limit of kingship was always an ambiguous issue in medieval political theory and practice. The fundamental reason of ambiguity was essentially the dualistic nature of kingship. The king as a person was mortal like all human-beings and his weakness, incompetency and failure could lead to destructive results for the kingdom. On the other hand, the kingship was a divinely ordained and feudal office distinct from the personality of

the king. This ambiguous and contradictory nature of kingship was practically the cause of political crises when the subjects of the realm thought that the king became ineffectual by violating the observation of the law in the realm. Political crises forced the political actors and theorists to find legal justifications for their positions. In the case of kingship, the problem of legal justification was directly related to the legal base of political government. In Medieval England, this legal justification problem was formed by two basic trends of Medieval European thought. The staunch supporters of the kings used the Roman Civil Law maxim of Lex animata, which defines the rulers as living law. This highly theocratic understanding of kingship contradicted with the thirteenth-century English lawyer Henry Bracton's formulation of lex facit regem, which means "the law makes the king." Bractonian maxim was actually an attempt to find a middle ground between Roman Law based theocratic kingship and traditional understanding of kingship based upon Common Law tradition in England. However, Bractonian formulation could not be a solution to the crises stimulated by Roman Law and Common Law tension. The problem remained unsolved and was inherited by the later generations of political actors and theorists. The main reason for this was the fact that all actors and theorists of Medieval English politics unhesitatingly accepted the superiority of Royal Authority. Therefore, the political stage of the thirteenth and fourteenth century England witnessed how the principle of Lex Animata prevailed against the attempts of limiting the king by traditional Law.

Değişen Devlet Algısı: Toplumsallıktan Bireyselliğe

Nuriye ÇELİK*

Öz

Post-modernizmle birlikte anlam kaymasına uğrayan kavramlardan biri devlettir. Eğer bireyler, toplumların sürekli bir gelişim içerisinde olacağı ve hep daha iyiye gideceği fikrinden vazgeçmişse, devletin rolü nasıl değişecektir? Kapitalizmin kalesi olan Amerika'daki gibi bir ekonomik kriz anında, bir baba figürü olarak zorda kalan tüm ekonomik aktörlere el mi uzatacaktır? Devlet kavramı her gün ve yaşanan her toplumsal eylem sonrasında tekrar tanımlanmakta ve sorgulanmaktadır. Bu çalışma, hem ülkemizde hem de dünya genelinde devletin kriz ve korku anlarında güçlenen ve otoriterleşen; rutin dönemlerde liberalleşip küçülen devinimlerini açıklamayı hedefler.

Anahtar Kelimeler: Devlet, Bireysellik, Toplumsallık, Post-Modernizm, Devlet geleneği

Changing Perception of State: From Socialization to Individuality

Abstract

One of the concepts that have meaning lost through postmodernism is the state. if individuals give up on a idea that societies will continue to develop and to get better, how this will change the role of the state in the future? Such as USA which the castle of capitalism, it is going to reach out to all economic actors who have been struggling, as a father? The concept of state is redefined and questioned every day and after every social action. This study aim to explain the movements of states which becoming stronger and more authoritarian in times of crisis and fear and becoming liberal and passive in routine periods, both in our country and worldwide.

Keywords: State, Individuality, Sociality, Postmodernism, State Tradition

Giriş

George Orwell asıl adı ile Eric Arthur Blair, Bin Dokuz Yüz Seksen Dört adlı kitabında sıradan insanların bizzat tanıma ayrıcalığına sahip olmadığı ve zaman içinde de müttefiklerle sürekli yer değiştiren düşmanlara karşı

Derleme Makale (Review Article)

Geliş/Received: 12.05.2017

Kabul/Accepted: 04.04.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.312075>

* Doktora Öğrencisi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Konya, Türkiye, E-posta: nuriyeseinelcelik@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-6368-1956>

savaşmakla motive olan bir toplumu anlatır. Bu düşmana karşı savaşma ve ondan sürekli nefret etme içgüdü, toplumun tüm katmanlarında bitmek bilmeyen bir öfke, mücadele hırsı ve güçlü kalma sebebi yaratır. İnsanlar savaşlara ve düşmanlara inandıkları sürece kendi devletlerinin neden güçlü kalması gerektiğini idrak etmiş olarak yaşamlarını sürdürürler. Bu bitmek bilmeyen düşmanlara karşı sürekli tetikte olmak, toplumları "canlı" tutar ve devletler varlığını koruyan ama sürekli isim değiştiren düşmanları yenmek için elinden gelen her türlü gücü kullanma hakkını kendisinde bulurlar. Bu güç kullanımları haklılaşarak ve meşrulaşarak halk gözünde onaylanmış olur. Öyle ki devlet ne kadar çok düşman yener ve bir sonraki düşmana geçerse ya da ne kadar çok yüksek sesle konuşur ve avazı çıktığı kadar bağırarak düşmanlarını korkutursa, halk da kendini o kadar güçlü, haklı ve mutlu hisseder.

Başka bir bakış açısıyla şöyle de diyebiliriz; devlet sürekli düşmanlar yaratır, kendi halkını hırçın, kavgacı ve nefret dolu yapmaktan hoşlanır ve bu nefretin yarattığı enerjiden beslenir. Her kaos hali devletlere tüm insan haklarını, tüm özgürlükleri ve tüm muhalif sesleri elindeki tüm güçle susturma hakkı ve gücü verir. Daha da vahimi yaşanan her türlü ihlal, her tür baskı halkın çoğunluğu tarafından haklı bulunarak desteklenir.

İktidarlar toplumu kontrol etmek ve egemenliklerini korumak içgüdüyle sosyal kontrol araçlarını kullanmışlar, bireylerin zihinlerini şekillendirmeye çalışarak istenen toplum tarifine uygun beyinler üretilmişlerdir. Dünyanın her yerinde uygulanan bu yöntem başta psikoloji bilimi olmak üzere bazı bilim alanlarında araştırılmış; zihin kontrolü, toplum mühendisliği gibi kavramlarla toplumları yönlendirme ve şekillendirmenin yolları aranmıştır. Her ne kadar ülkemizde farklı siyasi çevreler birbirlerini toplum mühendisliği yapmakla suçlamışlarsa da Milgram deneyi göstermiştir ki itaat etme problemi tamamen psikolojik değil toplumsaldır ve insanların büyük çoğunluğu normal hayatta benimsemedikleri ya da onaylamadıkları davranışlarda bulunmaları yönünde verilen emirleri, otoriteyi sorgulamadan ve otoriteye karşı çıkmadan uygulamışlardır. Dolayısıyla iktidarlar toplumları şekillendirir ve sonuçta bireyler aslında hiç olmadıkları insanlar gibi davranabilirler.

Devletler, toplumların sosyolojik özetleridir. Devlet iktidar, egemenlik ve yönetme kavramlarına atıf yapan bir anlamlar bütünüdür ve esasen bir siyasal yapı olmanın ötesinde işlevler taşır. Toplum nasıl ki bireylerin temel niteliklerinin ortaklığından meydana geliyorsa, devlet de toplumsal unsurların ve bireylerin yönetilme kültürlerinin birer fotoğrafıdır. Her ne kadar ülkelerde siyasal rejimler dönem dönem darbe gibi dışarıdan ve ya içerden müdahalelerle kesintiye uğruyorsa da, yaşanan bu durum toplumun daha önceden yanlış okunan bir takım niteliklerinden kaynaklanır. Nitekim hangi ülke olursa olsun yaşanan anti-demokratik siyasi olaylar sayıları az ya da çok, kendine bazı taraftarlar bulmuştur. Bunun sebebi ülke yönetiminin, bireylerin kişisel çıkarlarına kurban gidişi olduğu gibi, toplumun yönetim anlayışının tanıdığı geniş yetkiler de olabilmektedir. Örneğin yaptığı insanlık dışı faaliyetler nedeniyle ortak acı duymamıza neden olan Hitler'in, o günkü koşullarda

kendisini gönülden destekleyen taraftarları yok muydu? Ya da bir darbeyle İslami rejime geçen ve halkının tamamı Hıristiyanlardan oluşan bir toplum var mı? Dolayısıyla siyasi olaylar toplumun genetik kodlarından bağımsız değildir. O halde diyebiliriz ki, devletleri incelemek toplumları incelemektir.

1. Devlet Kavramı Üzerine

Bourdieu 1989-1992 yılları arasında College de France'de devlet üzerine verdiği derslere, devleti tanımlamadan önce onu anladığımızı, kavradığımızı, devletin birey ve toplumdaki bağımsız düşünülemediğini belirterek başladığı¹. Bu yüzden bilim adamı kendisinin de içinde olduğu bir nesneyi tanımlarken ve incelerken farklı düşünme ve farklı sosyolojik analiz biçimlerine ihtiyaç duyar. Bourdieu'ya göre habitus-alan ikilisi bu farklı yaklaşımlara bir örnektir². Peki, nedir devlet?

Devlet toplumsal örgütlenmeye sıkı sıkıya yapışmış, onunla biçimlenmiş ve onu biçimlendirmiş bir siyasal teşkilatlanma şeklidir³. Devletler toplumlardan etkilenir, kültürlerin etkisiyle şekillenir ve aynı zamanda ilgili ülkenin siyasi tarihinin baş aktörü olarak güçlü bir etkiye de sahiptir. Her ideolojinin dünyaya bakış açısıyla yeni bir isim ve şekil alır: sosyalizm ve kapitalizm gibi teorik olarak devletin olmadığı ütopyik versiyonları üzerinde çokça kafa yorulmuştur. Fakat hem sosyalizm örneklerinde devlet sadece el değiştirmiş ve gücüne güç katmayı sürdürmüştür hem de kapitalizm örneklerinde devlet kapitalistin en iyi dostu ve koruyucusu görevini üstlenmiştir. Siyasal yönetimler insanların bir arada yaşamaya başladığı andan itibaren düzen ve kurallar getirerek doğmaya başlamış, zaman içinde dünyadaki gelişmelere paralel olarak değişmiş, toplumlar ve bireyler değiştikçe de devletler de evrilmiştir.

Platon'a göre insanlar iş bölümü ve ihtiyaç güdüsüyle bir arada yaşamaya başlamıştır ve yöneticiler halkın geneline fayda sağlamak şartıyla manipülasyon yapma haklarını saklı tutmuşlardır⁴.

Platon'a göre toplumda yöneten ve yönetilen olmak üzere iki kesim vardır. Bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yönetimi ele almalı veya yönetene yardım etmelidirler. Bunlar yönetilene de yol gösterirler; onları yatıştırıp taşkınlıktan korurlar. Bilgi iyi eğitimle elde edilir. Adalet, kendine teslim edilen emaneti korumak, nefesine hakim olmak, düzenle çalışmaktır. Erdem ruh sağlığı ve güzelliğidir. Kötülük ise ruhun hastalığı ve çirkinliğidir... Ya hükümdarlar filozof, ya filozoflar hükümdar olmalıdır; böyle olmazsa devlet ve insanlık için

¹ A. Günce Berkurt, "Sosyolojinin Kaçınılmaz Nesnesi Devlet Üzerine: Pierre Bourdieu'nün 1989-1992 Yılları Arasında Collège de France'da Verdiği Dersler", *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 25. Sayı, 2012/2, s.34.

² A. Günce Berkurt, *a.g.m.* s. 35-6.

³ Osman Şimşek, "Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı", *Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Yıl 2000, Cilt: 5, Sayı: 4, s.1.

⁴ Osman Şimşek, *a.g.m.* s.2.

mutluluk beklenemez. Yöneten, kendi işine geleni değil, yönettiği halkın yararını gözetmeli ve onun işine geleni yapmalıdır⁵.

Yöneticiler en iyi olanlar arasından çıkmalı ve devlet açık toplum yaratma dürtüsüyle hareket etmelidir. K. Popper'ın açık toplumun ilk kişiliklerinden saydığı Sokrates, devleti rahatsız eden bir at sineği olarak haksızlığa uğramayı tercih edip, başkalarının haksızlığa uğramasına böylece engel olabileceğini düşünmüştür⁶. Devlet, "sihirli güçlere karşı boynu bükük kabileci veya kapalı toplumdan insanın eleştirme yetilerini serbest bırakan açık topluma geçişte" aracı olmalıdır⁷.

Hobbes'a göre devletin amacı bireysel güveniktir ve devlet sağladığı adil ortamla doğal insanın içindeki kibir, öç alma, savaş çıkarma halini engelleyerek kaosun olmadığı, güvenli, adil bir toplum yaratır⁸. Hobbes tıpkı Hegel gibi devlete önemli görevler yükleyerek devlet kavramını da önemli ve saygın hale getirmiş olur. Hegel'e göre devleti, sivil toplumun koruyucusu olarak görüp dışsal bir gereklilik devleti tanımlamak; devleti tercihen üyeliklerden oluşan bir yapıya dönüştürerek, devletin nesnellliğini ve hakikiliğini gölgeler⁹. Locke ve Smith de liberal bir anlayışla devlet kuramına yaklaşmıştır. Locke'un liberal bakışı ile devlete mülkiyet koruyuculuğu görevi yüklemesi ve Rousseau'nun siyaset felsefesinde devleti birey karşısında sözleşmenin bir tarafı olarak indirgemesi; liberalizmin son aşamada devlet ve organlarının olmadığı sözleşmeye dayalı bir sivil toplum tasavvuruna giden yolun taşlarını meydana getirir.

Toplum sözleşmesi bireylerin devletle imzaladığı bir anlaşmadır. Buna göre birey bazı haklarını devlete devreder ve devletin kendisine vereceği ödev ve yükümlülüklerini yerine getirmeyi taahhüt eder. Bunun karşılığında da birey kendi güvenliği başta olmak üzere toplumsal güvenlik, adalet, eşitlik ve benliğini korumaya dönük bir takım haklar -insan hakları- talep etmiştir. Fakat burada talep edilen eşitliğin mutlak olmadığı ve yine talep edilen özel mülkiyetin korunması hususunun da, kendine ait özel mülkü olmayan toplumsal sınıflar için anlamsız olacağı tarihte pek çok kez ifade edilmiş; aslında özel mülkiyeti korumayı devlete bırakan kapitalist, kendini sermaye sahibi olmayanlara karşı devlet eliyle korutmuştur da eleştirisi de yapılmıştır. Marksizm'in mülkiyet konusundaki tavrı, devleti güçlü olanın yanında yer almakla suçlaması şeklinde ortaya çıkar. Esasen devlet, yalnız çatışmaya neden olan eşitsizlikleri artıran bir konumdadır.

Türkiye'de ise Şeyh Edebali'nin, Osmanlı'nın kurucusu ve damadı Osman Gazi'ye vasiyetinde "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." öğüdünden de kolayca görebileceğimiz gibi, Osmanlı'dan günümüze miras kalan bir devlet anlayışı söz

⁵ Nevin Güngör Ergan, "Siyasetnamelerimizde Çizilen "Devlet Adamı" Portresinin Temel Özellikleri", *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*-8/Kış, 1999, s.29.

⁶ Esra Durukan, "Popper'da Açık Toplum ve Devlet İlişkisinin Siyasal Sonuçları", 30 Nisan – 2 Mayıs 2010 VII. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrenci Kongresi Abant İzzet Baysal Üniversitesi, s. 2.

⁷ Karl Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1: Platon, Remzi Kitabevi A.Ş.* İstanbul, 1989, s.17.

⁸ Thomas Hobbes, *Leviathan ve ya Bir Din ve ay Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti*, Çev: Semih Lim, 6. Baskı Ocak İstanbul, 2007, Yapı Kredi Yayınları, s.127.

⁹ Işıl Bayar Bravo, "Hegel ve Liberalizm", *Felsefe Dergisi*, Sayı: 2, Güz, 2006, s.113.

konusudur. Türkiye’de devlet saygın ve önünde halkın eğilmesi gereken bir siyasal güçtür. Atatürk devrimleriyle gelen aydınlanma sürecinde de yine, aydınlanmacı seçkinlerin aktif çalışmaları görülür. Halktan, tabandan gelmiş bir modernleşme ve demokratikleşme talebinden söz etmek doğru olmaz. Fakat vatani, özgürlüğü ve namusu için savaşan, yoksulluğundan geriye kalan her şeyiyle Atatürk’ü ve arkadaşlarını destekleyen, inanan; savaş bittiğinde de kendi modernleşme tarihine canlı tanıklık eden yoksul halkı yok saymak da bilimsel olmayacaktır. Her ne kadar modernleşmeye dar bir kadroyla öncülük etmişse de Atatürk; cumhuriyet ve halk egemenliği kavramlarını bu topraklara öğreten ilk liderdir. Osmanlı döneminde Halifelik gibi dini ve kutsal bir ögenin de devletle kol kola oluşu, devletin kutsallığını artıran ve devletin eleştirilmesinin dini eleştirmek ve dine karşı gelmek anlamına geldiği bir algı yaratan unsur olmuştur. Tam da bu nedenle, ülkemizdeki sivil toplum ve kamusal alan kavramları, bu kavramların doğuş yeri olan Batıdaki anlamlarından bir hayli farklıdır. Örneğin sivil itaatsizlik ülkemizde karşılığı olan bir kavram değildir. Mevcut egemen güce karşı girilen her türlü toplumsal hareket de en başta sivil toplum ve demokrasi kültürüne bağlı geliştiğinden; yine ülkemizdeki toplumsal hareketler literatürdeki tanımlardan farklı bir noktada gelişmektedir.

Devletler en güçlü kontrol mekanizmalarıdır. Devlet kavramı ülkemizde, siyasi iktidarlarla özdeş bir algıya sahiptir. Fakat devlet özünde daha temel ve koruyucu bir felsefe barındırır. Her ne kadar zamanla devletler hegemonyanın aracı olmakla suçlanmışsa da, esasen siyasi iktidarların geçici, devlet kurumunun ve felsefesinin kalıcı olması nedeniyle; ülkelerin bir devlet anlayışı çevresinde kalarak yalnız siyasi isimleri değiştirmesi, temel devlet felsefesinin korunması gelişmiş ülkelerde uygulanan bir siyasi süreçtir. Bu yöntem sayesinde ülkeler yüz yıllık planlar yapabilmektedir.

Bir toplumsal kontrol aracı görevini de yürüten devlet, gerek söylemleri, gerek yönettiği pozitif hukuk sistemi gerekse de; ekonomi, medya, ordu ve eğitim sistemi gibi üzerinde doğrudan ve ya dolaylı kontrolü bulunan kurumlar vasıtasıyla toplumu yönlendirmektedir. İdeolojik boyutu ise ideolojinin, devletin bir aygıtı olarak isimlendirilmesine gidecek kadar belirgindir¹⁰.

Toplumlar hangi anlayışta olursa olsun devletin varlığı süreklilik göstermiştir. Zamanla dokunulmaz ve saygın konumunu yitiren devlet post modern anlayış içinde daha çok eleştirilmeye başlanmış, kapitalizmin kriz evrelerinde sermaye sahiplerini korumakla suçlanmış ve artan bireyselleşmeyle birlikte daha çok sorgulanır olmuştur. Fakat devlet algısı toplumların kültürlerine göre farklılık göstermeye devam etmektedir.

2. Bireysellik-Toplumsallık Kavramları Üzerine

Sosyolojideki düalist yapılardan olan birey-toplum ikilisi tıpkı aktör-yapı gibi yapısalcı, işlevselci ve yorumlamacı teorilerin içinde yer almış ve Giddens

¹⁰ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2000, İstanbul, s.27.

tarafından bu ikili ayrışma eleştirilerek yerine yapılaşma kuramı ve yapının ikiliği kavramları getirilmiştir¹¹.

...toplumsal yapıyı faal bir şekilde yapıp, tekrar yapma sürecini çözümlmek için kullanışlı bir terim yapılaşmadır. Bu, yakın geçmişte benim sosyolojiye kattığım bir kavramdır. 'Yapı' ve 'eylem' ister istemez birbirleriyle bağlantılıdır. İnsanlar düzenli ve oldukça tahmin edilebilir bir şekilde davrandıkları ölçüde ve müddetçe toplumlar, topluluklar ve grupların yapısı vardır. Öte yandan, bireyler olarak her birimiz, toplumsal olarak yapılandırılmış çok büyük miktarda bilgiye sahip olduğumuz için 'eylem' olasıdır. Bunu en iyi açıklamanın yolu dil örneğine başvurmaktır. Var olabilmek için dilin toplumsal bakımdan yapılandırılmış olması gerekir -dil kullanımının her konuşmacının uyması gereken kuralları vardır. Söz, belli dilbilgisi kurallarını takip etmediğinde, bir kimsenin belli bir bağlamda söylediklerinin anlamı olmaz. Ancak, dilin yapısal özellikleri bireysel dil kullanıcıların uygulamada bu kuralları izlemeleri sayesinde vardır. Dil sürekli olarak yapılaşma sürecindedir¹².

Bireysellik tarihte, dini baskının azaldığı reform ve bireyi özgürleştiren Rönesans ile anlam kazanır. Modernizm ve aydınlanma bireye sürekli bir gelişim içerisinde olması gerektiğini söylerken aynı anda bireyin varlığını ve edilgen olmadığını da dile getirmiş olur. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarsisi kendini gerçekleştirme ile biter. Bireysel özgürlük insanlığın gerçekleştirmeyi ve korumayı hedeflediği ilk şey olmuştur ve bireyselliğin liberalizmle ilişkisi de burada başlar.

Sosyolojinin birey ve toplum ikililiğindeki tavrı pek çok sosyolog arasında değişkenlik göstermiş; toplumu bireyden bir anlamda üstün tutan sosyologlar olduğu gibi -örneğin Durkheim-, bireyi toplumdan üstün tutan sosyologlar da olmuştur -örneğin Prens Sabahattin-. Ama sonuç olarak birey ile toplumun arasındaki karşılıklı ilişkinin varlığı en genel kabuldür. Toplumsallığın fazla olduğu yapılar komünizm gibi toplumun genel çıkarlarının birey çıkarlarından üstün olduğu toplum tipleridir. Komünizm ve liberalizm ekonomi anlayışlarını bir yana bırakırsak; toplumsal yapıya ilişkin analizleri bakımından toplumsallığın ve bireyselliğin çatışması gibi bir karşıtlık sergilerler. Bireyselliğin fazla olduğu toplumlarda özel mülkiyetin kutsallığı, bireysel ilişkilerdeki kişisel alanın korunması yönündeki sınırlar ve bireyin devlet karşısında daha güçlü olması nitelikleri görülür. Toplumsallığın fazla olması toplumun genel niteliklerine uygun bireyleri gerektirir ki aksi anomiyi yaratır. Devletin, bireylerin onayı olmadan yaptığı kamulaştırmalar örnek verilebilir. Fakat hiçbir toplumu tamamen bireysel ve ya toplumsal diye de niteleyemeyiz, çünkü farklı koşullarda farklı tepkiler vermesi devletin

¹¹ İlnur Meşe, "Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafazakâr ve Yenilikçi Tavrılar", *Muhafazakar Düşünce/ Avrupa ve Türkiye'de Muhafazakarlık Dergisi*, Yıl 3, Sayı: 9-10, Yaz-Güz 2006, s.127.

¹² Anthony Giddens, *Sosyoloji*, 1. Baskı: Kırmızı Yayınları, Eylül Beylikdüzü / İstanbul, 2012, s.145.

sürekliliğinin gereğidir. Örneğin Türkiye'nin kültürel açıdan Batı kıyaslamalı bir analizi yapıldığında;

- Toplulukçu değer ve normlar egemendir;
- Kadınsı değerler biraz daha ön plandadır;
- Güç mesafesi fazladır;
- Belirsizlikten kaçınma eğilimi yüksektir¹³.

Toplulukçu değer ve normların egemenliği, bireyin kendini topluma göre tanımladığı ve eğittiği anlamına gelir. Dolayısıyla bireyselliğin gelişimi ve bireyin özgürce kendini ifade edebilmesi için toplum karşısında bireyin daha güçlü bir konum işgal etmesi gerekir. Aksi halde birey, topluluğa uyum gösteremediği için mutsuz olacak ve ya toplum onu dışlayarak cezalandıracaktır. Kısaca:

Bireycilik, bireyler arasındaki bağların gevşek olduğu, herkesin sadece kendine veya çekirdek ailesine bakmak zorunda olduğu kültürler için geçerlidir. **Toplulukçuluk** ise insanların doğuştan itibaren güçlü ve sıkı gruplara bağlı olduğu ve bu bağlılığın yaşam boyunca, sorgulanmayan bir sadakat karşılığında var olduğu toplumlarda vardır¹⁴.

Kadınsı değerler ifadesi şefkatli merhametli, sadık ve nazik değerlerini taşıdığından kadınsı toplumda uzlaşa ve sıcak ilişkiler görülür. Erkeksi değerler toplumu ise para ve gücün daha önemli olduğu, iddialı ve rekabetçi yapılardır. Güç mesafesi toplumdaki güç dağılımında görülen eşitsizliği ifade eder. Belirsizlikten kaçınan toplumlar belirsizlik durumlarında güç mesafelerini açarak "Tanrı'ya, generallere ya da sivil politikacı babalara sığınarak" belirsizliği azaltmaya çalışırlar¹⁵. Dolayısıyla bu türden toplumlardaki devletin önemi ve ağırlığı fazla olacaktır.

Sosyoloji teorilerinde birey ve toplum ilişkisine bakış farklılaşmaktadır. Yapısalcılık bir bütün olarak gördüğü toplumda düzen arayışı içerisindeyken; çatışmacılık ise toplumu uyumsuzluk ve eşitsizlikler içerisinde adaletsiz bir yapı olarak analiz eder ve sonuç olarak bu iki makro teori bireyi edilgen konuma düşürmüş ve topluma daha büyük bir önem atfetmişlerdir. Sembolik etkileşimcilik bireylerin eylemlerinin motivasyonlarını ve anlamlarını açıklamaya çalıştığından birey merkezli bir mikro sosyolojik yaklaşım sergiler. Zaman içerisinde makro teorilerin yerini alan hermeneutik, fenomenoloji, sembolik etkileşimcilik teorileri ve etnometodoloji, post yapısalcılık, yapılaşma kuramı, pratik teorisi kuramlarının genel ortak noktası, toplumsaldan bireyselliğe doğru inceleme alanlarındaki eğilimdir¹⁶. Özellikle sosyolojik yaklaşımlardaki değişim toplumsal değişimin de özeti gibidir:1960'larda tüm alandaki hâkimiyetiyle yapısal fonksiyonalist yaklaşım ve Marksizm korkusuyla

¹³ Zerrin Sungur v.d., *Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2665, Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 1631, 2012, Eskişehir, s.40.

¹⁴ Zerrin Sungur, *a.g.k.*, s.38.

¹⁵ Zerrin Sungur, *a.g.k.*, s.46-8.

¹⁶ Anthony Giddens ve Jonathan Turner "Günümüzde Sosyal Teori", Çev: Ümit Tatlıcan, Say Yayınları, İstanbul, 2013, s. 8-9.

alternatif bile olamayan çatışmacı yaklaşım, yıllar içinde eleştirilip yetersiz bulunarak yerini 1990'lı yıllardan sonra daha sosyal psikolojik bir yaklaşım sergileyen sembolik etkileşime ve fenomenolojiye bırakmıştır. Bireyin, toplumsalın üreticisi olarak aktif bir rol edinmeye başladığı bu süreçte toplumsal hareketler ve sivil toplum anlayışlarında da bu yönlü bir dönüşüm yaşanmıştır. Bireyselleşmenin arttığı her dönemde devlete karşı liberal bir bakış oluşmuş ve devletin sınırları küçülerek kamusal alandaki varlığı azalmıştır.

Gerek savaş gerek ekonomik kriz gerekse de sosyal kriz dönemlerinde devletin birey karşısındaki görevleri dönüşüme uğrar. Çünkü devletin karşıladığı anlamlardan biri de *güvendir*. Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesini sağlayan halk desteğinin kökeninde, Birinci Dünya Savaşı yenilgisinin yarattığı, hakarete uğramış ve özgüveni kaybolmuş Alman halkının psikolojisi vardır. Bu sebeptir ki Hitler, Fransa'yı işgal ettikten sonraki ateşkes antlaşmasını, 1919 Versay Antlaşması'nın yapıldığı yer olan Mareşal Foch'un 2419 numaralı vagonunda yapmış, ilk mağlubiyetin intikamını almıştır. Savaşlar dışında toplumsal yapının ekonomik etkenlere bağlı olarak değiştiği de gözlemlenir: tarım toplumundan sanayi toplumuna ve sanayi toplumundan bilgi toplumuna, post endüstriyel topluma, post modern topluma doğru görülen değişimin içerisinde; hiper gerçekliklerle dolu ve sürekli anlam kaymasına uğrayan son süreçte, modern insanın algılarını ve sorunlarını anlamaya çabasındayız. Bu süreç, Weber'in bireyin yorumlama ile anlamasına dayanan, rasyonel olduğu kadar yalnız ve yabancılaşmış bir öznenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Devlet, bireyin karşısında ortaçağdaki gücünü ve korku salma kabiliyetini yitirmişse de, kriz anlarında yeniden bir sığınma duygusuyla devlete yönelmiş bireylere dönüşmekteyiz. Türkiye'de 15 Temmuz darbe girişimi sonrası tüm siyasi tarafların katıldığı mitinglerin düzenlenmesi ve kişisel farklılıklara rağmen bir araya gelme içgüdüğü de yine bu güven arayışının sonucudur. Bu türden devletin gücünün ve etkisinin arttığı zamanlardaki bireysel davranışlarda, ilgili ülkenin kültürel kodlarından beslenmekle birlikte genel olarak benzer bir eğilim gözlenmektedir. Amerika gibi kapitalizmin kalesi olan bir ülkede bile 2007-2009 subprime mortgage krizinde - Birleşik Krallık, Belçika, Fransa, Almanya, Hollanda gibi diğer Avrupa ülkelerine benzer şekilde- devlet müdahalesi ile finansal aktörler kurtarılmaya çalışılmıştır ki bu durum, kapitalizmin özüne ve *görünmeyen el teorisine* aykırıdır. Dolayısıyla diyebiliriz ki, devletin davranışları, vatandaşların güven ve risk algılarına göre belirlenmektedir.

3. Türkiye'de Devlet Algısı

3.1. Türkiye'de Devletin Beslendiği Kaynaklar

Türkiye'de devlet ile hükümet kavramları zaman zaman aynı anlamda kullanılsa da, teorik açıdan devletin sürekliliği ve hükümetin geçiciliği bağlamında, ideolojik kaygılardan uzak bir bakış açısıyla ele alındığında, aynı anlama gelmediği görülecektir. Öte yandan hükümetler, iktidar süreleri

boyunca devletin geleneksel yapısını ve algısını da şekillendirmekte ve bir anlamda kalıcı etkiler bırakarak gidebilmektedirler. Bu bölümde devlet kavramını, hükümetin, kendisinde somutlaştırdığı bir yönetim tavrı olarak ele alacağız.

a. Din, Ahlak, Gelenek ve Görenekler: Durkheim'ın da analizlerinde yer verdiği gibi din, toplumların bir arada yaşamalarını kolaylaştıran ve bağlılıklarını artıran bir sosyolojik kurumdur. Fakat bazı durumlarda da ayrışmanın sebebi ve sapmanın bir aracı da olabilir. Türkiye büyük çoğunluğu Müslüman olan bir ülke olarak, İslam dininin sosyal hayatı şekillendiren yapısından da kaynaklanan bir şekilde, dini anlayışını toplumsal yaşantısına yoğun olarak taşıyan insanların bulunduğu bir ülkedir. Özellikle Batı toplumlarına kıyasla, manevi yaşantısına olan bağlılığıyla farklılık gösterirken, diğer İslam ülkelerinden de siyasi anlamdaki sekülerleşme ile ayrılır. Her ne kadar laiklik ve sekülerleşme Batı'da doğan kavramlar olarak, Ortaçağ'ın etkin kilise yönetimine karşı doğan bir fikir olması sebebiyle, gelenekle modern arasındaki belirleyiciliğe dayansa da, ülkemizdeki anlamı inanç hürriyeti ve devlet yönetiminin dini kararlardan ayrılışı olarak kendine yer bulmuştur. Fakat tüm bunların ötesinde, dini kurallar bir yandan toplumsal hayatı şekillendiren temel ahlakın köklerini meydana getirirken; bir yandan da siyasi elitlerin seçilme süreçlerinde de etkinliğini korumaktadır. Türkiye'de siyasi tercihler ekseriyetle vaatler ve siyasi liderlerin kişilikleri üzerinden ve kısmen de siyasi programlar üzerinden yapılmaktadır. Ayrıca dini hayatın sürdürülmesi ve inananların manevi huzurları için yönedikleri cemaat ve benzeri toplulukların, gerek siyasi gerek toplumsal alanda, birbirine bağlı bir örgüt benzeri aidiyetleri doğurabiliyor oluşu da; yine dinin etkili yapısının bir sonucudur. Dolayısıyla Durkheim'ın kastettiği şekilde güçlü bir bağ olarak din; Türkiye'nin toplumsal yapısında belirleyici ve etkili bir kurumdur.

Ahlak ve geleneksel yapı, toplumun kültürünün bir ürünüdür. Din, ahlak ve gelenekler sıklıkla bir arada hareket ederek benzer yaptırımlar üzerinden şekillenir. Örneğin hepsinin müeyyidesi toplumdan dışlanmadır. Dolayısıyla toplum kendi kültür ve geleneklerini koruma yönünde muhafazakâr bir tavır sergilemekte, kendi yaşam tarzı üzerinden toplumu şekillendirmektedir.

Hem dini hem de geleneksel yapı Türkiye'de siyasi tercihler üzerinde olduğu kadar, bizatihi devletin kendisi üzerinde de etkin ve belirleyicidir. Siyasi elitlerin söylemlerinden davranışlarına kadar kamuoyunu etkiledikleri her süreçte dini ifadeler, simgeler, kültürel tercihler ve alınan kararlar belirgindir. Cumhurbaşkanının Cuma namazı çıkışı siyasi demeç vermesi ve ya siyasi liderlerin bayramlarda memleketlerine gelip aile büyüklerini ziyaret etmesi gibi ayrıntılar dahi toplumun kültürel ve dini kimliğinin bir sonucudur. Dolayısıyla devlet de bu kültürden beslenir, bu kültürle şekillenir ve bu kültürü etkiler.

b. Bürokrasi: Bürokratik yapılar ellerinde bulundurdukları bilginin gücü nedeniyle etkili bir yönetim unsuru olmuştur. Zaman zaman siyasi iktidarlara egemenlik yarışına giren bürokrasi kurumu; halka ait olan egemenlik sınırını

aşsa bile denetlenmesi mümkün olmadığı süreçler de yaşanmıştır. Tam da bu nedenle Weber, bürokrasinin egemenlik gücüne dikkat çekmiştir¹⁷. Fakat postmodernizmle birlikte, post bürokrasi kavramı ortaya çıkmış, klasik bürokrasi kavramı katılığını kaybetmeye başlamıştır¹⁸. Sunulan kamu hizmetlerinin açıklanması, halkın talep ettiği hizmetler hakkında hizmet standardı ve hizmet envanterlerinin oluşturulması, stratejik planlar vasıtasıyla hedeflerin açıkça ortaya konulması şeffaflık ve hesap verilebilirlik açısından son derece önemlidir. Vatandaşların hizmete en kısa yoldan ve en kısa sürede ulaşması ülkemizde olduğu gibi pek çok gelişmiş ülkede de e-devlet ve Başbakanlık İletişim Merkezi(BİMER) benzeri kuruluşlarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Ülkemizde özellikle yargı bürokrasisi sıkça eleştirilmiş; bazı çevrelerce cemaat mensubu olmakla bazı çevrelerce de mevcut iktidarı desteklemekle suçlanmıştır. Bürokratik kurumların siyasetle olan sıkı ilişkileri, onların gerçek görevlerini yerine getirmelerine bir engel teşkil etmekle birlikte, edindikleri siyasi güce dayanarak yürütecekleri hizmet, bu hizmetin alıcısı olan vatandaşlara karşı eşitlik ve hakkaniyet ilkelerine zarar verecek şekilde ayrıma da neden olabilir. Bu gibi durumlarda bürokrasinin elindeki güç artar ve yönetimde etkin bir unsur haline gelir. Siyasi elitlerin bürokrasi ile egemenliğini paylaşması sonucu bürokratlar devlet sıfatıyla hareket eden unsurlara dönüşür. Dolayısıyla bürokrasi kurumu ve onun yürütücüleri olan bürokratlar hem devletin elindeki bir politika uygulama aracı hem de egemenliğine ortak bir güç kaynağı olarak varlığını korumaktadır.

c. Medya: Medyanın toplumsal yapı üzerine etkileri ile ilgili pek çok çalışma mevcuttur¹⁹. Medyanın popüler kültürün resmi aracısı olarak, pazarladığı bir kültür ve yaşam tarzı olduğu aşikârdır. Bu pazarlanan kültür hegemonyasının, eleştirel bir bakış açısıyla bakıldığında, girdiği toplumdaki yerel kültür ve gelenekleri değiştirdiği görülür. Çünkü bir sonraki adım olan kapitalizmin yeni pazarlar oluşturması ihtiyacı, süreklilik arz eder ve yeni alıcıların beklentileri ve istekleri, belirli çevrelerce yeni baştan ve istenilen yönde oluşturulmalıdır. Medya bunun en ucuz, en eğlenceli ve en kolay yoludur.

Gerek yerli dizilerin gerekse Hollywood ürünlerinin en iyi pazarlarından olan Türkiye, renkli ekrandaki karakterleri takip ve taklit etmek yönünden oldukça hızlı ve günceldir. Dizideki ölen karakter için gazeteye ölüm ilanı veren izleyiciler başta olmak üzere; gerçek ile kurguyu ayırt edemeden dizilerdeki jargonun, kıyafetlerin, takıların ve genel olarak yaşam tarzının çok kısa bir sürede taklit edilmesi; medyanın toplum üzerindeki gücünü gösteren en basit

¹⁷ Burak Hamza Eryiğit ve Fuat Yörükoğlu, "Modernleşme Süreçlerinde Demokrasi ve Bürokrasi İkilemi ve Kavramlarının Anlamsal Boyutları Üzerine Bir İnceleme", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı: 32 Eylül – Ekim 2012, s.5. <http://www.akademikbakis.org>.

¹⁸ Nuriye Çelik, "Postbürokratik Kamu Yönetimi ve Demokrasi", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2 Sayı: 2 Ekim / October 2015, s.141.

¹⁹ Melahat Öneren, "İmaj Yönetiminin Tv Dizi Seyircileri Üzerindeki Etkisi", *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15 (24): 75-85, 2013, ISSN: 1309-9132, www.kmu.edu.tr, Nergiz Karadağ, "Televizyon Dizilerinde Gücün Temsili", *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, Eylül 2013.

örnektir. Öte yandan medyanın bu gücünü fark eden siyasi elitler de, toplum üzerinde yaratmak istedikleri algıyı bu mecralar aracılığıyla kolayca sürdürür. Medya hem ülkemiz hem tüm dünyada en önemli propaganda aracıdır ve gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte artık rakibi ve aynı zamanda ortağı olan sosyal medyayla kuvvetli ilişkiler içerisinde. Bu durumu yerli diziler için oluşturulan sosyal medya ifadelerini inceleyen araştırmalarda kolaylıkla görebiliriz²⁰.

Bugünkü demokrasilerde ve bilgi toplumunda "dördüncü kuvvet" olarak nitelenen "medya" da bu süreci hızlandırmakta, "reyting arttırma" amacıyla topluma kötü örnek olabilecek kişileri dakikalarca konuşuran sunucular, "çok sınırlı vaktimiz var efendim, kusura bakmayın sözünüzü keseceğim" deyip, cümlesini bitirmeden bir siyasetçiyi ekrandan çekebilmektedirler ve sonuçta, "toplum-devlet-siyasetçi" etkileşimi çerçevesinde birçok faktörün etkisiyle çok az sayıda "siyaset adamı" "devlet adamı" seviyesine çıkabilmektedir²¹.

Sonuç olarak medya, devletin elindeki politika aktarım mekanizması, kamuoyu oluşturma aracı ve aynı zamanda muhalefetin de kendisi olabilmektedir.

ç. Akademi-Eğitim Mekanizması: Eğitim sistemleri dünyanın her yerinde mevcut egemen fikrin, idealin ve yaşam tarzının yeniden ve yeniden üretildiği bir kurum olmuştur. Bu anlamda hegemonyanın ve söylemin üretim merkezleridir. Tam da bu nedenle gelişmiş ülkelerin ekonomi politikaları mümkün olduğunca siyasetten uzak ve uzun vadeli olarak planlanır.

Ülkemizde ilk, orta ve lise seviyelerinde kullanılan ders kitaplarının içerikleri zaman zaman değişmiştir. Bu değişimler bazen mahkemelere taşınmış, bazen ideolojik olması yönüyle eleştirilmiş, sıklıkla da eğitim sisteminin doğrudan içerisinde olmayanlarca fark edilmemiştir. Öte yandan üniversite eğitimlerinin yarattığı toplumsal etkiler daha belirgindir. Gerek belirli üniversitelerde belirli siyasal hareketlerin süreklilik arz etmesi; gerekse de zaman zaman belirli ülkelerde eğitim olarak yurda dönen akademisyenlerin benzer yöntemleri kullanması ilk göze çarpan durumlardır. Örneğin 1940'larda sosyolojinin ampirik yöntemleri daha sık kullanmasında, önemli sosyoloji hocalarının bir kısmının Amerika'da eğitim almalarının etkisi çok büyüktür. Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarında yapılan her devrimin eğitim sistemleri aracılığıyla tüm yurda öğretilmesi de bir başka örnektir. Dolayısıyla denilebilir ki; eğitim toplum üzerinde çok etkili bir kontrol aracıdır ve iktidarlar tarafından sıkça kullanılmaktadır. Gerek ideolojinin gelecek nesillere aktarılması, gerek gençlik kolları vasıtasıyla yeni nesli siyasi alana çekme çabaları devletin eğitim sistemiyle kendi sürekliliğini oluşturma amacına hizmet etmektedir.

²⁰ Erdal Dağtaş ve Mehmet Emin Yıldız, "Türkiye'de İzleyicinin Metalaşması: Televizyon Dizilerinin Sosyal Reyting Ölçümlerinin Eleştirel Ekonomi Politik Çözümlemesi", *Global Media Journal TR Edition*, 5 (10) 2015, İlbahar, s:120-142.

²¹ Nevin Güngör Ergan, *a.g.m.*, s. 28.

d. Modernizm: Modernizmin ortak bir tanımı yapılamamakla birlikte; genel olarak modernizm çağdaşlaşma, yenileşme anlamlarına gelir. Daha açık bir tanım yapmak gerekirse; modernitenin gelişmiş ülkeler ve geri kalmış ülkeler olarak yapılan bir ayırım ve ön kabul sonrasında anlaşılabilmesi görülür. Modernizm Batılı bir kavramdır ve hiçbir coğrafyada, Batıdaki anlamına eş değer anlamlara kavuşamaz. Türkiye'nin çağdaşlaşma ve sekülerleşme hedefleri her ne kadar Cumhuriyet'in ilanıyla başlamıştır gibi görünse de; Osmanlı döneminde de çağdaşlaşma hareketleri 19.yy'da görülmüştür²².

"Modernlik projesi, dünyanın herhangi bir noktasında bir kez ortaya çıktı mı, tüm dünyayı dönüştürecek etkiler yaratacaktır. Modernleşme projeleri sadece geri kalmış toplumların kendi istekleri ile katıldıkları bir proje olmayıp aynı zamanda modernleşmiş ülkelerin de ihraç ettiği bir yeniden yapılanma projesidir. Bir anlamda bitmek tükenmek bilmeyen sürekli yenilenen bir projedir"²³

"Osmanlı-Türk toplumunda modernleşme, Batı'da olduğu gibi, toplumun iç dinamiklerinin yarattığı, sivil çevresel aktörlerce yönlendirilen çok boyutlu bir değişim süreci olarak başlamış değildir. Türk modernleşmesi ve Batılılaşması temelde, yönetici elit içindeki dar bir kadronun Batı ile Osmanlı arasındaki güç dengesini yeniden kurma amacıyla yürürlüğe koyduğu reform programlarına dayanır. Türk reformistlerinin algılamalarına göre bir toplumda Batılılaşma yönünde bir değişim, ancak bu işlevi toplum adına üstlenen bir seçkinler kadrosunun bilinçli ve kararlı çabaları ile gerçekleştirilebilir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk aydın bürokrati sorunu bu biçimde koymuş ve kendisini de bu değişimin faili ve sorumlusu olarak konumlandırmıştır"²⁴

Modernizmin Osmanlı döneminden başlayan ve günümüze kadar devam eden seçkin-elit yaklaşımı, toplumsal yapı üzerinde bilinçli değişiklikler yapmak hedefiyle hareket etmiştir. Temelde Türkiye'nin modernleşme sürecinin da kökeni bu yaklaşımdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gelişmenin ve ilerlemenin, mevcut toplumsal düzen üzerinden yapılamayacağı ve modernleşmenin ilk sürecinin toplumsal yapıyı geliştirmek ve yönetmekle başlaması gerektiği fikri egemendi. Bu yaklaşımın en iyi izahatını Prens Sabahattin ve Ziya Gökalp yapmıştır ve sosyoloji bilimi bu ilerlemeci fikre hizmet etmiştir:

"Prens Sabahattin'e göre Türkiye'nin eğitim ve yönetim gibi iki temel sorunu bulunmaktadır. Türkiye'nin yönetim sorununun çözümü, ülkenin idari yapısının merkeziyetçi yapıdan âdemi merkeziyetçi yapıya doğru değiştirilmesiyle çözülebilir. Türkiye'nin yönetim yapısı ile birlikte

²² François Georgeon, *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, çev: Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.13.

²³ Arif Aytekin, "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık 2013, Sayı:30, s. 315.

²⁴ İlyas Söğütü, "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,11(1), Haziran 2010, s:3. <http://sbd.ogu.edu.tr/SayfDetay.aspx?58>.

eğitim anlayışının da değişmesi gerekmektedir. Yurttaşlarımız Anglo-Sakson eğitim yöntemlerinin uygulandığı bir eğitim anlayışı doğrultusunda yetiştirildiğinde, giderilemeyecek sorun yoktur. Bu iki alanda bütüncü yapıdan bireyci yapıya doğru gerçekleştirilecek uygulamalar, toplumsal yapıyı da değiştirecek ve Türkiye'nin kurtuluşu gerçekleşecektir. Bir başka anlatımla, Prens Sabahattin, sorunların kaynağını mevcut toplumsal yapıda görmekte ve bu yapıyı değiştirmeyi hedeflemektedir. Kamucu toplumsal yapının bireycilik lehinde değiştirilmesi, mevcut tüm sorunların çözümü anlamına gelmektedir"²⁵

Toplumun anlamlandıramadığı bir değişim sürecinin yarattığı etkiler günümüzde de sürmektedir ve doğu gelenekçiliği ile batı modernizmi arasında kalan Türkiye, Almanya'ya işçi olarak girmiş bir Türkiye vatandaşı edasıyla, çeşitli kültürel söylemlerin çarpışmaları içerisinde yaşamını sürdürmektedir. Bu yabancılaşma sonucunda, doğru ve yanlışın tekrar sorgulanıp yeni baştan tanımlandığı bir toplumsal süreç yaşanmaktadır. Öyle ki ne dini ne kültürel değerlerine yer bulamadığı küreselleşme içinde ülkemiz insanları, kendi değerlerini yeniden tanımlama yoluna giderek uyum sağlamaya çalışmaktadır. Fakat bu uyum sürecini çok iyi yürüten bireylerinde dini değerleri küreselleşmeyle yoğurup, yeni bir İslam dini ortaya koydukları da gözlenebilir²⁶. Bu önlenemez projenin yani modernizmin toplum üzerindeki etkileri çok derin ve uzun vadelidir. Kontrol koltuğunda ise bazen siyasi iktidarlar bazen de küresel söylemler vardır. Bu nedenle doğrudan ve her aşamada devlete hizmet etmese de, modernizm ve devamında post-modernizmle gelen anlayış ve yönetim değişiklikleri hem yöneteni hem yönetileni etkilemeyi sürdürmüştür.

Türkiye'deki devlet algısının kökenleri Osmanlı Devleti'nde saklıdır. Şeyh Edebalı'nın Osmanlı Devleti'nin kurucusu ve damadı Osman Gazi'ye vasiyetinde geçen şu cümle Osmanlı'daki devlet teorisinin özüdür: "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." Osmanlı Devleti'ni ne teokratik ne de feodal diye nitelenecek doğru değildir²⁷. Osmanlı halife-padişahlığı içinde pek çok farklı din ve milliyetten insanı barındırır ve temelde şu değerler ile şekillenir²⁸:

✓ Geleneksellik: Din kavramından daha etkili olan geleneksel yapı içinde nizam ve âlemi taşır. Düzen Tanrı tarafından şekillendirilmiş ve bu yüzden değiştirilmemelidir.

✓ Kanun-ı kadim: En eski ilke yani Tanrı'nın ilkeleri geçerlidir ve bu ilkelerin uygulanış şekli dini anlayışla kaynaşmıştır.

✓ Patrimonializm: Düzeni oluşturan Tanrı bunu korumak için yeryüzünde kendine vekil olarak Padişahı seçmiştir. Padişahın kişiliği değil makamı önemli ve kutsaldır.

²⁵ H. Bayram Kaçmazoğlu v.d. *Türk Sosyologları*, Editör: M. Çağatay Özdemir, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Ocak 2013 Eskişehir, s.13.

²⁶ Eren Erdem, *Abdestli Kapitalizm*, Destek Yayınları, 7. Baskı Temmuz 2013, İstanbul.

²⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 4. Baskı Ocak 2003 İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, s.24.

²⁸ Niyazi Berkes, a.g.k. s.27-30.

✓ Hayat bir düzen üzerine kuruludur ve onu oluşturan toplum reyadır. Bu düzenin korunması için tüm kamu personeli askeri (milter) sıfatı altında anılır, nihayetinde hepsinin görevi düzeni sürdürmek için kendi payına düşen görevi yerine getirmektir.

✓ Siyasal egemenlik toplumsal köklerden değil Tanrı tarafından gönderilir. Bu durum devletin kutsallığının özüdür ve saygınlık uyandırır. Dolayısıyla padişahın egemenliği Batı'da olduğu gibi din adamları ya da feodal temsilcilerin onayını gerektirmez.

Osmanlı Devleti'nin temel yapısı Saltanat, Hilafet ve İslam verilerine dayanır ve Osmanlı'daki devlet geleneği İslam diniyle yoğrulmuş olur²⁹. Dolayısıyla Batı ile olan tüm ilişkilerde kapitalist gelişime yaklaşma çabalarında da bu yapının etkisi her şeyi belirleyen etken olmuştur. Öyle ki Batı'nın toplumsal yapısının özelliklerinden faydalanılarak çözülmeye çalışılan sorunlar da bile Osmanlı muhafazakâr davranmıştır ve Giddens'ın düalist yapısı Osmanlı'da muhafazakârlar ve yenilikçiler şeklinde kendini göstermiştir³⁰. Bir başka görüşe göre de Osmanlı'da doğan bu düalist yapı devletçi-seçkinler ve liberal-gelenekçiler olarak isimlendirilmiştir³¹.

Genel çerçevesiyle Osmanlı Devleti'nde devlet reyanın saygı duyduğu ve bir anlamda kutsallığı da bulunan bir devletti. Güçlü bir siyasi yapıya ve ekonomiye sahip olmak elbette ki halkın da saygısını da beraberinde getirecektir. Fakat Osmanlı'nın gerileme dönemine girmesi, Batı'da gelişen kapitalizm, kapitülasyonlar ve Osmanlı'nın Avrupa için pazar haline gelmesi ekonomik gerilemeyi de beraberinde getirmiştir.

Kurutuluş Savaşı sonrası yeni bir devlet, Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştu. Mustafa Kemal Atatürk ve beraberindeki silah arkadaşlarıyla kurulan yeni devlet kültürel ve köken olarak Osmanlı Devleti'nden tamamen kopmuş olmasa da yeni bir siyasi rejim demek yeni devlet algısı demekti ki reyadan vatandaşa geçiş süreci, teorideki kadar kolay olmayacaktı. Atatürk'ün devrimleriyle hızlandırdığı gelişme süreci, halk için "yenilik" demekti. Osmanlı Devleti'nin düzen temelli toplumunun çok sayıda ve farklı alanda gerçekleşen devrimleri hızlıca içselleştirip yeni devlet rejimini, cumhuriyeti, demokrasiyi, vatandaş olmayı, birey olarak devlet karşısındaki haklarını kullanmayı "normalleştirme"si muhakkak ki zaman istemiştir. Halk kesimlerinin güçlü olmadığı toplumlarda yaşanan dönüşümler yukardan olmakta ve böylece Osmanlı örneğinde olduğu gibi yönetilenler değil kendi arasında ayrışan yönetenler değişme kararı almaktadırlar³². Bu büyük toplumsal dönüşümün hızına rağmen Türkiye hiç de küçümsenemeyecek bir hızla ilerleme göstermiştir. Hukuk, eğitim, din, ulusal ekonomi, aile alanlarında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Tebaalık yurttaşlığa, yerellik ulusallığa, dinsellik laikliğe, iktisadi ve sosyal yapı kapitalist bir üretim şekline doğru evrilirken, bu

²⁹ İlknur Meşe, a.g.m. s.128.

³⁰ İlknur Meşe, a.g.m. s.130.

³¹ Nevzat Güldiken, "Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s.160.

³² Nevzat Güldiken, a.g.m. s.160.

değişim kendiliğinden ve toplumsal tabandan değil devletçi seçkinlerce gerçekleştirilmiştir³³. Genel olarak Atatürk yönetiminin oluşturduğu devlet yapısının nitelikleri; kültüralist olan, ırkçı ve yabancı düşmanı olmayan, sınıf bilinci ve mücadelesi yanlısı olmayan, monarşist ve dine dayalı olmayan bir yapıdır³⁴.

Esasen ilerlemenin varlığı reddedilemez. Fakat bu türden büyük değişimler toplumda her kesim tarafından eş anlı bir kabul sağlayamayabilir ve sonrasında eleştirilere maruz kalabilir. Türkiye’de devlet algısı Cumhuriyet’in ilanından sonra yaşanan önemli devrimlerin de etkisiyle saygınlığını korumuştur. Bu saygınlık içinde biraz da korku içerir. Artık ülkenin her köşesinde asker, doktor, öğretmen ve hatta muhtarlar bile devletin birer temsilcisi ve merkezi yönetimlere uzak bölgelerde, köylerde ise devletin ta kendisi olmuştur. Bu durum bir tercih değil zorunluluktur. Türkiye Cumhuriyeti yarattığı kalkınma hamlesinde ordudan ve diğer tüm kamu personellerinden yardım almıştır. Örneğin bir köyde elektrik direği yıkılsa bunu tamir etmeye asker ve jandarma gelmektedir. Ayrıca Silahlı Kuvvetler eğitim, kültürel görevler, kırsaldaki gençlere ulusal bilinç aktarılması gibi görevleri de yüklenmiş, örnek olarak Ali Mektepleri denilen okuma-yazma kursları bu şekilde açılmıştır³⁵. Dolayısıyla halk için tüm devlet kurumları devletin kendisidir, devlet memuru dokunulmaz ve eleştirilemezdir. Bürokrasinin en yoğun olduğu ve Aziz Nesin hikâyelerine konu olmuş kırtasiyeciliğin tam ortasında bile vatandaşın itiraz etmediğini, kabullenip kendisini bekleten memura bile saygı göstermeyi sürdürdüğünü görürüz. Son dönemde vatandaşları, telefonla arayıp savcı ve ya polis olduğunu söyleyerek dolandıranlar aslında halkımızın “devlet” algısına hitap etmektedir. Hiç tanımadığı insanlara “devlet memuru” unvanı nedeniyle özellikle yüksek bürokrasiden mesleki konular kullanıldığında çok daha hızlı bir şekilde inanan vatandaşlar; aslında kendisine “savcı” diyen dolandırıcının şahsına değil görevine saygı duymakta ve bu duyduğu saygının büyüklüğüyle istenen her türlü meblağı tanımadığı bu insanların hesabına rahatlıkla yatırabilmektedir. Bizim insanımızdaki devlet saygısı, bağlılığı ve inancı dünyada çok az millete nasip olmuş bir ruh halidir. Fakat bu güven takdir edileceği ölçüde dikkat de edilmesi gereken bir psikolojik yapıdır. Çünkü bu inanç suiistimale açık olduğu gibi bireyi gerçek anlamda vatandaş yapan sorgulama takdirini de bireyin elinden alabilir.

Türkiye’de demokrasinin yaşadığı kesintiler olan darbeler, devletin dokunulmazlığını artırmıştır. Hem yaşanan insan hakları ihalleri hem ekonomik krizler hem de her darbe sonrası siyasal elitlere duyulan güvenin azalması, devlet imajını değiştirmiştir. Ayrıca yalnız ülke içinde yaşanan siyasi ve ekonomik süreçler değil dünyadaki değişimler de etkili olmuş; doğrudan modernizmin ve dolaylı olarak da aydınlanmanın eleştirisi olan post modernizm gerçeklerin gerçekliğini, makro söylemlerin doğruluğunu sarsmış,

³³ Nevzat Güldiken, *a.g.m.* s.161.

³⁴ Nevzat Güldiken, *a.g.m.* s.163.

³⁵ Nevzat Güldiken, *a.g.m.* s.164.

bireyselliği artırmıştır. Artan bireysellelikle tüm dünyadaki toplumsal hareketlerin de boyutları, yapısı değişmiş ekonomi temelinden çevre ve alternatif yaşam taleplerine doğru kaymıştır. Tüm bu değişimler ve her krizden güçlenerek çıkan kapitalist anlayış daha çok özgürlük ve bireylere verilen daha çok siyasi alan karşılığında çok daha küçük ve edilgen devletleri yaratmıştır. Bu anlayış devletin küçülmesini, özelleştirmeleri getirmiş, kamu yapıları ve hantal bürokrasiler sorgulanmaya başlanmış, bireylerin birer vatandaş olarak siyasi katılımının artırılması hedeflenmiştir.

Sonuç

Sosyal bilimlerde yaşanan gelişme ve toplumsal değişim önceleri kabul edilen teori ve tanımların gözden geçirilmesini gerekli kılmaktadır. En temel devlet kavramının bile zamanla derinliği ve bir anlamda saygınlığı eksilmiştir; daha kolay sorgulanabilir olmuştur. Her ülkede aynı şekilde değişmelerin görülmesi elbette ki olanaksızdır. Fakat Türkiye örneği üzerinden Cumhuriyetin ilanı ile Osmanlı devlet geleneği anlayışının değiştiği gibi her askeri darbe öncesi ve sonrasında bile vatandaşların devlete karşı tutumlarında farklılık yaşandığı da bir gerçektir. Postmodernizmin, sosyal ağların, globalleşmenin, küresel köy fikrinin yanı sıra; artan ırkçılık söylemleri, ulus devletlerin küreselleşmeye karşı tutumları, tüm küresel dünyanın gözü önünde yaşanan insan hakları ihlalleri, sürdürülebilir çevre talepleri, alternatif yaşam talepleri, kadın ve çocuk hakları gibi pek çok önemli toplumsal hareket her ülkenin kültürel yapısına bağlı olarak etkiler yaratmakta ve algılar değiştirmektedir. İşte devlet kavramı da her geçen gün ve yaşanan her toplumsal eylem sonrasında tekrar tanımlanmakta ve sorgulanmaktadır. Ekonomik ve ya sosyal krizler esnasında devlete daha fazla görev yüklemek ve normalleşme süreçlerinde devlete karşı daha liberal bir tavır takınmak, post-modern bireyin devlete karşı genel geçer bir anlam yüklemesine engel teşkil etmiş ve toplumun her farklı döneminde farklı bir devlet tanımı ve görev listesi ortaya konur olmuştur.

Devlet, toplum sözleşmesiyle vatandaşlarına karşı sorumludur. Fakat bu sözleşmenin maddeleri, tıpkı yaptırımları gibi, her zaman açık ve net değildir. Devletler ilgili toplumsal yapının unsurlarından beslendiğinden, her devlet kendi toplumunun ürünüdür. Ancak eşitlik ve adalet içinde yaşayan bireyler, sağlıklı siyasal rejimler ve devletler kurabilir. Bu da, devletlerin bireylere bu koşulları içeren bir yaşam sunmasıyla mümkündür. Dolayısıyla devlet ile toplumsal ve yapı özeldir bireyin siyasal katılımı ve devlet algısı, karşılıklı güçlü bir ilişki içerisindedir. Bu karşılıklı ilişkinin analizi, toplumun analizini de beraberinde getirir. Sonuçta iyi yönetilen devletler, yalnız kendi toplumunun tercihleriyle şekillenebilen devletlerdir. Bu durum değişime açık olmayı ve kamuoyunu sürekli dinler ve izler vaziyette bulunmayı gerektirir. Aksi halde siyasi elitler ile toplum arasında çatışma yaşanılması kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Makaleler

AYTEKİN, Arif, "Osmanlı-Türk Modernleşmesinin Düşünsel, Ekonomik ve Bürokratik Kodları", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2013, Sayı:30, s:313-329.

BERKKURT, A. Günce, "Sosyolojinin Kaçınılmaz Nesnesi Devlet Üzerine: Pierre Bourdieu'nün 1989-1992 Yılları Arasında Collège de France'da Verdiği Dersler", **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 25. Sayı, 2012/2, s. 31-56.

BRAVO, Işıl Bayar, "Hegel ve Liberalizm", **Felsefe Dergisi**, Sayı: 2, Güz, 2006, <http://www.flfsdergisi.com/sayi2/111-121.pdf> (erişim tarihi: 01.02.2017).

ÇELİK, Nuriye, "Postbürokratik Kamu Yönetimi ve Demokrasi", İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 2 Sayı: 2 Ekim / October 2015, s.135-152.

DAĞTAŞ, Erdal ve YILDIZ, Mehmet Emin, "Türkiye'de İzleyicinin Metalaşması: Televizyon Dizilerinin Sosyal Reyting Ölçümlerinin Eleştirel Ekonomi Politik Çözümlemesi", **Global Media Journal TR Edition**, 5 (10) 2015, İlkbahar, s:120-142.

ERGAN, Nevin Güngör, "Siyasetnamelerimizde Çizilen "Devlet Adamı" Portresinin Temel Özellikleri", **Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi-8/Kış**, 1999, s.

ERYİĞİT, Burak Hamza ve YÖRÜKOĞLU, Fuat, "Modernleşme Süreçlerinde Demokrasi ve Bürokrasi İkilemi ve Kavramlarının Anlamsal Boyutları Üzerine Bir İnceleme", **Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi**, Sayı: 32 Eylül - Ekim 2012, s. <http://www.akademikbakis.org>.

GÜLDİKEN, Nevzat, "Ulus, Ulus-Devlet ve Uluslaşma Kavramlarına İlişkin Tartışmalar ve Türkiye", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s.157-168.

KARADAŞ, Nergiz, "Televizyon Dizilerinde Gücün Temsili", **Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi**, Cilt 2, Sayı 2, Eylül 2013.

MEŞE, İlknur, "Modernleşme Sürecinde Türk Siyasal Kimliklerinde Muhafazakâr ve Yenilikçi Tavrılar", **Muhafazakar Düşünce/ Avrupa ve Türkiye'de Muhafazakarlık Dergisi**, Yıl 3, Sayı: 9-10, Yaz-Güz 2006, s:125-147.

ÖNEREN, Melahat, "İmaj Yönetiminin Tv Dizi Seyircileri Üzerindeki Etkisi", **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 15 (24), s.75-85, 2013, ISSN: 1309-9132, www.kmu.edu.tr,

SÖĞÜTLÜ, İlyas, "Jön Türkler ve Türkiye'nin Batılılaşması", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 11(1), Haziran 2010, s:1-28. <http://sbd.ogu.edu.tr/SayiDetay.aspx?58>.

ŞİMŞEK, Osman, "Devlet Kavramının Gelişimi ve Küreselleşmedeki Anlamı", **Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Yıl 2000, Cilt:5, Sayı:4, s. 1-16.

Kitaplar

- ALTHUSSER, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2000, İstanbul, s.27.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 4. Baskı Ocak 2003 İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- ERDEM, Eren, **Abdestli Kapitalizm**, Destek Yayınları, 7. Baskı Temmuz 2013, İstanbul.
- GEORGEON, François, **Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, çev: Ali Berktaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2006, s.13.
- GIDDENS, Anthony ve TURNER, Jonathan **"Günümüzde Sosyal Teori"**, Çev: Ümit Tatlıcan, Say yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2013, s. 8-9.
- GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji**, 1. Baskı: Kırmızı Yayınları, Eylül Beylikdüzü / İstanbul, 2012.
- HOBBS, Thomas, **Leviathan ve ya Bir Din ve ay Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti**, Çev: Semih Lim, 6. Baskı Ocak İstanbul, 2007, Yapı Kredi Yayınları.
- KAÇMAZOĞLU, H. Bayram v.d. **Türk Sosyologları**, Editör: M. Çağatay Özdemir, 1. Baskı, Anadolu Üniversitesi, Ocak 2013 Eskişehir.
- POPPER, Karl, **Açık Toplum ve Düşmanları Cilt 1: Platon**, Remzi Kitabevi A.Ş. İstanbul, 1989.
- SUNGUR, Zerrin v.d., **Türkiye’nin Toplumsal Yapısı**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2665, Açık öğretim Fakültesi Yayını No: 1631, 2012, Eskişehir.

Konferanslarda Sunulan Tebliğler

- DURUKAN, Esra, "Popper’da Açık Toplum ve Devlet İlişkisinin Siyasal Sonuçları", 30 Nisan – 2 Mayıs 2010 VII. Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Öğrenci Kongresi Abant İzzet Baysal Üniversitesi, s. 1-10.

Summary

The development and social change in social sciences require questioning of the theories which accepted before. Even the concept of the state has lost of prestige and became more easily questionable. In Turkey, the state is feed from mostly tradition and religion and more less from bureaucracy, media, academia, modernism. The historical periods at the Turkish democracy such as coups, the immunity of the state has increased normally. After the economic crises or human rights violations or coups, people lose their confidence as an individual in the politics system and they afraid of state, or escape from a country or become apolitical as a result of alienation. When a state is wealthy and powerful, citizens of that feel much happier. All state systems are based on this truth. Therefore nowadays, like the sociologist, states looking for individual satisfy. In Turkey, the BİMER is one example of that. At sociology science, we consider on Hermeneutics, phenomenology, symbolic interactionism and ethnomethodology theories instead of macro

theory like Conflicting approach, structuralism. For a long term, we can see easily that although the states are much more powerful and autocratic at the economic or politics crisis period, individuals are much more important than ever in the history for states.

Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Söylem Analizi: Revizyonist Söylemin Gelişimi

Mustafa YETİM*, Ramazan ERDAĞ**

Öz

Bu çalışma, uluslararası ilişkiler disiplininde son dönemde daha görünür hale gelen ve ontolojik-epistemolojik temelleri dil çalışmalarına dayanan söylemsel yaklaşımların *serüvenini* eleştirel söylem analizi çalışmalarına özel yer ayırarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Özellikle Türkiye'deki uluslararası ilişkiler çalışmalarında söylem analizine fazlaca başvurulmasına rağmen, bu çalışmaların kavramsal ve teorik tartışmalarının yeterince irdelenmemesi bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Eleştirel söylem çalışmalarının disipline sunduğu analitik ve düşünsel imkânları da değerlendiren makale, ilk bölümde uluslararası ilişkiler disiplinindeki kuramsal dönüşümlere kısaca değinmektedir. Sonrasında çalışma disiplinindeki 'dil' temelli çalışmaların etkisini ve söylemsel yaklaşımlar arasındaki farklı varsayımları ve metodolojileri incelemektedir. Makalenin ikinci bölümü, eleştirel söylem analizini şekillendiren önemli düşünürleri ve bu analizin başvurduğu araçları incelemekte ve eleştirel söylemin *aydınlanmayı* yeniden ve daha adil-eşit şekilde gerçekleştirme/kurma amacına odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Dil, Eleştirel Söylem, Adil ve Eşit Düzen, Aydınlanma, Özgürleşme.

Critical Discourse Era in International Relations: The Advance of *Revisionist* Discourse

Abstract

This study aims to assess the trajectory of discursive approach, by paying special attention to critical discourse studies, which has currently gained further importance in the field of international relations and has its ontological-epistemological origins in language studies. Discourse analysis studies have been frequently employed in international relations in Turkey; however, conceptual and theoretical dimensions of these studies have not been examined in detail which forms a basic motivation of the current research. The article does not only evaluate the analytical and intellectual

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 02.02.2018

Kabul/Accepted: 27.03.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusbd.388223>

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Eskişehir, Türkiye, E-posta: mustafayetimm@gmail.com [ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-6013-9299](https://orcid.org/0000-0001-6013-9299)

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Eskişehir, Türkiye, E-posta: ramazanerdag@hotmail.com [ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-7929-0837](https://orcid.org/0000-0001-7929-0837)

opportunities provided by critical discourse studies to the discipline but also in the first section, it briefly highlights the theoretical transformations in international relations discipline. Afterwards, the article analyzes the impact of "language" based studies in the discipline and the various assumptions and methodologies among discursive approaches. The second phase of the article examines the prominent thinkers who shapes the critical discourse analysis and the tools used by this analysis and, it focuses on the aim of critical discourse to re-realize/re-construct the *enlightenment* in more just and equal way.

Keywords: Language, Critical Discourse, Just and Equal Order, Enlightenment, Emancipation.

Giriş: Dönüşüm Sürecinde Bir Disiplin

*"Philosophers have only interpreted the world in various ways;
the point is to change it."*¹

Ortaçağ'ın sona ermesi ve modernleşme-aydınlanma sürecinin Avrupa'da kökleşmesi, yönetim birimlerindeki iktidar pratiklerini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dönemle birlikte yönetim ve idare merkezileşmeye başlamış ve kilisenin siyaset üzerindeki etkisi azalmıştır. Merkezi bir şekilde yapılan modern devletlerin iç politikada ve uluslararası alanda temel aktör olarak ortaya çıkışını ifade eden bu dönem "Uluslararası İlişkiler Dönemi" olarak adlandırılmaktadır. Güçlenmeye başlayan bu 'gerçeklik' devlet merkezli olarak gelişen uluslararası ilişkilerin sosyal bilim alanı olarak 'nesnel' şekilde incelenmesini beraberinde getirmiştir.² Bu bağlamda temel kaygı modern siyasi-sosyal birimlerin eylem ve söylemlerini şekillendiren 'objektif' faktörlere ulaşmak olmuştur. Erken dönemde daha baskın olan objektif 'yasa'lara ulaşma amacı uluslararası ilişkiler disiplininde farklı teorik yaklaşımların oluşmasına zemin hazırlamıştır.³ Farklı ideolojik ve örgütsel yapıları bulunan devlet dışı diğer aktörlerin de sosyal ilişkilerde belirli ölçüde etki kapasitesi bulunmasına rağmen, devleti incelemeye yönelik çalışmalar uluslararası ilişkiler disiplininde en önemli başlık olmuştur.⁴

Devletin başat analiz birimi ve bazen seviyesi olarak yer aldığı uluslararası politikada yaşanan gelişmeleri açıklama ve anlama/yorumlama çabaları uluslararası ilişkiler disiplininin temel amaçlarından biridir. Bu başat

¹ Marksizm'in kurucu kişisi olan Karl Heinrich Marx'a ait olan ve Feurbach Üzerine Tezler eserinde yer alan bu sözün Türkçesi şu şekildedir; "*Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar; oysa asıl sorun onu değiştirmektir.*" Karl Marx, *Feurbach Üzerine Tezler*, 1845.

² Erol Kurubaş, "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı: İlk Çağlardan 20. Yüzyıla", Şaban Kardeş ve Ali Balcı (der.), *Uluslararası İlişkilere Giriş*, İstanbul, Küre Yayınları, 5. Baskı, 2016, s. 19-20.

³ Lucian M. Ashworth, *A History of International Thought: From the Origins of the Modern State to Academic International Relations*, Oxon ve New York, Routledge, 2014, s. 20-21.

⁴ Andrew H. Kydd, *International Relations Theory: The Game-Theoretic Approach*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015, s. 11.

pozisyona rağmen uluslararası ilişkiler disiplininde 'büyük tartışmalar' olarak tanımlanan teoriler arası yoğun tartışma dönemi, uluslararası ilişkiler perspektiflerinin analiz birimleri ve analiz düzeyleri konusunda birbirinden farklı ve çelişen varsayımları olduğunu göstermektedir.⁵ Uluslararası ilişkiler disiplinindeki ana-akım ya da başat yaklaşımlardan (neo) realist çalışmalar devletleri, (neo) liberal teoriler devletlerin yanı sıra uluslararası ve ulus-üstü devlet dışı aktörleri analiz birimi olarak ele alırken, (neo) marksist çalışmalar işçi sınıfı ya da diğer toplumsal grupları sosyal ilişkilerde temel aktör olarak algılamaktadır. Benzer şekilde bu teorilerden neo-realizm ve neo-liberalizm gibi bazıları uluslararası yapıyı analiz seviyesi olarak ele alırken; klasik realizm, liberalizm ve marksizm birey ve toplumsal grupları analiz seviyesi olarak kullanmaktadır.⁶ Bu çerçevede, "[t]eoriler sıradan bir gözlemciye, uygun analiz düzeyini ve birimini seçebilmesi ve imkân dâhilinde önemli bağlantıları ve davranış kalıplarını saptayabilmesini sağlamak suretiyle, sayısız olguyu yönetebilir şekilde kategorileştirilerek eleştirel, mantıksal ve tutarlı düşünme konusunda yardım etmektedir."⁷

Kısaca bu şekilde resmedebileceğimiz ve sosyal ilişkileri farklı açılardan açıklamayı amaçlayan uluslararası ilişkiler disiplini özellikle 20. yüzyılda önemli dönüşümler geçirmiştir. Bu dönemde yaşanan iki dünya savaşı ve Soğuk Savaş uluslararası ilişkiler alanında yeni teorik yaklaşımların ve kavramsallaştırmaların gelişmesine katkı sağlamıştır. Disiplinin uluslararası gelişmeleri 'açıklama' ve 'anlama' konusunda yaşadığı açmazlar alternatif ya da önceleri etkisi sınırlı yaklaşımları disiplinde daha görünür hale getirmiştir.⁸ Bu çerçevede, kimi akademisyenlere göre post-pozitivist aşamaya gönderme yapan bu son dönemde inşacı, İngiliz okulu, Yeni-Weberci, feminist, çevreci ve kolonyal yaklaşımlar ile bu yaklaşımların post-modern, post-kolonyal ve post-yapısalcı biçimleri gelişmiştir. Alternatif ontolojik-epistemolojik tutumların gelişmesi ise uluslararası ilişkiler disipliniyi kısmen daha çoğulcu ve demokratik bir yapıya dönüştürmüştür.⁹

⁵ Mija Kurki ve Colin Wight, "International Relations and Social Science", Tim Dunne, Mija Kurki ve Steve Smith (der.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, New York, Oxford University Press, 2007, s. 14.

⁶ Ian Clark "Traditions of Thought and Classical Theories of International Relations", Ian Clark ve Iver B. Neumann (der.), *Classical Theories of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 1996, s. 6; Ramazan Gözen, "Giriş: Uluslararası İlişkiler, Teori ve Türkiye Tecrübesi", Ramazan Gözen (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2016, s. 17; John J. Mearsheimer ve Stephen M. Walt, "Leaving Theory Behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is bad for International Relations", *European Journal of International Relations*, Cilt 19, Sayı 3, 2013, s. 448.

⁷ Scott Burchill ve Andrew Linkater, "Giriş", Scot Burchill ve diğ. (der.), *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan (çev.), İstanbul, Küre Yayınları, 2009, s. 31; Mustafa Aydın, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 34.

⁸ Ole Weaver, "Still a Discipline After All These Debates?", Tim Dunne, Mija Kurki ve Steve Smith (der.), *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, New York, Oxford University Press, 2013, s. 306-328.

⁹ Bu konuda kapsamlı bir değerlendirme için bakınız; Steve Smith, "Positivism and Beyond", Steve Smith, Ken Booth & Marysia Zalewski (der.), *International Theory: Positivism and Beyond*, UK,

Diğer taraftan, literatürde gelişen 'baskın' ve 'muhalif' teoriler ayrımında görüldüğü üzere söz konusu köklü değişimlere rağmen realist, liberal ve kısmen inşacı yaklaşımlar disiplindeki 'ayrıcılık' konumunu korumuştur.¹⁰ Yine de küresel alandaki sosyal ilişkilerin dönüşüm geçirmesi materyal unsurları önceleyen neo-liberal ve neo-realist rasyonalist teorilerin yanı sıra kültür, kimlik ve söylem temelli maddi olmayan faktörleri *önceleyen* alternatif yaklaşımların da uluslararası ilişkiler disipliniinde 'alan' bulmasını sağlamıştır. Böylece reflektivist ve yorumsamacı perspektifler olarak tanımlanan bu yaklaşımlar, disiplinde belirli ölçüde güçlü zemin elde etmiştir.¹¹ Özellikle kökeni dil çalışmalarına dayanan söylem temelli yaklaşımlar, iktidardaki aktörlerin söylemleri ile toplumsal ilişkiler etkileşimini irdeleyerek uluslararası ilişkilerdeki egemen iktidar ilişkilerini ifşa etmeyi amaçlamakta ve disipline çok farklı bir ontolojik-epistemolojik boyut kazandırmaktadır.¹²

Bu çerçevede uluslararası ilişkiler disipliniinde 'dil' temelli ontolojik-epistemolojik tutum öneren ve son dönemde çoğu yaklaşım tarafından başvurulmuş söylem analizi çalışmalarının kavramsal ve düşünsel köklerini incelemek kayda değer bir girişim olarak değerlendirilmektedir. Uluslararası ilişkiler literatüründe söylem analizi çalışmaları arasındaki düşünsel ve kavramsal farkları değerlendirmeye yönelik önemli bir boşluk ve belirsizlik olduğunu düşünürsek, sosyal gelişmeleri farklı şekillerde anlamlandırmaya çalışan bu yaklaşımlara daha tutarlı başvurulmasını sağlamak gerekli bir çaba olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu amaç doğrultusunda söylem analizi çalışmalarının uluslararası ilişkiler disipliniinde nasıl yer aldığına ve söylem çalışmalarının düşünsel-kavramsal köklerine kısaca değinen çalışma temel olarak son dönemde disiplinde etkisi daha fazla hissedilir ve görünür olan eleştirel söylem çalışmalarına odaklanmaktadır. Böylece özellikle Türkçe literatürdeki boşluğa katkı sağlamanın yanı sıra makale, disiplinde ön plana çıkan post-yapısalcı dil çalışmalarına alternatif küresel düzen çağrısı yapan eleştirel söylem çalışmalarının kazandırdığı farklı ve radikal boyuta dikkat çekmektedir. Bu bağlamda makale, eleştirel söylem çalışmalarının post-yapısalcı çalışmalardaki gibi sosyal ilişkileri sadece yapı söküme (*deconstruction*) uğratmadığını ve söylem çalışmalarına 'eylemsel', 'eleştirel' ve dolayısı ile *revizyonist* boyut ekleyerek küresel düzlemde *aydınlanmayı* daha adil ve eşit şekilde yeniden kurma (*re-construction*) yollarını aradığını savunmaktadır.

Cambridge University Press, 1996, ss. 11-47; Faruk Yalvaç, "Eleştirel Gerçeklik: Uluslararası İlişkiler'de Post-Pozitivizm Sonrası Aşama", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 6, No. 24, 2010, s. 3-32.

¹⁰ Joseph Grieco, G. John Ikenberry ve Michael Mastanduno, *Introduction to International Relations: Enduring Questions & Contemporary Perspectives*, New York, Palgrave Macmillan, 2015, s. 72-73.

¹¹ Robert O. Keohane, "International Institutions: Two Approaches", *International Studies Quarterly*, Vol. 32, No. 4, 1988, s. 382-392.

¹² Uluslararası ilişkiler teorilerini ontoloji temelli yorumlayan kapsamlı bir çalışma ve dil çalışmalarındaki ontolojik tutum için bakınız; Colin Wight, *Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology*, New York, Cambridge University Press, 2006.

Uluslararası İlişkilerde 'Dil': Söylemin Yükselen Ontolojik-Epistemolojik Önemi

Sosyal bilimlerde diğer kavramlarda olduğu gibi söylem kavramının da tek bir tanımı ve açıklaması bulunmamaktadır. Diğer bir ifade ile söylem kavramı teorik yaklaşımlara göre farklılık gösteren bir olgudur. Toplumsal durumların farklı alanlarında bir dil kullanım biçimi, düşüncelerin aktarımı ya da karşılıklı ilişki olarak değerlendirilen söylem kavramı, bireylerin etkileşim içerisinde bulunduğu farklı sosyal alanlar bağlamında dilin farklı şekillerle yapılanması durumu olarak belirtilebilir.¹³ Örneğin "medikal söylem" ile "siyasi söylem" alanı ve bu alana ilişkin dilin kullanımı farklılık göstermektedir. Söylem analizi ise söz konusu farklı dil kullanım biçimlerinin metinsel analizi olarak ifade edilebilir. Bu yönüyle söylem analizi post-yapısalcı analizde baskın olduğu şekli ile metinleri (veya dili) ya anlamları (*semantik-semantic*), bağlamı (*context*) ve iktidar/bilgi ilişkisi ya da yapısalcı dil çalışmalarındaki gibi gramer (*sentaktik-syntactic*) ya da biçim yapıları açısından incelemektedir. Diğer bir ifade ile söylem analizi çalışmaları iki düzlemde gerçekleşmektedir; metnin bağlamı ve grameri.

Söylem analizinin temel öğelerinden biri, dilin kavramları "şeyleştirme" (*reification*) süreci ile sosyal dünyanın oluşumuna yaptığı etkiyi kabul etme ve bu etkiyi açıklamak amacı ile gerekli teorik modeller, metodolojik rehberler ve analiz teknikleri geliştirmektir.¹⁴ Söylemler dünyanın farklı yönlerini ortaya koymaktadır: materyal bağlamda süreç ve güç yapılarına, zihinsel bağlamda ise düşünce, his, inanç ve sosyal dünyaya gönderme yapmaktadır.¹⁵ Disiplindeki söylem analizi çalışmalarını yapısalcı ve son dönemde özellikle post-yapısalcı dil çalışmaları etkilemesine rağmen, rasyonalist yaklaşımlar da belirli ölçüde söylem çalışmalarındaki yöntem ve kavramlara uluslararası ilişkiler değerlendirmelerinde başvurmuşlardır.¹⁶ Söylem çalışmalarını başvurduğu yöntemler ve kullandığı kavramlar açısından önemli oranda şekillendiren post-yapısalcı bakış, ontolojik olarak dili 'objektif' bir gerçeklik değil, sosyal ve daha da önemlisi politik olarak kabul etmektedir. Bu nedenle bu yaklaşıma göre söylem, kimliksel farklılıklar ve belirli materyal sorunlar üzerinden sosyal-siyasal anlamların üretilmesini ve 'şeyleşme'sini biçimlendirmektedir. Dolayısı ile söylemsel pratikler de, siyaset, kimlik ve fikirler gibi materyal ve materyal olmayan unsurları kapsayan kesişim noktası olarak görülmektedir.¹⁷

¹³ T. A. Van Dijk, "The Study of Discourse", *Discourse As Structures and Process; Discourse Studies A Multidisciplinary Introduction*, Volume I, Teun A. Van Dijk (Der.), London, Sage Publications, 1997a, s. 1-5.

¹⁴ Marianne W. Jorgensen ve Louise J. Phillips, *Discourse Analysis as Theory and Method*, London, SAGE Publications, 2002.

¹⁵ Norman Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, Londra ve New York, Routledge, 2003, s. 124.

¹⁶ Jennifer Milliken, "The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods", *European Journal of International Relations*, Cilt 5, Sayı 2, 1999, s. 225.

¹⁷ Lene Hansen, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, Londra, Routledge, 2006, s. 15.

Bu çerçevedeki söylem çalışmaları, materyal ve fikrîsel unsurların birbirlerine olan üstünlüğünü değil, söylem pratiklerinde vücut bulan etkileşimini incelemektedir. Dolayısı ile söylem analizi materyal ve materyal olmayan unsurların önemlerini ölçmeyi değil, fikrîsel ve maddi unsurların söylemsel pratikler aracılığı ile nasıl inşa edildiğini göstermeyi amaçlamaktadır.¹⁸ Somut ifadesi ile söylem temelli çalışmalar, uluslararası ilişkilerdeki başat aktörlerin siyasi tercihleri ve davranışlarında ön plana çıkan maddi ve maddi olmayan unsurlara sürekli şekilde başvuru söylemsel pratikler ile nasıl *meşruluk* ve *anlam* kazandırıldığına odaklanmaktadır. Tam da bu noktada; söylemlerin anlamlandırması bağlamında, literatürde önemli bir yer tutan Jennifer Milliken'in tipolojisine değinmek gerekir. Söylemsel pratikleri "anlamlandırma sistemi" olarak tanımlayan Milliken, söylem temelli çalışmalarında metot olarak "yüklem analizi (*predicate analysis*)" yöntemini kullanmaktadır. Yüklem analizi söylemsel pratiklerdeki fiiller, zarflar ve sıfatlara odaklanmaktadır.¹⁹ Milliken'in metodu metinsel açıdan şöyle bir örnekle açıklanabilir:

Suriye'nin İdlip Vilayetine bağlı Han Şeyhun bölgesine rejim unsurları tarafından bugün (4 Nisan [2017]) düzenlenen ve çoğu çocuk onlarca masumun hayatını kaybetmesine yol açan saldırıları şiddetle kınıyoruz. Han Şeyhun'dan intikal eden görüntü ve bilgiler, rejimin BM Güvenlik Konseyi'nin 2118 ve 2209 sayılı kararlarının açık ihlalini teşkil eden kimyasal silah kullanımını sürdürdüğüne işaret etmektedir.

Uluslararası toplumun bu saldırılar karşısında tepkisini ortaya koymasını, Kimyasal Silahların Yasaklanması Örgütü başta olmak üzere uluslararası kuruluşların, benzerleri yakın geçmişte de cereyan eden bu tür saldırıları derhal soruşturmasını bekliyoruz. Suriye rejimi üzerinde etki sahibi olan tarafları, ateşkes düzenlemesinin ağır ihlallerini oluşturan ve tamamen sivilleri hedef alan söz konusu acımasız saldırıların derhal durdurulmasını teminen sorumluluklarını yerine getirmeye çağırıyoruz.²⁰

04 Nisan 2017 tarihinde Suriye'nin İdlip kentinde gerçekleştirilen kimyasal saldırılar hakkında Türkiye'nin Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla yaptığı açıklamada öznenin yaptığı işi belirten cümleler (*predications*) a) kimyasal saldırıyı Suriye rejiminin gerçekleştirdiği, b) Suriye'nin BM kararlarını açıkça ihlal ederek halkına karşı kimyasal silah kullandığı, c) Uluslararası örgütlerin göreve davet edildiği, ç) Suriye'nin ateşkesi ihlal ettiğini ve sivilleri hedef aldığı ve d) küresel ve bölgesel güçlerin sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiğini ortaya çıkarmaktadır. Diğer bir ifadeyle, kimyasal saldırı gibi maddi unsurlar ön plana çıkarılmakta ve bu maddi unsurlar ile uluslararası hukuk ve insan hakları

¹⁸ A.g.e., s.20.

¹⁹ Milliken, "The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods", s. 231-232.

²⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 4 Nisan 2017, "Suriye Rejimi'nin İdlip Vilayetine Bağlı Han Şeyhun'da Gerçekleştirdiği Kimyasal Saldırı Hk. Basın Açıklaması", No: 402, http://www.mfa.gov.tr/no_102_-_suriye-rejimi_nin-idlip-vilayetine-bagli-han-seyhun_da-gerceklestirdigi-kimyasal-saldiri-hk_tr.mfa (Erişim tarihi: 06 Nisan 2017).

ihlali gibi fikirsel/normatif unsurlar söylemsel pratiklerde birleşmektedir. Böylece maddi ve maddi olmayan 'gerçeklikler'in taşıyıcısı olarak söylemsel pratikler, Suriye'yi uluslararası toplumun müdahale etmesi gereken 'şey' olarak nesneleştirirken, metin içindeki söz konusu anlamlandırma uluslararası toplumu özneleştirir.

Disiplindeki söylem çalışmalarının diğer baskın özelliği ise bilgi-iktidar ilişkisinde ortaya çıkmaktadır. Rasyonalist yaklaşımlar bilgiyi bilişsel bir sürecin sonucunda gelişen 'objektif' bir veri olarak ele alırken, post-yapısalcı yaklaşım 'bilgi'nin güç (iktidar) ilişkilerindeki rolüne odaklanmaktadır. Bu nedenle bilginin 'kurucu' rolünü ileri süren ana akım yaklaşımların aksine post-yapısalcı çalışmalar yapı sökülme yöntemi ile nesnel olarak sunulan bilgilerin arkasındaki iktidar ilişkilerini anlamayı amaçlamaktadır. Bu açıdan söylem analizleri, sadece devletlerin ya da uluslararası örgütlerin 'bilgi' inşasını değil bizatihi teorik perspektiflerin de söylemsel pratiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. İktidarın her yerde olduğunu savunan bu yaklaşıma göre, diğer olgular gibi uluslararası ilişkiler teorileri de iktidar-güç ilişkilerinde incelenmesi gereken analiz birimi olarak ele alınabilir.²¹ Diğer taraftan, rasyonalist bakış söylem analizini nerede ise siyasal alandaki söylemsel pratiklere kadar indirgemektedir.

Siyasal söylem analizi en basit tanımı ile siyasal aktörlerin söylemlerinin analizidir. Siyasal söylem analizi çalışmalarının büyük bir bölümü siyasetçilerin, siyasi kurumların, bakanların, devlet ve hükümet başkanlarının yerel, bölgesel ve küresel düzlemdeki söylemlerine odaklanmaktadır.²² Siyasal söylem analizinin temel prensibi dönüşümdür. Dönüşümün işaret ettiği temel nokta, benzer kelime ve cümlelere farklı ideolojik çerçevelerde yeniden ve değişen anlamlar ile başvurulmasıdır. Böylelikle yeni bir temsil durumu gelişmektedir. Ortaya çıkan temsil yoluyla yeni anlamlar oluşturulmakta ve hedef kitlenin neyi nasıl anlaması gerektiği yönlendirilmektedir.²³ Yüklem analizi örneğini rasyonalist bir yaklaşım yani siyasal söylem analizi açısından dönüştürecek olursak:

Suriye'de çocuklar öldü.

Suriye'de gerçekleştirilen saldırıda çocuklar hayatını kaybetti.

Suriye'de rejimin gerçekleştirdiği kimyasal saldırıda çoğu çocuk çok sayıda sivil yaşamını yitirdi.

Birinci cümlede Suriye'de çocukların öldüğü vurgulanırken, nesne ön plana çıkarılmakta, özneye yoğunlaşmaktan kaçınılmaktadır. İkinci cümlede ise öznenin gizlenmesine devam edilmekte ve saldırıyı *kimin gerçekleştirdiğine* değil, *kimlerin etkilendiğine* bir yönlendirme yapılmaktadır. Üçüncü cümlede ise

²¹ Senem Düzgüt-Aydın, "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 45, 2015, s. 157.

²² Van Dijk, Teun A., "What is Political Discourse Analysis?", Jan Blommaert ve Chris Bulcaen (der.), *Political Linguistics*, Amsterdam, Benjamins, 1997b, s.12.

²³ John Wilson, "Political Discourse", Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton (der.), *Handbook of Discourse Analysis*, Oxford, Blackwell, 2001, s. 401.

metin en açık şekilde söyleme dönüştürülmekte, eylemin öznesi ifşa edilerek sebep-sonuç ilişkisi kurulmaktadır. Dolayısıyla son cümle eylemi gerçekleştiren, eylemin şekli ve eylemin sonucuna odaklanmaktadır.

Yapısalcı ve post-yapısalcı dil çalışmaları tarafından şekillenen ve son dönemde artan şekilde rasyonalist yaklaşımlar tarafından başvuru söylem analizi çalışmaları kendi içerisinde Laclau ve Mouffe'un Söylem Teorisi, Eleştirel Söylem ve Söylemsel Psikoloji gibi üç farklı perspektifi ve yöntemi barındırmaktadır. Söylem analizinin bu üç önemli yaklaşımında dilin "kurucu" rolüne ilişkin ortak bir kabul vardır. Yani bu üç yaklaşıma göre, dil sosyal yaşantımızın oluşturulması ve kavramların verili (*given*) hale getirilmesi açısından önemli bir rol üstlenmektedir. Bu üç yaklaşımın diğer ortak yönlerini şu şekilde özetleyebiliriz; öncelikle her üç yaklaşım bilginin objektif olma özelliğine karşı çıkmakta ve "orada" bir gerçeklik olduğu iddiasını bizim dünyayı yorumlama biçimimiz olarak değerlendirmektedir. İkinci olarak ise tüm gerçekliğin tarihsel ve kültürel bir bağlamı olduğunu vurgulayan söz konusu yaklaşımlar bağlam temelli bilgi yaklaşımını benimsemekte ve kurucu bilgi ve meta teorilere karşı çıkmaktadır.

Üçüncü olarak da dünyayı anlayış biçimimizin sosyal bir etkileşim süreci ile mümkün olduğuna dikkat çekerek bu süreçte bilgiyi kurma üzerinde farklı guruplar arasında bir mücadelenin olduğunu ve bu mücadeleye göre doğru ve yanlış olarak bilinen "şeylerin" değiştiğini vurgulamaktadırlar. Son olarak bilgi ve sosyal eylem arasındaki bağlantıya değinerek, sosyal anlayışların dünyayı farklı yorumlamasının farklı sosyal eylemlere ve "gerçekliklere" dayalı sosyal yapılanmalara yol açtığını savunmaktadırlar.

Diğer taraftan, ortak noktalar taşımalarına rağmen son dönem Marksist yaklaşımlardan etkilenen özellikle eleştirel söylem analizi diğer iki yaklaşımdan önemli oranda farklılık göstermektedir.²⁴ Temel varsayımları Norman Fairclough, Teun A. Van Dijk ve Ruth Wodak gibi düşünürler tarafından oluşturulan eleştirel söylem analizi de sosyal dünyanın oluşumunda ve iktidar ilişkilerinde söylem boyutuna vurgu yapmaktadır.²⁵ Fakat Laclau ve Mouffes'in söylem analizi çalışmalarının aksine eleştirel söylem analizi sosyal ilişkilerin oluşmasında sadece söylemsel olguların değil, toplumsal hayatın söylemsel olmayan (*non-discursive*) diğer boyutlarına; yani maddi faktörlerin de etkisine dikkat çekmektedir. Bu durum ise eleştirel söylem analizinde varolan geleneksel Marksizm'in bir etkisi ve bu yaklaşımın sadece söylemin etkisine vurgu yapan post-yapısalcı yaklaşımdan ayrılan yönü olarak görülebilir. Diğer taraftan söylemsel pratikleri öncelemeyi sürdürmesi, sistemi dönüştürme potansiyeli olan aktörleri sadece işçi sınıfı ile sınırlandırmaması ve ideal-nihai düzenden ziyade sürekli eleştiriye açık düzen öngörmesi Marksist yaklaşımlar ile eleştirel söylem arasındaki bazı farklılıklar olarak değerlendirilebilir. Bu çerçevede toplumsal hayatta yaşanan söylemsel ve söylemsel olmayan

²⁴ Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 5-7.

²⁵ Paul Chilton, "Missing Links in Mainstream CDA: Moduls, Blends and the Critical Instinct", Ruth Wodak ve Paul Chilton, John Benjamin (der.), *A New Agenda in Critical Discourse Analysis*, Amsterdam, Publishing Company, 2005, s. 20-21.

değişimin araştırılmasını amaçlayan eleştirel söylem analizi, metinler ve söylemler arası gerçekleştirdiği çalışmalarla sosyal dünyanın tekrardan nasıl üretildiğini ya da değiştirdiğini anlamaya çalışmaktadır.²⁶

Sosyal ve kültürel yapılar ile söylem arasındaki ilişkiyi inceleyen bu yaklaşım,²⁷ gücün kötüye kullanılmasını ve sosyal adaletsizliği anlamaya çalışan bir söylem analizi çeşididir. Uluslararası ilişkilerdeki güncel tartışmalardan ziyade sosyal ve siyasal meselelere yoğunlaşan bu yaklaşım, sosyal gelişmeleri anlama ve açıklama kaygısında diğer söylem çalışmalarından kısmen farklı bir yöntem ve yaklaşım sunmaktadır. "Metin, konuşma, sosyal kavrama, güç, toplum ve kültür arasındaki girift ilişkiye" yoğunlaşan eleştirel söylem analizinin temel amacı toplumsal güç ve nüfuz ilişkilerinin doğasını yorumlamak fakat daha önemlisi bunları daha adil ve eşit olan ile değiştirmektir.²⁸

Söylemde Eylemsel ve Eleştirel Dönem Düşünsel ve Kavramsal Kökleri

Eleştirel teorilerin düşünsel kökleri diyalektik anlayışa; yani söylem ile sosyal ilişkilerin birbirini karşılıklı şekilde biçimlendirdiğini savunan Karl Marx, Friedrich Nietzsche, Martin Heidegger, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno ve Jürgen Habermas, Antonio Gramsci gibi düşünürlerin varsayımlarına dayanmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren Robert W. Cox gibi Neo-Gramşciyan yaklaşımların da etkisi ile yoğun bir şekilde ön plana çıkan bu yaklaşım,²⁹ "eşit ve adil olmayan" mevcut küresel sisteme alternatif sistem ya da sistemler geliştirmeyi amaçlamaktadır.³⁰ Eleştirel teorilere göre, modern toplumun şekillenmeye başladığı 17. ve 18. yy'lardan itibaren aydınlanma ya da mantık çağının temel hedefi doğayı ve insan eylemlerini kontrol etme; diğer bir ifade ile rasyonel ya da teknik çıkar olmuştur. Fakat aydınlanmanın teknik çıkarlarına dayalı rasyonalite zamanla günümüzdeki adil ve eşit olmayan küresel düzene yol açmıştır. Bu yaklaşıma göre, insanlık artık aydınlanmanın temel hedeflerinden biri ve uzun süredir ihmal edilen diğer boyutu olan

²⁶ Ahmet Kocaman, "Dilbilim Söylemi", Ahmet Kocaman, Sükriye Ruhi...et.al (der.), *Söylem Üzerine*, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009, s. 7.

²⁷ Senem Aydın Düzgüt, "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Postyapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, Sayı 29, 2011, s. 55.

²⁸ Teun A. Van Dijk, "Critical Discourse Analysis", Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton (der.), *Handbook of Discourse Analysis*, Oxford, Blackwell, 2001, s. 352-353; Teun A. Van Dijk, "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse & Society*, Cilt 4, Sayı 2, 1993, s. 253; Teun A. Van Dijk, "Discourse, Power and Access", C. R. Caldas-Coulthard ve M. Coulthard (der.), *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, London, Routledge, 1996, s.84.

²⁹ Mehmet Akif Okur, "Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine", *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 12, No. 46, 2015, s. 131-151; Richard Devetak, "Critical Theory", Scot Burchill, Andrew Linklater... et al (der.), *Theories of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005b, s. 137-140.

³⁰ Michael Biling, "Critical Discourse Analysis and the Rhetoric of Critique", Gilbert Weiss ve Ruth Wodak (der.), *Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, s. 35.

özgürleşme sürecini başlatacak özgürleştirici çıkara (*emancipatory interest*) yönelmelidir.³¹

Bu nedenle özgürleşme ve daha eşit ve adil bir toplum düzen amacı ile eleştirel teori ve bu yaklaşımın bir dalı olan eleştirel söylem analizi çalışmaları, toplumdaki güç temelli ilişkileri ortaya çıkarmayı hedeflemektedirler. Bu bağlamda analizlerini dil üzerinden gerçekleştiren eleştirel söylem analizi, toplumdaki eşit ve adil olmayan ilişki biçimlerinin devamını sağlayan iktidar yapılarını söylemsel bir *teste* tabi tutmaktadır.³² Teorileri "her zaman birileri ve bir amaç için" olarak değerlendiren bu perspektif, mevcut yapıları sorgulamayan ve olduğu gibi kabul eden teorik çerçeveleri problem çözücü (*problem solving*) teoriler olarak tanımlamaktadır.³³ Diğer eleştirel yaklaşımlar gibi teoriyi "objektif" ya da değer yargılarından bağımsız bir "gerçeklik" olarak değil, normatif ve politik bir duruş olarak gören³⁴ eleştirel söylem analizi, iktidar ilişkilerini meşrulaştıran, normalleştiren ve doğallaştıran söylemler arası (*interdiscursive*) ilişkiselliği araştırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda kavramsal araçlarını dilbilimsel alandaki yapısalcı ve post-yapısalcı çalışmalardan alan eleştirel söylem analizi, iktidar kesimlerince oluşturulan "gerçek" ya da "gerçeklik temsillerini" yapı söküme uğratmaya ve daha özgür, adil ve eşit bir düzene ulaşmaya yoğunlaşmaktadır.³⁵

Eleştirel söylem analizi olarak ortaya çıkan ve henüz bir "okul" olarak adlandırılan bu yaklaşımı şekillendiren dil alanındaki başlıca çalışma ve düşünürler şu şekildedir; yapısalcı dil çalışmaları yürüten İsviçreli düşünür Ferdinand de Saussure (1857-1913)³⁶, "metin dışında başka gerçeklik yoktur" diyerek ve bilgi/iktidar ilişkilerini söylemsel düzlemde analiz ederek sosyal bilimler literatürüne yapı söküme³⁷ kavramını kazandıran ve Jacques Derrida'dan önemli derecede etkilenen Fransız düşünür Michel Foucault (1926-1984).³⁸ Son dönem sosyal bilimler çalışmalarına önemli katkılar yapan Derrida ve Foucault, eleştirel söylemin temel araştırma konusu olan iktidar ilişkilerinin getirdiği toplumsal eşitsizlik ve adaletsizliği incelemede önemli analitik ve

³¹ Max Horkheimer ve Theodor W. Adorno, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, Elif Öztartan (çev.), İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2010; Smith, a.g.e., s. 11-47.

³² Hosney M. El-Daly, "On the philosophy of Language: Searching for Common Grounds for Pragmatics and Discourse Analysis", *International Journal of Academic Research*, Vol. 2, No. 6, 2010, s. 46-50.

³³ Robert W. Cox, "Social forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", *Milennium Journal of International Studies*, Vol. 10, No. 2, 1981, s. 126-155.

³⁴ Andrew Linklater, "The Changing Countours of Critical International Relations Theory", Richard Wyn Jones (der.), *Critical Theory and World Politics*, ABD, Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 27.

³⁵ Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 10-12.

³⁶ Ferdinand D. Saussure, *Course in General Linguistics*, New York, Philosophical Library, 1959.

³⁷ Bu yöntem ile Derrida, kavramların iddia ettiği gibi "tarafsız", "istikrarlı" ya da "objektif" olmadığını ve dahası çoğu zaman kaçınılmaz olarak hiyerarşik olduğunu belirtir. Bu nedenle Derrida yapı söküme yöntemi ile "anarşi/hiyerarşi" örneğinde olduğu gibi zıt kavramlar arasında varolan birbirine bağımlılığı ve birbiri arasındaki söylemsel mücadeleyi göstermeyi amaçlar. Richard Devetak, "Postmodernism", Scot Burchill, Andrew Linklater... et al (der.), *Theories of International Relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2005a, s. 168.

³⁸ Jan Selby, "Engaging Foucault: Discourse, Liberal Governance and the Limits of Foucauldian IR", *International Relations*, Vol. 21, No. 3, 2007, s. 328.

kavramsal araçlar sunmuştur. Bu çerçevede Foucault'un *Bilgi'nin Arkeolojisi ve Bilgi/İktidar* adlı çalışmalarında söylemler arası ilişkileri, söylem biçimleri, uygulamaları ve söylemsel devamlılıktan ziyade tarih süresince kopuşları ve iktidar/bilgi arasındaki ilişkileri incelemesi bu alandaki çalışmalara katkı sağlamıştır.³⁹

Yapısalcı dil yaklaşımlarına göre, toplumsal ilişkilerin oluşum sürecinde tam olarak gerçekliği yansıtmayan ve dil aracılığı ile kurulan "gerçekliğin temsilleri" inşa edilmektedir. Gerçekliğin var olmadığı anlamına gelmeyen bu durum, sadece fiziksel varlıkların söylem ya da dil ile anlam kazandığına dikkat çekmektedir. Dilin işaretlerden (*signs*) oluşan bir sistem ve değişmez bir yapı olarak algılanması, Saussure'nin yapısalcı çerçevedeki dil çalışmalarına işaret etmektedir. Bu bağlamda Saussure ve diğer yapısalcı düşünürler dilde (*language*) varolan "belirleyici" (*deterministic*) yapıları ve bu yapılar tarafından şekillenen toplumsal ilişkileri anlamayı amaçlamaktadırlar.⁴⁰ Diğer bir ifade ile bu yaklaşıma göre, dilin anlamları verili ve sistemik; yani biçimsel olan yapısı ortaya çıkarıldığı ve kavrandığı takdirde toplumsal ilişkiler de önemli oranda analiz edilebilmektedir. Bu çerçevede Saussure, anlam farklılığı üzerinden nesnelere tanımlayan işaretleme sisteminin gösteren (*signifiant*) ve gösterilen (*signifié*) şeklinde iki olgudan oluştuğunu belirtmektedir. Kelimelere atfettiğimiz anlamların söz konusu kelimelerde içkin olmadığına dikkat çeken Saussure'a göre bu süreçler toplumsal geleneklerin bir sonucu olarak belirli anlamlara belirli seslerin atfedilmesi ile ortaya çıkmıştır. Böylece Saussure, kelimelerdeki ya da işaretlerdeki anlamın söz konusu işarette/kelimede içkin olmadığını ve bir işaretin değişmez ve sabit (*fixed*) anlamının diğer işaretler ile olan farklılık ya da zıtlık ilişkisinden kaynaklandığını iddia etmektedir.⁴¹

Saussure'a göre, her bir düğümün (*knot*) ağdaki yerinin sabitlenmesi ile ortaya çıkan balık-ağı (*fishing-net*) örneğinde olduğu gibi işaretlerin de birbirleri ile olan ilişkisinden biçimsel ve sistemik dil yapısı ortaya çıkmaktadır. Sistemik ya da verili ve sabit dil yapısı olmasına rağmen Saussure bu yapıların toplumsal bir kurum olması nedeni ile zamanla değişime uğrayabileceğini son noktada kabul etmektedir. Böylece dolaylı bir şekilde olsa da Saussure, daha sonra post-yapısalcıların dil çalışmalarına temel oluşturan bir noktaya; yani dil (*language*) ve gerçeklik arasında varolan keyfi ilişkiye dikkat çekmektedir. Bu görüşlerine rağmen Saussure, dilden bağımsız olmamakla birlikte bireylerin

³⁹ Michel Foucault, *The Archeology of Knowledge&The Discourse on Language*, Tavistock Publications Limited, 1972; Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, 1980.

⁴⁰ Temelde yapıların insan eylemlerinde belirleyici olduğunu düşünen yapısalcı yaklaşımlar, söz konusu yapıların anlaşılması ile birlikte toplumsal olayların daha net anlaşılabilirliğini savunur. Bu bağlamda sosyoloji alanında çalışma yürüten düşünürler sosyal yapılara (*social structures*) odaklanırken dil çalışmaları da dilbilimsel yapıları (*linguistic structures*) analiz etmiştir. George Ritzer, *Sociological Theory*, New York, The MacGraw-Hill Companies, 1992, s. 593-594.

⁴¹ Örneğin ona göre, "kedi" anlamı "köpek" kelimesi ya da "sıcak" işareti zıttı olan "soğuk" olmadan bir anlam ifade etmeyecektir. Tüm kelimelerin birbiri ile olan bu ilişkiselliği nedeni ile belli bir yapıya bağlandığını belirten Saussure, farklılık ya da zıtlık ilişkisine dayalı biçimsel (*formal*) ve sistemik dilbilimsel yapının anlaşılması ile toplumsal sürecin kavranabileceğini iddia eder. Ritzer, a.g.e., s. 594; Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 4-8.

gündelik dil kullanımına işaret eden parole (*güncel konuşma*) durumunu, dilin gerçek anlamını değiştirdiği ve aynı zamanda anlamını bozduğu için incelemeyi gerekli görmemektedir.⁴² Temel çıkış noktasını yapısalcılıktan alan post-yapısalcılık yaklaşımı ise söz konusu teoriyi birkaç açıdan değişime uğratmaktadır. "İşaretler anlamını gerçekliğe temas ederek değil işaretler ağı içerisindeki içsel ilişkilerden almaktadır" şeklindeki görüşü savunan yapısalcı düşünceden hareketle, post-yapısalcılar yapısalcılığın dilin yapısını istikrarlı, değişmez ve işaretler ağını kavramaya elverişli bir araç olarak görmesine karşı çıkmaktadırlar. Bu çerçevede de *language* ve *parole* arasındaki keskin ayrımı yok saymaktadırlar.⁴³

Yapıların süreklilik göstermesine rağmen belirli zamansallıklar (*temporalities*) ile değişim geçirdiğini kabul eden post-yapısalcılar, böylelikle yapısalcılıkta varolan değişim sorununu da çözmeyi amaçlamaktadırlar. Post-yapısalcılık dilin yapısı ve bu yapıda birbirleri ile zıtlık ve karşıtlık ilişkisi bulunan işaretlerin anlamlarının değişiklik gösterdiğini savunmaktadır. Bu değişim ise yapısalcılığın dilin çok keyfi kullanımı olarak gördükleri ve post-yapısalcılığın önemli bir olgu olarak değerlendirdikleri *parole*'nin; diğer bir ifadeyle dilin biçimsel-anlamsal yapısının söylemsel pratiklerde nasıl değiştiğinin analiz edilmesi ile mümkündür. Yapısalcılığın aksine eleştirel söylem analizinin de temelini oluşturan yaklaşıma göre post-yapısalcılar, dilin ve ona bağlı olarak toplumsal yapının oluşturulması, tekrar üretilmesi ve değiştirilmesini söz konusu somut dil kullanımına (*parole*) dayandırmaktadırlar. Post-yapısalcılara göre, belirli bir söz eylem (*speech act*) ya da yazma sırasında iktidar kesimleri varolan dil yapılarından faydalanabilirler. Diğer taraftan toplumda yer alan diğer alternatif güçler, iktidar mücadelesi süresince farklı siyasi söylem stratejileri geliştirerek toplumsal ilişkileri anlamlandıran işaretleri yeniden tanımlama ve sabit hale getirmek yolu ile mevcut dil ve söylem yapısına meydan okuyabilirler.⁴⁴

Bu bağlamda söylem ve söylemsel mücadele Foucault'un da işaret ettiği gibi kelimeler, dil, metin ve bağlam gibi olguları içermekte ve söz eylemler de anlamlarını/güçlerini diğer söz eylemler ile yakınlığı oranında elde etmektedirler. Bu nedenle Foucault'a göre, belli bir metinde içkin olan söylemin anlamlandırılması yapısalcı dil çalışmalarının yaptığı gibi metni bağlamından kopararak sadece gramer yapısı ya da kelime analizi ile mümkün değildir. Tam aksine söylemsel analiz, bilgi iktidar arasındaki ilişkileri dikkate almalı ve metni belirli söylemsel ya da metinler arası ilişkiler bağlamında değerlendirmelidir. Böylece yapısalcı yaklaşımın aksine bu tutum, dilin tarihsel

⁴² Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 10.

⁴³ Toplumsal bir kurum olması dolayısı ile dünyayı açıklayan kavramların anlamlarını dikte edemeyeceğini iddia eden bu yaklaşıma göre, "köpek" örneğinde olduğu gibi bir işaretin biçiminin toplumdan topluma farklılık göstermesi ve aynı işaretin içeriğinin aynı toplumda farklı durumlara uygulanırken değişime uğrayabilmesi "dil" in keyfiliklerinin bir diğer kanıtıdır. *Jørgensen ve Phillips*, a.g.e., s. 8-13.

⁴⁴ Antonio Reyes, "Strategies of Legitimization in political discourse: From words to Actions", *Discourse Society*, Vol. 22, No. 6, 2011, ss. 781-807; Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 12.

ve keyfi (parole) yönünü ön plana çıkarmaktadır.⁴⁵ Foucault'a göre söylem özneyi, tarihi ve bilgiyi birleştiren kavram rolünü üstlenmektedir. Bu çerçevede Foucault, bir kavramı tanımlama, mitleştirme ve şeyleştirme (*reification*) gücünün iktidar ve bilgi arasındaki söylemsel ilişki ile açıklanabileceğini savunmaktadır.⁴⁶ Dilin keyfi yapısını dil oyunlarından ziyade iktidar oyunları ile açıklayan Foucault, iktidar/bilgi ilişkilerini anlamlandırmak için Nietzsche'nin soykütüğü (*genealogy*) kavramına başvurmuştur. Bu yaklaşımın eleştirel söylem analizi çalışmalarında da etkisi söz konusudur. Önceleri *arkeoloji* metodu ile beşeri bilimlerin tarihsel ve ampirik yönünü inceleyen Foucault, daha sonra *genealogy* yaklaşımı ile "doğruluk iddiaları" ya da "doğrunun rejimleri"nin başat konuma ulaşma ve diğer söylem ya da "doğruluk iddialarının" yenilgiye uğrama süreçlerini incelemektedir.⁴⁷

İktidar-Söylem İlişisine Eleştirel Yaklaşım: Daha Adil ve Eşit Bir Aydınlanma

Saussure ve etkilediği kişilerce gerçekleştirilen yapısalci dil çalışmaları, sosyal ilişkilerdeki 'yasa'ları dil üzerinden anlamayı amaçlamıştır. Dolayısı ile bu yaklaşım dilin sosyal ilişkilerdeki kurucu 'rolü'ne gönderme yapmaktadır. Bu yaklaşımın aksine Foucault ve post-yapısalci dil çalışmaları, dilin ve söylemin 'yapı sökümler' boyutunu ön plana çıkararak 'tarafsız' ve 'nesnel' sunulan sosyal ilişkilerdeki iktidar ve güç pratiklerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Marksist geleneğin bazı unsurlarını barındıran eleştirel söylem analizi çalışmaları ise bu iki dil yaklaşımı arasında kendini konumlandırmaktadır. Eleştirel söylem çalışmaları kendisini sadece yapısalci ve post-yapısalci dil çalışmaları arasında değil aynı zamanda maddi koşullara odaklanan Marksist ve maddi olmayan koşulları önceleyen (post)-yapısalci yaklaşımlar arasında da kendini alternatif bir yaklaşım olarak konumlandırmaktadır. Bilindiği gibi Marksist yaklaşımlar sosyal ilişkileri açıklamada daha materyal-maddi (ekonomik) koşullara odaklanarak "gerçeklik" değerlendirmesi yapmayı amaçlarken post-yapısalci yaklaşımlar baştan itibaren "gerçeklik" yorumuna karşı çıkarak sosyal ilişkilerin maddi olmayan söylemsel pratiklerce belirlendiğini varsaymaktadır. Böylece üçüncü yol olarak adlandırılabilir bu yaklaşım, post-yapısalci çalışmalardaki gibi adil ve eşit olmayan sosyal ilişkileri yapı söküme uğratarak ve söylemsel pratiklere maddi koşulları da ekleyerek tartışmayı daha da ileriye taşımaktadır. Yapısalci yaklaşımlardaki gibi dilin ve söylemsel pratiklerin sosyal ilişkilerdeki kurucu rolünü dikkate alan eleştirel söylem çalışmaları, yapı söküme uğrattığı sosyal

⁴⁵ Himmet Hülür, "Epistem ve Dil: Michael Foucault'da Tarih ve Eklemlenme", *EKAV Akademi Dergisi*, Sayı: 39, 2009, s. 12-13.

⁴⁶ Foucaultçu söylem analizi bağlamında egemenlik kavramının ve iç-dış ayrımının dış politika üzerinden söylemsel pratikler ile nasıl mitleştirildiğine yönelik detaylı bir çalışma için bakınız; Ali Balci, "Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Vol. 15, No. 4, 2007, s. 3-29.

⁴⁷ Martin Griffiths, Steven C. Roach ve M. Scott Solomon, *Fifty Key Thinkers in International Relations*, New York, Routledge, 2009, s. 267-269.

ilişkileri ve maddi koşulları daha adil ve eşit düzlemde *yeniden kurmayı* hedeflemektedir. Bu şekilde söylemsel analizlerine 'eleştirel' ve 'eylemsel' boyut kazandıran bu çalışmalar, söylemsel ve söylemsel olmayan pratikleri analize dâhil ederek *aydınlanmacı* bir program benimsemektedir.⁴⁸

Sosyal değişimlerin oluşumunda ve yeniden düzenlenmesinde dile önem veren eleştirel söylem perspektifi, Wilhelm Dilthey tarafından kavramsallaştırılan sosyal bilimlerdeki "anlama" ve "açıklama" şeklindeki ayırmda "yorumsamacı-inşaaacı" ya da "anlama" çerçevesinde değerlendirilebilir. Fakat bu çerçevedeki diğer teorilerden farklı olarak eleştirel söylem analizi, belli bir teorik çerçeve veya yöntem önermemektedir. Bu nedenle eleştirel söylem analizi çalışmaları, disiplinler arası analiz yapan bir "okul" ya da "program" olarak tanımlanmaktadır.⁴⁹ Fairclough'un *Söylem ve Toplumsal Değişim* adlı eserindeki varsayımları temel alan bu tutum, zaman içerisinde söylem analizi çalışmalarına "eleştirel yaklaşımlar" perspektifini eklemiştir.⁵⁰ Bu önemli katkı sonucu sosyal ilişkileri açıklama gücü yükselen eleştirel söylem analizine göre, toplumsal eylem biçimi olan söylem toplumsal dünyayı inşa eden ve diğer sosyal eylemler tarafından etkilenen bir olgudur. Bu açıdan söylem diğer sosyal alanlar ile diyalektik bir ilişki içerisinde bulunmaktadır.

Eleştirel söylem analizleri iktidar üzerine yaptıkları çalışmalarda söylemin toplumsal egemenliği nasıl yeniden ürettiğini, iktidarın toplumsal açıdan dezavantaj oluşturacak şekilde kötüye kullanılmasını ve bunun sonucunda egemenlik altına alınmaya çalışılan toplum kesimlerin buna gösterdiği *söylemsel* direnci anlamaya çalışmaktadır.⁵¹ Bu yönüyle bu çalışmalar, söylemsel pratiklerde görünür olan iktidar farklılıklarına ve bu farklılıkların sosyal yapılarıdaki etkisine odaklanmaktadır.⁵² Bu yaklaşıma göre, söylemsel pratikler iktidar ilişkilerinin yol açtığı eşit ve adil olmayan durumun toplumsal guruplar arasında oluşmasına ve tekrar üretilmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda "eleştirel" tutum adil ve eşit olmayan toplumsal düzeni meşrulaştıran ve toplumdaki başat güçler tarafından geliştirilen söylemsel pratiklere yoğunlaşmaktadır.

Bu nedenle, eleştirel söylem analizi kendisini politik olarak "tarafsız" değerlendirmemekte ve etkin bir iletişim süreci ile toplumda daha eşit ilişki tarzı kurmayı önermektedir.⁵³ Dolayısı ile bu yaklaşımın temel amacı belli bir

⁴⁸ Haley Woodside-Jiron, "Critical Policy Analysis: Researching the Roles of Cultural Models, Power, and Expertise in Reading Policy", *Reading Research Quarterly*, Cilt 38, Sayı 4, s. 533; Gilbert Weiss ve Ruth Wodak, "Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis", Gilbert Weiss ve Ruth Wodak (der.), *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity*, Hampshire ve New York, Palgrave Macmillan, 2003, s. 14.

⁴⁹ Weiss ve Wodak, a.g.e., s. 1-13.

⁵⁰ Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, Polity Press, 1992.

⁵¹ Ruth Wodak ve Michael Meyer, "Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology", Ruth Wodak ve Michael Meyer (der.), *Methods of Critical Discourse Analysis*, Londra, Sage, 2002, s.9.

⁵² *Ibid*, s. 12.

⁵³ T. Van Leeuwen, "Legitimation in Discourse and Communication", *Discourse&Communication*, Vol. 1, No. 1, 2007, s. 91-112; El-Daly, a.g.e., s. 46-50.

disipline, paradigmaya ya da söylem teorisine katkı sağlamak değil, baskı altına alınan sosyal meseleleri eleştirel bir yaklaşım ile gündeme getirmektir. Teoriler, tanımlamalar, metotlar ve ampirik çalışmaların sosyal bilimlere katkısı böyle bir sosyo-politik amaca, yani özgürleştirici hedefe odaklanması çerçevesinde ele alınmaktadır. Bununla birlikte pozitivist bilim felsefesini önceleyen bazı yaklaşım ve teoriler ile söylem analizi alanındaki farklı okullar eleştirel söylem analizinin söz konusu politik duruşunu ve bilimselliğin temeli görülen "tarafsız" duruşu onaylamamasını eleştirmektedirler. Dahası bağlamın özelliklerinin okuyucu ve araştırmacılar tarafından dikkatlice analize dâhil edilmesini savunan bu görüşler, eleştirel söylem analistlerinin savundukları gibi bağlamın özelliklerini yeterince dikkate almadıklarını belirtmektedirler.⁵⁴ Dolayısı ile eleştirel söylem analizine ve bu yaklaşımın ön plana çıkan varsayımlarına da uluslararası ilişkiler yaklaşımlarından ve kendi içerisinden önemli eleştiriler yöneltilmektedir.

Karmaşık sosyal meseleler nedeni ile sosyo-politik tutumu öncelediğini savunan eleştirel söylem analistleri ise, bu durum için sadece politik duruşu değil disiplinler arası çalışmayı gerekli ve teoriler, metodolojiler ve tanımlamalar arasındaki keskin farklılaşmayı da önemsiz görmektedir. Bu nedenle söz konusu yaklaşım metin, iktidar, konuşma, sosyal biliş (*social cognition*), toplum ve kültür gibi söylem ilişkilerine katkı sağlayan tüm boyutları içermeyi ve incelemeyi amaçlamaktadır. Dijk'e göre, bu çerçevede yürütülen çalışmalar günlük sorunların ötesinde bir tartışmayı ele almakta ve bunların başarısı ise eşit ve adil olmayan düzende yapabileceği değişim ile yakından ilgili olmaktadır. İktidarı Foucault'taki gibi sadece üretici olarak değil ayrıca sömürücü bir mekanizma olarak değerlendiren Dijk, bilişsel yapıların (*forms of social cognition*); yani toplumun algısı ve zihnini yönetme sürecinin toplumsal ve söylemsel pratikler arasında arabulucu bir rol oynadığını savunmaktadır.

Tarihsel ve söylemsel yaklaşım öneren Dijk, söylemi eşit ve adil olmayan toplumsal düzenin sürdürülmesi aşamasında toplumsal bilgi ve hafızayı şekillendiren söz eylemler olarak görmektedir. Bu söz eylemler ise meşrulaştırma, kontrol, manipülasyon veya benzeri araçlar olarak tanımlanmaktadır. Metin kısmını ise, somut sözel ve yazılı dokümanlar oluşturmaktadır.⁵⁵ Böylece eleştirel söylem yaklaşımına göre, toplumda hâkim olan kesimler karmaşık, gizli ve açık şekilde yürüttükleri söylemsel ve söylemsel olmayan uygulamalar ile toplumdaki eşit ve adil olmayan durumu olağan göstermeye çalışmaktadırlar. Dolayısıyla eleştirel söylem analizi metinler arası ve söylemler arası bir analiz biçimi benimseyerek söz konusu

⁵⁴ Ruth Breeze, "Critical Discourse Analysis and Its Critics", *Pragmatics*, Vol. 21, No. 4, 2011, s. 520-521.

⁵⁵ Dijk, a.g.e., s. 252-257.

karmaşık yapıları; yani metin, söylem, zihin, iktidar ve toplumsal eşitsizlik arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.⁵⁶

Bu bağlamda söylemler arası ilişki metodu, farklı söylemlerin belirli bir iletişimsel süreçte bir araya gelmesini incelemektedir. Bu yaklaşım çerçevesinde, farklı söylemlerin yeni ve karmaşık şekilde birleşmesi toplumsal ve söylemsel değişimin itici gücü ve işareti olarak kabul edilebilir. Söylemlerin geleneksel yollarla devam ettiği söylemsel pratikler ise, baskın söylem düzeninin ve dolayısıyla sosyal oluşumun işareti olarak görülmektedir. Bu nedenle eleştirel söylem analizine göre, söylemsel *yeniden üretim* ya da *değişim* belli bir söylem düzeninde gerçekleşen farklı söylemler ve söylemin farklı düzenleri arasındaki ilişkiler ya da mücadeleler araştırılarak analiz edilmelidir.⁵⁷ Metinler arası ilişki ise, iletişimsel etkinlik (*communicative events*) çerçevesinde bir metnin diğer metinlerle bağlantısını araştırmaktadır. Bu yaklaşıma göre, metinler arası bir zincirin halkası olan herhangi bir metin, diğer metin ya da metinlerden bazı öğeler taşımaktadır. Bu metot, tarihin metin üzerindeki ve metnin de tarih üzerindeki etkisini kabul etmektedir. Ayrıca, belirli oranda değişime uğramasına rağmen herhangi bir metnin önceki metinlerden faydalandığını kabul etmektedir. Bu yönüyle eleştirel söylem analizi çalışmaları, tarihi ilerleme ve değişime işaret etmektedir.

Metinler ve söylemler arası çalışmalar gerçekleştiren eleştirel söylem çalışmaları, iki durumu daha güçlü temelde yorumlamak amacı ile çalışmalarına üçüncü bir analiz düzeyini, yani "bağlam"ı dâhil etmekte ve böylece dönüşen toplumsal eylem durumunu incelemektedir. Bu nedenle, söylemsel pratikler dışında söylemsel olmayan pratikler de analizlere tabi tutmaktadır. Böylece, eleştirel söylem temel amacını dil kullanımı ve toplumsal eylem arasındaki bağlantıları incelemek şeklinde inşa etmektedir.⁵⁸ Bu durum, söz konusu çalışmaların salt dil içi koşul ile sınırlı tutulmamasına katkı sağlamaktadır. Dolayısı ile yeterli bir analiz için iletişim eylemine katılanlar, iletişimin kültürel ve toplumsal boyutu, iletişim eylemindeki kişilerin varsayımları, dünya görüşleri ve beklentileri gibi farklı boyutlara önem atfetmek gerekmektedir.⁵⁹ Özetlersek, eleştirel söylem analizi mevcut sistemin adil ve eşit olmayan durumunu *normalleştiren* söylemsel ve söylemsel olmayan pratikleri anlayarak bu sisteme aydınlanma amacının özgürleşme boyutunu önceleyen alternatif düzenler geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Günümüzde sosyal ilişkiler gibi bu ilişkileri açıklama ve anlama çabası içerisinde olan yaklaşımlar da dönüşüm içerisinde. Bu çerçevede, tarihsel ve

⁵⁶ T. A. Van Dijk, "Discourse and Manipulation", *Discourse and Society*, Vol. 17, No. 2, 2006a, s. 359-383; T. A. Van Dijk, "Discourse, context and cognition", *Discourse Studies*, Vol. 8, No. 1, 2006b, s. 159-177.

⁵⁷ Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 82-84.

⁵⁸ Jorgensen ve Phillips, a.g.e., s. 69-74.

⁵⁹ Kocaman, a.g.e., s. 9.

kavramsal 'kökleri'ni sürdürmelerine ve temel ontolojik-epistemolojik tutumlarına 'bağlı' kalmalarına rağmen 'yeni' gelişmeleri *doğru* temelde analiz etmeyi amaçlayan uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının zaman içerisinde farklı biçimleri gelişmiştir. Benzer değişim ve dönüşüm süreçlerinin disiplinde son dönemde etki ve önem kazanmaya başlayan dil ve söylem çalışmalarında da görüldüğü anlaşılmaktadır. Ontolojik ve epistemolojik temelde dili ve söylemsel pratikleri incelemesine rağmen ve yapısalcı ve post-yapısalcı yaklaşımların şekillendirdiği söylemsel çalışmalar son dönemde 'eleştirel' ve 'eylemsel' bir zemine doğru yönelmiştir.

Bu yönelim ile birlikte önceleri ya sosyal ilişkileri dilin kurucu rolü ile anlama ya da yapı sökülme yolu ile iktidar-bilgi ilişkilerini ortaya çıkarma şeklinde gerçekleşen söylemsel çalışmalar, sosyal ilişkileri daha adil ve eşit şekilde yeniden kurma *programını* benimsemeye başlamıştır. Bu çerçevede, metinler ve söylemler arası pratikleri bağlamsal düzlemde analiz eden ve söylemsel ve materyal pratiklerin etkileşim içerisinde olduğunu savunan eleştirel söylem analizi yaklaşımı, adil ve eşit olmayan ve iktidar-güç ilişkilerini muhafaza eden söylemsel pratiklere karşı alternatif söylemsel mücadeleyi önermektedir. Diğer bir ifade ile, mevcut düzeni söylemsel pratikler ile dönüştürmeyi amaçlayan ve böylelikle sosyal ilişkilere karşı revizyonist bir yaklaşım sergileyen eleştirel söylem çalışmaları, sosyo-politik programını aydınlanmayı yeniden ve daha adil ve eşit bir şekilde gerçekleştirmeye dayandırmaktadır. Sonuç itibari ile küresel düzeni özellikle söylemsel pratikler aracılığı ile dönüştürme önerisi uluslararası ilişkiler disiplinindeki ve söylem analizi çalışmalarındaki diğer yaklaşımlar ile eleştirel söylem analizi çalışmaları arasındaki temel farka işaret etmektedir.

KAYNAKÇA

ASHWORTH, Lucian M., *A History of International Thought: From the Origins of the Modern State to Academic International Relations*, Oxon ve New York, Routledge, 2014.

AYDIN-DÜZGİT, Senem, "Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 12, Sayı 45, 2015, s. 153-168.

AYDIN-DÜZGİT, Senem, "Avrupa Birliği-Türkiye İlişkilerine Post-yapısalcı Yaklaşım: Almanya Örneğinde Dış Politika ve Söylem Analizi", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 8, Sayı 29, 2011, s. 49-70.

AYDIN, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerin "Gerçekçi" Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 1, 2004, s. 33-60.

AYDIN, Mustafa, "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, No.1, 1996, s. 71-114.

BALCI, Ali, "Diskors ve Pratik Olarak Dış Politika", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Vol. 15, No. 4, 2007, s. 3-29.

BILING, Michael, "Critical Discourse Analysis and the Rhetoric of Critique", Gilbert Weiss ve Ruth Wodak (der.), **Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity**, New York, Palgrave Macmillan, 2007, ss. 35-46.

BREEZE, Ruth, "Critical Discourse Analysis and Its Critics", **Pragmatics**, Vol. 21, No. 4, 2011, s. 493-525.

BURCHILL Scott ve Andrew LINKATER, "Giriş", Scot Burchill ve diğ. (der.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Ali Aslan ve Muhammed Ali Ağcan (çev.), İstanbul, Küre Yayınları, 2009.

CHILTON, Paul, "Missing Links in Mainstream CDA: Moduls, Blends and the Critical Instinct", Ruth Wodak ve Paul Chilton, John Benjamin (der.), **A New Agenda in Critical Discourse Analysis**, Amsterdam, Publishing Company, 2005, s. 19-51.

CLARK, Ian, "Traditions of Thought and Classical Theories of International Relations", Ian Clark ve Iver B. Neumann (der.), **Classical Theories of International Relations**, New York, Palgrave Macmillan, 1996, s.1-19.

COX, Robert W., "Social forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory", **Millennium Journal Of International Studies**, Vol. 10, No. 2, 1981, s. 126-155.

DEVETAK, Richard, "Postmodernism", Scot Burchill, Andrew Linklater... et al (der.), **Theories of International Relations**, Macmilan, New York, Palgrave 2005a, s. 161-188.

DEVETAK, Richard, "Critical Theory", Scot Burchill, Andrew Linklater... et al (der.), **Theories of International Relations**, New York, Palgrave Macmilan, 2005b, s. 137-161.

DIJK, Van, Teun A., "Principles of Critical Discourse Analysis", **Discourse&Society**, Vol. 4, No. 2, 1993, s. 249-283.

DIJK, Van, Teun A., "The Study of Discourse", Teun A. Van Dijk (der.), **Discourse As Structures and Process; Discourse Studies A Multidisciplinary Introduction**, Volume I, , London, Sage Publications, 1997a, s. 1-34.

DIJK, Van, Teun A., "Discourse, Power and Access", C. R. Caldas-Coulthard ve M. Coulthard (der.), **Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis**, London, Routledge, 1996, s.84-104.

DIJK, Van, Teun A., "What is Political Discourse Analysis?", Jan Blommaert ve Chris Bulcaen (der.), **Political Linguistics**, Amsterdam, Benjamins, 1997b, s.11-52.

DIJK, Van, Teun A., "Critical Discourse Analysis", Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton (der.), **Handbook of Discourse Analysis**, Oxford, Blackwell, 2001, s.352-371.

DIJK, T. A. V., "Discourse and Manipulation", **Discourse and Society**, Vol. 17, No. 2, 2006a, s. 359-383.

DIJK, T. A. V., "Discourse, context and cognition", **Discourse Studies**, Vol. 8, No. 1, 2006b, s. 159-177.

EL-DALY, H. M., "On the philosophy of Language: Searching for Common Grounds for Pragmatics and Discourse Analysis", **International Journal of Academic Research**, Vol. 2, No. 6, 2010, s. 244-261.

FAIRCLOUGH, Norman, **Discourse and Social Change**, Polity Press, 1992.

FAIRCLOUGH, Norman, **Analyzing Discourse: Textual Analysis for Social Research**, Londra ve New York, Routledge, 2003.

FOUCAULT, Michel, **The Archeology of Knowledge & The Discourse on Language**, Tavistock Publications Limited, 1972.

FOUCAULT, Michel, **Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977**, 1980.

GÖZEN, Ramazan, "Giriş: Uluslararası İlişkiler, Teori ve Türkiye Tecrübesi", Ramazan Gözen (der.), **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2016, s.15-30.

GRIECO, Joseph, G. John IKENBERY ve Michael MASTANDUNO, **Introduction to International Relations: Enduring Questions & Contemporary Perspectives**, New York, Palgrave Macmillan, 2015.

GRIFFITHS, Martin, Steven C. ROACH ve M. Scott SOLOMON, **Fifty Key Thinkers in International Relations**, New York, Routledge, 2009.

HANSEN, Lene, **Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War**, Londra, Routledge, 2006.

HORKHEIMER, Max ve Theodor W. ADORNO, **Aydınlanmanın Diyalektiği**, Elif Özartan (Çev.), İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2010.

HÜLÜR, Himmet, "*Epistem ve Dil: Michael Foucault'da Tarih ve Eklemlenme*", EKAV Akademi Dergisi, Sayı: 39, 2009, s. 11-32.

JORGENSEN, Marianne W. ve LOUISE J. Phillips, **Discourse Analysis as Theory and Method**, London, SAGE Publications, 2002.

KEOHANE, Robert O., "International Institutions: Two Approaches", **International Studies Quarterly**, Vol. 32, No. 4, 1988, s. 379-396.

KOCAMAN, Ahmet, "Dilbilim Söylemi", Ahmet Kocaman, Sükriye Ruhi... et.al (der.), **Söylem Üzerine**, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2009.

KURUBAŞ, Erol, "Dünya Politikasının Dönüşümü ve Uluslararası İlişkiler Çağı: İlk Çağlardan 20. Yüzyıla", Şaban Kardaş ve Ali Balcı (der.), **Uluslararası İlişkilere Giriş**, İstanbul, Küre Yayınları, 5. Baskı, 2016, s. 13-32.

KYDD, Andrew H., **International Relations Theory: The Game-Theoretic Approach**, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.

LEEUWEN, T. Van, "Legitimation in Discourse and Communication", **Discourse & Communication**, Vol. 1, No. 1, 2007, s. 91-112.

LINKLATER, Andrew, "The Changing Countours of Critical International Relations Theory", Richard Wyn Jones (der.), **Critical Theory and World Politics**, ABD, Lynne Rienner Publishers, 2001, s. 23-44.

MEARSHEIMER, John J. ve Stephen M. WALT, "Leaving Theory Behind: Why Simplistic Hypothesis Testing is bad for International Relations",

European Journal of International Relations, Cilt 19, Sayı 3, 2013, s. 427-457.

MILLIKEN, Jennifer, "The Study of Discourse in International Relations: A Critique of Research and Methods", **European Journal of International Relations**, Cilt 5, Sayı 2, 1999, s. 225-254.

OKUR, Mehmet Akif, "Gramsci, Cox ve Hegemonya: Yerelden Küresele, İktidarın Sosyolojisi Üzerine", **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 12, No. 46, 2015, s. 131-151.

REYES, Antonio, "Strategies of Legitimization in political discourse: From words to Actions", **Discourse Society**, Vol. 22, No. 6, 2011, s. 781-807.

RITZER, George, **Sociological Theory**, New York, The MacGraw-Hill Companies, 1992.

SAUSSURE, Ferdinand De, **Course in General Linguistics**, New York, Philosophical Library, 1959.

SELBY, Jan, "Engaging Foucault: Discourse, Liberal Governance and the Limits of Foucauldian IR", **International Relations**, Vol. 21, No. 3, 2007, s. 324-345.

SMITH, Steve, "Positivism and Beyond", Smith, Steve, Ken Booth ve Marysia Zalewski (der.), **International Theory: Positivism and Beyond**, New York, Cambridge University Press, 1996.

TC DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI, 4 Nisan 2017, "Suriye Rejimi'nin İdlip Vilayetine Bağlı Han Şeyhun'da Gerçekleştirdiği Kimyasal Saldırı Hk. Basın Açıklaması", No: 402, http://www.mfa.gov.tr/no_102_-suriye-rejimi_nin-idlip-vilayetine-bagli-han-seyhun_da-gerceklestirdigi-kimyasal-saldiri-hk_tr.mfa (Erişim tarihi 06 Nisan 2017).

WEAVER, Ole, "Still a Discipline After All These Debates?", Tim Dunne, Mija Kurki ve Steve Smith (Der.), **International Relations Theories: Discipline and Diversity**, New York, Oxford University Press, 2007, ss. 296-300.

WEISS, Gilbert ve Ruth WODAK (2007), "Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis", Gilbert Weiss ve Ruth Wodak (der.), **Critical Discourse Analysis Theory and Interdisciplinarity**, New York, Palgrave Macmillan, ss. 1-31.

WIGHT, Colin, **Agents, Structures and International Relations: Politics as Ontology**, New York, Cambridge University Press, 2006.

WILSON, John, "Political Discourse", Deborah Schiffrin, Deborah Tannen ve Heidi E. Hamilton (der.), **Handbook of Discourse Analysis**, Oxford, Blackwell, 2001, ss. 398-415.

WODAK, Ruth ve Michael MEYER, "Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology", Ruth Wodak ve Michael Meyer (der.), **Methods of Critical Discourse Analysis**, Londra, Sage, 2002, s. 1-33.

WOODSIDE-JIRON, Haley, "Critical Policy Analysis: Researching the Roles of Cultural Models, Power, and Expertise in Reading Policy", **Reading Research Quarterly**, Cilt 38, Sayı 4, s. 530-536.

YALVAÇ, Faruk, "Eleştirel Gerçeklik: Uluslararası İlişkiler'de Post-Pozitivizm Sonrası Aşama", **Uluslararası İlişkiler**, Vol. 6, No. 24, 2010, ss. 3-32.

Summary

The rebirth of language-discourse studies in international relations has initiated new debates about its explanatory power within social-historical relations. Especially Michel Foucault's studies on discourse-power relations led most studies to "deconstruct" and to investigate power-knowledge nexus and mechanisms. Accordingly, a critical necessity has emerged for examining and understanding philosophical-theoretical roots of this supposedly new but powerful school. Focusing specifically on material aspects of social relations like military-economic factors, mainstream theories have initially underestimated the importance of this approach. However, over time, discourse-language studies have largely proved its importance on the explanation of certain dynamics of social relations including international arena. Such a development has paved the way for the emergence of pluralist and quasi-democratic international relations discipline, which is very restricted until 1980s, with the debates among main stream theories called as "great debates".

Replacing material factors with more abstract social realities such as myth, presentation and discourse, language-based studies have offered different ontological-epistemological stance. Additionally, some types of this trend like post-structural theory refuse the existence of social reality since they claim that any attempt to reach reality is the beginning of formation and institutionalization of power. Therefore, they refrain from claiming any cause-effect relationship, which is seen as the base of scientific developments, and attempt to just show power-knowledge relations instead. Such a radical argument of these approaches is criticized by the main stream international relations theories. Yet, these studies are still very visible and effective despite their lack of shared clear and rigorous ontological, methodological and epistemological priorities. It still remains ambiguous whether these studies will be more or less effective in international relations but the fact is that language-discourse based analysis have already spread to all fields of social science as well as international relations.

Considering trajectory of discourse studies, it is explicitly observed that its roots can be traced back to early studies of the thinkers like Friedrich Nietzsche, Ferdinand de Saussure and the studies of Foucault during 1980s. Particularly the studies of Saussure formed the base for the emergence of structuralist language school. Saussure and the structuralist studies affected by him perceived language, which is, in their opinion, a constituent pillar of social relations, as a fixed and stable structure in discovering social dynamics/laws. In contrast to Saussure, Jacques Derrida and specifically Foucault, using Nietzschean methods, paid attention to instrumentality of language and "deconstruction" process in the institutionalization of power relations showing the mechanisms such as education, law and even science through which certain power relations are justified and presented as "laws". In this way, certain discourse becomes dominant while other/alternatives are defamed for better.

Contemporary discourse studies which have three types such as Laclau and Mouffe's Discourse Theory, Critical Discourse and Discursive Psychology have attempted to locate itself in a third way position between structuralism and post-structuralism. Affected heavily by Foucault's studies, these three types have paid special attention to the foundational role of the language-discourse over the social relations. Therefore, they see

the language as the most important ontological reality by which the pertinent laws and tendencies of the social relations can be thoroughly examined.

Aside from the others, critical discourse studies have become more dominant and effective in international relations which need to be given particular importance. Early thinkers who have a prominent impact on these studies are Martin Heidegger, Max Horkheimer, Theodor W. Adorno and Jürgen Habermas. Instead of adopting pacifist stance like post-structuralism and reaching stable and fixed "laws" like structuralism, critical discourse studies have offered critical and revisionist approach towards social relations. Critical discourse studies, of which basic arguments are determined by the thinkers like Norman Fairclough, Teun A. Van Dijk and Ruth Wodak and prioritize the language in order to expose unequal and unfair social relations, have largely shaped the international relations discipline due to its proposition to form more just and equal enlightenment. In conclusion, it never renounces enlightenment project; instead it adopts more revisionist-critical stance developing imminent critique towards existing social order in contrast to post-structuralism and refusing the existence of stable-fixed language and truths substantiated within structuralist studies.

China's Hajj Affairs under the Perspective of National Security*

Song NIU**

Abstract

Since the founding of People's Republic of China (PRC), China has formed a Hajj management mode which is led by the government and underscores the securitization of the Hajj. This is not only a reasonable choice under specific historical background, but also an important bond in the relationship between PRC and Saudi Arabia. Nevertheless, with the development of the times, the difficulties for Chinese Muslims obtaining the Hajj chance has become an indisputable fact. The consequently securitization of the Hajj and de-securitization of the Hajj should have to be arranged according to the change of times. Only to clarify the specific functions of the relevant departments as well as the introduction of market mechanisms on the management and organization of the Hajj, that is, government making macro policy, the Islamic associations providing ancillary services, and travel agency launching specific business for Hajj, can truly solve the contradiction between the "difficulties in the Hajj" and the maintenance of China's national security.

Keywords: Hajj, National Security, Securitization, De-securitization, China

Ulusal Güvenlik Açısından Çin'in Hac Sorunu

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kuruluşundan bu yana, Çin devletin öncülüğüyle Hac ziyaretlerini idare eden bir düzenleme getirip, Hac yolculuklarının güvenli hale getirilmesine girişmiştir. Bu ÇHC ve Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde belli tarihsel koşullar altında makul bir tercih olmanın ötesinde, önemli bir bağıdır. Bununla birlikte zaman içinde Çinli Müslümanların Hac yolculuğu yapma olanağına ulaşmada yaşadıkları zorluklar su götürmez bir gerçeğe dönüştü. Neticesidne Hac yolculuklarının güvenli hale getirilmesi ve güvenli olmaktan çıkması, dönemsel değişimlere göre düzenlenmesi gereken olgulardır. Hac seferlerinin idaresi ve düzenlenmesinde piyasa

Derleme Makale (Review Article)

Geliş/Received: 02.05.2017

Kabul/Accepted: 01.04.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.418463>

* This article is funded by the China National Social Sciences Fund project "Study on the Islamic Pilgrimage under the Perspective of Modern International Relations" (13CZJ017), Youth Scholar Innovative Research Team of the Shanghai International Studies University, and the key project of key research institutes in university funded by the Ministry of Education of China "A Study of Great Powers' Coordination in China's Participation in the Middle Eastern Hot Issues" (16JJDGJW012).

** Ph.D., Professor of Middle East Studies Institute at Shanghai International Studies University, research fellow of Center for the Study of Religion and China's National Security at Fudan University, Shanghai, China, E-mail: phd_niusong@163.com [ORCID ID](https://orcid.org/0000-0002-7560-746X) <https://orcid.org/0000-0002-7560-746X>

mekanizmalarının getirilmesi dışında, ilgili bakanlıklara ait belli işlevlerin net bir şekilde tanımlanmasıyla, yani devletin makro politikaları belirlemesi, İslami derneklerin tali hizmetleri yerine getirmesi ve seyahat acentalarının Hac seferleri konusunda hizmet vermesiyle, "Hac seferlerinde yaşanan zorluklar" ile Çin'in ulusal güvenliğinin devamlılığı arasındaki çelişki ortadan kaldırılabılır.

Anahtar Sözcükler: Hac, Ulusal Güvenlik, Güvenileştirme, Güvensizleştirme, Çin

I. Hajj Diplomacy: Bond in PRC-Saudi Arabia Relations

The Hajj is one of the "five pillars" identified by the Islamic religious classics, that is, an annual event that Muslims all over the world attend in a specified time (8th -12th in Islamic calendar *Dhu al-Hijjah*) and at a specified city (the holy city of Mecca), which is a sum of a series of religious activities carried out in the *Ka'bah* shrine, Mina Valley, and the Arafat Plain. The events which believers come to Mecca at any other time of a year and complete some major ceremonies are called *Umrah* or "Lesser Hajj". In terms of religious status, *Umrah* is not equal to the Hajj at all. On the basis of the succession of the ancient Mecca pilgrimage activities in the pre-Islamic era that had existed for a long time in Arabia Peninsula, the Prophet Mohamed made the pilgrimage Islamization and he also set a good example of himself. This leads to the formation of current Hajj. In a word, the Hajj is a religious obligation for Muslims, defined by the *Koran* in clear words. Every adult Muslim who has the economic and physical capability should come to the holy city of Mecca in Saudi Arabia to perform the Hajj for at least once in their life.

After the founding of the People's Republic of China (PRC) in 1949, China's new regime and Saudi Arabia had failed to establish a formal diplomatic relation in a long period of time. In 1990, Saudi Arabia eventually cut off its diplomatic relationship with Taipei (the so called Republic of China, ROC). At that time, Beijing and Saudi Arabia formally established diplomatic relations. Before this, there were no Saudi diplomatic organization in mainland China, so individual Chinese Muslims could not directly get the Hajj visa from relevant departments of Saudi Arabia; also, Beijing has no diplomatic organization in Saudi Arabia, so it could not effectively provide diplomatic protection for Chinese citizens, including Muslims, who visited the country due to personal reasons. Therefore, the Hajj mission of Chinese Muslim was mainly composed of very few venerable Muslim scholars and officials led by the government. In addition, although the Saudi Arabia would like to invite more Muslims from mainland China to visit Mecca for the Hajj based on the religious considerations, due to the complex relations among Saudi Arabia, Taipei and Beijing (three sides of two nations) and the interference of Taipei which still kept diplomatic relations with Saudi Arabia till 1990, mainland China's Hajj activities can only be under the non-official frameworks.

The Hajj led by the PRC government can be divided into two stages. The first stage is from the Bandung Conference (1955) to the outbreak of Cultural

Revolution (1966). At the beginning of the founding of the new regime, the diplomatic activities of "promoting official relation by carrying out civil diplomacy" (*yi min cu guan*, 以民促官) played special advantages. In 1955, Premier Zhou Enlai met with the Saudi Arabia Prince Faisal during the Bandung Conference. Zhou seized the opportunity to facilitate the mainland China's first official Hajj mission to Mecca. Since then, every year, mainland China sent an official Hajj mission to the Saudi Arabia until the outbreak of the Cultural Revolution. The second stage is from the "reform and opening up" (end of 1970s) to present. After the "reform and opening up", mainland China recovered Hajj mission activities to Saudi Arabia.

Since 1985, self-financed Hajj has been allowed in mainland China. This has formed the China's Hajj management mode in which Muslims covered their own Hajj expenses under the auspices of government. Since then, there have been two main approaches for the Hajj of Chinese Muslims: the first is the official-led Hajj paid by Muslims themselves, namely, the so-called "official Hajj" (*gong chao*, 公朝). According to the provisions, quotas are implemented to the "official Hajj", so the Hajj applicants are required to participate in the selection. The first around of selection is "political examination" (*zheng shen*, 政审); others include "starting from the composition of the Hajj mission, under the premise of ensuring ordinary Muslims can complete their religious worships, to properly include some Muslim elites in it."¹ The "official Hajj" led by government has its historical inevitability, and it is the appropriate choice under the specific historical condition. Chinese Muslims are mainly resident in the relatively less developed area of Northwestern China. Before the "reform and opening up", the vast majority of Chinese Muslims did not have the economic ability to afford the tour to Mecca. In addition, before the "reform and opening up", China implemented strict policy of foreign exchange centralized planning and management. The PRC government carried out universal management of foreign trade and foreign exchange, and foreign exchange revenues and spending were under management of directive plan. All foreign exchange revenues must be sold to the government, and the use of foreign exchange was subject to a planned distribution.² In this case, the limited foreign exchange was very difficult to fully take into account the Hajj. The second is the "scattered Hajj" (*lingsan chaojin*, 零散朝覲), namely, the so-called "private Hajj" (*si chao*, 私朝). According to the *Notice on Certain Regulations of the Self-Financed Hajj* that enacted in 1995, "Scattered Hajjis, should be under the management of Provinces or Autonomous Regions of their own. All localities should take effective measures to minimize the number of scattered personnel to visit Saudi Arabia for the Hajj. Especially in Xinjiang, it should suspend the examination and approval of relatives-visiting application to Saudi Arabia and relevant countries before or during the period of Hajj, take comprehensive

¹ Lirong Ma, "Promote Economy through Culture': Cultural Diplomacy of Ningxia with Arab World," *Journal of Hui Muslim Minority Studies*, No.3, 2011, pp.19.

² PRC State Administration of Foreign Exchange, "History of the Management on Foreign Exchanges," http://www.safe.gov.cn/wps/portal/sy/jgznl_sygz.

control measures to reduce the number of people collecting passports in the name of relatives-visiting to visit Saudi Arabia for the Hajj. At the same time, it should dispatch competent staffs to actively carry out education and management work towards the scattered Hajjis inside and outside of the border."³

Overall, the "official Hajj" led by the government is not only a rational choice under specific historical conditions, but also has played an important role for maintaining and developing bilateral relations between Beijing and Saudi Arabia after the establishment of PRC. Before the "reform and opening up", the Hajj was almost the only open foreign exchange activities in PRC-Saudi Arabia relations. After the "reform and opening up", China recovered the dispatch of Hajj mission, and restarted the civil diplomatic activities towards Sino-Saudi Arabia. After that, Chinese goods began landing in Saudi Arabia; in the second half of 1980s, with the establishment of military relations between PRC and Saudi Arabia, China began to provide long-range missiles to Saudi Arabia.⁴ Obviously, in the development of pluralistic relations with Saudi Arabia, the Hajj plays a key role as an "ice-breaker". In short, the Hajj led by PRC government has been reasonable and conducive to optimize the allocation of limited resources in quite a long period of time, from the view of objective and subjective limits. It has also deeply embedded the Hajj into the overall layout of China's diplomacy with Saudi Arabia.

II. Securitization of the Hajj in China and Its Influence

Religious pilgrimage activities in the world are a phenomenon since the origin of religion. It should be said that, among the world's three largest religions and their pilgrimage activities, except the Hajj of Muslims, transnational pilgrimage of other religions did not become political "problems" in China. Chinese Christians can visit Rome, Jerusalem and other places to perform the pilgrimage on their own in the name of tourism. Local governments are also actively upgrading hardware and software facilities to attract Buddhists or followers from around the world to join the religious tourism activities with the purpose of performing pilgrimage in China. However, the Islamic pilgrimage (Hajj) is still a political problem that is highly relevant to national security in China. This is closely related to the Hajj itself and the worldwide spread of Islamic extremist forces.

First of all, in terms of the Hajj, the Islam (mainly refers to Sunni which is in dominant position) have obvious differences with other religions in China and in the world. First, the Hajj institution is unique. The *Koran* expressly defined the Hajj as Muslim's obligation, and listed it as one of the "five pillars". Therefore, its importance is self-evident, and to perform Hajj is a basic

³ PRC State Administration of Religious Affairs, "Notice on Certain Regulations of the Self-Financed Hajj," January 28, 1995, <http://www.sara.gov.cn/zcfg/bmgz/6601.htm>.

⁴ Naser M. Al-Tamimi, *China-Saudi Arabia Relations, 1990-2012: Marriage of Convenience or Strategic Alliance?* New York: Routledge, 2014, p.1.

institutional arrangement of the Islam. The desire of Muslims to perform Hajj is far stronger than that of other religious believers. Second, the Hajj is only carried out in Mecca. The Islam clearly stipulates the *Ka'aba* of Mecca is the center for the Hajj; the main rites are completed in the holy city of Mecca; the mainstream Sunni does not allow any other religious shrine or saint's tomb to be the object of the Hajj, and this is closely related to the prohibition of idolatry; the Shiite also recognizes Mecca as the most important pilgrimage place. Third, the time of the Hajj is unique and fixed. The Islam expressly identified "the date of the Hajj is December 8 to 12 of the Islamic calendar. Religious journey in other time of a year to Mecca is called "*Umrah*" or "lesser Hajj", and its religious effect is far less than the Hajj. Because the vast majority of the Chinese Muslims are Sunnis, therefore, there could not be any Islamic holy place of within Chinese territory. Chinese Muslims can only gather with Muslims from other countries annually at the specific time and place in the holy city of Mecca to perform Hajj. Chinese Muslim's Hajj activities has become a part of the largest annual transnational religious movement in the world, which have caused great attention of the PRC government.

Secondly, the global revival of the Islam, the following Islamic extremist forces and terrorist forces has an impact on the national security of China, which forces China to securitize the activities related to the Islam. When China embarked on the path of "reform and opening up" at the beginning of 1979, the Islamic Revolution in Iran and the Masjid al-Haram event in Mecca took place in the same year, marking the beginning of the global revival of the Islam. The Soviet Union's invasion of Afghanistan on the 1979 Christmas Day triggered an eight years' global Islamic jihad against the Soviet Union; the Al Qaeda began to sprout. Just a few months after the establishment of diplomatic relations between PRC and Saudi Arabia in 1990, the Gulf War broke out. In January 1991, the US-led multinational forces were invited to send troops to Saudi Arabia. This resulted in that Islamic extremism transferred their targets from the atheism Soviet Union to the Christian America. The Islamic radical forces, with Ben Laden as the symbol, could not tolerate the existence of Americans and non-Muslims in the Islamic world, especially in the holy cities of Saudi Arabia, "these problems ultimately have their roots in the continuing US military presence in the Holy Land", "A US warship is both a symbol and a physical manifestation of this very 'armed infidel' presence."⁵ Because Saudi Arabia allowed the United States to settle its troops in its territory, the Saudi Arabia royal family also has been regarded as a strike target by the Islamic extremism. On the one hand, the Saudi Arabia royal family needs the military protection from the US; on the one hand, in order to alleviate the hostility of Islamic extremist forces, the country chooses to actively support many Islamic extremist groups around the world, for example, the Taliban regime in Afghanistan has gained diplomatic recognition and many forms of support from Saudi Arabia. "The 'Islamic Corridor' in East-West direction and the 'Global

⁵ Alex Mintz, "Applied Decision Analysis Procedure," in Ami Pedahzur, ed., *Root Causes of Suicide Terrorism: The Globalization of Martyrdom*, New York: Routledge, 2006, p.168.

Christian' in North-South direction constitute China's most basic global geographic religious environment"⁶, the Muslim inhabited areas in the northwest China and individual Muslims scattered elsewhere are components of the territory of "Believing in Islam", which has formed the intercross of "Believing in China" territory and "Believing in Islam" territory mainly in the northwest China region. "In terms of geographic religion, China is far away from hotspot areas of regional and international religious conflicts, and maintains a good relationship with the broad Islamic world", but Afghanistan and the Central Asia countries within the "Islamic Corridor" which borders with China, have become the military training camp and base of the "East Turkistan Islamic Movement" ethnic separatists under the banner of Islam.

Based on the analysis above, to treat the Hajj with securitization consideration and to upgrade it to the level of national security have its rationality. However, the high degree of securitization and politicization of Hajj has inevitably resulted in the difficulties of obtaining the "admission ticket" of Hajj.

After the "reform and opening up", the overall development China has been under great changes; numerous Muslims' willingness and ability for the Hajj have achieved a huge boost. The first reason is with the economic and social development, the Chinese Muslims' economic capability has been improved comprehensively; more and more Chinese Muslims can afford their Hajj expenses. At the same time, as China government re-implements the "freedom of religious belief" policy, religious believers' legal religious activities and places, including the Muslims', are protected by the law; and the willingness of Hajj is also respected by the law. In addition, with the establishment of normal diplomatic relation between PRC and Saudi Arabia, the direct docking and interaction of both religious administrations on the Hajj management institution have laid foundation for the China's Hajj mission. However, before the self-financed Hajj in 1985, the Hajj led by PRC government was a complete elite project, which was characterized as "fewer people but fine quality", most of the hajjis were Islamic leaders and renowned Muslim scholars in Chinese Islamic community. For example, the first Hajj mission sent by the mainland China in 1955 had only 20 people with Da Pusheng as the team lead; the Hajj mission with Burhan al-Shahidi as the head in 1956 had only 37 people; in the ten years from 1955 to 1964, only 132 (or times) Chinese Muslims were dispatched for the Hajj.⁷ After the implementation of self-financed Hajj in 1985, the mechanism was still actually lead by the government; although there was an increase in the number of quota, it still could not meet the demand. According to statistics, in the ten years from 1985 to 1994 there were just more than 20,000 Chinese Muslims that performed the Hajj; after 1995, the number of Hajjis were growing by 2000 people annually; in the six

⁶ Yihua Xu, Lei Zou, "Geographic Religions and China's Foreign Strategy," *International Studies*, No.1, 2013, p.35.

⁷ Lirong Ma, "The Origin, Characteristics, and Impact of civil Exchange Mode between China and the Arab Countries," *Journal of Hui Muslim Minority Studies*, No.1, 2013, p.42,44.

years from 2001 to 2006, there were only over 20,000 Muslim pilgrims in total.⁸ After 2007, the number of Hajjis was more than 10,000 every year.⁹ But compared with the total population of 21 million Chinese Muslims, the number of selected Hajjis is far less than that can meet the demand.

Based on the imbalance between supply and demand of Hajj quota, the registration and selection of the "official Hajj" have expanded the space for the rent-seeking powers.

First, the rent-seeking power in the household (*hukou*, 户口) registration institution. At present, the household registration institution is the basis for Chinese Muslims' application for the "official Hajj" quota. Since the "reform and opening up", the settlement pattern of Chinese Muslims have changed a lot, and they more and more tend to live scattered throughout the country. Many Muslims are actually in the mode of "separation between the household register and population" (*ren hu fenli*, 人户分离). At present, the registration and the allocation of the "official Hajj" quota are in charge by the China Islamic Association (CIA). The "official Hajj" quota is allocated to the localities by the CIA, and the local Islamic association is responsible for organizing the registration of "official Hajj". Because the quota allocation does not take into account the different scales of Muslim population in various regions or places, the Northwest China--Chinese Muslims' inhabited area—has been facing the shortage of quota for a long time. In accordance with the current regulations, the local Islamic association only accepts "official Hajj" application of qualified Muslims with local household; and the quota for each region cannot be allocated to other places. These not only provides a rent-seeking power space for the selection of participants for the "official Hajj", but also in fact have caused the phenomenon of "Hajj immigration". In recent years, the relevant management departments gradually have introduced the online registration, which has increased the fairness and transparency of the "official Hajj" registration, but whether it can be convenient to get access to internet is still a major challenge for many Muslims in poverty-stricken areas.

The second is the rent-seeking power brought by the issuance of passport. Since 1990s, with the number of Chinese citizens travelling abroad for private reasons increased sharply, the public security departments have gradually relaxed the requirements for application of private passports. At present, in most areas of China, people can apply for passports "according to need", but in the Xinjiang Uygur Autonomous Region, Qinghai Province, Ningxia Hui Autonomous Region (except for Yinchuan and Shizuishan), Zhangjiachuan Hui Autonomous County and Tianzhu Tibetan Autonomous County in Gansu Province, dozens of cities and counties in Henan Province, and Tibet Autonomous Region, local citizens can not apply for passports "according to

⁸ Changan Xu, "China Additionally Sets up an Organization for the Hajj, In Order to Serve Chinese Muslims' Hajj to Mecca," May 12, 2006, <http://www.chinanews.com/news/2006/2006-05-12/8/728533.shtml>.

⁹ PRC State Administration of Religious Affairs, "Guide to China's Religions," November 12, 2012, <http://www.sara.gov.cn/zwgk/17839.htm>.

need". Take Gansu Province as an example. In September 2007, the Entry & Exit Administration Bureau of the Department of Public Security of Gansu Province issued the *Controlling Measures for the Application of Private Ordinary Passport for Citizens in Special Areas* (hereinafter referred to as "Controlling Measures"). In February 2008, the full text of the "Controlling Measures" was distributed to the entire Gansu Province after the approval of the PRC Ministry of Public Security. The implementation areas of the "Controlling Measures" mainly include Linxia Hui Autonomous Prefecture, Gannan Tibetan Autonomous Prefecture, Zhangjiachuan Hui Autonomous County, and Tianzhu Tibetan Autonomous County.¹⁰ According to the "Controlling Measures", citizens of Hui and Tibetan ethnic groups, as well as other potential pilgrims are subjected to very strict restraints for the application for a passport. On the one hand, these measures have brought a lot of inconvenience for the normal activities of local Muslims in terms of studying, business and other activities abroad, which fail to have the understanding of local Muslims. On the other hand, the cooperation between the relevant passport management authorities and travel agencies creates a loophole for the strict management of the passports, resulting in the alienation of the purpose of "Controlling Measures" to a large extent. It becomes an indisputable fact that extra money is needed to get a passport.

In addition, the "scattered Hajj" free of quota restrictions has become a helpless choice of Chinese Muslims. And without sufficient management, the "private Hajj" has brought more unpredictable security risks.

III. De-securitization and the Solution to the Problem of Hajj in China

The difficulty of obtaining an "admission ticket" for Hajj is an indisputable realistic problem, but how to solve this problem? We should start from the root of thought. As mentioned earlier, the securitized treatment of the Hajj is a reasonable choice of the PRC government, which has been formed in the historical process. However, with the development of era, the security issues related to the Hajj should also be subject to more realistic considerations.

In fact, the time and place for the Hajj are fixed; this is a grand meeting for global Muslims, and the Hajj itself does not have a direct impact on China's national security. On the contrary, when the hajjis all over the world gather in Mecca, it will create a serious challenge for the security of Saudi Arabia. In the official views, the potential threat of Hajj activities on China's national security is mainly the potential penetration, interference and damage from the "hostile enemies".¹¹ It includes two specific aspects: first, the potential security threats

¹⁰ Longxi County People's Government, "Controlling Measures for the Application of Private Ordinary Passport for Citizens in Special Areas,"
<http://www.longxi.gansu.gov.cn/zwgk/xxxs.asp?lbid=4&wzid=2857>.

¹¹ PRC State Administration of Religious Affairs, "Ambassador Li Chengwen Looked up Hajjis in Mecca," October 12, 2013, <http://www.sara.gov.cn/ztzz/yysl/zjz/2013ysl/zjz/31022.htm>.

in "scattered Hajj" via a third country. With regard to the current route selection of the Hajj, the "official Hajj" charters non-stop flights, thus the whole trip is in a relatively close environment, and hajjis have limited contact with others; there is almost no insecure factors in the trip. However, the hajjis of "scattered Hajj" holds tourist visas; they need to travel through a third country with the assistance of travel agent; after obtaining a Hajj visa, the hajji stills need to travel to Saudi Arabia via various routes; they will experience time-consuming steps. Travelers will have potential contact with many foreign people, so it is more unpredictable. Second, hajjis may be "permeated" by the foreign "hostile enemies" during their Hajj in the holy cities.

However, the possibility of the existence of the risks above is not high. First of all, the Saudi Arabian government takes very strict management measures on Hajj every year. Due to the large number of hajjis, the Saudi Arabian government basically implements a management policy of separating hajjis into different units according to the countries or regions they come from. There are special residential places for them. The completion of a series of Hajj rites is also mainly in collective activities; all hajjis complete a variety of rites during the Hajj by turn. Secondly, Saudi Arabia itself is a victim of Islamic extremist terrorist attacks; its political institution and ideology do not allow the spread of Islamic extremism and terrorism during the Hajj in its territory, as well as various political thoughts and activities, including the spread of ethnic separatism. Thirdly, according to the doctrine of the Islam, it is not allowed to engage in any political activities during the Hajj. Although the Islam is highly politicalized, the Hajj is an exception, "according to the tradition of Islam, Mecca during the annual Muslim pilgrimage is a city open to all Muslims, in which all forms of strife and bloodshed are forbidden. The peace of Mecca is a concept so rooted in Arabia that even predates Islam, and was observed by sojourners in Mecca before the Arabian Shrine became the center of Muslim faith."¹²

Based on the above factors, in terms of control over the Hajj, from the living environment of hajjis during the Hajj, to the specific completion process of the Hajj rites, the friendly relations between China and Saudi Arabia, political institution of Saudi Arabia, and the de-politicalized requirements during the Hajj by the highly politicalized Islam, these all provide a relatively effective guarantee to effectively prohibit the advocacy of political or religious dissent during the Hajj.

In addition, the religion plays a dual role as the "messenger of peace" and the "root of conflict" in the international relations. In the field of national security, the religion may endanger national security, but also may safeguard national security. It shouldn't turn a blind eye to the security problems brought by religions, and should remain vigilant in terms of the Hajj, but "the generalization of security often leads to unnecessary use of a lot of social resources, resulting in the dilution, fuzzy, or even deviation of the established strategic target of a country, and finally makes the securitization free of effect

¹² Martin Kramer, *Arab Awakening and the Islamic Revival: The Politics of Ideals in the Middle East*, New Brunswick: Transaction Publishers, 2009, p.161.

and significance."¹³ Moreover, with the development of Arab countries' "Looking East" strategy and China's "Going West" strategy, more and more Arabs come to China for business and study. Yiwu in Zhejiang Province and the northwest region have become major residence for foreign Muslims. In specific, there are more than 3,500 Arabs living in Yiwu, some of them get married here and gave birth to children.¹⁴ China's policy on Muslim has become an issue receiving more and more attention from the Muslims all over the world. How to protect the rights of Muslims' Hajj and travel abroad is relevant to people's livelihood in Muslim inhabited area. Therefore, to better solve the Hajj problem is not only to help with the life important matter and the ultimate demand of Muslims who follow the "possession of two worlds" in practice, but also an issue associated with China's national image.

Based on this, we can solve the difficulties in Hajj from the following specific tactics.

Firstly, to moderately increase the amount of the annual Hajj quota under the framework of the existing management institution. In recent years, the Hajj quota for Chinese Muslims has been increasing every year, although since 2007 the amount of Hajj quota has exceeded 10,000, it is still less than the 1‰ of a total population of 21 million Muslims in China. At present, according to the provisions of Saudi Arabia, the Hajj quota for Islamic countries is 1‰ of the Muslim population in the country; non-Islamic countries are not subject to quota restrictions. Take Britain for example, its Muslim population is only 2.6 million, but the average number of Muslims to attend the annual Hajj is about 23,000.¹⁵ Before 1985, the Hajj mission led and financed by the government is the only way for Chinese Muslims to participate in the Hajj, but the scale of this kind of Hajj mission is very limited. From 1965 to 1978, the mainland China Hajj mission even completely suspended. Since the implementation of self-financed Hajj in 1985, the increase in the number of Hajj quota is still very limited. Therefore, for many Muslims born in 1940s and 1950s, with the increase of their age, the needs and willing to perform Hajj are becoming more and more urgent. If the annual Hajj quota remains just about 10,000, many people will lose their chance of performing Hajj. Under this circumstance, Muslims with the needs of performing Hajj will inevitably fail to understand or have dissatisfaction with the existing institution. However, if the government adjusts the Hajj quota allocation according to the 1‰ quota for Islamic countries arranged by Saudi Arabia, the quota will be increased to 21,000, and then intention between supply and demand of the Hajj quota will be obviously alleviated. At the same time, to enhance the flexible arrangement of quota nationwide, to allocate extra quota in non-Muslim communities to Muslim

¹³ Yihua Xu, Qian Liu, "Security and the United Front: Double Interpretation of the Religious Policies of PR China," *Studies in World Religions*, No.6, 2011, p.8.

¹⁴ Wen Wang, Wu Wang, "The Sale of Goods Brings Exotic Atmosphere, International Marriage Tells Romantic Stories: Thousands of Arabs Settle in Yiwu," *Global Times*, October 20, 2006.

¹⁵ Seán McLoughlin, "The Politics of Hajj-going in Britain," October 10, 2013, <http://www.publicspirit.org.uk/the-politics-of-hajj-going-in-britain-2/>.

communities, and to avoid the waste of quota, are also important to improve the utilization rate of the existing quota.

Secondly, to turn the inversely proportional relationship between the "official Hajj" and "private Hajj" into coexistence of self-financed and state-sponsored Hajj within the organization of the country. The so-called "official Hajj" is actually the Hajj absolutely led by the government but paid by individuals, and the "private Hajj" is the scattered type at their own expense. Because there is no difference between the "official Hajj" and "private Hajj" in terms of the source of funds, the lack of supplying capacity of "official Hajj" can only lead to "private Hajj". On the one hand, there is the "official Hajj" subject to strict control; on the other hand, there is the "private Hajj" completely out of control. Based on this, it can achieve effective management of the Hajj activities through two lines. First, turn the "official Hajj" into state-sponsored. Through strict selection of a certain number of Muslim elites, they are funded by the government to attend the Hajj, but they must undertake the civil religious diplomacy tasks in the maintenance of national security and exhibit a good national image. Second, in the premise of increased Hajj quota for Chinese Muslims, to gradually abolish the controlling measures on passport based on household registration and other restrictions, so as to enhance the Muslim's sense of equality in the Hajj. For example, to allow Muslims to register for the Hajj with residence permits but not in their domiciles, to grant a passport according to the needs, and allow freedom in international travels, etc.¹⁶ Third, the role of the government should change from "leading" to "guidance", under the premise of guarantee on implementation of national religious policies, disconnecting the specific matters relating to the management of Hajj with local government's achievements, and letting the Islamic associations play a more leading role in the Hajj issue. The China Islamic Association should establish a more reasonable Hajj quota allocation plan based on the dynamic study on the distribution of Muslims in different areas. At the same time, the government should strengthen the policy guidance of travel agency on the Hajj affairs.

Thirdly, introducing the market mechanism into the organization process of Hajj and eliminating price monopoly. According to the characteristics that the Hajj is primarily paid by hajjis themselves, the introduction of market mechanism and the elimination of the price monopoly constitute is a "peoples' livelihood" project, as well as a "popularity-winning" project. Taking Ningxia as an example, in 2012, the cost of a male hajji in the Ningxia Autonomous Region was 36,549 RMB yuan, and a female hajji was 36,450 yuan, and they must pay 40,000 yuan in advance.¹⁷ According to the Yinchuan research team of PRC National Bureau of Statistics, in 2013, the per capita income of urban residents in Yinchuan City ranks No.1 in Ningxia, with

¹⁶ In order to reduce the difficulty of management, Saudi Arabia also have certain restrictions on the "scattered Hajj" visas.

¹⁷ The Islamic Association of the Ningxia Hui Autonomous Region, "Annual Balance Sheet for Hajj in Ningxia 2012," *Ningxia Muslim*, No.4, 2012, p.56.

only 23,776.4 yuan.¹⁸ Therefore, the cost for "official Hajj" is more than 1.5 times more than per capita annual income of urban residents of Yinchuan, and the gap between per capita income of Yinchuan and that of other regions in Ningxia, especially the rural residents, is greater. The Hajj is essentially a faith-based tourism activity, if registration and organization of the Hajj are completed by civil travel agency certified by Saudi Arabia, with market competition of the Hajj tourism, the independent market competition can reduce the cost of the Hajj trip. Of course, once China opens the Hajj tourism market, the Islamic associations will face important transformation. At present, the calculation and collection of cost of the Hajj tourism are performed by the Islamic associations under the guidance of the government, but there is a lack of corresponding market assessment. In this regard, it is worthy of further in-depth study on how to better play the role of the China Islamic Association on the Hajj affairs.

In a word, it should both to maintain national security and create a good national image, but also alleviate the problems of difficulties in the Hajj opportunities; this is a huge systematic project, and should keep pace with the times to let Hajj return to its faith-based cross-border tourism as it originally was. In terms of the Hajj management and organization, it should clarify the specific functions of the relevant departments, introduce market mechanisms, and respect Muslims' rational choice. It can consider the mode that the government making macro policy, the Islamic associations providing ancillary services, and travel agency launching specific business for Hajj, in order to make the Hajj more convenient and affordable for Muslims, reduce rent-seeking power opportunities, gradually eliminate the soil for the "scattered Hajj" which is out of management, and better safeguard national security and national image of China.

IV. Conclusion

In the management of Chinese Hajj, the "official leading model" is reasonable for a long period of time. Nevertheless, the highly political and security implication of Hajj also inevitably brought about disadvantages of "difficulties in the Hajj", and resulted in a series of rent-seeking problems on the aspects of household registration management and passport processing. Therefore, with the development of the times, it is necessary to reconsider the safety problem of the Hajj, and make "de-securitization" adjustment of the existing Hajj management institution, including measures of increasing the amount of Hajj quota, providing official funding for selected Hajj personnel, introducing in the market mechanisms and eliminating price monopoly etc., in order to effectively combine governmental management with market mechanism, to adapt the administrative policies to the status of Chinese Muslim communities, and to resolve the national security problems in Hajj project, thus

¹⁸ Shijun Huangpu, "Yinchuan Urban Residents' Disposable Income Ranks the First in Ningxia, with 23,776.4 Yuan," *Yinchuan Evening News*, January 28, 2014.

giving full play to the role of Hajj in the implementation of the freedom of religious belief policy, the consolidation of national unity and the promotion of Sino-Saudi diplomatic relations.

REFERENCES

- BIANCHI, Robert, **Guests of God: Pilgrimage and Politics in the Islamic World**, New York: Oxford University Press, 2004.
- FOLEY, Sean, "When Oil Is Not Enough: Sino-Saudi Relations and Vision 2030," **Asian Journal of Middle Eastern and Islamic Studies**, Vol.11, No.1, March 2017.
- KRAMER, Martin, **Arab Awakening and the Islamic Revival: The Politics of Ideals in the Middle East**, New Brunswick: Transaction Pub., 2009.
- MOLS, Luit, and BUITELAAR, Marjot, eds., **Hajj: Global Interactions Through Pilgrimage**, Leiden: Sidestone Press, 2015.
- PETITO, Fabio, and HATZOPOULOS, Pavlos, eds., **Religion in International Relations: The Return from Exile**, London: Palgrave Macmillan, 2003.
- TAGLIACOZZO, Eric, and TOORAWA, Shawkat, eds, **The Hajj: Pilgrimage in Islam**, NY: Cambridge University Press, 2015.
- AL-TAMIMI, Naser, **China-Saudi Arabia Relations, 1990-2012: Marriage of Convenience or Strategic Alliance?** NY: Routledge, 2014.
- XU, Yihua, and ZOU, Lei, "Geographic Religions and China's Foreign Strategy," **International Studies**, No.1, 2013.

Özet

Çin'in Hac idaresinde "resmi başat model" uzun bir süre boyunca makul bir yöntem olarak varlığını sürdürdü. Buna rağmen Hac'cın politika ve güvenlikle ilgili etkileri, kaçınılmaz bir şekilde "Hac sorunları" gibi önemli bir dezavantaj yarattı. Bu durum da nüfus kayıtlarının idaresi ve pasaport işlemleri bakımından bir dizi rant sorununu beraberinde getirdi. Dolayısıyla yeni gelişmelerle, Hac'cın getirdiği güvenlik sorununu yeniden değerlendirmek zaruri hale geldi. Bunun yanında mevcut Hac idaresinin kurumsal olarak "güvenleştirilmesine" dönük çabalar da önem kazandı. Bu idarenin alt unsurları bugün Hac kotasının miktarı, seçilmiş Hac personelinin resmi olarak fonlanması, piyasa mekanizmalarının sürece dahil edilmesi ve fiyat tekelinin kaldırılması olarak sayılabilir. Bu alt unsurlarla amaçlanan şey bu sorunun giderilmesinde devletin idaresiyle piyasa mekanizmalarının etkili bir şekilde bir araya getirilmesidir. Bu birliktelik sayesinde Hac seferlerinde yaşanması muhtemel güvenlik sorunları çözülecek, ulusal güvenlik sorunları azalacaktır. Ayrıca Hac seferlerinin bu şekilde düzenlenmesiyle dini inançlara tanınan özgürlük daha da genişletilecek, farklı dinlere sahip vatandaşlar arasında birliktelik sağlanacak, Çin ve Suudi Arabistan arasındaki diplomatik ilişkiler geliştirilmiş olacaktır.

Mekanik Yeniden Üretim Sonucu Kaybolan Sanat Yapıtının Aurasını Teknolojik Yenilikler Yolu ile Yeniden Bulmak

İpek Fatma ÇEVİK*

Öz

Walter Benjamin'in 1935 yılında kaleme aldığı "Mekanik Yeniden Üretim Çağında Sanat Yapıtı" makalesi, teknolojik gelişimin sanat eserleri üzerinde meydana getirdiği dönüşümü dile getirmektedir. Benjamin'in üzerinde durduğu nokta, kültür endüstrisinin egemen hale geldiği yeni bir çağda, sanat yapıtının kolaylıkla çoğaltılabilir hale gelmesi ve bu yeniden üretimlerin, esere tarihsel ve anlamsal açıdan kaybettikleridir. Günümüzde de tanık olduğumuz üzere sanat yapıtları, Benjamin'in yaşadığı dönemden çok daha ileri seviyede teknik imkânlarla yeniden üretime uğramaktadır. Bu çalışmada, sanat eserinin mekanik yeniden üretimiyle kaybettiği aurasının yine teknik imkânlar yoluyla kazanabilmesinin olasılığı üzerinde durulacaktır. Sanat eserinin sergilendiği alanlardan paylaşılan 360 derece görüntülerin ya da 360 derece görebilen ve bunu ağ üzerinden canlı akışla ileten kameraların ortaya çıkmasıyla, yapıtın sergilendiği mekâna konuk olmak, kaybedilen atmosferi izleyene yaşatılma adına yeni bir yöntem olarak karşılanabilir mi sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Walter Benjamin, Yeniden Üretim, Sanal Gerçeklik, Sanat, Sanat Eseri.

Refinding the Aura of an Artifact which was Lost due to Mechanical Reproduction by the Use of Technological Innovations

Abstract

Walter Benjamin's article "Art in the Age of Mechanical Reproduction", which he received in 1935, expresses the transformation that technological development has brought about in the works of art. Benjamin's point is that in the new age when the culture industry becomes dominant, the work of art becomes easily reproducible and that these reproductions are lost historically and semantically. Nowadays, as we have witnessed, art works are being reproduced with technical possibilities at a much higher level than Benjamin's time. In this work, the possibility that the auras lost by mechanical reproduction of the work of art can also be won through technical possibilities will be emphasized. 360 degree images shared by the works of art exhibited or 360 degree views and cameras that transmit it live on the network will be the answer to the

Derleme Makale (Review Article)

Geliş/Received: 02.08.2017

Kabul/Accepted: 16.02.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.331612>

* Öğr. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, Gelişim Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Destekli Tasarım ve Animasyon Programı, İstanbul, Türkiye, E-posta: ipekfatmacevik@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-4917-6675>

question of whether to be a guest of the place where the work is exhibited and as a new method of keeping the lost atmosphere watching.

Keywords: Walter Benjamin, Reproduction, Virtual Reality, Art, Artwork.

Giriş

Walter Benjamin'in "Tekniğin Olanaklarıyla Yeniden Üretilbildiği Çağda Sanat Yapıtı" adıyla da bilinen makalesi, 1900'lü yılların başından itibaren gelişen fotoğraf ve ardından sinemanın hayatın içinde yer etmesiyle birlikte, sanat eserlerinin bu teknolojik imkânlarla yeniden üretiminde oluşabilecek yeni anlamları göz önüne koymaktadır. Benjamin, bu teknolojik araçların sanat eserlerine getirdiği yeni perspektifleri tartışmaya açtığı denemesinde öncelikle yeniden üretimin kronolojisi hakkında bilgi vermektedir. Aslında sanat eserinin tarih boyunca yeniden üretilir olageldiğine değinen Benjamin, farklı olanın, sanat yapıtının bundan böyle "teknik aracılığıyla" yeniden üretilirliği olduğuna dikkat çekmektedir. Benjamin makalenin başında Paul Valery'den şöyle bir alıntıda bulunmaktadır:

"Yirmi yıldan bu yana ne madde, ne uzam, ne de zaman eskiden beri olduğu konumdadır. Bu denli büyük yeniliklerin sanatların tekniğini olduğu gibi değiştirmesine, böylece doğrudan buluş yeteneğini etkilemesine ve sonunda belki de sanat kavramının kendisini düşünülebilecek en sihirli biçimde değiştirmesine hazır olmalıyız."¹

Bu alıntıda bahsedilen değişimin, zamanımızda da kesintisiz olarak sürdüğü gözlemlenebilmektedir. Walter Benjamin'in de değindiği gibi bu sihirli değişim, sanat eserinin bulunduğu yerdeki biricikliği ve hakikiliğini yok etmektedir. Benjamin, sanat eserlerinin tarih boyunca kopyalandığını ve bunda bir sakınca görmediğini belli ederken, yeniden üretimin insan eli dışında başka teknik imkânlar dâhilinde yapılmasının ise önemli ölçüde anlam değişikliklerine sebep olduğu noktasında bir tartışma açmaktadır. Benjamin, fotoğraf, hareketli görüntü ve ses kaydı gibi teknik olanakların yardımıyla yeniden üretilen bir tablonun, bir tiyatro veya bir konser kaydının orijinalin biricikliğini taşımasa da ortaya çıkan bu kopyaların aslında bulunamayacak başka olumlu özellikleri taşıyabileceğine inanmaktadır. Benjamin'e göre bu yeniden üretim sanat eserini sabitlikten taşınabilir duruma, teklikten toplu dağıtıma ve özerklikten kurtararak bağımsız bir hale getirmektedir. Günümüzde bu yeniden üretimlerin dijitalleşme ile birlikte çoğaltılması ve ulaşılabilirliği daha da kolaylaşmıştır.

¹ Walter Benjamin, "Walter Benjamin, Pasajlar", çev. Ahmet Cemal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993, 2002, s. 50.

1. Benjamin'in Bakış Açısından Teknik İmkânlarla Yeniden Üretim

Benjamin teknik imkânlarla yeniden üretimi, sanat yapıtını aristokratik bir haz nesnesi olmaktan kurtaran ve yapıtın toplum ile paylaşılması adına sağlanan demokratik bir eylem olarak değerlendirmektedir. Bu bakış açısından hareketle, yeni medyanın bu paylaşımına getirdiği büyük ivmeden bahsetmek mümkündür. Dünyadaki büyük bir çoğunluğunun, gelişen mobil teknolojiyle birlikte yirmi dört saat bağlı oldukları bir ağ düşünüldüğünde, sanat yapıtlarının yeniden üretimlerinin ulaşılabilirliği oldukça kolay hale gelmiştir. Web'in hızla gelişen veri aktarım hızı ise sanat eserleriyle izleyen arasında bulunan fotoğraf veya film kamerasının kullanım şeklini de değiştirmeye başlamıştır. Yeniden üretim sırasında yapıtın nasıl görüntüleneceğine fotoğrafçı, kameraman veya film yapımcısı karar vermekte iken, teknik gelişmelerin getirdiği son yeniliklerle izleyenle sanat yapıtı arasında aracı olan cihazların kullanımı doğrudan kontrolüne geçmektedir. Bilgisayar veya mobil cihaz kullanıcısı, kontrolü tamamen kendisine bırakılmış kameraya, artık ağa bağlandığı herhangi bir yerden ulaşabilmektedir. Yapıtla seyircisi arasındaki aracı cihazın üzerindeki bu kontrol, özgürlüğünün sanat eserinin sarsılan burada ve biriciklik özelliğinin tekrar kazanılmasında etkisi olabilir mi sorusunu akla getirmektedir.

1.1. Benjamin'e Göre Sanat Eserlerinde Yeniden Üretimin Tarihsel Süreci

Benjamin, sanat eserlerinin kopyalanmasındaki köklü değişikliği anlatırken fotoğraf ve sinema ile yeniden üretilen sanat eserine odaklanmaktadır. İnsan eliyle yeniden üretilen sanat eserini kopyalayan kişi, yapıtı yaratıcısının gözüyle bir bütün olarak görüp olduğu gibi çoğaltmaktadır. Fotoğraf ve sinemada yeniden üretilen yapıt ise, aslıyla aynı perspektife sahip olmayabilmektedir. Bir objektif aracılığıyla yapılan kopyanın anlamı, kameranın odak ve konumuna göre farklı anlamlar taşıyabilmektedir.

Benjamin'e göre sanat eserlerinin yeniden üretimi tarih boyunca yapıla gelmiş bir eylemdir. Benjamin, tarihte ilk kez seri imalata uğrayan eserlerden bahsederken örnek olarak Yunanlılardaki döküm ve sikke basma tekniğini göstermektedir. Teknik olanaklarla yeniden üretimin ilk örnekleri olarak düşündüğü toprak kapların, bronz yontuların ve sikkelerin dışındaki sanat ürünlerinin ise, el emeği ile yapılan kopyalarının, orijinallerinin biricikliklerini kaybettirmediğini iddia etmektedir. Benjamin, tahta baskının icat edilmesiyle grafik üretimlerin de mekanik yeniden üretime maruz kaldıklarını belirtirken, taş baskı (litografi) tekniğinin ise bu grafik eserlerin her gün yeni biçimlemelerle kitap süslerine dönüşerek günlük yaşama ayak uydurmasına önayak olduğunu söylemektedir. Benjamin'e göre taş baskı, resimli gazetenin, fotoğraf ise sinema kamerasının öncüsüdür ve fotoğrafın kullanımı ile birlikte

insan eli yeniden üretimdeki yükümlülüğünden kurtulmuştur.² Ardından gelen kamera ise izleyiciye sanatsal edimi kendi kişiliği aracılığıyla sergileyen sahne sanatçısıyla seyirci arasına giren bir aygıt koymuştur. Artık oyuncuyla izleyen arasındaki ilişki ve etkileşim kaybolmakta, bu da oyuncunun sanatsal edimi seyirciye göre ayarlama olanağını imkânsız hale getirmektedir.

1.2. Benjamin'in Bakış Açısıyla Fotoğraf

Her fotoğrafın içeriği birer tarihtir. Görüntü fotoğraflananın geçmişte, izlendiği andaki durumunu yansıtır. Benjamin'e göre fotoğrafçı, fani olan zamanın parçalarını yakalar ve sergiler. Zamanı yakalayan bu özellik moderniteyi şekillendirmeye yardımcı olur.³ Makalenin geneline bakıldığında, geçmişten yakaladığı anları ve yeniden üretimdeki etkisiyle fotoğraf, Benjamin için iki ayrı anlam taşımaktadır denilebilir. Fotoğraf, sanatın bir seri üretim öznesi haline gelmesindeki anahtar konumu vahşi kapitalizmin bir aracı olmasıyla birlikte, sanatta ve algılamada devrim niteliğinde bir güce de sahiptir. Hakiki sanat eserlerinin, orijinal perspektifine uygun olarak insan eliyle yeniden üretimini taklit olarak niteleyen Benjamin, teknik imkânlarla yeniden üretimi bunun dışında tutmaktadır.

Benjamin'e göre, kültür endüstrisinin etkisini iyice artırdığı bu dönemde sanat eserinin yeniden üretimi ve seri çoğaltımı, yapıtta önemli eksilmelere sebep olmaktadır. Çoğaltılan sanat eserinin zaman ve uzam içindeki buradalığı kaybolmaktadır. Bu kayıp, sanat yapıtının hakikiliğini de zedeler. Hakikiliği oluşturan şeyler, nesnenin maddi varlığı ve tanıklık ettiği tarihi süreçtir. Yeniden üretim bu maddesel varlığın insanlarla irtibatını kesmekte, bu durum ise yapıtın tarihsel tanıklık özelliğine zarar vermektedir. Benjamin, sanat yapıtının şimdi ve buradalık özelliğinin gördüğü bu zararın, eserin atmosferinin (aurasının) esas gücünü de yok edeceğine inanmaktadır.⁴ Bu bağlamda, fotoğrafı çekilen bir sanat yapıtının şimdi ve buradalığı kaybolmaktadır şeklinde düşünmek mümkündür. Çünkü ünlü bir tabloyu görmek için sergilendiği yere gitmek yerine, internette yayınlanan yeniden üretimlerine bakmak, sahip olmak için ise dijital bir baskısını almak çok kolaydır. Ancak bu yeniden üretimler, orijinal eserin zaman ve uzam yoluyla edindiği aurasına artık sahip değillerdir.

John Berger de fotoğraf makinesinin icadıyla birlikte, anlık görünümünün birbirinden ayrıldığını ve böylece imgelerin o zamana değin düşüncenin aksine aslında zamana bağlı olduklarının ispatlandığını söyler. Berger'e göre fotoğraf makinasının icadı insanın görüşünü değiştirmiş, makina aracılığıyla görünen nesnelere başka bir anlama gelmeye başlamış ve bu icattan önce yapılmış

² Walter Benjamin, "Walter Benjamin, Pasajlar", çev. Ahmet Cemal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993, 2002, s. 51-54.

³ Tim Dant & Graeme Gilloch, "Pictures of The Past: Benjamin and Barthes on Photography", *European Journal of Cultural Studies*, 5 (1), 5-25. 2002, s. 2, 5. DOI: 10.1177/1364942002005001153.

⁴ Walter Benjamin, a.g.e., s. 54-56.

resimlere bakış değişmiştir. Berger'e göre her resmin biricikliği, bulunduğu yerin biricik olmasından kaynaklıydı. Resim başka bir yere taşınabilirdi; ancak hiçbir zaman aynı anda iki yerde olamazdı.

Fotoğraf makinası resmin fotoğrafını çekerek buna son vermiştir. Bundan böyle seyirci resme değil, resim seyirciye gitmekte, televizyonda hesaba katılırsa bu görüntü milyonlarca eve girmektedir. Resim kendi anlatımını, girdiği evdekilerin anlamıyla birleştirir; böylelikle yapıtın anlamı çeşitlenerek çoğalmaktadır.⁵ Burke, Benjamin'in düşüncesini yorumlarken makinenin, orijinal yapıtın tek olan varlığının yerini, kopyaların çokluğu olgusunun aldığını ve imgenin kült değerinin değil sergilenme değerinin önem kazandığı bir sürece girildiğini belirtir. "Teknik imkânlarla yeniden üretim çağında solmakta olan şey sanat eserinin atmosferidir."⁶

1.3. Benjamin'in Bakış Açısıyla Sinema

Benjamin'e göre sinema perdesine yansıyan görüntü, izleyiciye bir aygıt vasıtasıyla sunulurken sanatçının sanatsal edimi, bir takım optik aşamalardan geçmekte ve seyirciye, karelerin montajcı tarafından kurgulanmasıyla oluşan film ulaşmaktadır. İzleyen ve sanatçı yüz yüze değildir; sinema oyuncusunun edimini seyirciye sunan kendisi değil aracı olarak kullanılan aygıttır. Tiyatro oyuncusunun sahip olduğu edimi izleyiciyle etkileşim kurarak sergileyebilme yetisi, sinemada mümkün değildir. Seyircinin oyuncuyla özdeşleşmesi için, aygıtla özdeşleşmesi gerekmektedir. Dolayısıyla seyircinin edineceği tutum, aygıtın bakış açısıyla paralel olacaktır.⁷ Yapıtın zaman ve uzam açısından buradalığının, onun atmosferini yani aurasını oluşturduğu bağlamında düşünüldüğünde, bunun tiyatro ve sinemanın en büyük ayrım noktası olduğu görülmektedir. Tiyatroda izleyen ile arasında bir mesafe olmasına rağmen, sanatçı ve seyirci arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur. Bu etkileşim oyuncunun karakteristik özellikleriyle de birleşirken, birbirine benzemeyen ya da her biri birbirinden farklı yeniden üretimler meydana gelmektedir. Sinemaya bu çerçevede bakıldığında, tek bir orijinal kopya ve onun tıpatıp aynısı çoğaltımları söz konusudur.

Sinema'da sanatçı, tiyatrodan farklı olarak izleyici yerine aygıtla etkileşim içindedir ve rolünü kamera önünde oynamaktadır. Artık önemli olan rolün montaj aşamasındaki sahnelere uygun oynanmasıdır. Bu da oyuncunun kişiliğinden sıyrılıp çekim sekanslarına uygun bir performans göstermesine ve benliğinin aurasını bırakıp kendisine dikte edileni uygulamasına sebep olmaktadır. Sinemanın maddi bir kazanım aracı olduğu da göz önüne alındığında, oyuncunun bu aura kaybının telafisi belki de ona atfedilen star (yıldız) sıfatıdır. Makalesinde bunu star kültürü olarak tanımlayan Benjamin, auranın uğradığı zararın sinema alanındaki kapital tarafından desteklenen star

⁵ John Berger, "Görme Biçimleri", çev. Yurdanur Salman, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 19-21.

⁶ Peter Burke, "Afişten Heykele, Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları", çev. Zeynep Yelçen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003, s. 18.

⁷ Walter Benjamin, a.g.e., s. 63.

kültü ile telafi edildiğine dikkat çekmektedir.⁸ John Berger'in "Görme Biçimleri" isimli kitabında alıntı yaptığı Dziga Vertov isimli Rus yönetmenin sinema kamerası adına söyledikleri, Benjamin'in sanat ediminin aygıt aracılığıyla iletimi konusunda söyledikleriyle paralellik gösterdiği söylenebilir.

"Bir gözüm ben. Mekanik bir göz. Ben, makina, size ancak benim görebileceğim bir dünyayı açıyorum. Kendimi bugün de, bundan sonra da insana özgü o hareketsizlikten kurtarıyorum. Hiç durmadan hareket ediyorum. Nesnelere yaklaşım onlardan uzaklaşıyorum. Süzülüp altına giriyorum onların. Koşan bir atın ağzı boyunca koşuyorum. Düşen, yükselen nesnelere birlikte düşüp kalkıyorum ben de. Karmakarışık hareketler, en karmaşık birleşimler içinde hareketleri sırayla kaydederek dönen benim: Makina. Zaman ve yer sınırlamalarından kurtulmuşum; evrenin her bir noktasını, bütün noktalarını, nerede olmalarını istiyorsam ona göre düzenliyorum. Benim yolum, dünyanın yepyeni bir biçimde algılanmasına giden yoldur. Böylece size bilinmeyen bir dünyayı açıyorum."⁹

Benjamin kameraman ile ressamın farkını ortaya koyarken, kameramanı bir operatör doktor olarak örneklendirir. Operatör için hasta, sadece neşteriyle kesik attığı bir gövdeden ibaretken, bir büyücü eliyle hastasına dokunur, onunla bir bağ kurar ancak bu bağı belli bir uzaklıktan ve otoritesini koruyarak yapar. Ressam da aynı bu şekilde verili olgu ile kendi arasında bir uzaklık bırakır. Benjamin'e göre ressam bir bütün olarak görürken, kameranın gördüğü ise parçalanmış görüntülerdir.¹⁰

Kameranın gözün yerini alması ile alışılmış perspektifin dışında bir bakış açısı sağlandığı noktasında Benjamin ile aynı görüşte olan Berger, başka bir noktaya da değinmektedir. Berger'e göre kamera aracılığıyla yeniden canlandırılan bir resmin anlamı, film yapımıcısının yönlendirmesine maruz kalabilmektedir. Çıplak gözle bakıldığında resmin detayları titizlikle incelenip çeşitli kanılara varılabilir, ancak bu düşüncelerin doğruluğu veya yanlışlığını konusunda fikir sahibi olmak için eserin bütünü göz önündedir ve ona tekrar başvurulabilmektedir. Fakat yeniden canlandırmaya uğrayan resim artık film yapımıcısının düşüncesini doğrulayan bir malzeme haline gelmekte ve yeniden canlandırmayla seyirciyi götürülmek istenen sonuçlara yönlendirmektedir. Berger'e göre filmdeki imgelerin sıralanış biçimi ile oluşturulan öykü sayesinde, resim artık film yapımıcısının buyruğuna girmiş bir malzemedir ibarettir.¹¹

Bir görsel iletişim süreci olan film üretimi sırasında yönetmen, izleyicinin dikkatini belli bir nesne ya da konuya yönlenebilmekte ve seyirci izlediği bu görselden etkilenebilmektedir. Yönetmenin bilinçli bir planlamayla kurguladığı görüntüler yoluyla aktarılan izleyicinin de anlayıp

⁸ Walter Benjamin, a.g.e., s. 66.

⁹ John Berger, a.g.e., s. 17.

¹⁰ Walter Benjamin, a.g.e., s. 68, 69.

¹¹ John Berger, a.g.e., s. 26.

anlamlandırması sağlanabilmektedir.¹² Sinema kamerasının aracılığıyla görülenin, sıradan bakış açısından çok farklı olduğuna değinen Benjamin, yakın çekimin mekânları genişlettiğine, ağır çekimin zamanı geniş parçalara ayırdığına, büyütücü çekimde nesnenin yapısal oluşumlarına tanık olduğuna ve yine ağır çekim yoluyla bilinen devinimin motiflerinin içinde bilinmeyenlerinin de ortaya çıktığına vurgu yapar. Benjamin'in gözünde sinema, yakın çekimlerle bilindik nesnelerin gizli ayrıntılarına dikkat çeken, dâhice yöntemlerle sıradan ortamları irdeleyen, yaşamı yönlendiren, zorunluluklara ilişkin bilgileri artıran bir etkiye sahiptir ve insanlar yaşamlarını sürdürdükleri sınırlı mekânlardan kurtulmalarına ve dünyayı tanımalarına sebep olan bir olgudur.¹³

1.4. Sanat Eserinin Kült Değeri

Benjamin, sanat yapıtının biricikliği ile gelenek içerisindeki durumu arasındaki bağa örnek vermek için bir Venüs heykelini örnek olarak göstermektedir. Bu heykele Eski Yunan'da insanların yüklediği anlam, bir Ortaçağ din adamıyla mutlaka farklılık gösterecektir. Eski Yunan'da bir kült olarak kabul edilen Venüs heykeli, Ortaçağ din adamı için lanetlediği bir put durumundadır.

Kutsal olanın değişmesi, sanat yapıtlarına atfedilen anlamı değiştirmektedir. Benjamin sanat yapıtlarının önce büyüsel daha sonra da dinsel amaçlarla üretildiğine değinerek, kült değerini bu şekilde edindiklerini belirtmektedir. Bu bağlamda sanat eseri, hakikiliğini ya da aurasını bu kutsallığa borçludur. Rönesans ile birlikte dinsel işlevin yanı sıra güzellik kültünün de belirginleştiğini belirten Benjamin, sosyalizmin başlangıcıyla eş zamanlı ortaya çıkan fotoğrafın, bir tanrıbilime dönüşen "sanat, sanat içindir" öğretisini sarstığını düşünmektedir. Ona göre, sanat eserinin teknik imkânlarla yeniden üretilebilirliği, dünya tarihi boyunca kutsal törenlerin asalağı haline gelmiş olan yapıtı özgür hale getirmiştir. Sanat eserlerinin kutsal törenlerden özgür hale gelmesi, daha fazla sergilenme imkânı oluşsa da, yeniden üretim ile birlikte yapıtların sergilenebilirliği konusunda büyük bir artış göstermiştir.

Teknik imkânlarla yeniden üretilen sanat yapıtı, kült değerinden yoksun kalmış ve özerkliğini kaybetmiştir. Kült değerini geri plana iten fotoğraf, sergilenme değerini öne çıkarmakta ne kadar maharetli olsa da, yine de bir noktada kült değerinin geri geldiğini iddia eden Benjamin, insan portresine dikkat çekmiştir. Portre, fotoğraflandığı andaki duyguların insan yüzüne yansıdığını düşünen Benjamin, o anın ve o ifadenin bir daha yakalanamayacağını ve bunun da bir biriciklik oluşturacağını iddia etmektedir.

¹² Hale Künüçen ve Kağan Olguntürk, "Görsel İletişim Öğelerinin Yeni Bir Medya Dili Olarak Sinemada Yeniden Tasarımı", İstanbul, In International Conference on Communication, Media, Technology and Design, 2014-Nisan, s. 24, 26.

¹³ Walter Benjamin, a.g.e., s. 72.

2. Yeni Medya ve Dijitalleşme

Bilgi iletişim teknolojilerin 90lı yılların sonlarında artan bir ivme ile hızlanan gelişimi kişiler arası ve kitle iletişiminde önemli bir yere sahiptir. Hatta bu değişim o kadar büyük olmuştur ki bu teknolojik gelişimin ürünü olan medya "yeni" adıyla anılmaktadır. Yeni medya adı verilen olgunun oluşumunda, iki önemli öge göze çarpmaktadır. Bunlar; bilgi-işlem teknolojileri ve internettir. Genel bir ifade ile tanımlamak gerekirse yeni medya, "bilgisayarların işlem gücü olmadan oluşturulamayacak ortamlar" şeklinde tanımlanabilmektedir.¹⁴ Yeni medya teriminin 1960'lardan beri kullanıldığı, ancak 90'lı yılların ortalarından itibaren önem kazanmaya başladığı görülmektedir. Çok yönlü medya olarak da anılan yeni medya, bilgisayara bağımlı olmasına rağmen yalnızca dijital tabanlı bir medya değildir. Geleneksel medyanın sayısallaştırılmış biçimlerini (metin, fotoğraf, video) barındırmasından ziyade, bilginin etkileşimli bir şekilde dağıtımını da yapar.¹⁵

2.1. Dijitalleşme ve Ağ Bant Genişliğinin Yeni Medya Üzerindeki Etkisi

Yeni medya, var olan medyayı sayısal veriye dönüştüren ve bilgisayar aracılığıyla yapılan üretim, dağıtım ve iletişim biçimleri olarak tanımlanmaktadır. Yeni medyanın ortaya çıkışı ile birlikte geleneksel medyadaki üretimlerde dijitalleşme yoluna girmiştir.¹⁶ Fotoğrafın dijitalleşmesinin ardından, 1994 yılında, sektörün öncü firmaları DV (Digital Video) standartını belirlemişler ve bu yeni sistemin etkisiyle video kameraların boyutları küçülürken, videoların bilgisayar ortamına aktarılması da kolaylaşmıştır.

Videonun ağ (internet) üzerindeki transferi meselesinin çözümlenmeye başlaması ise 2000'li yılların başına rastlamaktadır. İnternet, ağ bant genişliğinde yaşanan patlama ile birlikte ortaya çıkan daha performanslı medya sıkıştırma algoritmaları ve daha güçlü kişisel bilgisayar sistemleri, medyanın ağ üzerinden transferi noktasında olumlu etkiler ortaya koymuştur.¹⁷

Ağın tarihine bakıldığında önce metinlere yer verildiği, ardından imajların ve bir süre sonra da videoların kullanılmaya paylaşıldığı görülmektedir. Gerçek zamanlı olarak metin paylaşımının Twitter ve Facebook gibi uygulamalarla daha fazla kullanıcıya ulaşmasının ardından, Instagram ve Snapchat gibi platformlarla anlık imaj paylaşımı sağlanmaya başlanmıştır. Günümüzde ise özellikle Periscop, FaceLive, Twitch, Youtube gibi mecralarda gerçek zamanlı video yayınları izleyici konumunda olan insanların birer yayıncı

¹⁴ Filiz Aydoğan ve Ali Murat Kırık, "Alternatif Medya Olarak Yeni Medya", 2012-Aralık, Akdeniz İletişim Dergisi, Sayı 18, s. 215, 216.

¹⁵ Wendy Hui Kyong Chun & Thomas Keenan, "New Media, Old Media: a History and Theory Reader" Psychology Press, 2006, s. 1.

¹⁶ Nazan Alioğlu, "Yeni Medya Sanatı ve Estetiği", İstanbul, Papatya Yayıncılık, 2011, s. 13.

¹⁷ Andrew Fecheyr-Lippens, "A Review of HTTP Live Streaming", Internet Citation, 2010-Ocak, s. 1, 37.

olmasına olanak tanımaktadır.¹⁸ Dijitalleşme, bilgi paylaşımı ve iletişim sinyallerinin üretimi, yayılması ve tüketimi noktasındaki hızı artırmıştır. Hızlı bilgisayarlar ile donanımlarına ve her zamankinden hızlı bilgisayar programlarına karşı durdurulamaz bir talep oluşmuştur. Bunun yanı sıra yeni medyada kültürel içeriğin sunumu için ekranlar giderek daha fazla kullanılmaya başlanmıştır. Görsel sunumların insanların algı ve kavrayışları üzerindeki etkisi oldukça görünür bir gerçektir. Ağa her geçen gün daha fazla adapte olan toplumda, ekranlar artık her yeredir. Ekranlar, dünyamızın penceresi ve hayata açılan ikinci kapımız haline gelmiştir.¹⁹

2.2. Süregelen Akıştaki Veri Transferi "Streaming" Süreci

Akış ortamının iki sınıfı bulunmaktadır: İsteğe bağlı akış (on-demand streaming) ve canlı akış (live streaming). İsteğe bağlı akış, önceden kaydedilmiş ve sıkıştırılmış durumda olan medya dosyaları sunucudan geçirildikten sonra, talep edildiği takdirde (isteğe bağlı olarak) bir veya birden çok alıcıya teslim edilmesi durumudur.

Bugün Microsoft Video, YouTube, Vimeo ve diğerleri de dâhil olmak üzere binlerce site, depolanmış ses ve video akışını sağlamaktadır. Öte yandan canlı yayın ile de medya yakalanmakta, sıkıştırılmakta ve yayınlanmaktadır.²⁰ İnternet üzerinden sergileme noktasında canlı akışın özellikle sahne yapıtlarında kapsamlı bir şekilde kullanılmaya başladığı görülmekle birlikte, müzeler de web üzerinden sundukları sergilemede, eş zamanlı paylaşımlara yer vermektedirler. Sanal müze olarak adlandırılan bu internet uygulamalarında, kullanıcının dünyanın herhangi bir yerinden bağlanması ve müzeyi özgür bir şekilde, kameraya verdiği komutlarla ekranından eş zamanlı olarak izlemesi söz konusu olmaktadır.

3. Panoramik ve 3 boyutlu Görüntü Teknikleriyle Görsel Sergileme

Benjamin makalesinde, yaşadığı çağda devrim niteliğindeki teknolojik gelişmeler olan fotoğraf ve sinema bağlamında, teknik imkânlarla yeniden üretimin etkisindeki sanatı, şimdi ve buradalık özelliği açısından tartıştığı görülmektedir. Hızla gelişen teknoloji ile günümüzde de sergilenebilirliğin çok daha büyük bir aşama geçirdiği görülmektedir. Ağ üzerindeki kullanıcıların sergilenen ürünleri buldukları yerde görebilmeleri olası hale gelmiştir. Yapıtın sergilendiği mekâna bilgisayar ekranından veya çeşitli sanal gerçeklik uygulamalarıyla ulaşan izleyicinin, yapıtın buradalık özelliğine tanık olması sağlanmaya çalışılmaktadır. Fotoğraf veya kamera ile yeniden üretimden farklı olarak, bu uygulamalarda izleyeni yönlendiren bir fotoğrafçı veya film yapımcısının olmaması önemli bir ayrıntıdır. Bir insan gözünün görüş açısına

¹⁸ Muzaffer Şahin ve Gökçe Şahin, "Geleneksel Medyanın Yeni Rakibi: Yeni Medya ve Canlı Yayınlar", *Yeni Medya E-Dergi*, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Sayı:1 Cilt:2016/Güz, 2016, s. 54.

¹⁹ Jan van Dijk, "Ağ Toplumu", çev. Özlem Sakin, Kafka Yayınevi, 2016, s. 297-298, 301.

²⁰ Andrew Fecheyr-Lippens, a.g.e.

sahip bu kamera sistemlerinin kontrolünü ağ üzerinden yapabilen seyirci, mekânı özgürce gözlemlene imkânına sahip olmaktadır.

Tek bir görüntüde 360 derece görüntüleme sağlamayı amaçlayan kamera uygulamaları, özellikle üretimin kolaylaşması ve görüntü işleme hızının artması nedeniyle son yıllarda önemli bir artış göstermiştir. Bu tür kameralar güvenlik, tele-konferans, tanıtım, sanal gezi, robot navigasyonu gibi çeşitli alanlarda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.²¹ Fotoğrafçılığın başlangıcından beri panorama yaratılması amacı bulunmaktadır. Bunun sebebi ise kameranın görüş açısının insan görüş açısıyla kıyaslandığında küçük olması ve geniş alanların tek bir fotoğraf içerisinde görülebilmesidir.²²

Gerçek dünyayı sanal hale getirmek amacıyla kullanılan panoramik görüntüler, bir defalık fotoğraflar olarak veya sürekli ve eş zamanlı canlı akış sağlayan bir şekilde kullanılabilir. Müzelerin çoğunlukla sanal turlarda, daha kolay bir yöntem olarak, mekânın bir kerelik oluşturulmuş panoramik görüntüsünü kullandıkları görülmektedir. Birlikte, gelişen teknik imkânlar doğrultusunda ağ üzerinden sürekli ve eş zamanlı akışların hızla kullanımının arttığı gözlemlenmektedir.

Bu canlı akışlarda da kullanıcının uzaktan, eş zamanlı olarak panoramik görüntü veren kamerayı adeta kendi vücudu ya da gözleriymiş gibi özgürce kullanarak sergilenen yapıtları izleyebilmesi söz konusu olmaktadır.

Ortamı 360 derece açıyla görebilen ve ağ üzerinden bağlanan, izleyene kameranın tüm hareketini kontrol etme yetkisi veren uygulamaların sahne sanatlarında da uygulanmaya başladığı görülmektedir. Oynanan bir tiyatro oyununun geleneksel yöntemlerle çekilmiş yeniden üretimleri alışılmadık bir olgudur. Ancak bu yeniden üretimleri izlerken görülen yeniden üretim, kameraların objektiflerinden belli bir perspektifle ve film yapımcısının istediği biçimde oluşturulmaktadır. Klasik anlamda eş zamanlı canlı akışlarda dahi izlenen görüntü, ekrana çeşitli çekim teknikleri ve bunların yönetimini üstlenen yönetmenin bakış açısıyla gelmektedir. Yani Benjamin'in makalesinde bahsettiği gibi tiyatrosu eserini icra eden sanatçı ile etkileşim içerisinde olmak, bu yeniden üretimlerde söz konusu olmamakta; bu da yapıtın uzak kalınmasına sebep olmaktadır.

Web'te hızla yaygınlaşan ve günümüzde birçok popüler sosyal platformun teknik olarak imkân tanıdığı 3 boyutlu ya da diğer tanımıyla 360 derece kontrol edilebilir kamera sistemleriyle devam eden bir oyuna veya konsere en ön sıradan dâhil olmak artık olasıdır. Gelişen sanal gerçeklik teknolojisi ise kullanılan başlıklar ve özel ekipmanlarla, bulunan mekânla bağı olabildiğince koparıp, yapıtın veya eserin sergilendiği mekânın aurasının algılanmasında önemli bir aşama sağlayacağı gözlemlenmektedir.

²¹ Yalın Baştanlar, "Parameter Extraction and Image Enhancement for Catadioptric Omnidirectional Cameras", Yüksek Lisans Tezi, O.D.T.Ü. Enformatik Enstitüsü, Ankara, 2005.

²² Jafar Amiri Parian, "Sensor Modeling, Calibration and Point Positioning with Terrestrial Panoramic Cameras", Doktora Tezi, E.T.H. Zurich, Switzerland, 2007.

Sonuç

Benjamin'in makalesinde, yaşadığı çağda devrim niteliğindeki teknolojik gelişmeler olan fotoğraf ve sinema bağlamında teknik imkânlarla yeniden üretimin etkisindeki sanatı, şimdi ve buradalık özelliği açısından tartıştığı ve günümüzde de sergilenebilirliğin çok daha büyük bir aşama geçirerek ağ üzerinden yapılabildiği düşünüldüğünde, zamanının ötesine ulaşan değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Bu bakış açısına göre fotoğraf, kamera, ses kaydı gibi teknik aygıtlar aracılığıyla bir tablonun, bir tiyatro eserinin ya da bir konserin çoğaltılması sırasında oluşan kopyası, asla orijinalinin sahip olduğu biricikliği taşımayacaktır. Çünkü uzam ve mekânla bağı koparılmış bu yeni kopya, aslının üzerinde taşıdığı auradan yoksun bir yeniden üretimdir. Ancak bu yeniden üretim, orijinal eserden farklı olarak bazı özelliklere sahip olmaktadır. Yeniden üretilen sanat yapıtı, büyütme ve ağır çekim gibi birçok teknikle, eserin ayrıntılarının da anlandığı başka türlü bir bakış açısı yaratmaktadır. Walter Benjamin'in dikkat çektiği sanatın, teknolojinin etkisi ile aurasını ve biricikliğini kaybetmesi olgusunun ise günümüzde daha belirgin hale geldiği söylemek mümkündür. Fotoğraf ve sinemanın yanına televizyon ve reklam piyasasının da eklenmesiyle, sanat yapıtlarının yeniden üretimleri çeşitlenmiş ve hayatın birçok noktasında defalarca önümüze çıkmaktadır. İnternet üzerinden sanal turlarla buldukları mekânda görebildiğimiz ve hakkında her türlü bilgiye ağ üzerinden ulaşabildiğimiz çağımızda sanat yapıtları, sergilenmenin yanı sıra anlamlar yüklenerek birer reklam malzemesi olarak da kullanılmaktadır. Makalesinde bahsettiği sanat yapıtının kayıp öznesi olan kült değeri ve onun yerini aldığı düşündüğü sergilenebilirliğin çok daha fazla örnekle hayatımıza girdiği bu dönemde, Benjamin'in açtığı tartışmanın önemini hala kaybetmediği görülmektedir.

Benjamin'in mekanik üretim çağında sanat yapıtının yeniden üretim makalesinde bahsettiği eserin sergilendiği mekândan koparılması sonucu, sergilenebilirliğinin artmasına rağmen sahip olduğu buradalık ve biricikliği kaybetmesi sorunu, ağ üzerinden her türlü yeniden üretime ulaşılabilirliği günümüzde önemini korumaktadır. Ancak teknolojinin baş döndürücü bir hızla gelişmesi, yeniden üretim sonucunda kaybedilen sanat eserinin aurasının sanat yapıtına tekrar kazandırılabilceği noktasında ümit vermektedir.

Berger'in, yeniden üretimin insanların evine girdiğinde kendi anlamını kaybettiği ve başka anlamlar taşımaya başladığını belirttiği sanat eserine, bu kez sanal gerçeklik teknikleri yoluyla kontrolün sadece kendinde olduğu, adeta kendi gözleri ve vücudunun bir uzantısı gibi kullandığı cihazla konuk olan bir izleyicinin söz konusu olduğu söylenebilir. Bu izleyen eseri kendi yaşamına konuk etmeyecek, bir anlamda yapıtın biricikliğini ve buradalığını koruma şansı olan orijinal mekâna sanal da olsa gidebilme deneyimini yaşayacaktır. Bu mekân belki eserin sergilendiği bir katedral ya da Mona Lisa'nın sergilendiği müze odası; bir tiyatro eserinin veya konser dinletisinin sahnelendiği sembol bir yapı olacak ve izleyen yeniden üretimin geldiği son nokta olan sanal

gerçeklik yoluyla sanat eserini aurasından ayrılmamış haliyle görebilme deneyimini yaşayabilecektir.

Kevin Robins sanal gerçeklikten bahisle "Biraz hayal gücüyle insan-makine etkileşiminin klavye ve farenin ötesinde, gerçek dünyayla karşılaşmamızda olduğu gibi doğal ve kinestetik" bir hale gelebileceğini söylemektedir. Robins'in Naimark'tan alıntıladığı "Ellerimize, kollarımıza, kafamıza, gözlerimize ve ayaklarımıza gelen girdi birimleri pozisyonları, jestleri, teması, hareketleri ve dengeyi hissettirebilir" cümlesiyle belki de çokta ütöpik olmayan bir yaklaşımla, sanal gerçeklik çalışmalarıyla yapılmaya çalışılanın, teknoloji ve insanın sinir sistemi arasında doğrudan bir bağ kurmak olduğunu belirtmektedir. Robins'e göre, akıl-makine enformasyon engelini ortadan kaldırma hayali, teknoloji ve onu kullananlar arasında mükemmel bir ortakyaşarlığı yaratma arzusunu yansıtmaktadır.²³ Yeniden üretimin sanat eserini küçük bir azınlığın tekeline kurtarması, sergilenebilme ve topluma ulaşabilmesi açısından devrimsel etkisinin yanında teknik gelişimin etkisiyle kaybedilen auranın, belki de yine teknolojik gelişimin etkisiyle sanat yapıtına kazandırılması söz konusu olacaktır.

KAYNAKÇA

ALİOĞLU, Nazan, "Yeni Medya Sanatı ve Estetiği", İstanbul, Papatya Yayıncılık, 2011.

AYDOĞAN, Filiz ve KIRIK, Ali Murat, "Alternatif Medya Olarak Yeni Medya", 2012-Aralık, Akdeniz İletişim Dergisi, Sayı 18, s. 215-216.

BAŞTANLAR, Yalın, "Parameter Extraction and Image Enhancement for Catadioptric Omnidirectional Cameras", Yüksek Lisans Tezi, O.D.T.Ü. Enformatik Enstitüsü, Ankara, 2005.

BENJAMIN, Walter, "Walter Benjamin, Pasajlar", çev. Ahmet Cemal, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1993, 2002.

BERGER, John, "Görme Biçimleri", çev. Yurdanur Salman, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.

BURKE, Peter, "Afişten Heykele, Minyatürden Fotoğrafa Tarihin Görgü Tanıkları", çev. Zeynep Yelçen, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2003.

CHUN, Wendy Hui Kyong & KEENAN, Thomas, "New Media, Old Media: a History and Theory Reader" Psychology Press, 2006.

DANT, Tim, & GILLOCH, Graeme, "Pictures of The Past: Benjamin and Barthes on Photography", European Journal of Cultural Studies, 5(1), 5-25, 2002, s. 2, 5, DOI: 10.1177/1364942002005001153,

DIJK, Jan van, "Ağ Toplumu", çev. Özlem Sakin, Kafka Yayınevi, 2016.

FECHEYR-LIPPENS, Andrew, "A Review of HTTP Live Streaming", Internet Citation, 2010-Ocak, s. 1, 37.

²³ Kevin Robins, "Into the Image - Culture and Politics in the Field of Vision, İmaj - Görmenin kültür ve politikası", çev. Nurçay Türkoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013, s. 92, 93.

KÜNÜÇEN, Hale ve OLGUNTÜRK, Kağan, "Görsel İletişim Öğelerinin Yeni Bir Medya Dili Olarak Sinemada Yeniden Tasarımı", İstanbul, In International Conference on Communication, Media, Technology and Design, 2014-Nisan, s. 24, 26.

PARIAN, Jafar Amiri, "Sensor Modeling, Calibration and Point Positioning with Terrestrial Panoramic Cameras", Doktora Tezi, E.T.H. Zurich, Switzerland, 2007.

ROBINS, Kevin, "Into the Image-Culture and Politics in The Field of Vision, İmaj - Görmenin kültür ve politikası", çev. Nurçay Türkoğlu, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2013.

ŞAHİN, Muzaffer ve ŞAHİN, Gökçe, "Geleneksel Medyanın Yeni Rakibi: Yeni Medya ve Canlı Yayınlar", Yeni Medya E-Dergi, Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, Sayı:1 Cilt:2016/Güz, 2016, s. 54.

Summary

It seems that the art in the context of photography and cinema, which is the revolutionary technological developments in the age of Benjamin, in which he lived in the Benjamin period, made evaluations reaching beyond his time when he thought that he could be made through the network by passing through a much larger stage, argued and nowadays, From Benjamin's point of view, a copy of a table, a the artwork, or a reproduction of a concert by means of technical devices such as photographs, cameras, audio recordings, etc., will never be the one the original has. Because this new copy, tied up with space and space, is a reproduction without the genuineness of the original. However, this reproduction has some characteristics different from the original work. The reconstructed work of art creates a different perspective, which is also reflected in the details of the work, with many techniques such as magnification and slow motion. It is possible to say that the art of Walter Benjamin's attention, the effect of technology and the loss of his aura and the uniqueness, become more prominent today. With the addition of the television and advertising market along side photographs and cinemas, the reproductions of artworks have been diversified and repeatedly pre-empted repeatedly many times in life. Throughout the internet we are able to see all kinds of information through internet and we can see artworks on virtual to use as advertising material by loading meanings. It seems that Benjamin's debate has not lost its significance in this period when the life of the artwork mentioned in his paper, the cult value and the exhibitability that he thinks he took his place, enters into our lives with much more examples.

A Fuzzy Cluster Based Genetic Algorithm Approach for the Aircraft Landing Scheduling Problem

Yakup ÇELİKBİLEK*

Abstract

Aircraft Landing Scheduling (ALS) problem is one of the most important part of both aviation and air traffic control. The main objective of the problem is determining the landing time of the aircrafts with minimizing the penalty cost under some constraints. Each aircraft has an optimum target landing time based on their specialties related with fuel, airspeed and cost. Deviations from landing time targets increase the penalty cost of both the aircraft and the problem. In this paper, a fuzzy cluster based genetic algorithm approach is given for the solutions of ALS problems. An ALS benchmark, which contains up to 500 aircrafts and five runways, was obtained from OR-library to execute and evaluate the algorithm. Computational results of the proposed algorithm are given in detail and compared with the best results in the literature. The algorithm results show that it is very competitive and have good results when applied to the regarding problem.

Keywords: Aircraft Landing, Scheduling, Timetabling, Fuzzy Cluster, Genetic Algorithms

Uçak İniş Probleminin Çözülmesinde Bulanık Küme Temelli Bir Genetik Algoritma Yaklaşımı

Öz

Uçak İniş Planlaması (UİP) problemi hem havacılığın hem de hava trafik kontrolünün en önemli bölümlerinden birisidir. Problemin esas amacı, bazı kısıtlar altında ihlal maliyetlerinin minimize edilerek uçakların iniş zamanlarının belirlenmesidir. Problemede, uçakların her biri için yakıt, hava hızı ve maliyet ile ilgili iniş zamanlarına dayalı spesifikasyonların olduğu optimum hedefler söz konusudur. İniş zamanı hedefinden sapmalar uçağın ve problemin ihlal maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada bulanık küme temelli bir genetik algoritma yaklaşımı UİP problemleri için verilmiştir. 500 uçağın ve 5 pistin bulunduğu bir UİP test problemi önerilen tekniğin kullanılması ve değerlendirilmesi için yönelem araştırması kütüphanesinden elde edilmiştir. Önerilen algoritma ile elde edilen detaylı sonuçlar

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 16.12.2017

Kabul/Accepted: 14.01.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.367106>

* Asst. Prof., PhD, Istanbul Gelisim University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Department of Management Information Systems, Istanbul, Turkey,

E-mail: ycelikbilek@gelisim.edu.tr ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-0585-1085>

literatürde yer alan en iyi sonuçlarla kıyaslanmıştır. Önerilen yöntem uygulandığında elde edilen algoritma sonuçları oldukça rekabetçi ve iyi sonuçlardır.

Anahtar Kelimeler: Uçak İniş, Planlama, Çizelgeleme, Bulanık Küme, Genetik Algoritma

Introduction

Aviation has an increasing importance in the globalizing world. Due to varied high cost related variables, copious of the subtle details are vital. Due to early and late landing costs of aircrafts and those engendered related costs, Aircraft Landing Scheduling (ALS) problem has an increasing importance in both aviation and Academic Community. ALS problem encompasses air traffic control with determining the best schedule for landing and departure of aircrafts.

The main purpose of the problem is to provide aircrafts landing and departure at the closest planned time. Controllers in the air route traffic control centers are responsible for scheduling these planes as an orderly and sufficiently separated sequence, and assigning each plane a landing and departure time¹. This situation is not only important for the current airport where aircraft is but also important for the destination airport for departure scheduling. Tardiness of the departure of an aircraft leads to altering the schedule of the destination airport and this posture increases the costs of the airports for both current and destination reciprocal. This is also valid for earlier departure time than planned. At this point, aircrafts can fly as fast as possible or can hold in the air with maneuvers and cycles to land the destination airport at the scheduled time. But, aircrafts has an optimum target landing time determined based on their most fuel-efficient airspeed, referred to as the cruise speed². There are a myriad of copious plans and policies with high costs which cannot be altered depending on countries and airports.

The structure of the paper is as follows. In Section 2, literature review within our knowledge is given in detail chronologically. In Section 3, mathematical notations and formulations used in the solution and the proposed algorithm are given. In Section 4, the proposed algorithm is explained and given in detail. In Section 5, the details of Benchmark and the previous results in the literature are given. In Section 6, computational results are given and compared with the best results in the literature. Finally, conclusions and discussions are given in Section 7.

¹ Ke Tang...[et al.], "A multi-objective evolutionary approach to aircraft landing scheduling problems", IEEE World Congress on Computational Intelligence in Evolutionary Computation, CEC 2008, 2008, p. 3652.

² B. S. Girish, "An efficient hybrid particle swarm optimization algorithm in a rolling horizon framework for the aircraft landing problem", Applied Soft Computing, 44, 2016, p. 200.

Literature Review

According to hardness of ALS problem, there are constraints such as departures, arrivals, other cost related factors and variables with time dependence. This kind of problems are known as NP-hard. Solutions of the problems are obtained from heuristic techniques. There are several benchmarks and problems including specific problems for ALS and lots of heuristic techniques for NP-Hard problems in the literature. In this study, an ALS benchmark derived from OR-library is used. At this point, literature review is considered with the studies used OR-library benchmark or ALS problems. Due to the limited literature about ALS problems and the gap for this problem lead us to scrutinize this problem.

ALS problem has been studied more than a decade but it becomes appealing topic for the researchers mostly in the last five years with the evolution of the information systems and their performances. The benchmark used in this study was firstly introduced in 2000 by Beasley et al.³ for up to 50 aircrafts and four runways. The authors studied ALS problem as a static case and presented a mixed-integer zero-one formulation. They also presented a heuristic algorithm and showed all computational results. And then in 2004, Beasley et al.⁴ used the benchmark up to 500 aircrafts and 5 runways. In the study, the authors considered problems as dynamic aircraft landing problems. They applied three different approaches and reported all results with a comparable table in detail. In 2006, Pinol and Beasley⁵ introduced two different heuristic techniques which are scatter search and bionomic algorithm for the ALS problems. These heuristic techniques were formerly used by researchers but have not been applied to ALS. The authors applied the algorithms up to 500 aircrafts and five runways. A hybrid algorithm with Genetic Algorithms (GA) and Ant Colony Optimization (ACO) was proposed by Bencheikh et al. in 2009⁶. They applied the ALS problem as a job shop scheduling problem based on a graphical representation. They applied the hybrid method up to 50 aircrafts and four runways.

In 2011, Yu et al.⁷ introduced a real-time schedule method based on cellular automation with the combination of GA. In the study, the authors used GA to improve the results obtained from cellular automation. They showed the results up to 500 aircrafts but one runway. Bencheikh et al.⁸ presented a two-

³ J. E. Beasley...[et al.], "Scheduling aircraft landings—the static case", *Transportation Science*, 34(2), 2000, p. 180-197.

⁴ J. E. Beasley...[et al.], "Displacement problem and dynamically scheduling aircraft landings", *Journal of the Operational Research Society*, 55(1), 2004, p. 54-64.

⁵ H. Pinol and J. E. Beasley, "Scatter search and bionomic algorithms for the aircraft landing problem", *European Journal of Operational Research*, 171(2), 2006, p. 439-462.

⁶ Ghizlane Bencheikh...[et al.], "Hybrid method for aircraft landing scheduling based on a job shop formulation", *International Journal of Computer Science and Network Security*, 9(8), 2009, p. 78-88.

⁷ Shenpeng Yu...[et al.], "A real-time schedule method for Aircraft Landing Scheduling problem based on Cellular Automation", *Applied Soft Computing*, 11(4), 2011, p. 3485-3493.

⁸ Ghizlane Bencheikh...[et al.], "Improved ant colony algorithm to solve the aircraft landing problem", *International Journal of Computer Theory and Engineering*, 3(2), 2011, p. 224-233.

part solution for ALS problems. They introduced a mathematical formulation with a linear and nonlinear objective function to minimize deviations between the landing times and to maximize the objective function to use efficiently the runway. In the second part of the proposed algorithm, they introduced a new heuristic approach with ACO to solve the multiple runways cases. They applied the proposed algorithm up to 50 aircrafts and 4 runways. Dhouib⁹ applied a variable neighborhood search with a multi start technique. An adaptive taboo memory was also used to avoid bad solutions and to obtain results earlier. They also applied the proposed algorithm up to 50 aircrafts and four runways.

In 2013, Salehipour et al.¹⁰ introduced a hybrid metaheuristic with simulated annealing framework. The authors applied the proposed approach up to 500 aircrafts and five runways. They obtained the best solutions up to 100 aircrafts with the proposed hybrid approach. For more than 100 aircrafts and multiple runways, they could not obtain best results but they have converged. A polynomial algorithm was introduced by Awasthi et al.¹¹ to solve the ALS problems with single and multiple runways. The authors applied the polynomial algorithm up to 500 aircrafts and five runways. Their results show that the proposed algorithm get better results than the literature especially for the multiple runways. Bencheikh et al.¹² introduced four hybrid algorithms with using Tabu Search (TS) and GA. These hybrid algorithms were especially introduced for multiple runways. The introduced four hybrid algorithms were applied up to 500 aircrafts and five runways to prove the success of the algorithms. The best result for 500 aircrafts and one runway was obtained by the hybrid algorithm which is based on GA, and then applied TS to avoid the prolongation of search. Phirouzabadi et al.¹³ proposed a time segment heuristic method especially for the constraint of the unavailability of runways. They solved the ALS problems with the proposed approach by separating the main problem to sub problems. The proposed approach was applied up to 50 aircrafts and four runways by obtaining the best results.

In 2014, a hybrid algorithm with differential evolution and simple descent algorithm was introduced by Sabar and Kendall¹⁴. Simple descent algorithm was used to accelerate the solutions of differential evolution. They

⁹ Souhail Dhouib, "A multi Start adaptive Variable Neighborhood Search metaheuristic for the aircraft landing problem. 4th International Conference on Logistics (LOGISTIQUA), 197-200.

¹⁰ Amir Salehipour...[et al.], "An efficient hybrid meta-heuristic for aircraft landing problem", *Computers & Operations Research*, 40(1), 2013, p. 207-213.

¹¹ Abhishek Awasthi...[et al.], "Aircraft landing problem: An efficient algorithm for a given landing sequence", *IEEE 16th International Conference on Computational Science and Engineering (CSE)*, 2013, p. 20-27.

¹² Ghizlane Bencheikh...[et al.], "Hybrid Algorithms for the Multiple Runway Aircraft Landing Problem", *International Journal of Computer Science and Applications*, 10(2), 2013, p. 53-71.

¹³ M. Mahmoudian...[et al.], "Aircraft Landing Scheduling Based On Unavailability Of Runway Constraint Through A Time Segment Heuristic Method", *International Journal of Informatics and Communication Technology (IJ-ICT)*, 2(3), 2013, p. 175-182.

¹⁴ Nasser R. Sabar and Graham Kendall, "Aircraft landing problem using hybrid differential evolution and simple descent algorithm", *IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC)*, 2014, p. 520-527.

also claimed that proposed hybrid algorithm performs better than differential evolution without the simple descent algorithm.

In 2015, Sabar and Kendall¹⁵ proposed an iterated local search algorithm with multiple perturbation operators to modify the solutions. Perturbation operators provide escaping from local optimum and a new solution for local search procedure. They used a variable neighborhood descent algorithm in the iterated local search procedure. Ghoniem and Farhadi¹⁶ used a two-step solution method to solve the ALS problems in their study. First step includes mixed-integer programming with preprocessing routines and symmetry-defeating hierarchical constraints to improve its performance. In the second step, problem was reformulated as a set partitioning model and a column generation approach was used. The proposed method was applied up to 500 aircraft and five runways. Faye¹⁷ proposed a method with time discretization. Mainstay of the method was an approximation of the separation time matrix which provides lower and upper bounds to be used in algorithm to solve the problem. The computational results of the proposed method was shown up to 500 aircrafts and five runways.

In 2016, a Modified Variable Neighborhood Search algorithm was proposed by Ng and Lee¹⁸. Branch and bound algorithm was also used to avoid from local optimum and to reduce the calculation times. The proposed approach was applied only up to 20 aircrafts and 4 runways. Bencheikh et al.¹⁹ used a memetic algorithm to obtain the solutions of the dynamic multiple runways ALS problems. In the study, the authors mainly focused on dynamic version of the ALS problems. They combined the memetic algorithm with ACO and a local search. They applied the proposed combined algorithm up to 50 aircrafts and four runways. Ji et al.²⁰ developed a sequence searching and evaluation algorithm. In the study, the authors classified the different formulations of ALS problems by the objectives and constraints. They used only up to 44 aircraft and one runway problems to apply the developed algorithm and compare the results. A hybrid Particle Swarm Optimization (PSO) was introduced by Girish²¹. Evaluating the effectiveness of the proposed algorithm

¹⁵ Nasser R. Sabar and Graham Kendall, "An iterated local search with multiple perturbation operators and time varying perturbation strength for the aircraft landing problem", *Omega*, 56, 2015, p. 88-98.

¹⁶ Ahmed Ghoniem and Farbod Farhadi, "A column generation approach for aircraft sequencing problems: a computational study", *Journal of the Operational Research Society*, 66(10), 2015, p. 1717-1729.

¹⁷ Alain Faye, "Solving the aircraft landing problem with time discretization approach", *European Journal of Operational Research*, 242(3), 2015, p. 1028-1038.

¹⁸ K. K. H. Ng and C. K. M. LEE, "A modified Variable Neighborhood Search for aircraft Landing Problem", *IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology (ICMIT)*, 2016, p. 127-132.

¹⁹ Ghizlane Bencheikh...[et al.], "A memetic algorithm to solve the dynamic multiple runway aircraft landing problem", *Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences*, 28(1), 2016, p. 98-109.

²⁰ Xiao Peng Ji...[et al.], "Sequence searching and evaluation: a unified approach for aircraft arrival sequencing and scheduling problems", *Memetic Computing*, 8(2), 2016, p. 109-123.

²¹ B.S. Girish, *ibid*, p. 200-221.

was executed by applying it up to 500 aircrafts and 5 runways. The results of the proposed algorithm were also compared with two other PSO algorithms adapted from the literature.

In 2017, Abdullah et al.²² proposed a harmony search algorithm for the solutions of the multiple runways ALS problem. The proposed approach was applied up to 500 aircrafts and 5 runways to show the effectiveness of the algorithm. The results show that the proposed approach is successful especially small size problems.

Mathematical Formulation

Notations and their explanations used for mathematical formulations are given in Table 1.

Table 1: Notation and Explanations

Notations	Explanations
n	Number of Aircrafts
N	Set of Aircrafts
m	Number of Runways
M	Set of Runways
TA_i	Appearance Time of the Aircraft i
TS_i	Scheduled Landing Time of the Aircraft i
TE_i	Earliest Landing Time of the Aircraft i
TT_i	Target Landing Time of the Aircraft i
TL_i	Latest Landing Time of the Aircraft i
TD_{ij}	Separation Time for Landing of Aircraft j after Aircraft i
PE_i	Penalty Cost per Unit of Time for Landing Earlier than Target Time
PL_i	Penalty Cost per Unit of Time for Landing Later than Target Time
P	Total Penalty Cost
DE_i	Time Difference of Earlier Landing
DL_i	Time Difference of Later Landing
R_i	Landing Runway of Aircraft i
C_{ijk}	Membership of Aircraft i for Cluster j of Runway k
S_{i5}	Solution Matrix of the Problem (Columns: $R_i, TS_i, TE_i, TT_i, TL_i$)

The objective function of the ALS problems is the same as other NP-hard problems. The objective is to obtain the minimum penalty cost which is

²² Omar Salim Abdullah...[et al.], "Harmony Search Algorithm for the Multiple Runways Aircraft Landing Scheduling Problem", *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering (JTEC)*, 9(3-7), 2017, p. 59-65.

calculated by using the deviations of the target landing times in ALS problems. The penalty cost function or the objective function of the problem is given in Eq. (1).

$$\min (P) = \sum_{i=1}^n (DE_i PE_i + DL_i PL_i) \quad (1)$$

While calculating the total penalty cost function in Eq. (1), constraints are given in Eq. (2) and Eq. (3) have to be ensured.

$$TE_i \leq TS_i \leq TL_i, \quad \forall i \in N \quad (2)$$

$$TS_i \geq TS_{(i-1)} + TD_{ij} \quad (3)$$

where $(i-1)$ represents the aircraft landing before the aircraft i on the same runway. Because of the proposed algorithm design, the runway constraints are not included in the model used in this study.

The Proposed Algorithm and Foundations

In this section, the proposed fuzzy cluster based genetic algorithm (FCGA) approach and its foundations are given.

Fuzzy Set Theory

Fuzzy Set Theory (FST) was firstly introduced by Zadeh²³. Zadeh has provided handling with the problems by the help of membership functions. Since FST was introduced, it has been implemented a wide range of fields. A basic notation of a fuzzy set is shown in Eq. (4).

$$A = \{ \langle x, \mu_A(x) \rangle \mid x \in [0, 1] \} \quad (4)$$

where A is a fuzzy set, $\mu_A(x)$ is the membership function which describes the membership degree of x in set A . In this study, while applying the proposed GA, the fuzzy clusters are used for the time ranges. This provides improving the initial bad solutions rapidly. None of the memberships is left 0, not to let escape the better solutions, because of the different penalty costs per minute.

Generally, in the literature, triangular fuzzy numbers are used in the studies. An example of membership functions by using triangular fuzzy numbers is shown in the Figure 1.

²³ Lotfi A. Zadeh, "Fuzzy Sets", *Information and Control*, 8, 1965, 338-353.

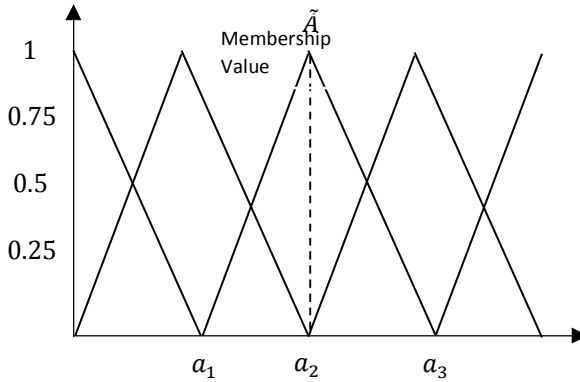

Figure 1: An Example of Membership Functions of the Triangular Fuzzy Numbers

The membership function of x for the set A in the Figure 1 is calculated by using Eq. (5).

$$\mu_{\tilde{A}}(x) = \begin{cases} 0 & x \in (-\infty, a_1) \\ \frac{x - a_1}{a_2 - a_1} & x \in [a_1, a_2] \\ \frac{a_3 - x}{a_3 - a_2} & x \in [a_2, a_3] \\ 0 & x \in (a_3, +\infty) \end{cases} \quad (5)$$

Genetic Algorithm

Solutions based on GA were firstly introduced by Holland²⁴. The method models the problems inspired by genetics. Variables in the problems are defined as genes and chromosomes, and solutions are obtained by using techniques such as crossover, mutation etc. like in the genetics. In the following paragraphs, basic genetic operators and definitions used in the proposed algorithm are given briefly.

Fitness Function (FF): FF is calculated by using the objective function which is penalty cost function in this study. Generally, in the literature, FF is equal to objective function in maximization problems, in contrast in this study FF used for minimizing the objective function which is given in Eq. (6).

²⁴ John H. Holland, *Adaptation in natural and artificial systems: an introductory analysis with applications to biology, control, and artificial intelligence*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1975.

$$FF_i = \frac{1}{P_i} \tag{6}$$

Mutation: altering the random genes by using a predefined percentage value. Mutation is mostly preferred in GA-based solutions, because it eliminates trapping to the local optimums.

Roulette Wheel Selection (RWS): RWS technique is used for the selection of parents to form the next generations. Two of the population is selected with this technique, and then a child solution is generated by using crossover the parent solutions. RWS increases the selection chance of better solutions, and worse solutions vanished faster from the population. An example of RWS is given in Eq. (7) with the penalty function which means that minimum value is better.

$$c_i = \frac{1/P_i}{\sum_j (1/P_j)} \tag{7}$$

where c_i is selection chance of the parent solution i and P_i is the penalty cost of parent i .

Crossover: Crossover techniques are used to generate child solutions from parent solutions. There are three main crossover techniques, which are one point crossover, two point crossover and uniform crossover, have been using in the literature. Examples of one point crossover and two point crossover are given in Figure 2.

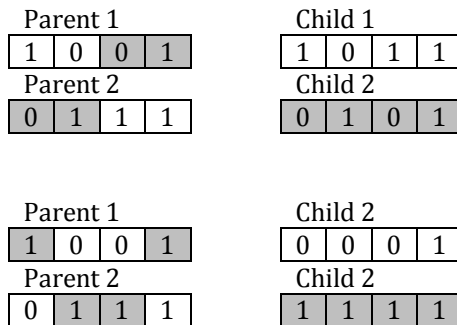

Figure 2: One and Two Point Crossovers

In this study, two point crossover is used according to the cluster memberships. This means that if a crossover does not satisfy the memberships, it will not be happened.

The Proposed Algorithm

In this sub-section, proposed algorithm for the solutions of ALS problems is given. Proposed algorithm can be considered as solving problems dividing them to sub-problems. But the main approach of the algorithm is that penetrating members of each cluster to another clusters by using membership values. With this perspective, aircrafts can be controlled under the clusters in which they have higher membership value. Not to let escape the better solutions, membership values of the aircrafts for each cluster have values greater than zero which are also depending of their earliest and latest landing times. If a cluster is out of the aircraft's earliest or latest landing time interval, then the membership value for the cluster is zero. Memberships are also controlled together with the probabilities in the solution process of the algorithm.

The beginning of the algorithm is determining the number of time clusters in the solution. Number of clusters can be determined depending on the complexity of the problem. According to similar problems in the literature, larger clusters get closer the problem to main problem and smaller clusters make the calculations of the problem heavy which effects the solution times. After determining the number of time clusters, membership values of each aircraft are calculated for all clusters of runways. Then, the proposed GA is executed by including fuzzy clusters. Flowchart of the proposed FCGA is shown in Figure 3.

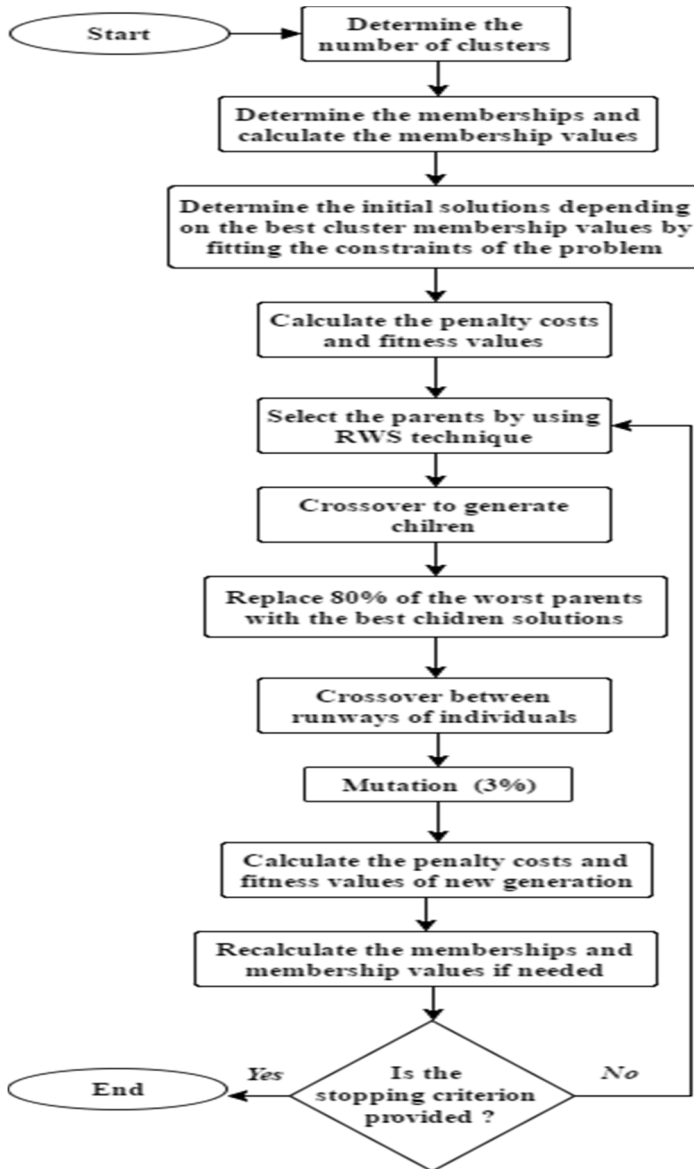

Figure 3: Flowchart of the Proposed FCGA

Table 2: Fuzzy Cluster Based Genetic Algorithm

	Read $n, TE_i, TT_i, TL_i, TD_{ij}, PE_i, PL_i$ from database
2:	Determine m Generate S_{i5}
4:	Determine Clusters Calculate C_{ijk} as an initial
6:	Calculate initial TS_i according to memberships and constraints Calculate P and FF of initial solution
8:	do
	for (all population)
10:	select parents with RWS crossover parents to generate children considering memberships of the clusters
12:	end for
	for (%80 of population)
14:	Replace the worst parent with the best child
	end for
16:	for (all population)
	select two runway of the individual randomly
18:	crossover runways considering memberships of the clusters
	end for
20:	for (all population)
	mutation with 3% possibility
22:	end for
	check and fix TS_i within S_{i5}
24:	Recalculate P and FF of all population Recalculate the memberships and membership values
26:	while ($P_{new\ best} < P_{old\ best}$) Print the best solution

In the proposed algorithm, probabilities, crossovers and mutations are restricted by fuzzy clusters. Cut values of the fuzzy cluster memberships can be determined depending on the problem or by user. If a cut value is never defined, algorithm works as a plain GA. Because, as it was reported before, not to let escape better solutions, none of the memberships left zero. The main difference of the algorithm is controlling the GA by using changing fuzzy clusters and cut values. Computational results of the proposed approach are given in detail with the comparison of the best results in Section 6.

Benchmark and Results in the Literature

This section is allocated to introduce the benchmark which is used to evaluate the proposed algorithm. Benchmark instances will be given with the results as in the literature.

Results in the Literature

The benchmark instances have been taken from the OR-library website²⁵. It was firstly used in 2000 by Beasley et al.²⁶ up to 50 aircrafts and four runways. And then in 2004, Beasley et al.²⁷ used the benchmark up to 500 aircrafts and 5 runways. The benchmark has 13 problems up to 500 aircrafts and 5 runways. Details of the benchmark and the results of the benchmark problems in the literature are given in Table 3. Only comparable literature results are reported in the table. Results which are only up to 50 aircrafts are eliminated in the table.

Table 3: Airland Benchmark and the Comparative Results in the Literature

PN	n	m	Beasley et al. 2000	Beasley et al. 2004	Pinol & Beasley 2006	Salehipour et al. 2013	Awasthi et al. 2013	Bencheikh et al. 2013	Sabar & Kendall 2015	Ghoniem & Farhadi 2015	Girish 2016	Best
A1	10	1	700	740	700	720	700	700	701	700	700	700
		2	90	90	90	90	90	90	90	90	90	90
		3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A2	15	1	1480	1730	1480	1480	1480	1480	1485	1480	1480	1480
		2	210	210	210	210	210	210	211	210	210	210
		3	0	0	0	30	0	0	1	0	30	0
A3	20	1	820	940	820	820	820	820	825	820	820	820
		2	60	60	60	70	60	60	64	60	70	60
		3	0	0	0	10	0	0	1	0	10	0
A4	20	1	2520	2700	2520	2520	2520	2520	2523	2520	2520	2520
		2	640	680	640	660	640	640	643	640	660	640
		3	130	130	130	160	130	130	136	130	160	130
		4	0	0	0	30	0	0	0	0	30	0
A5	20	1	3100	3180	3100	3100	3100	3100	3102	3100	3100	3100
		2	650	680	650	650	650	650	658	650	650	650
		3	170	240	170	170	170	170	176	170	170	170
		4	0	0	0	30	0	0	1	0	30	0
A6	30	1	24442	24442	24442	24442	24442	24442	24458	24442	24442	24442
		2	554	809	554	554	554	600	564	554	554	554
		3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
A7	44	1	1550	3974	1550	1550	1550	1550	1558	1550	1550	1550

²⁵ OR-Library, < <http://people.brunel.ac.uk/~mastjjb/jeb/orlib/airlandinfo.html> > Accessed 01.02.2017.

²⁶ J. E. Beasley...[et al.], *ibid*.

²⁷ J. E. Beasley...[et al.], *ibid*.

		2	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0
A8	50	1	1950	2000	1950	1950	1995	1950	1959	1950	1950	1950	1950
		2	135	135	135	135	135	135	143	135	135	135	135
		3	0	0	0	10	0	0	2	0	10	0	0
A9	100	1	7848.4	5611.7	6091.8	5703.5	6890	5614.0	5611.9	5611.7	5611.7	5611.7	5611.7
		2	573.2	452.9	450.2	444.1	453	455.2	444.1	444.1	444.1	444.1	444.1
		3	88.7	75.7	75.7	75.7	76	82.7	75.7	75.7	75.7	75.7	75.7
		4	0.0	0.0	0.0	0.0	0	2.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
A10	150	1	17726.0	12329.3	12329.3	13515.6	14230	12344.3	12310.7	12292.2	12292.2	12292.2	12292.2
		2	1372.2	1288.7	1219.2	1203.7	1320	1281.5	1143.7	1144.0	1143.7	1143.7	1143.7
		3	246.1	220.7	206.4	205.2	246	211.5	205.2	206.2	205.2	205.2	205.2
		4	34.2	34.2	35.2	34.2	42	41.2	34.2	35.2	34.2	34.2	34.2
		5	0.0	0.0	1.0	0.0	0	1.1	0.0	1.0	0.0	0.0	0.0
A11	200	1	19327.4	12418.3	12418.3	13401.5	16790	12419.5	12418.3	12418.3	12418.3	12418.3	12418.3
		2	1683.7	1540.8	1416.8	1400.6	1830	1416.0	1330.9	1330.9	1330.9	1330.9	1330.9
		3	333.5	280.8	272.9	253.1	320	276.4	253.0	253.0	253.0	253.0	253.0
		4	69.6	54.5	54.5	54.5	55	65.5	54.5	54.5	54.5	54.5	54.5
		5	0.0	0.0	0.0	0.0	0	1.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
A12	250	1	25049.2	16209.7	16209.7	17346.4	16242	16216.9	16302.2	16122.1	16122.1	16122.1	16122.1
		2	2204.9	1961.3	1961.3	1753.6	1980	1969.6	1695.6	1695.6	1695.6	1695.6	1695.6
		3	430.5	290.0	279.7	233.4	324	290.9	221.9	221.9	221.9	221.9	221.9
		4	2.8	3.4	3.4	2.4	3	7.1	2.4	2.4	2.4	2.4	2.4
		5	0.0	0.0	0.0	0.0	0	1.2	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
A13	500	1	58329.6	44832.3	41448.1	43052.0	44832	41391.4	37294.7	37064.1	37064.1	37064.1	37064.1
		2	4897.9	5501.9	5475.8	4593.7	5502	5470.1	3920.3	3921.3	3920.3	3920.3	3920.3
		3	821.8	1108.5	744.9	712.8	1140	1114.4	673.8	673.8	673.8	673.8	673.8
		4	123.3	188.4	100.6	89.9	188	104.8	89.9	89.9	89.9	89.9	89.9
		5	0.0	7.3	3.8	0.0	7	9.1	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0

*PN: Problem Name, A1: Airland1, ..., A13: Airland13.

An Example of Benchmark Data

The ALS problem data set for the Airland1 problem is given in Table 4. The ALS problem data sets are generally represented like in the Table 4 without special conditions of the problems, airports and companies. First column of the table, represents the aircraft numbers. Columns between 2 and 11 show the separation times between the landings of following aircrafts. Columns between 12 and 15 show the appearance time, the earliest landing time, the target landing time and the latest landing time respectively. 16th column is for the penalty cost per unit of time for landing earlier than target time and the 17th columns is for the penalty cost per unit of time for landing later than target time.

Table 4: Airland1 Data Set

n	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	TA_i	TE_i	TT_i	TL_i	PE_i	PL_i
1	X	3	15	15	15	15	15	15	15	15	54	129	155	559	10	10
2	3	X	15	15	15	15	15	15	15	15	120	195	258	774	10	10
3	15	15	X	8	8	8	8	8	8	8	14	89	98	510	30	30
4	15	15	8	X	8	8	8	8	8	8	21	96	106	521	30	30
5	15	15	8	8	X	8	8	8	8	8	35	110	123	555	30	30
6	15	15	8	8	8	X	8	8	8	8	45	120	135	576	30	30
7	15	15	8	8	8	8	X	8	8	8	49	124	138	577	30	30
8	15	15	8	8	8	8	8	X	8	8	51	126	140	573	30	30
9	15	15	8	8	8	8	8	8	X	8	60	135	150	591	30	30
10	15	15	8	8	8	8	8	8	8	X	85	160	180	657	30	30

Computational Results

In this section, computational results of the study are given. Calculations of the proposed algorithm were implemented in Java and executed on a computer with Intel(R) Core (TM) i7-4720HQ 2.60 GHz, 16 GB RAM and windows 8.1 professional 64 bit operating system.

Because of the size of the problems all of the results cannot be given but obtained results are given in detail as much as possible. In this section, detailed schedule results of the first two problems for one and two runways are given as examples. And then, obtained penalty costs for all problems are given with the best results in the literature as a comparable table.

Detailed Schedules of Airland1 and Airland2 for One Runway

Calculated schedules of Airland1 and Airland2 problems for one runway are given in Table 5. First column of the table is ranking of the aircrafts, second column is scheduled landing time of the aircrafts obtained by the proposed approach, third column is the target landing time given in the problem, fourth column is the difference between the scheduled landing time and the target landing time of the aircrafts, fifth column is the penalty cost per unit of time before or after the target landing time, and sixth column is total penalty cost for each aircraft. Penalty cost per unit of time before or after the target landing time is given in one column, because both of them are same in these problems. Total penalty costs of both problem are given at the bottom of the table.

Table 5: Schedules of A1 and A2 for One Runway

Airland1						Airland2					
A'	Scheduled Landing Time	Target Landing Time	Dif.	Penalty	Total Penalty per Aircraft	A'	Scheduled Landing Time	Target Landing Time	Dif.	Penalty	Total Penalty per Aircraft
3	98	98	0	30	0	3	90	93	3	30	90
4	106	106	0	30	0	4	98	98	0	30	0
5	118	123	5	30	150	5	106	111	5	30	150
6	126	135	9	30	270	6	114	120	6	30	180
7	134	138	4	30	120	7	122	121	1	30	30
8	142	140	2	30	60	8	130	120	10	30	300
9	150	150	0	30	0	9	138	128	10	30	300
1	165	155	10	10	100	10	151	151	0	30	0
10	180	180	0	30	0	14	171	171	0	30	0
2	258	258	0	10	0	13	181	181	0	30	0
						1	196	155	41	10	410
						2	250	250	0	10	0
						12	313	313	0	10	0
						11	341	341	0	10	0
						15	344	342	2	10	20
Total Penalty Cost for Airland1					700	Total Penalty Cost for Airland2					1480

* A: Aircraft Number, Dif.: Difference between scheduled and target landing time

Detailed Schedules of Airland1 and Airland2 for Two Runways

Calculated schedules of Airland1 and Airland2 problems for two runways are given in Table 6. First column of the table is numbers of the runways and other columns of the table are the same as Table 6. Total penalty costs are given at the bottom of the table for each problem.

Table 6: Schedules of A1 and A2 for Two Runway

Airland1							Airland2						
Runway	A	SLT	TLT	D	P	TP	Runway	A	SLT	TLT	D	P	TP
1	3	98	98	0	30	0	1	3	93	93	0	30	0
	4	106	106	0	30	0		5	111	111	0	30	0
	7	138	138	0	30	0		6	120	120	0	30	0
	9	150	150	0	30	0		9	128	128	0	30	0
	10	180	180	0	30	0		10	151	151	0	30	0
2	5	123	123	0	30	0	14	171	171	0	30	0	
	6	132	135	3	30	90	15	342	342	0	10	0	
	8	140	140	0	30	0	4	98	98	0	30	0	
	1	155	155	0	10	0	8	120	120	0	30	0	
	2	258	258	0	10	0	7	128	121	7	30	210	
							2	1	155	155	0	10	0
								13	181	181	0	30	0
								2	250	250	0	10	0
								12	313	313	0	10	0
								11	341	341	0	10	0
Total Penalty Cost for Airland1						90	Total Penalty Cost for Airland2						210

All Comparable Results of the Proposed Approach

Computational results of the Benchmark by using the proposed FCGA approach are given in Table 7 with the comparison of the best results in the literature. Fourth column named '*best*' is the best results obtained by Table 3. Fifth column shows the results obtained by executed the proposed FCGA approach. Last column of the table ($\Delta(\%)$) represents the difference between the obtained results and the best results.

Table 7: Computational Results

P	n	m	Best	Proposed FCGA	$\Delta(\%)$
A1	10	1	700	700	0
		2	90	90	0
		3	0	0	0
A2	15	1	1480	1480	0
		2	210	210	0
		3	0	0	0
A3	20	1	820	820	0
		2	60	60	0
		3	0	0	0

A4	20	1	2520	2520	0
		2	640	640	0
		3	130	130	0
		4	0	0	0
A5	20	1	3100	3100	0
		2	650	650	0
		3	170	170	0
		4	0	0	0
A6	30	1	24442	24442	0
		2	554	554	0
		3	0	0	0
A7	44	1	1550	1550	0
		2	0	0	0
A8	50	1	1950	1950	0
		2	135	135	0
		3	0	0	0
A9	100	1	5611.7	5687.5	0.01
		2	444.1	453.2	0.02
		3	75.7	76.2	0.01
		4	0.0	0.0	0.00
A10	150	1	12292.2	12615.8	0.03
		2	1143.7	1136.3	-0.01
		3	205.2	205.4	0.00
		4	34.2	34.2	0.00
		5	0.0	0.0	0.00
A11	200	1	12418.3	12759.1	0.03
		2	1330.9	1347.6	0.01
		3	253.0	257.3	0.02
		4	54.5	57.3	0.05
		5	0.0	0.0	0.00
A12	250	1	16122.1	16237.7	0.01
		2	1695.6	1701.7	0.00
		3	221.9	221.9	0.00
		4	2.4	2.4	0.00
		5	0.0	1.2	0.00
A13	500	1	37064.1	37183.8	0.00
		2	3920.3	4125.1	0.05
		3	673.8	703.3	0.04
		4	89.9	89.9	0.00
		5	0.0	0.0	0.00

As a result of our findings, small size problems between A1 and A8 can be solved no more than 2 seconds. However, problems with larger number of aircrafts and smaller number of runways have challenging difficulties. While number of runways are increasing, reaching the solution time decreases yet it is still challenging for large problems. During the implementation of our algorithm, problems with large number of aircrafts and small number of

runways were limited to 3600 seconds. Especially, implementation of problems with larger number of aircrafts and 5 runways were carried out no more than 5 seconds like small size problems.

The best results in the literature for the problems between A1 and A8 were obtained by the proposed FCGA approach in this study. Literature review also shows that almost all of the proposed methods can find the best results for these small size problems. For the problems between A9 and A13, the FCGA approach converges the best results. Half of these problems could be obtained without any difference. Quarter of these problems could be obtained with 1% difference than the best results. And, the rest of the results shown in Table 7 and whose difference is more than 1% could be obtained in a limit of 3600 seconds. When all of the obtained results by FCGA is evaluated together, it can be stated that the proposed FCGA approach is competitive and effective.

Conclusion

The ALS problem known as NP-hard problem for heuristic optimization is an important issue for both aviation and air traffic control. The aim of the problem is to minimize penalty cost by decreasing the deviations from the landing time under some constraints. The ALS problem has two main parts which make finding the best solution of the problem really hard. First part is sorting the aircrafts. And then, the second part is that calculating the optimum landing time of the aircrafts.

In this study, the implementation of fuzzy set theory to GA was focused on. Firstly, foundations of the proposed algorithm, which are fuzzy set theory and GA, were given briefly. And then, generation of fuzzy clusters by satisfying the constraints was defined to use in the algorithm. The effectiveness and validation of the proposed algorithm were tested by executing the algorithm with a benchmark set which is up to 500 aircrafts and 5 runways. The proposed algorithm has a satisfactory performance and the results are competitive with the literature.

For further research, the proposed approach can be also implemented to other heuristic techniques or adapted with different operators to improve. The proposed FCGA approach can be implemented to various scheduling problems from different fields with small modifications depending on problem types and constraints.

REFERENCES

ABDULLAH, O. S., ABDULLAH, S., & SARIM, H. M., "Harmony Search Algorithm for the Multiple Runways Aircraft Landing Scheduling Problem", *Journal of Telecommunication, Electronic and Computer Engineering (JTEC)*, 9(3-7), 2017, 59-65.

AWASTHI, A., KRAMER, O., & LASSIG, J., "Aircraft landing problem: An efficient algorithm for a given landing sequence", **IEEE 16th International Conference on Computational Science and Engineering (CSE)**, 2013-December, 20-27.

BEASLEY, J. E., KRISHNAMOORTHY, M., SHARAIHA, Y. M., & ABRAMSON, D., "Scheduling aircraft landings—the static case", **Transportation Science**, 34(2), 2000, 180-197.

BEASLEY, J. E., KRISHNAMOORTHY, M., SHARAIHA, Y. M., & ABRAMSON, D., "Displacement problem and dynamically scheduling aircraft landings", **Journal of the Operational Research Society**, 55(1), 2004, 54-64.

BENCHEIKH, G., BOUKACHOUR, J., ALAOUI, A. E. H., & KHOUKHI, F. E., "Hybrid method for aircraft landing scheduling based on a job shop formulation", **International Journal of Computer Science and Network Security**, 9(8), 2009, 78-88.

BENCHEIKH, G., BOUKACHOUR, J., & ALAOUI, A. E. H., "Improved ant colony algorithm to solve the aircraft landing problem", **International Journal of Computer Theory and Engineering**, 3(2), 2011, 224-233.

BENCHEIKH, G., EL KHOUKHI, F., BACCOUCHE, M., BOUDEBOUS, D., BELKADI, A., & OUAHMAN, A. A., "Hybrid Algorithms for the Multiple Runway Aircraft Landing Problem", **International Journal of Computer Science and Applications**, 10(2), 2013, 53-71.

BENCHEIKH, G., BOUKACHOUR, J., & ALAOUI, A. E. H., "A memetic algorithm to solve the dynamic multiple runway aircraft landing problem", **Journal of King Saud University-Computer and Information Sciences**, 28(1), 2016, 98-109.

DHOUIB, S., "A multi Start adaptive Variable Neighborhood Search metaheuristic for the aircraft landing problem", **4th International Conference on Logistics (LOGISTIQUA)**, 2011-May, 197-200.

FAYE, A., "Solving the aircraft landing problem with time discretization approach", **European Journal of Operational Research**, 242(3), 2015, 1028-1038.

GHONIEM, A., & FARHADI, F., "A column generation approach for aircraft sequencing problems: a computational study", **Journal of the Operational Research Society**, 66(10), 2015, 1717-1729.

GIRISH, B. S., "An efficient hybrid particle swarm optimization algorithm in a rolling horizon framework for the aircraft landing problem", **Applied Soft Computing**, 44, 2016, 200-221.

HOLLAND, J. H., *Adaptation in natural and artificial systems: an introductory analysis with applications to biology, control, and artificial intelligence*, Ann Arbor, **University of Michigan Press**, 1975.

Jl, X. P., CAO, X. B., & TANG, K., "Sequence searching and evaluation: a unified approach for aircraft arrival sequencing and scheduling problems", **Memetic Computing**, 8(2), 2016, 109-123.

MAHMOUDIAN, M., AMINNAYERI, M., & MIRZADEH, A., "Aircraft Landing Scheduling Based On Unavailability Of Runway Constraint Through A Time

Segment Heuristic Method", **International Journal of Informatics and Communication Technology (IJ-ICT)**, 2(3), 2013, 175-182.

NG, K. K. H., & LEE, C. K. M., "A modified Variable Neighborhood Search for aircraft Landing Problem", **IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology (ICMIT)**, 2016–September, 127-132.

OR–Library, <http://people.brunel.ac.uk/~mastjib/jeb/orlib/airlandinfo.html>, Accessed 01.02.2017.

PINOL, H., & BEASLEY, J. E., "Scatter search and bionomic algorithms for the aircraft landing problem", **European Journal of Operational Research**, 171(2), 2006, 439-462.

SABAR, N. R., & KENDALL, G., "Aircraft landing problem using hybrid differential evolution and simple descent algorithm", **IEEE Congress on Evolutionary Computation (CEC)**, 2014–July, 520-527.

SABAR, N. R., & KENDALL, G., "An iterated local search with multiple perturbation operators and time varying perturbation strength for the aircraft landing problem", **Omega**, 56, 2015, 88-98.

SALEHIPOUR, A., MODARRES, M., & NAENI, L. M., "An efficient hybrid meta-heuristic for aircraft landing problem", **Computers & Operations Research**, 40(1), 2013, 207-213.

TANG, K., WANG, Z., CAO, X., & ZHANG, J., "A multi-objective evolutionary approach to aircraft landing scheduling problems", **IEEE World Congress on Computational Intelligence in Evolutionary Computation, CEC 2008**, 2008–June, 3650-3656.

YU, S. P., CAO, X. B., & ZHANG, J., "A real-time schedule method for Aircraft Landing Scheduling problem based on Cellular Automation", **Applied Soft Computing**, 11(4), 2011, 3485-3493.

ZADEH, L. A., Fuzzy sets, **Information and Control**, 8, 1965, 338-353.

Özet

Uçak iniş planlaması(UİP) problemi hem havacılığın hemde hava trafik kontrolünün en önemli bölümlerinden birisidir. Problemin esas amacı, bazı kısıtlar altında ihlal maliyetlerinin minimize edilerek uçakların iniş zamanlarının belirlenmesidir. Problemdede, uçakların her biri için yakıt, hava hızı ve maliyet ile ilgili iniş zamanlarına dayalı spesifikasyonların olduğu optimum hedefler söz konusudur. İniş zamanı hedefinden sapmalar uçağın ve problemin ihlal maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Burada özetlenmiş olan amaç doğrultusunda da bu çalışmada, planlanan iniş zamanlarından sapmaları en aza indirgeyerek uçakların iniş zamanlarının planlanması üzerinde durulmuştur.

Bunun için öncelikle detaylı bir literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. Fakat mevcut literatürde fazla makale yer almaması dolayısıyla da erişilebilmiş olan makaleler olabildiğince tüm yönleriyle detaylı bir şekilde incelenmeye çalışılmıştır. Literatür taramasının aktarılmasının ardından, önerilmiş olan çözüm yönteminin ve algoritmanın daha anlaşılır bir hale gelmesi adına yöntemlerde ve algoritmalarda kullanılan

matematiksel notasyonlar ve formüller açıklamalarıyla birlikte üçüncü bölümde aktarılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde, bulanık küme teorisi ve genetik algoritmalar, yöntemlerde yer alan önemli formüllerle de birlikte özet bir şekilde aktarılmıştır. Aynı bölümün devamında daha sonra, önerilmekte olan yöntem akış diyagramı ve kaba kodları verilerek olabildiğince detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Önerilmekte olan yöntemin test problemiyle uygulanmasına geçmeden önce literatürde yer alan, problemlerden elde edilmiş sonuçlar karşılaştırmalı olarak tablo halinde verilmiştir. Altıncı bölümde öncelikle, veri setinin ve sonuçların anlaşılabilirliğini de arttırmak adına bir ve iki pist için ilk iki test probleminin çözelgeleme sonuçları tablo halinde detaylı olarak verilmiştir. Son olarak da, tüm test problemlerinin uygulama sonuçlarına ait elde edilmiş olan en iyi sonuçlar, literatürde yer alan en iyi sonuçlarla karşılaştırmalı olarak tablo halinde verilmiş ve elde edilen tüm sonuçlar ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada gerçekleştirilen uygulamalar, 500 uçağa ve 5 piste kadar 13 adet farklı problemin yer aldığı UIP test problemlerinde bulanık küme temelli bir genetik algoritma yaklaşımıyla gerçekleştirilmiştir. Kullanılmış olan test problemi Yöneylem Araştırması Kütüphanesinden (OR-library) elde edilmiştir. Önerilen algoritma ile elde edilen detaylı sonuçlar literatürde yer alan en iyi sonuçlarla karşılaştırıldığında, elde edilen algoritma sonuçlarının oldukça rekabetçi ve iyi sonuçlar ürettiği gözlemlenmiştir.

Muhasebe Denetimi ve İç Kontrol Sisteminin İşletmelerde İnovasyon Yapma Yeteneğine Etkileri Üzerine Ampirik Bir İnceleme

Metin UYAR*

Öz

Denetim mekanizmaları, işletmelerde beklenen hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını belirlemede önemli role sahip bir faaliyettir. Kontrol sistemleri, kaynak kullanımında verimlilik sağlanması noktasında yönetim üzerinde birtakım etkiler oluşturmaktadır. Ancak denetimin işletmelerin yenilik yapabilme gücü üzerindeki etkileri noktasında yeterince durulmadığı görülmektedir. Muhasebe denetimi ve iç kontrol sistemleri işletmelerin nicel ve nitel birçok parametresi üzerine orta ve uzun vadeli etkiler ve sonuçlar çıkarmaktadır. Söz konusu etkilerin doğru tespiti ise özellikle nitel performansın devamında ise nicel performansın gelişmesine katkı sağlayacaktır. Denetim aracılığıyla, kaynakların verimli kullanımı bütçe kontrolünü ve araştırma geliştirme faaliyetlerini ayrılan finansmanın artımına yardımcı olmaktadır. Araştırma geliştirme fonlarındaki artış ise firmanın inovasyon yapabilme becerisini etkileyecektir. Bu önemli öngörünün işletmelerde ne kadar rasyonelize edildiğini belirlemek için gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı denetim mekanizmalarının işletmelerin inovasyon yapabilme yetenekleri üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Gerçekleştirilen ampirik analizler sonucunda muhasebe denetiminin ve iç kontrol sisteminin etkin kullanımının işletme kaynakları üzerindeki olumlu etkiler oluşturduğu, bu olumlu değişiminde işletmenin inovatif yeteneklerini geliştirir nitelikte sonuçlar verebileceği belirlenmiş ve buna bağlı olarak da uygulayıcılar ve araştırmacılara yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe Denetimi, İnovasyon, İç Kontrol, Verimlilik, Araştırma Geliştirme, Kaynak Kullanım

JEL KODLARI: M41-M41

An Empirical Study on the Effects of Accounting Audit and Internal Control System on the Innovation Ability of the Enterprises

Abstract

Audit mechanisms are an activity that has an important role in determining whether the expected targets or in the business are being achieved. Control systems have some impact on management at the point of efficiency in resource utilization. However, it appears that the supervisory authorities are not sufficiently focused on the

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 20.02.2018

Kabul/Accepted: 27.02.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.396289>

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, İstanbul, Türkiye, E-posta: meuyar@gelisim.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-9773-9340>

impact on the power to innovate. Accounting audit and internal control systems produce mid-range and long-term effects and results on many quantitative and qualitative parameters of enterprises. Correct detection of these effects will contribute to the development of quantitative performance, especially if the qualitative performance continues. Through the control implementations, efficient use of resources helps increase the financing of budget control and research and development activities. The increase in research and development funds will affect the firm's ability to innovate. The purpose of this work to determine how much this important vision is rationalized in the business is to reveal the effects of the control mechanisms on the ability of enterprises to innovate. As a result of the empirical analyzes, it has been determined that effective use of accounting audit and internal control system has positive effects on business resources and in this positive change, it is determined that the operator can give results that improve innovative abilities and accordingly suggestions for practitioners and researchers have been developed.

Keywords: Accounting Audit, Innovation, Internal Control, Productivity, Research Development, Resource Usage

JEL CODES: M41-M42

1. Giriş

Operasyonel süreçlerin etkinlik, verimlilik, karlılık ve maliyet yönetimi açısından denetlenmesi, kurum hedeflerinin ve stratejilerinin gerçekleştirilebilir hale getirilmesinde temel yönetsel rehberler arasındadır. Muhasebe denetimi ve iç kontrol sisteminin yapısı, kaynak ve varlıkların kullanımının yerindelik ve uygunluğunu belirleyerek işletme amaçlarının realize edilebilme oranını tespit edilmesine yardımcı olmaktadır. Kaynak ve varlıklarını etkin kullanan bir firmada ise üretimin güçlenmesi ve inovasyon yeteneğinin artması yüksek bir ihtimale sahiptir. İnovasyon ve teknolojik beceri, işletmeleri rakiplerinden ayırıştırarak ve farklılaştırarak öncül ve etkin piyasa oyuncularından birisi haline getirmektedir. Dolayısıyla öncül ve belirleyici işletmelerin temel özelliklerinden bir tanesi inovasyon yapabilme yeteneklerinin derecesidir. Muhasebe denetimi işletme karar vericilerine özellikle kaynak ve varlıkların kurallara ve yasalar uygun olarak kullanılmadığı hakkında danışmanlık ve yol gösterme fonksiyonu yerine getirirken, mali raporların gerçeğe uygun hale getirilmesi içinde yönetim ve uygulayıcılar üzerinde doğru ve düzenli yapma baskısı oluşturmaktadır. Yönetim doğru ve düzgün bir muhasebe ve finans mimarisini işletmenin başarısı için oluşturmaları ise kaynak kullanımında verimliliği ve arzulanan performansa erişim gücünü olumlu artırmaktadır.

Diğer yandan iç kontrol sistemi, sadece muhasebe ve finans süreçlerine odaklanmayıp ayrıca faaliyet denetimine de yoğunlaşmaktadır. İnsan kaynağının yeterliliği, yönetim davranışlarının strateji ve amaçlarla uyumu, firma araştırma ve geliştirme potansiyelinin düzeyi, firmanın büyüme hedefleri için gerekli adımların atılıp atılmadığının tespiti de iç kontrol sisteminin başlıca

fonksiyonları arasındadır. Faaliyet ve üretim süreçleri kontrol altındaki bir işletmenin entelektüel sermayesini ve parasal sermayesini daha doğru yönlendirmesi olasıdır. Bir diğer ifade ile sahip olunan işletme değerlerinin efektif ve rasyonel kullanımı işletmenin üretim, araştırma geliştirme ve inovasyon yeteneğini etkileyecektir.

İnovasyon yapabilme yeteneği veya inovasyon performansı örgütsel ve bireysel birçok faktörden etkilenmektedir. Muhasebe denetimi ve iç kontrol sisteminin etkinliği, işletmede inovasyon yapabilmek için gerekli olan araştırma geliştirme bütçesinin gerçekçi ve yapılabilir hazırlanması için kaynak ihtiyacının doğru tespit edilmesine ve işletmenin gereksiz ya da yanlış harcamalardan kaçınarak inovasyon yapabilmek için daha fazla kaynak ayırabilmesine yardım etmektedir. Bu bağlamda inovasyon yeteneği üzerinde muhasebe denetiminin ve iç kontrol sisteminin birtakım etkileri mevcuttur. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı işletmelerde denetimin verimliliği ve buna bağlı olarak da inovasyon yeteneğinin nasıl etkilendiğini ampirik olarak ortaya koymaktır. Bu etkilerin incelenmesi ve bilimsel olarak somut bir biçimde ortaya konabilmesi için araştırmada öncelikle kavramsal çerçeve oluşturulmuştur. Teorik ve kavramsal alt yapının hazırlanmasında literatür taramasından yararlanılmıştır. Teorik yapının anlatıldığı bu bölümün ardından araştırma değişkenleri arasındaki bağıntıların ve hipotezlerin oluşturulduğu ve analizlerin yapıldığı üçüncü bölüm yer almaktadır. Son bölümde ise ampirik bir çalışma gerçekleştirilerek elde edilen bulgular doğrultusunda hazırlanan tartışmaların, değerlendirmelerin ve önerilerin bulunduğu sonuç bölümü bulunmaktadır.

2. Muhasebe Denetimi, İç Kontrol ve İnovasyon Yapabilme Yeteneği

Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre muhasebe denetimi, ekonomik fiil ve olaylar ile alakalı savların tespit edilen kriterlere uygunluk derecesini araştırabilmek ve alınan neticeleri ilgililere bildirmek amacı ile tarafsız olarak veri toplayan ve bu verileri değerleyen sistemli bir süreç şeklinde ifade edilmektedir¹. Muhasebenin temel amacı, bir ekonomik varlık hakkında karar vericilere kararlarında kullanabilecekleri doğru güvenilir bilgileri sağlamaktır. Bir tarafta işletmenin hazırladığı bilgiler, bir tarafta çok farklı bilgilere ihtiyaç duyan kişi ve kuruluşlar (işletme ilgilileri) bulunmaktadır. Bu iki grup arasında temel bilgi akışı ise finansal tablolar ile sağlanmaktadır. İşletmeler tarafından hazırlanan finansal tabloların ise yanlış ve hatalı bilgiler içerebilme olasılığı bulunmaktadır. Hatalı ve yanlış bilgilerin finansal tablolarda yer alması, işletmenin kendi amaçları doğrultusunda kasten (bilerek) yapılabileceği gibi, işlemlerin karmaşık ve çok olması, yöneticilerin ve personelin bilgi düzeyi gibi birçok yapısal özelliklerin sonucu olarak da ortaya çıkabilmektedir. Finansal tabloların güvenilir olmaması finansal piyasaların

¹ Zeynep Hatunoğlu...[ve öte.] "İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alan Çalışması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 20, 2012, s. 169-189

gelişmesini engelleyen faktörlerden biridir. Finansal bilgilerin güvenilirliğinin sağlanamadığı bir piyasada işlem yapmak (borç vermek, borç almak, yatırım yapmak vb.) mümkün değildir². İşte bu iki grup arasında gerçekleşen finansal bilgi paylaşımındaki güvenilirliğinin sağlanabilmesi toplumun tüm kesimini etkileyen ekonomik hayatın en önemli yapı taşıdır. Çünkü güvensizlik ortamından dolayı bu iki grubun bir araya gelememesi ekonomik açıdan birçok sorunu beraberinde getirecektir. Bu durumun önüne geçmenin tek yolu sağlam bir muhasebe yapısından ve denetimden geçmektedir.

Muhasebe, denetlemenin temel dayanağı; denetleme ise, muhasebenin yasalara, kurallara, ilkelere ve yöntemlere uygunluğunun sağlanmasıdır. Muhasebe denetimi, muhasebenin eksiklerini ve aksayan yönlerini ortaya çıkaran bir fonksiyon üstlenmektedir. Sonuç olarak, muhasebesiz denetleme dayanaksız; denetimsiz muhasebe ise sağlamasıdır. Denetimde ulaşılmak istenen amaca göre denetim türü değişmektedir. Yani denetimin amacı, denetlenecek bilgiler ile karşılaştırmada kullanılacak ölçütlerin türüne ve kapsamına etki eder. Muhasebe denetiminde istenen amaca göre iki unsur değişir. Diğer bir deyişle muhasebe denetiminin amacı, karşılaştırma konusu bilgiler ile karşılaştırma kriterlerinin biçim ve kapsamlarına etki eder. Anlamlı bir karşılaştırma yapabilmek için bu iki unsur, denetçinin amacına uygun olarak seçilmelidir³. Muhasebe denetiminin önemli bir bölümünü faaliyetlerin denetimi oluşturur.

Faaliyet denetimi, bir örgütün işletme fonksiyonları, mali kontroller ve destekleme sistemleri dâhil bütün yönlerini kapsayan bağımsız bir incelemedir. Faaliyet denetimi bir örgütün bütün veya belirli faaliyetlerinin özellikli hedeflere göre sistematik incelenmesidir. Faaliyet denetçisinin genel amacı; kanun ve kurallara uygunluğun, mali raporlamanın güvenilirliğinin ve faaliyetlerin etkinliğine ilişkin iç kontrollerin kalitesini değerlendirmektir. Faaliyet denetimi, mali kontrolleri ve faaliyet kontrollerini (performans göstergelerini) içerir. Günümüz işletmelerinde yaygın bir yapısının olması dolayısıyla bilgi sistemleri kontrollerini de faaliyet denetiminin bir türü olarak dikkate almak gerekmektedir⁴.

Muhasebe denetimi, yönetim kontrol sistemlerinin sistematik bir uzantısıdır. Organizasyonların büyümesi, holdingleşmenin artması ve merkezileşme eğiliminin kuvvetlenmesi sonucu özellikle son 25 yılda muhasebe denetimi gelişmiş ve yaygınlaşmıştır. Muhasebe denetimi oldukça kapsamlı ve çok boyutlu sonuçları olan bir faaliyettir. Muhasebe denetimi işletmenin örgütsel yapısını, iç kontrol sistemlerini, iş akışlarını ve yönetimin başarısını saptamaya yönelik geniş kapsamlı bir süreçtir. Muhasebe denetimi bir organizasyonun saptanmış hedef ve amaçlarına ulaşip ulaşmadığını mali açıdan ve yasalarla ölçmeye yarar. Muhasebe denetiminde fiili durumun karşılaştırılacağı, olması gereken durumlarla ilgili ölçütlerin saptanması, büyük

² Hasan Kaval, *Muhasebe Denetimi*, 2.Baskı, Ankara, Gazi Kitapevi, 2005, s.5-6.

³ Hasan Gürbüz, *Muhasebe Denetimi*, 4.Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, 1995, s.11.

⁴ Can Türker, *Maddi Duran Varlıkların Bağımsız Denetimi ve Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, s.5.

ölçüde özeldir. Bu açıdan muhasebe denetiminde denetçi mevcut başarının doğrudan doğruya ölçülüp raporlanması eylemini değil, bu başarının iyileştirilmesi ile ilgili öneri ve tavsiyelerini belirtme yolunu seçer ki bu inovasyon yeteneğini olumlu etkiler. Bundan dolayıdır ki muhasebe denetimi, vergi yükünden işletme bütçesi oluşturmaya kadar birçok alanda etkisi olur. Kaynak verimli kullanımı ve tasarrufların yeterince yapılıp yapılmadığı bir başka ifade ile inovasyon yapmak için yeterliği kaynağın yönetim tarafından ayrılıp ayrılmadığının belirlenmesi ve yönetim üzerinde bu yönde bir bakışının oluşmasında muhasebe denetimi önemli bir görevdedir.

Denetim, mali beyanların hata veya hile ile hatalı olup olmadığını ayırt edebilmeye yönelik uygun güvenceyi elde edebilmek üzere organize bir şekilde yapılmalıdır⁵. Son dönemlerde bağımsız denetim ayrıntılı bir denetleme programından daha çok bir teste ve inceleme sürecinde değerlendirilmektedir. Muhasebe denetimi bir kurumun mali tabloların genel kabul görmüş muhasebe prensiplerine ya da kurumların hukuki sistemleri gereği olarak farklı bir muhasebe sistemine uygun düzenlenecekse buna uygun bir şekilde düzenlenerek belirlenmeye ve raporlamaya yönelik denetimdir. Finansal tablolar ve bu verilerin kaynağını meydana sağlayan kayıt, evrak ve diğer emareler üzerinden yürütülmekte olan çalışmalara dayalı olan ve bu verileri denetim raporunda özetleyen sistemli bir inceleme şeklidir. Muhasebe denetimi, kurum yöneticilerine istedikleri verilerin güvenilirliği hakkında bilgi vermektedir⁶. Bir diğer ifade ile muhasebe denetimi, belirli bir iktisadi birim ya da döneme ait rakamlar ile açıklanabilir verilerin önceden belirlenen ölçütlere uygun olup olmadıklarını belirleyebilmek ve bu konu hakkında bir rapor hazırlamak amacı ile bağımsız bir uzmanca yapılan delil toplamak ve değerlendirmek süreçleri şeklinde tanımlanabilmektedir. Muhasebe, verileri kurum menfaatlerini belirleyen alandır. Verilerin doğru olmasına pek çok açıdan ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durumda ancak denetim ile sağlanmaktadır⁷. Her topluluklarda iktisadi kararlar, kararların alındığı andaki var olan verilere dayanmalıdır. Alınan kararın, kararları alanların hedefleriyle uyumlu olması için, karar alırken dayanan veriler doğru ve sağlıklı olmalıdır. Eğer veriler hatalı olursa karar alıcıların kendileri ve topluluk için olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Kurum idaresinde kontrol, idarenin aşağıda belirtilen beş esas görevinden bir tanesi olup, işletmenin tedarik, üretim, personel, muhasebe, pazarlama ve mali, müşteri ilişkileri gibi bütün işlevlerini ve bütün etkinlik alanlarını kapsamaktadır. İdaredeki beş esas görev şirket için ulaşılabilecek hedefleri belirleme, planlamak, teşkilatlandırma, örgütlemek, icra etme, yürütmek, belirlenen amaca ulaşmak için işler arasında bağ oluşturmak, koordinasyonu sağlamak ve denetleme, kontrol yapmak olarak

⁵ Murat Emir, "Hile Denetimi", *Mali Çözüm Dergisi*, Cilt 18, Sayı 86, 2008, s. 109-121.

⁶ Mikail Erol, "İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2008, s.229-237.

⁷ Didem Özçelik, *Muhasebe Denetiminde Kullanılan Kanıt Toplama Teknikleri*, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s.14.

belirtilmektedir⁸ 9. Goold ve Quinn¹⁰ işletmelerde kontrol yapılarının yönetimlerin yenilikçi davranışlar gösterebilmeleri için pozitif bir öneme sahip olduğu tespit etmişlerdir. İç kontrol, bir şirketin yönetim kurulu, idareci ve diğer çalışanlarınca yönlendirilen ve şirket tarafından belirlenen amaçlara ulaşabilmek adına uygun güvence sağlamak üzere planlanan bir süreçtir. Birbirini destekleyen, birbiriyle uyumlu önlemlerden oluşan iç kontrol sistemi risk odaklı bir bakış açısı gerektirmektedir. Böylece, iç kontrol sistemi, çıkabilecek problemlere engel olmakta veya oluşan problemlere karşı belirlenen çözüm seçeneklerinin uygulanmasını sağlamaktadır. Diğer bir ifade ile iç kontrol sistemi bir süreçtir fakat farklı yönetsel süreçlerde elde edilen verilere ulaşabilmek adına kullanılan bir araç şeklinde tanımlanabilir. İç denetim, örgütün iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirdiği için aynı zamanda bizzat kendisi iç kontrol aracıdır. İç kontrol sisteminin etkinliğinin gözden geçirilmesi çalışmaları, iç denetimin uygunluk denetimi yönünü oluşturur. Muhasebeden çok işletmenin yönetsel faaliyetlerinin, iş akışlarının, işletme politikası ve stratejileri ışığında yönetimin başarısının, performansının, etkinlik ve verimlilik açısından değerlendirildiği faaliyet denetiminde iç denetim ve denetçilerin çok özel bir yeri vardır. İç kontrolün planlanmasının nedeni, işletmenin misyonunu gerçekleştirme için risklerle başa çıkabilmek ve uygun bir güvence sağlamak olarak tarif edilebilir. Bu bakımdan iç kontrol sistemi, işletmenin hedeflerine ulaşabilmesine yönelik uygun bir güvence sağlamak amacı ile oluşturulan felsefe ve yöntemlerin gerçekleştirdiği bir sistemdir¹¹. Diğer bir ifade ile iç kontrol, yönetimin şirket yapısını, faaliyetlerini, yetki ve sorumluluklarını, görevini, karar verme sürecini kapsayan ve yönetimin personelin tümünün dâhil olduğu etkin bir süreçtir. İşletme amaçlarına ulaşılması ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi, işletmenin varlığını devam ettirebilmesi, geleceğe ait belirsizlikleri ve riskleri yönetmek için işletme tarafından alınan önlemlerin tümü kontrol kapsamına girmektedir¹². Bununla birlikte kontroller, faaliyetlerin tümünü kapsamaktadır ve işletmenin tüm faaliyetlerine ve yapılarına yayılmışlardır¹³. Bu bağlamda faaliyetlerin iç kontrol sistemi tarafından denetlenmesi özellikle kaynakların

⁸ Cemal İbiş ve Özgür Çatıkkaş "İşletmelerde İç Kontrol Sistemine Genel Bakış, *Sayıştay Dergisi*, Sayı 85, 2012, s.97.

⁹ Selena Aureli, *The Introduction of Innovative Performance Measurement And Management Control Systems: The Role of Financial Investors And Their Acquired Companies*, Emerald Group Publishing Limited, 2010, p. 81-114.

¹⁰ Micheal Goold and John "The Paradox of Strategic Controls" *Strategic Management Journal*, 1990, Volume. 11, p. 43-57.

¹¹ Mustafa Kemal Topçu, "Kamuda İç Kontrol Sisteminin COSO Modeli Bağlamında Taşrada Uygulanabilirliği: İhalelerde Uygulanmasına Yönelik İki Vaka Analizi", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 91, s. 5-31.

¹² Durmuş Acar ve Özen Akçakanat, "Devlet Üniversitelerinin Muhasebe Birimlerinin İç Kontrol Sistemine İlişkin Algı Düzeyleri İle Mevcut Uygulamalarının Karşılaştırılması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, s.1-17.

¹³ Hakan Bakkal ve Alper Kasimoğlu, "İç Kontrol Sistemine Karşılaştırmalı Bir Bakış: COSO ve COCO Modeli", *Mevzuat Dergisi*, Cilt 15, s.1-14.

verimli ve inovasyona dönük olarak kullanılması için işletmeye fırsat sunmaktadır.

İnovasyon en geniş tanımıyla bilginin ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürülmesiyle, değişime olan istek, yeniliğe olan açıklık ve girişimcilik ruhuyla özdeşleşen bir kültürün ürünü olarak tanımlanır¹⁴. Özetle inovasyon, yaratıcı bir fikri katma değer yaratabilir ve pazarlanabilir bir ürüne dönüştürme sürecidir. Yani inovasyon, buluşun ötesinde yeni bir iş fırsatı yaratmaktır¹⁵. Yeni bir fikrin inovasyon sayılabilmesi için ticarileştirilme özelliği taşıması gerekmektedir. Bu yeni fikir sadece bir buluş olarak algılanmamalıdır. Firma için yeni olan ve uygulanabilir fikirler de inovasyon kapsamına girmektedir. İnovasyon yapabilme yeteneği ise işletmenin kendi bünyesinde herhangi bir ürün, süreç veya yapıyı ortaya koyabilme kapasitesi olarak tanımlanır. İnovasyon yapabilme yeteneği çoğunlukla ar-ge yapabilme ile aynı düşünülür.

Schumpeter üretilen bilginin kendiliğinden pazarlanabilir ya da kullanılabilir süreçlere dönüşmediğini ancak bilginin ya da buluşların yeni kombinasyonlarının katma değer yaratabileceğini ileri sürmüştür¹⁶. Geçmişten günümüze bakıldığında ise inovasyonun işletmeler açısından rekabet üstünlüğü sağlayan bir araç haline geldiği görülmektedir. Bilginin kolay ve hızlı yayılımı düşünüldüğün de inovasyon üretim firmaları için önemli yer tutmaktadır. Yalnızca girdi maliyetlerinin düşük olmasının rekabet üstünlüğü sağlama konusunda belirleyici bir faktör olmadığını görülmektedir. Kurumlar ayakta kalabilmek, devamlılığını sürdürebilmek için pazarın değişen ihtiyaçlarına hızlı yanıt verebilmek zorundadır. Bunun yanında yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi, var olan mevcut pazar payını korumaları ve yeni pazarlara giriş için inovasyon gereklidir. Aynı zamanda inovasyon işletmenin müşteri bağımlılığını arttıran ve müşteri memnuniyetini sağlayan bir unsurdur¹⁷. Bir ülkede rekabet artarsa yaşam standardı ve refah seviyesi yükselir. Rekabetin oluşabilmesi için ise üretmek gereklidir. Üretkenliği arttırmanın yolu ise inovasyondan geçer. Bu nedenle inovasyon ülkeler için ekonomik büyümenin, artan istihdamın ve yaşam kalitesinin kilit noktası olarak görülmektedir. İnovasyon işletmelere birçok avantaj kazandırır. Bu avantajları genel olarak şu şekilde sıralamak mümkündür¹⁸:

- Gelişen bilgi ve bilgi teknolojilerindeki gelişmeler yakından takip edilerek iş süreçlerinde inovasyonlara gitmek, maliyetleri azaltıcı yeni uygulamalar geliştirmek işletmelerde verimliliğin artmasını sağlar.

¹⁴ Şirin Elçi, *İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*, 7. bs., İstanbul, Acar Matbaacılık, s.23.

¹⁵ Sinem Güravşar Gökçe, *İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun Önemi*, Fırat Kalkınma Ajansı, 2010, s. 1-5.

¹⁶ Adem Kalça ve Yeşim Atasoy, "Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon". *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, Sayı 3, s.95-110.

¹⁷ Barış Cihan Başer...[ve öte.], *Kümelere İçin İnovasyon ve AR-GE Yönetimi Kılavuzu*, . T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Müdürlüğü, 2013, s.10.

¹⁸ Sinem Güravşar Gökçe, a.g.r. s.4.

- Küresel rekabet ortamında bilgiyi en verimli şekilde kullanmak kalıcı ve sürdürülebilir rekabeti sağlamak açısından önemli bir unsurdur. Rekabette üstünlük yaratmak için inovasyona önem vermek gerekir.
- Bir ülkenin inovasyon performansı aynı zamanda o ülkenin mevcut ekonomik durumunun da göstergesi niteliğindedir. Bu açıdan işletmelerin talep eden tarafta mı yoksa tedarikçi konumunda mı oldukları önemlidir. Tedarikçi konumundaki işletmeler ödemeler dengesizliğini gidermek açısından artı tarafta yer alır.
- Bir işletmenin faaliyette bulunduğu çevreyi ve tüketici sağlığını korumaya yönelik çalışmalar inovasyonla mümkün olabilmektedir. Bu da sosyal sorumluluk bilincini geliştirilme konusunda katkı sağlar.
- Bir işletmenin müşteri ihtiyaçlarına hızlı cevap verebilmesi, kaliteye ve yeniliğe önem vermesi müşterilerini önemli hissettirir ve böylelikle sadık bir müşteri kitlesi kazanılmış olur.

Kurumların çalışma yöntemleri, üretim faktörlerinin kullanımı ve ticari performansını etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. İnovasyon tanımları; ürün inovasyonları, süreç inovasyonları, organizasyonel inovasyonlar ve pazarlama inovasyonları olarak sıralanmaktadır¹⁹. Ürün inovasyonları, mal ve hizmet kapasitelerinde önemli değişiklikleri kapsamaktadır. Hem yeni mal ve hizmetler hem de mevcut ürünlere yapılan önemli değişiklikler ürün inovasyonu kapsamına dâhildir. Yeni organizasyonel yöntemlerin yürütülmesi ise organizasyonel inovasyonları ifade etmektedir. Bunlar, ticari uygulamalardaki değişiklikler, işyeri organizasyonundaki intranet gibi haberleşme sistemlerinin kullanılması veya işletmenin yeni bir maliyetlendirme sistemine geçmesi gibi değişiklikleri ifade etmektedir. Pazarlama inovasyonları ise yeni pazarlama yöntemlerinin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır. Bunlar, ürün tasarımı ve ambalajlanmasındaki yöntem değişikliklerini içerebilir²⁰.

İnovasyon sürecini başlatabilmek için en temel girdi fikirdir. Yaratıcı fikirler inovasyon sürecinin olmazsa olmazıdır. Fikirler işletme içindeki gerek yönetici gerekse çalışanlar olmak üzere herkesten gelebilir. Önemli olan ise bunların arasından doğru fikri seçebilmektir. Konsept aşaması sürecin en önemli parçasıdır. Konsept aşamasında yapılacak olan çalışmalar sürecin sonuçlanması için çok büyük önem teşkil eder. Bu aşamada inovasyon fikirleri teknik ve mali fizibilite çalışmaları yapılarak çeşitli süzgeçlerden geçirilir ve bir tane kalana kadar elemeler yapılır. Seçilen fikir firma imkan ve yetenekleri dahilinde projelendirilir. Kâğıt üzerinde projelendirilen fikirler prototip aşamasında fiziksel hale getirilir. Ürünün iyi ve kötü yanları ancak prototip hazırlanırken test edilerek öğrenilebilir. Üretim planları prototip aşamasında detaylandırılır. Prototipi kolay yapılan ürünün üretim aşaması da kolay

¹⁹ Oslo Kılavuzu, 3. Basım, TÜBİTAK 2006, s.20.

²⁰ Üstün Özen ve Murat Bingöl, "İşletmelerde Bilişim Teknolojileri ve Yenilikçilik: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki Kobi'lerde Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 400-417.

gerçekleşir. Fakat ürünün prototipinin başarılı yapılması o ürünün seri üretime geçeceği anlamına gelmez. Çünkü üretim aşamasında gerek teknik özellikler gerekse maliyet unsurlarından dolayı ürün pazara sunulmadan kaybolabilir. Ürünün pazara sunulması içinse plan yapmak ve strateji geliştirmek gerekir. Sürecin başarılı olup olmadığı ancak bu aşamada tespit edilebilir. Yaratıcı ürünlerde başarıyı yakalayabilmek için müşterinin beğenesine doğru zamanda, doğru şekilde ve doğru fiyat ile sunmak gerekir. Ürünün müşteriye tanıtılması da belli bir bütçe gerektirir. Bu nedenle projeye başlamadan önce maliyet unsurları göz önünde bulundurulmalıdır. Bir diğer ifade ile inovasyon gerçekleştirilmesi maliyet yönetiminin başarısını, maliyet yönetiminin başarısı ise muhasebe denetimi ve iç kontrolün başarısının derecesine bağlıdır.

İnovasyon performansı, geniş anlamda yaratıcı bir fikrin ortaya çıkmasıyla başlayıp, AR-GE'den patentlemeye ve ortaya çıkan yeni bir hizmet veya ürünün tanıtılmasından pazara sunulmasına kadar olan dönemi kapsar. İnovasyon performansının, hem yeniliğin teknik özelliklerine hem de hizmet veya ürünün pazarda tanıtılmasına odaklandığı ileri sürülebilir. İnovasyon performansı, yeniliği geliştirme, sunma ve tutundurma süreçleri gibi gerek üretimsel, gerek yönetimsel ve gerekse pazarlama gibi işlevsel süreçler ile ilişkilidir. Buradan hareketle inovasyon performansının, inovasyon süreçlerini başından sonuna kadar kapsadığı söylenebilir.

3. Değişkenler Arası Bağlılıklar ve Metodoloji

3.1 Hipotezler

Önceki araştırmalar kontrol sistemlerinin inovasyon yapabilme becerilerine olumlu etkiler yaptığını göstermiştir^{21 22}. İşletmelerde muhasebe ve kontrol sistemlerinin geliştirilen yeni ürün performansına pozitif etki ettiği belirlenmiştir²³. Ölçen bir çalışmada pozitif etki belirlenmiştir. Ülkeler arasındaki sınırların kalkması, buna bağlı olarak bilginin, teknolojinin ve insan gücünün serbest dolaşımı, bilgi ve teknolojiye gelişme, tüketicilerin yaşam tarzlarındaki değişimin hızlanması ve beklentilerinin artması işletmeleri kaçınılmaz olarak inovasyon yapmaya itmiştir. İşletmeler değişen ortamda hedeflerine ulaşabilmek ve devamlılıklarını sürdürebilmek için planlı ve sistematik bir şekilde inovasyon faaliyetlerini sürdürmek zorundadır. Bu bağlamda inovasyon, işletmelerin en önemli rekabet araçlarından birisi haline gelmiştir. Dolayısıyla işletmenin yenilik veya inovasyon yapabilmesi için organizasyonel süreçlerinde bunu destekler şekilde faaliyet göstermesi gerekir. Bu yönüyle muhasebe denetimi ve iç kontrol yönetimi uygulamaları, inovatif faaliyetlerin oluşmasına yol açan gerekli şartların oluşturulmasında da belli bir öneme sahiptir. Önceki birçok çalışmada muhasebe denetiminin ve kontrol

²¹ Robert H. Chenhall, "Accounting for the Horizontal Organization: A Review Essay", *Accounting Organizations and Society*, Volume 33, p.517-550.

²² Josep Bisbe and Ricardo Malagueño, "The Choice of Interactive Control Systems Under Different Innovation Management Modes", *European Accounting Review*, Volume 18, 2009, p. 371-405.

²³ Tom Kennedy and John Affleck-Graves, "The impact of Activity-Based Costing Techniques on Firm Performance", *Journal of Management Accounting Research*; 13: 19-45.

sistemlerinin yeni ürün geliştirme ve inovasyon yapma potansiyeli üzerinde pozitif yansıması olduğunu göstermektedir^{24 25 26}

İşletmeler inovasyon faaliyetleri yapmak için yola çıktıklarında genellikle belirsizlikler ve değişkenliklerle karşı karşıya kalmaktadır. Karşılaşılan belirsizlikler ve değişen koşullarda işletmelerin varlığını sürdürebilmesi, o işletmede bulunan kontrol sistemlerinin yapısına ve kaynaklarını verimli kullanabilme potansiyeline bağlıdır. Li vd.²⁷ kontrol sistemleri ile kurumsal inovasyon arasındaki ilişkinin son derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok ampirik araştırma muhasebe denetimi ve iç kontrolün organizasyon performansı üzerindeki etkisini değişik yönleri ile incelemiştir. İç kontrol sistemleri ve muhasebe denetiminin yapısı ve etkinliği organizasyonların nitel ve nicel performanslarını şekillendirmekte ve beklenen performansın sağlanıp sağlanmadığını tespit etme fırsatı vermektedir. İnovasyon üretmek veya inovasyon yapmak, bir üretim işletmesinin orta ve uzun vadeli hedeflerini gerçekleştirmesinde son derece önemlidir. Dolayısıyla kontrol sistemleri ve muhasebe denetimi işletmelerin yeni ürün geliştirme, yeni araştırma geliştirme faaliyetleri ortaya koymalarında önem ifade etmektedir. kontrol sisteminin katı-esnek olması veya muhasebe denetiminde işletmenin mali olarak esnek bütçeye uygun olup olmadığı işletmenin inovasyon projeleri geliştirmek için ihtiyaç duyduğu kaynağın tedarik edilip edilemeyeceğini etkilemekte ve özellikle ar-ge finansmanının süresini ve miktarını detaylandırmaktadır. Araştırma geliştirme faaliyetlerinin yoğunluğu ise firmaların inovasyon geliştirebilme yeteneklerini olumlu geliştirecektir. İç kontrol yapısının başarısı üreticilerin kaynak kullanım etkinliğini dolayısıyla verimlilik ve etkinlik değerlerinin de iyileşmesini yardımcı olacaktır. Verimlilik kurumların girdi-çıktı etkinliğini ve stratejilerinin başarıya ulaşma ihtimallerini yükselten önemli bir parametredir. Kaynak kullanım etkinliği işletmenin sahip olduğu varlık ve değerleri optimizasyon içerisinde değerlendirmesini ve atıl kaynak unsurlarını asgariye düşmesine yol açmaktadır.

Bu bağlamda hipotezler aşağıdaki şekilde belirtilmektedir:

H1: Muhasebe denetiminin etkinliği, üretim işletmelerinde kaynak kullanım verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir.

H2: İç kontrol sisteminin etkinliği, üretim firmalarında kaynak kullanım verimliliğini pozitif yönde etkilemektedir.

H3: Kaynak kullanım verimliliği, firmaların inovasyon geliştirebilme yeteneklerini pozitif yönde etkilemektedir.

²⁴ Roger Calantone, Shawnee K. Vickery and Cornelia Droger "Business Performance And Strategic New Product Development Activities: An Empirical Investigation", *Journal of Production Innovation Management*, Issue 12, 1995, p.214-223.

²⁵ Frederic M. Scherer and David Ross. "Industrial Market Structure and Economic Performance"; *Houghton Mifflin*: Boston, 1990, p. 77.

²⁶ Ondrej Zizlavsky "The Balanced Scorecard: Innovative Performance Measurement and Management Control System", *Journal of Technology Management&Innovation*, Volume 9, Issue 3, 2014, p.210-222.

²⁷ Ping Li...[et al.] "Internal Control And Corporate Innovation: Evidence From China", *Asia Pasific Accounting&Economics*, 2017, August (3-4), p.1-21.

H4: Muhasebe denetiminin etkinliği, inovasyon geliştirebilme yeteneğini pozitif etkilemektedir.

H5: İç kontrol sisteminin etkinliği, firmaların inovasyon geliştirebilme yeteneğini pozitif yönde etkilemektedir.

3.2 Ölçüm Aracı ve Uygulama

İncelemenin yapılabilmesi için, İstanbul Anadolu Yakası'nda çalışmalarını sürdüren üretim işletmelerine e-posta ve yüz yüze görüşme yöntemleri kullanılarak ulaşılmıştır. Ana kütlenin büyüklüğü dikkate alınarak yapılan örnekleme sonucunda 500 firmaya hazırlanan soru formlarının iletimi gerçekleştirilmiştir. Anket formlarının 67 tanesinde geri dönüş sağlanmış ve bunların 55 tanesinin veri analizi için uygun değerlere sahip olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda geri dönüş oranının yaklaşık olarak %11 civarı olduğu görülmektedir. Katılımcılara iletilen anket formlarının hazırlanma süreci ise uzun ve titiz bir literatür taramasının sonucunda ortaya konan ve sistematik bilimsel yaklaşıma uygun olan soruların kullanım kolaylığı, okunabilirlik gibi kriterler dikkate alınarak ortaya konmasından oluşmaktadır. Anket yer alan muhasebe denetimi, iç kontrol yapısı ve kaynak kullanım verimliliği değişkenlerine ait sorular bu çalışmaya yönelik olarak tamamen özgün bir biçimde hazırlanmıştır. Sorular beşli Likert tarzında soru formunda yer almıştır. İşletmelerin inovasyon yapabilme yeteneklerine dair sorular ise Yam²⁸ vd. (2004)'te yer alan sorular kullanılarak hazırlanmıştır. Anket formunda temel değişkenlerin yanı sıra araştırmanın bilimsel derinliğini artırmaya dönük kontrol değişkenlerini tespit eden sorulara da yer verilmiştir.

3.3 İstatistiksel Analizler ve Ulaşılan Bulgular

Araştırmada elde edilen veri seti öncelikle tanımlayıcı istatistikler açısından ele alınmıştır. Devam eden süreçte araştırma değişkenlerine ait hipotez testlerinin gerçekleştirilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Ayrıca kontrol değişkenlerinin ortaya çıkardığı kategorik farklılığı belirlemek ve yansıtılabilmek için ANOVA gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'de katılımcılara ait bireysel ve kurumsal özellikler yer almaktadır.

²⁸ Richard C.M.Yam...[et al.], "Audit of Technological Innovation Capabilities in Chinese Firms: Some Empirical Findings in Beijing, China", *Research Policy*, Volume 33, Issue 8, 2004, p. 1123-1140

Tablo 1: Bireysel ve Kurumsal Özellikler

		N	%
İşletme Faaliyet Süresi	1-5 Yıl	13	23
	6-10 Yıl	27	49
	11-15 Yıl	12	22
	16 Yıl ve Üzeri	3	6
Katılımcının Görev Ünvanı	Tepe Yönetici	8	15
	Üretim Sorumlusu/Görevlisi	27	49
	Ar-Ge\Teknoloji Görevlisi	15	27
	Denetçi\Muhasebe Çalışanı	5	9
İşletmenin Faaliyet Türü	Metal/Madeni Eşya/Otomotiv	20	36
	Kimya/İlaç	12	22
	Gıda/İçecek	12	22
	Tekstil	6	11
	Elektronik/Elektrik	5	9
İşletmenin Çalışan Sayısı	1-25	11	20
	26-50	24	42
	51-75	6	11
	76-100	9	16
	101 ve Üzeri	6	11
İşletmenin Aktif Büyüklüğü	1-5 Milyon TL Arası	3	5
	6-10 Milyon TL Arası	19	35
	11-15 Milyon TL Arası	17	31
	16-20 Milyon TL Arası	9	16
	21 Milyon TL ve Üzeri	7	13
Ar-Ge Bütçesinin Büyüklüğü	Aktiflerin %5 ve aşağısı	27	49
	Aktiflerin %6'sı ile %10'u arası	19	35
	Aktiflerin %11 ile %15'i arası	7	13
	Aktiflerin %15'inden daha fazlası	2	3

İşletmelerin yarısından fazlası faaliyet süresi olarak 10 yıldan daha kısa bir zaman diliminde operasyonlarını sürdürmektedir. Üretim yapan firmalarda çoğu zaman ayrı veya bağımsız bir ar-ge (inovasyon) birimi olmamakla birlikte ar-ge inovasyon çalışmalarında yer alabilecek nitelikte personel ile faaliyet gösterdikleri bilinmektedir. Katılım gerçekleştiren firmalarında bu yönde oldukları tablodan görülmektedir. Soru formunda yer alan değişkenlere ait katılımcıların verdiği yanıtların ortaya çıkardığı aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri aşağıdaki Tablo 2'te görülebilir.

Tablo 2: Araştırma Değişkenlerine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
Muhasebe Denetiminin Etkinliği	3.11	0.217
İç Kontrol Sistemi	4.26	0.064
Kaynak Kullanım Verimliliği	3.88	0.191
İnovasyon Yapabilme Yeteneği	4.09	0.102

Değişken değerlerinin daha ileri aşama analizlere uygunluğunun belirlenmesi için ise basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) değerleri

incelenmiştir. Söz konusu çarpıklık değeri -1.96 ile +1.96 ve %5 anlamlılık seviyesinde normal kabul edilirken, -3 ile +3 arasındaki basıklık değerleri de %5 anlamlılık düzeyinde normal dağılımı uygun olduğunu ifade eder. Araştırma veri seti üzerinde yapılan analizde çarpıklık değerinin 0.82 ve basıklık değerinin 2.1 olduğu belirlendiğinden veri setinin normal dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Elde edilen verilen güvenilirliği ve geçerliliğinin test edilmesi ve bir bütünlüğü ifade edip etmediğini anlayabilmek için öncelikle doğrulayıcı faktör analiz yapılmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde amaç değişkenlerin ilgili faktörü betimleyip betimlemediğini belirlemektir. Bu bağlamda, $\chi^2 = 149.42$, $p < 0.01$; RMSEA=0.06; GFI=0.92; NNFI=0.94; CFI=0.91. olduğu belirlenmiştir. Anket soruları doğrulayıcı faktör analizine göre araştırma için uygunluk taşımaktadır. 0.70'den yukarı faktör yüküne sahip olan değişkenler bir tek faktörün altında derlenebilmektedir. Kompozit güvenilirliği ve Cronbach Alfa değerleri de istatistiksel analizler için gerekli alt yapının varlığını ispatlamaktadır. Değişkenlerin geçerliliğini analiz edebilmek için Fornell ve Larcker'ın AVE (Average Variance Extracted) değeri kullanılmıştır. 0.50 noktası analiz için anlamlı referans değerine işaret etmektedir. Söz konusu geçerlilik bilgileri Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Güvenirlik ve Geçerlilik Değerleri

Değişkenler	CR	Cronbach Alfa	Rwg	AVE	\sqrt{AVE}
* Muhasebe Denetiminin Etkinliği	0.76	0.82	0.88	0.67	0.81
* İç Kontrol Sistemi	0.77	0.84	0.89	0.68	0.82
* Kaynak Kullanım Verimliliği	0.83	0.75	0.80	0.62	0.79
* İnovasyon Yapabilme Yeteneği	0.79	0.81	0.83	0.61	0.78

Değişkenlerin toplu olarak doğrusal ilişkilerine dair analiz detaylarını gösteren korelasyon matrisi Tablo 4'te bulunmaktadır.

Tablo 4: Korelasyon Matrisi

Değişken	Muhasebe Denetiminin Etkinliği	İç Kontrol Sistemi	Kaynak Kullanım Verimliliği	İnovasyon Yapabilme Yeteneği	Aktif Büyüklüğü	Ar-Ge Bütçesi /Aktif Büyüklüğü Oranı
Muhasebe Denetiminin Etkinliği	1					
İç Kontrol Sistemi	0.322**	1				
Kaynak Kullanım Verimliliği	0.249***	0.438*	1			
İnovasyon Yapabilme Yeteneği	0.201***	0.253***	0.377**	1		
Aktif Büyüklüğü	0.241***	0.305**	0.270***	0.469*	1	
Ar-Ge Bütçesi /Aktif Büyüklüğü Oranı	0.106	0.192***	0.082	0.518*	0.381**	1

*p<0.01, ** p<0.05, ***p<0.10 pearson korelasyon

Değişkenlere ait doğrusal ilişkinin korelasyon analizi ile belirlenmesinden sonra hipotezlerin test edilmesine geçilmiştir. Bu amaçla regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerine etkisini incelemekte sıklıkla kullanılan bir istatistiki tekniktir. Tablo 5’de hipotezlere ilişkin regresyon analizi sonuçları görülmektedir. Regresyon analizinde, birbirinden bağımsız farklı modeller varsayılmıştır. Her bir modelde bağımsız değişken ve kontrol değişkenlerinin, bağımlı değişken üzerine etkisi sırasıyla değerlendirilerek hipotezlerin kabulü/reddi tespit edilmiştir.

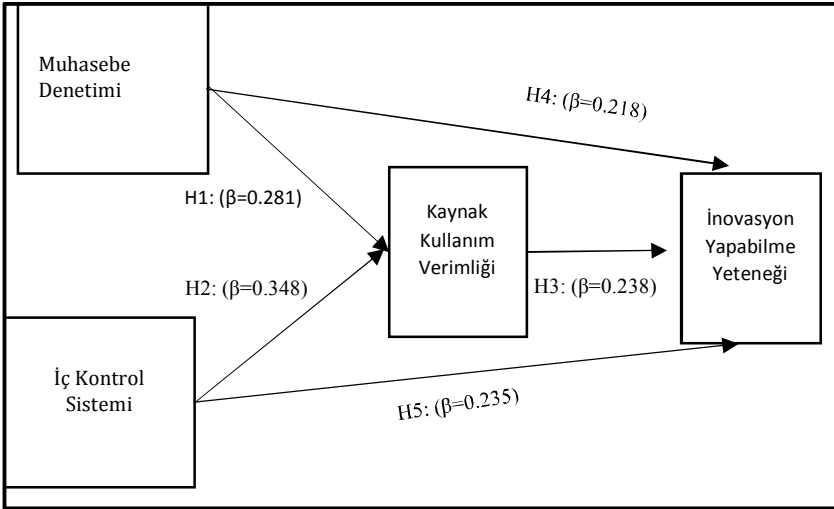
Tablo 5: Regresyon analizleri ve Hipotez Sonuçları

Değişkenler	Model 1: Kaynak Kullanım Verimliliği			
	β	t	R ²	Hipotez Sonucu
* Muhasebe Denetiminin Etkinliği	0.281	13.506**	0.51	H1 Kabul
* İç Kontrol Sistemi	0.348	21.247*		H2 Kabul
Model 2: İnovasyon Yapabilme Yeteneği				
* Kaynak Kullanım Verimliliği	0.238	9.793***	0.44	H3 Kabul
Model 3: İnovasyon Yapabilme Yeteneği				
* Muhasebe Denetiminin Etkinliği	0.218	8.636***	0.62	H4 Kabul
* İç Kontrol Sistemi	0.234	9.218***		H5 Kabul
* Aktif Büyüklüğü	0.255	10.890**		
* Ar-Ge Bütçesi /Aktif Büyüklüğü Oranı	0.279	12.452**		

*p<0.01, ** p<0.05, ***p<0.10

Regresyon testlerinden elde edilen istatistiki bulgulara göre, muhasebe denetimi firma kaynak kullanımını pozitif yönde etki etmektedir ($\beta=0.281$). Bir diğer ifade ile muhasebe denetiminin etkisi kurumsal kaynakların daha etkin ve

verimli kullanılmasını yardımcı olmaktadır. Bu nedenle hipotez 1 kabul edilmiştir. İç kontrol sisteminin kurumsal kaynak verimliği için etkisi ($\beta=0.348$) değerindedir. Bu değer 0.01 anlamlılık seviyesinde kabul edilebilirliği işaret etmektedir. Dolayısıyla hipotez 2 araştırmadan elde edilen bilgiler ışığında kabul edilmektedir. Kaynak kullanımında verimlilik ile inovasyon yeteneğine etkisini ele alan hipotez 3'te için Model 2'de ($\beta=0.238$) değeri görülmektedir. Bu bağlamda verimlilik ile yenilik yapabilme yeteneğini pozitif manada etkilemektedir. Hipotez 3, elde edilen parametreler doğrultusunda kabul edilmiştir. Muhasebe denetiminin inovasyon yapabilme başarısı üzerine olan etkisini ele alan hipotez 4 kontrol edildiğinde ise regresyon analizinde elde edilen değerler ile korelasyon matrisinde yer alan değerlerin bir biri ile tutarlılık gösterdiği görülmektedir. ($\beta=0.218$) değeri anlamlı bir ilişkinin varlığını teyit etmektedir. Bir diğer ifade ile muhasebe denetimi firmaların mali kaynaklarındaki doğruluğu ve gerçeği yansıtabilme gücünü artırmakta ve firmanın daha düzenli bir biçimde inovasyona odaklanmasını sağlamaktadır. Bulgular doğrultusunda hipotez 4 kabul edilmiştir. İç kontrolün inovatif yetenek üzerindeki etkisi incelendiğinde ise ($\beta=0.234$) bulgusu ortaya çıkmaktadır. İç kontrolün etkinliği işletmelerde inovatif yetenekleri artırmakta ve güçlendirmektir. Bu bağlamda hipotez 5 kabuldür. Araştırmanın odak noktası olmamakla beraber aktif büyüklü ile araştırma-geliştirme bütçesi/aktif büyüklüğü oranı kontrol değişkenleri kullanılarak etkileri tespit edilmiştir. Her iki kontrol değişkeninin inovasyon yeteneği üzerinde güçlü etkeleri olduğu toplam varyansı değiştikleri bulgularla belirlenmiştir. Araştırma hipotezlerinin bir bütün olarak daha kolay görülebilmesini sağlayan Şekil 1 aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın Modeli ve Hipotezlerin Sonucu

İstatiksel analizlerin en sonunda ANOVA'ya yer verilerek faaliyet gösterilen sektöre ve firma yaşına göre inovasyon yeteneğindeki değişim tespit edilmiştir.

Firmaların Faaliyet Gösterdiği Sektöre Göre İnovasyon Yeteneğine Ait Varyans Değerleri							
	Metal/Madeni Eşya/Otomotiv	Kimya/İlaç	Gıda/Çeçek	Tekstil	Elektronik/Elektrik	F Değeri	p Değeri
Ortalamalar							
İnovasyon Yapabilme Yeteneği	4.13	4.06	3.91	3.99	4.18	9.428	0.000
Firmaların Çalışan Sayısına Göre İnovasyon Yapabilme Yeteneğine Ait Varyans Değerleri							
	1-25	26-50	51-75	76-100	101 ve Üzeri	F Değeri	p Değeri
Ortalamalar							
İnovasyon Yapabilme Yeteneği	3.87	4.02	4.19	4.20	4.13	4.739	0.117

ANOVA sonucuna göre faaliyet gösterilen sektör değişkeni anlamlı ortalama farkına sahiptir. Diğer bir ifade ile sektör değişikçe işletmelerin yenilik yapabilme yetenekleri değişebilmektedir. Bununla birlikte araştırma örnekleminde yer alan firmalarda çalışan sayısı açısından inovasyon yetenekleri incelendiğinde anlamlı bir farklılaşma tespit edilmemiştir.

Sonuç

İşletmelerde muhasebe ve iç denetim sistemlerinin inovasyon yeteneği üzerindeki etkilerini inceleyen bu çalışmada gerçekleştirilen ampirik analiz bağlamında ortaya konan sonuçlar şunlardır:

- Firmalarda, muhasebe denetimi yönetim üzerinde mali raporları daha doğru ve gerçekçi hazırlama baskısı oluşturmakta ve paydaşların çıkarını bir bütün olarak düşünme eğilimini güçlendirmektedir. Artan baskı kaynak kullanımında verimliliği yükseltme, verimlilik artışı ise işletmelerin araştırma geliştirme bütçelerinde iyileşmeye yol açarak inovasyon yapabilme yeteneklerini güçlendirmektedir. Dolayısıyla muhasebe denetimi işletmelerin inovasyon yapabilme yeteneklerini olumlu yönde etkilemektedir.
- Muhasebe denetimi, yapılan analizlerde kaynak kullanımı üzerinde olumlu etkiler gerçekleştirmektedir. Öncelikle denetim, mali disiplinin ve kurallara uygunluğun zorunlu olarak yerine getirilmesine katkı yapmaktadır. Yönetimin hesap verme ve sorumluluk nedeniyle mali kontrolü artırmaları ise firmanın bütçe disiplinine ve araştırma geliştirmeye ayırdığı payın artarak inovasyon yapmak için kaynak ayırmasına yardımcı olur. Daha doğru kaynak kullanım politikasını operasyonlarda kullanmak işletmenin yenilikçi ve rekabetçi olmasına destek olur.
- Muhasebe denetiminin yanı sıra süreç ve faaliyet odaklı bir mekanizma olan iç kontrol sistemi, insan kaynaklarının denetiminden üretim ve

proje denetimine kadar bir çok örgütsel unsuru denetleyerek işletmenin sahip olduğu nitel ve nicel değerleri verimli ve aktif kullanılabilir hale getirmesinde yönetsel hedeflere destek olur. Bu sayede ar-ge ve teknoloji yatırımlarında maksimum fayda ve gelir hedeflerine ulaşmak için bir gerekçe bulunur. İç kontrol sistemi faaliyetlerin uygunluk denetimini de yaparak işletmenin yeni teknoloji ve gelişmelere uyum sağlayıp sağlamadığına dair geri dönüş yapar. Dolayısıyla hem kaynak kullanımında verimi artırması hem de inovasyon yapma yeteneği noktasında iç kontrol etkili bir faktör olarak analizler sonucunda belirlenmiştir.

- Kaynak kullanım verimliliği de işletmelerin inovasyon yapabilme yeteneklerini olumlu etkilemektedir. Yönetimlerin işletme içi ve dışı kaynaklarının etkin ve doğru kullanması inovasyon yatırım bütçelerinde aktiflere oranla bir artışa neden olur. Yine analizlerde görüldüğü üzere ar-ge bütçesinin/aktiflere oranının yüksek olması işletmelerde inovasyon yeteneğini olumlu etkilemiştir.

Çalışmanın ortaya çıkardığı bulgu ve sonuçlara bağlı olarak yöneticilere, uygulamacılara ve gelecek araştırmalara aşağıdaki öneriler yapılmıştır:

- Yönetimler, firma hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için muhasebe denetimini daha fazla dikkate almalı ve mali müşavirlik konusunda daha duyarlı davranmalıdır.
- İnovasyon yapabilme yeteneği, kaynakların etkin ve verimli kullanımından etkilenmektedir. Kaynak kullanımında verimlilik ise etkin bir iç denetim mekanizmasından ve mali denetimin başarısından etkilenmektedir. Yönetimler bu nedenle iç kontrol sistemlerini daha iyi organize etmeli ve işler kılmalıdır.
- İnovasyon yapabilme yeteneği sadece kontrol mekanizmalarının bir fonksiyonu değildir. Bununla birlikte süreç kalitesinin ve uygunluğun sürdürülebilir olmasında denetim mekanizmalarının rolü unutulmamalıdır.
- Bu çalışmada daha çok mali ve faaliyet denetimlerinin inovasyona etkisi ele alınmıştır. Ancak gelecek araştırmalarda inovasyon türüne göre muhasebe denetiminin ve iç kontrolün etkileri bağımsız bir biçimde incelenebilir.

KAYNAKÇA

ACAR, Durmuş, Özen AKÇAKANAT, "Devlet Üniversitelerinin Muhasebe Birimlerinin İç Kontrol Sistemine İlişkin Algı Düzeyleri İle Mevcut Uygulamalarının Karşılaştırılması", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 28, s.1-17.

AURELI, Selena, *The Introduction of Innovative Performance Measurement and Management Control Systems: The Role of Financial Investors and Their Acquired Companies*, Emerald Group Publishing Limited, 2010, p. 81-114.

BAKKAL, Hakan, Alper KASIMOĞLU, "İç Kontrol Sistemine Karşılaştırmalı Bir Bakış: COSO ve COCO Modeli", *Mevzuat Dergisi*, Cilt 15, s.1-14.

BAŞER, Barış Cihan, Arife YILMAZ, Zeynep İYİLER, *Kümelere İçin İnovasyon ve AR-GE Yönetimi Kılavuzu*, T.C. Ekonomi Bakanlığı İhracat Müdürlüğü, 2013.

BISBE, Josep, Ricardo MALAGUEÑO, "The Choice of Interactive Control Systems Under Different Innovation Management Modes", *European Accounting Review*, Issue 18, 2009, p. 371-405.

CALONTONE, Roger, Shawnee K. VICKERY, Cornelia DROGER, "Business Performance And Strategic New Product Development Activities: An Empirical Investigation", *Journal of Production Innovation Management*, Issue 12, 1995, p.214-223.

CHENHALL, Robert H. "Accounting For The Horizontal Organization: A Review Essay", *Accounting Organizations and Society*, Volume 33, p.517-550.

ELÇİ, Şirin, *İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı*, 7.Baskı. İstanbul, Acar Matbaacılık, 2006.

EMİR, Murat, "Hile Denetimi", *Mali Çözüm Dergisi*, Cilt 18, Sayı 86, 2008, s. 109-121.

ERDOĞAN, Murat, "Muhasebe, Denetim ve Bağımsız Denetimin Gerekliği", *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 2002, sayı 5, s.51-63.

EROL, Mikail, "İşletmelerde Yaşanan Yolsuzluklara (Hata ve Hileler) Karşı Denetimden Beklentiler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, 2008, s.229-237.

GOOLD, Micheal, John J. QUINN "The Paradox of Strategic Controls" *Strategic Management Journal*, 1990, Issue 11, p. 43-57.

GÖKÇE, Sinem Güravşar, "İnovasyon Kavramı ve İnovasyonun Önemi", Fırat Kalkınma Ajansı, 2010.

GÜRBÜZ, Hasan, *Muhasebe Denetimi*, 4.Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, 1995.

HATUNOĞLU, Zeynep, Nurettin KOCA, Mustafa KILLI, "İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alan Çalışması", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 9, Sayı 20, 2012, s. 169-189.

İBİŞ, Cemal, Özgür ÇATIKKAŞ, "İşletmelerde İç Kontrol Sistemine Genel Bakış", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 85, 2012, s. 95-122.

KALÇA, Adem, Yeşim ATASOY, "Ekonomik Büyüme Aracı Olarak Bilgi Yayılımları ve İnovasyon". *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, Sayı 3, s.95-110.

KAVAL, Hasan, "Muhasebe Denetimi", 2.Baskı, Ankara, Gazi Kitapevi, 2005.

KENNEDY, Tom, John AFFLECK-GREVES, "The impact of Activity-Based Costing Techniques on Firm Performance", *Journal of Management Accounting Research*; 13: 19-45.

LI, Ping, Wei SHU, Qingquan TANG, Ying ZHENG "Internal Control And Corporate Innovation: Evidence From China", *Asia Pasific Accounting & Economics*, 2017, August (3-4), p.1-21.

OSLO KILAVUZU, 3. Basım, TÜBİTAK 2006, s.20.

ÖZÇELİK, Didem, "Muhasebe Denetiminde Kullanılan Kanıt Toplama Teknikleri", Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, s. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

ÖZEN, Üstün, Murat BİNGÖL, "İşletmelerde Bilişim Teknolojileri ve Yenilikçilik: Erzurum, Erzincan ve Bayburt'taki Kobi'lerde Bir Araştırma", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, s. 400-417.

SCHRERER Frederic M., David ROSS, *Industrial Market Structure and Economic Performance*, Houghton Mifflin: Boston, 1990,

TOPÇU, Mustafa Kemal, "Kamuda İç Kontrol Sisteminin COSO Modeli Bağlamında Taşrada Uygulanabilirliği: İhalelerde Uygulanmasına Yönelik İki Vaka Analizi", *Sayıştay Dergisi*, Sayı 91, s. 5-31.

TÜRKER, Can, "Maddi Duran Varlıkların Bağımsız Denetimi ve Bir Uygulama", Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

YAM, Richard C.M., Jian CHENG GUAN Kit Fai PUN Esther P.Y. TANG, "Audit of Technological Innovation Capabilities in Chinese Firms: Some Empirical Findings in Beijing, China", *Research Policy*, Volume 33, Issue 8, 2004, p. 1123-1140.

ZIZLAVSKY, Ondrej "The Balanced Scorecard: Innovative Performance Measurement and Management Control System", *Journal of Technology Management & Innovation*, Volume 9, Issue 3, 2014, p.210-222.

Summary

Accounting audit is a comprehensive process to determine the organizational structure of an enterprise, internal control systems, workflows and management's success. Control systems can be used to measure whether an organization has achieved its goals and objectives in financial terms. In this respect, in accounting auditing, the auditor chooses not to directly measure and report on the actual achievement but rather to specify recommendations and recommendations for improvement of this achievement, which positively influences this innovation ability. In other words, efficient use of resources and sufficient savings are made, it is important to determine whether the source of adequate resources for innovation is separated by management and whether accounting supervision is an important task in the formation of a head on the management.

For this aim some hypotheses have been conducted in the study. According to the statistical findings obtained from the regression tests, accounting audit firm resource usage has a positive effect ($\beta = 0.281$). In other words, the effect of accounting audit helps to use institutional resources more effectively and efficiently. For this reason the hypothesis

1 is accepted. The effect of the internal control system on enterprise resource efficiency is ($\beta = 0.348$). This value indicates acceptability at a level of significance of 0.01. Therefore, the hypothesis 2 is accepted in the light of the information obtained from the research. In the hypothesis 3, which deals with the efficiency of resource use and the ability to innovate, it is seen in Model 2 ($\beta = 0.238$). In this context, it positively affects the ability to innovate with efficiency. Hypothesis 3 was accepted in line with the obtained parameters. When hypothesis 4, which addresses the effect of accounting audit on innovation performance, is controlled, it is seen that the values obtained in the regression analysis and the values in the correlation matrix are consistent with each other. ($\beta = 0.218$) confirms the existence of a meaningful relationship. In companies, accounting audit creates a more accurate and realistic preparation of financial reports on management and strengthens the tendency to consider the interests of stakeholders as a whole. Increasing efficiency in the use of increased print resources and increasing productivity increase the ability of enterprises to innovate by improving on research and development budgets. Therefore, accounting auditing affects the ability of enterprises to innovate positively.

Depo Yeri Seçimi Probleminde Gri Sistem Teorisi ve VIKOR Yönteminin Karşılaştırmalı Analizi

Oğuzhan YAVUZ*

Öz

Depo yeri seçimi problemleri, uzun vadede işletmeleri etkileyebilen ve işletme yöneticilerinin stratejik boyutta karar vermeleri gereken problemlerdir. Genellikle, çok boyutlu karar verme yöntemleri ile çözülebilmektedir. Çalışmamızda, depo yeri seçimi problemi açısından en uygun yerin seçilebilmesi amacıyla çok boyutlu karar verme yöntemlerinden Gri Sistem Teorisi ve VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kopmpromisno Resenje) yöntemleri kullanılmıştır. Her iki yöntem gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletme açısından değerlendirilmiştir. Bu yöntemler; ulaştırma, işyeri, işçilik ve stok bulundurma maliyetleri, depo kapasitesi, mağazalara uzaklık ve üretim merkezine uzaklık gibi depo yeri seçimi değişkenlerine göre analiz edilmiştir. Sonuç olarak, yöntemlerin farklı metodolojik alt yapıları olmasına karşın benzer sonuçlar verdiği görülmüştür.

Anahtar Kavramlar: Çok Boyutlu Karar Verme, Yer Seçimi, Depo Yeri Seçimi, Gri Sistem Teorisi, VIKOR Yöntemi,

Comparative Analysis of Multi-Criteria Evaluation of Warehouse Location Problem Based on Grey Systems Theory and VIKOR Method

Abstract

The warehouse location selection problem affects businesses and is one of the most important strategic decisions for the business executives in the long run. Generally, it can be solved by multi-criteria decision making methods. In this study, Grey Systems Theory and VIKOR (Vise Kriterijumska Optimizacija I Kopmpromisno Resenje) multi-criteria decision making methods were used to select the most suitable location according to the warehouse location selection problem. Both methods were evaluated in terms of a business operating in the food sector. These methods were analyzed by the warehouse location selection variables such as transportation cost, storage cost, labor cost, inventory handling costs, warehouse capacity, store distance, and distance to production center. Consequently, the methods provided the same results despite the differences in their methodologies.

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 21.09.2016

Kabul/Accepted: 05.04.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.412808>

* Arş. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Ankara, Türkiye, E-posta: oyavuz@gazi.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-4352-2429>

Keywords: Multi-Criteria Decision Making, Location Selection, Warehouse Location Selection, Grey Systems Theory, VIKOR method.

Giriş

Tedarik zinciri, Frazelle (2002)¹ tarafından, "işletmelerin, tedarikçilerin tedarikçileri ve müşterilerin müşterileri arasındaki iletişimi sağlayan lojistik bilgi sistemi, taşıtlar (kamyonlar, trenler, uçaklar ve deniz araçları) ve tesislerden (depolar, fabrikalar, terminaller, bağlantı noktaları, mağazalar ve satış noktaları) oluşan bir ağ" olarak tanımlanmaktadır. Ürünlerin; hammadde halinden üretim tesislerine, imalat fabrikasının bölümlerine, montaj bölümlerine, dağıtım merkezlerine, depolara, perakendecilere ve müşterilere aktarımı bugünün rekabetçi çevresinde kritik bir öneme sahiptir². Dolayısıyla işletmelerin tedarik zinciri içerisinde depo yeri seçimi kararı vermeleri çeşitli değişkenler altında değerlendirilmesi gereken ve "işletmelerin başarısında önemli rol oynayan faktörler arasında" gösterilmektedir.

Yer seçimi teorisi, ilk defa 1909 yılında Alfred Weber tarafından, basit bir depo yeri seçimi problemi olarak, depo yeri ile uzak mesafelerdeki müşteriler arasındaki toplam dağıtım mesafesinin en aza indirilmesi amacıyla ortaya konulmuştur³. Yer seçimi problemi mekansal bir kaynak yerleşimi problemidir ve bir veya daha fazla hizmet sağlayıcısının bir grup talebi mekansal olarak karşılayabilmesini ifade etmektedir. Karar vericilerin tipik karşılaştıkları değişkenler; talep ve üretim merkezi arasındaki mesafenin ya da ortalama taşıma süresinin minimize edilmesi, ortalama teslim süresinin minimize edilmesi, maliyetlerin minimize edilmesidir⁴. Yer seçimi kararlarını vermek için gerekli olan aşamalar aşağıda belirtilmiştir⁵;

- Yer seçimi alternatiflerinin değerlendirilebilmesi amacıyla gerekli olan değişkenlerin belirlenmesi,
- Önemli görülen değişkenlerin tanımlanması,
- Yer alternatiflerinin geliştirilmesi,
- Alternatiflerin değerlendirilmesi ve yer seçiminin yapılması.

Depo yeri seçimi problemi ise, "talep merkezlerinin isteklerini karşılayabilmek amacıyla depo merkezlerinin büyüklüğünü ve sayısını belirleme sürecidir"⁶. Depo merkezlerinin kapasitesinin ihtiyaçtan fazla büyük

¹ Edward H. Frazelle, *Supply Chain Strategy*, Usa, McGraw-Hill, 2002, s. 8.

² Tufan Demirel... et al., "Multi-Criteria Warehouse Location Selection Using Choquet Integral", *Expert Systems with Applications*, 37, 2010, s. 3943.

³ Margaret L. Brandeau ve Samuel S. Chiu, "An Overview of Representative Problems in Location Research", *Management Science*, Vol. 35, No. 6, Jun. 1989, pp. 645.

⁴ Brandeau ve Chiu, a.g.m. s. 646,647.

⁵ Maysam Asgrafzadeh... et al., "Application of Fuzzy Topsis Method For The Selection Of Warehouse Location: A Case Study". *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, Vol. 3, No. 9, 2012a, s.112.

⁶ E. Feldman ... et al., "Warehouse Location under Continuous Economies of Scale", *Management Science*, Vol. 12, No. 9, Series A, Sciences, May 1966, s. 670.

olması, işletmenin fazla maliyetlere katlanmasını gerektirirken; daha az belirlenmesi işletmenin müşterilerden gelen talebi yeterince karşılayamaması anlamına gelmektedir. Diğer taraftan, işletmelerin tüketici taleplerini en iyi şekilde karşılayabilmesi amacıyla talep merkezlerine yakın konumda depolar bulundurması hem maliyet hem de işletmenin talebi karşılayabilmesi açısından son derece önemlidir. Dolayısıyla, depo yeri seçimi probleminin amacı; toplam maliyeti en aza indirebilmek için hangi talep merkezinin isteklerinin hangi depodan karşılanacağına belirlenmesi ve depolarının büyüklüğünün ve yerinin belirlenmesidir⁷.

Depo yeri seçimi ile ilgili literatürde çok çeşitli çalışmalara rastlamak mümkündür. Araştırmalar incelendiğinde, genellikle matematiksel modellerin, tam sayılı programlama yöntemleri ya da dinamik programlama yöntemlerinin ve çok boyutlu karar verme yöntemlerinin kullanıldığı görülmektedir. Çok boyutlu karar verme yöntemleri ile depo yeri seçiminde; TOPSIS, Bulanık TOPSIS, AHP, Bulanık AHP, ELECTRE, Choquet integral ve Gri Sistem Teorilerinin kullanıldığı, ancak VIKOR yönteminin henüz kullanılmadığı görülmektedir. Ayrıca, Gri Sistem Teorisi ile AHP, TOPSIS ve ELECTRE yöntemleri karşılaştırılırken, VIKOR yöntemi ile karşılaştırılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, depo yeri seçiminde VIKOR yöntemi kullanılmış ve Gri Sistem Teorisi ile karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde literatür taraması gerçekleştirilecektir. İkinci bölümünde kullanılan yöntemler ve araştırma metodolojisi ortaya konulacak, Gri Sistem Teorisi ve VIKOR yöntemlerinin aşamaları anlatılacaktır. Üçüncü bölümünde depo yeri seçiminde kullanılan değişkenler belirlenerek depo yeri seçimi problemi tanımlanacaktır. Gıda sektöründe faaliyet gösteren bir işletme örneğinde depo yeri seçimi karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Son bölümde ise, sonuçlar ve değerlendirmeler ortaya konulacaktır.

1. Literatür Taraması

Depo yeri seçiminde erken dönemde gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde daha çok matematiksel modellerin kullanıldığı görülmektedir. Baumol ve Wolf (1958)⁸, bitmiş ürünlerin müşterilere ulaştırılmasında depo yeri seçiminde coğrafik yer seçimi modelini ortaya koymuş, daha çok kantitatif değişkenleri kullanarak matematiksel bir model oluşturmuştur. Vlachopoulou vd. (2001)⁹, kantitatif ve kalitatif değişkenlerle coğrafi bilgi sistemini kullanarak alternatif depo yerleri arasında en uygununu coğrafi karar destek sistemlerini kullanarak belirlemiştir. Feldman vd. (1966)¹⁰, Baumol ve Wolf (1958)'un ulaştırma problemlerine çok benzeyen modelinin aksine, depo yeri seçimi problemlerinin ölçek ekonomisinden dolayı ulaştırma problemlerinden

⁷ Feldman... et. al., a.g.m., s.670.

⁸ William J. Baumol ve Philip Wolfe, "A Warehouse-Location Problem", *Operations Research*, Vol. 6, No. 2, Mar. - Apr., 1958, s. 252-263.

⁹ Maro Vlachopoulou... et. al., "Geographic Information Systems in Warehouse Site Selection Decisions", *Int. J. Production Economics*, 71, 2001, s. 205-212.

¹⁰ Feldman et. al., a.g.m., s. 670-684.

ayrılması gerektiğini ortaya koymuş ve büyük depoların küçüklerden daha etkili olduğunu ve depo sayısı arttıkça toplam depo maliyetlerinin de yükseleceğini belirtmiştir. Ölçek ekonomisinin depo maliyetlerini etkileyeceğini ortaya koyan matematiksel bir model öne sürmüştür. Ho ve Perl (1995)¹¹ tarafından, öncelikle müşteri hizmetlerine duyarlı pazar talebine dayanan depo yeri seçimi metodolojisini ortaya konulmuş, matematiksel bir model oluşturulmuş ve daha sonra depo yerleri analiz edilmiştir. Çalışmada depo yeri seçimi kararı, stok kararı, müşteri hizmetleri ve talep arasındaki bağımlılık ilişkisi ortaya konulmuştur. Wan vd. (1998)¹², hava taşımacılığında ulaştırma maliyetlerini esas alarak oluşturdukları matematiksel modellerle, mevcut depo yeri ile yeni depo yerlerinin karşılaştırılmasını yapmışlardır. Drezner vd. (2003)¹³, merkezi depo yeri seçimi ile yerel depo yeri seçimi problemi arasındaki ilişki üzerinde durarak, stok maliyetlerini içeren yer seçimi problemleri için bir model ortaya koymuşlardır. Aghezzaf (2005)¹⁴, belirsizlik altında stratejik kapasite planlama ve depo yeri seçimi problemine çözüm bulmaya çalışmıştır. Belirlilik altında tüm değişkenlerin bilindiği bir ortamda deterministik bir model önermiş ve talebin belirsiz olduğu bir durumda Lagrangian gevşeme modeli kullanılarak dağılım algoritmasıyla beraber sağlam optimizasyon modeli oluşturmuştur. Üster vd. (2008)¹⁵, taşıma ve stoka bağlı maliyetlerin minimizasyonu için depo yeri seçimi ve stok yenileme kararı arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacıyla matematiksel bir model ortaya koymuşlardır. Rath ve Gutjahr (2014)¹⁶, doğal afetler meydana geldikten sonra insanların acil yardım maddelerini alabilecekleri depo yerlerinin seçilmesinde orta ve kısa dönemli ve insancıl amaç fonksiyonu ile birlikte üçlü amaç optimizasyon modelini kullanmışlardır. Belirtilen amaç optimizasyon probleminde matematiksel-sezgisel bir yöntem kullanmışlardır. Leeuw ve Mok (2016)¹⁷, insancıl (humanitarian) organizasyonların mevcut depo yerlerinin özelliklerini ortaya koyarak, insancıl depoların uygun ve kaliteli altyapı olanakları ve sağlık açısından güvenli bölgelerde kurulması gerektiğini ortaya koymuşlardır.

Tam sayılı programlama, dinamik programlama ve karma tam sayılı doğrusal programlama gibi yöntemler de depo yeri seçimi problemlerinde en

¹¹ Peng-Kuan Ho ve Jossef Perl, "Warehouse Location Under Service-Sensitive Demand", *Journal of Business Logistic*, Vol. 16, No. 1, 1995, s. 133-162.

¹² Yat-wah Wanet... et. al., "Warehouse Location Problems for Air Freight Forwarders: A Challenge Created By The Airport Relocation", *Journal of Air Transport Management*, 4, 1998, s. 201-207.

¹³ Zvi Drezner... et. al., "The Central Warehouse Location Problem Revisited", *IMA Journal of Management Mathematics*, 14.4, 2003, s. 321-336.

¹⁴ E. Aghezzaf, "Capacity Planning and Warehouse Location in Supply Chains with Uncertain Demands". *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 56, No. 4, Apr. 2005, s. 453-462.

¹⁵ Halit Üster... et. al., "Integrated Warehouse Location And Inventory Decisions in A Three-Tier Distribution System", *IIE Transactions*, 40.8, 2008, s. 718-732.

¹⁶ Stefan Rath ve Walter J. Gutjahr, "A Math-Heuristic For The Warehouse Location-Routing Problem in Disaster Relief", *Computers & Operations Research*, 42, 2014, s. 25-39.

¹⁷ Sander de Leeuw ve Wing Yan Mok, "An Empirical Analysis of Humanitarian Warehouse Locations", *Journal of Operations and Supply Chain Management*, Vol. 9 No. 1, 2016, s. 55-76.

fazla kullanılan yöntemler arasında yer almaktadır. Ballou (1968)¹⁸, daha önce ortaya konulan yöntemlerin daha çok statik olduğunu öne sürerek, depo yeri seçiminde dinamik bir model ortaya koymuştur. Dinamik programlama yöntemini kullanarak, daha önceki statik çalışmaların aksine belirli bir dönemde kümülatif karı en çoklayacak depo yeri seçimi analizi gerçekleştirmiştir. Khumawala (1972)¹⁹, depo yeri seçimi probleminde karma tam sayılı programlama problemleri için dal sınır algoritması önermiş ve sonuçları ağaç diyagramında göstermiştir. Sweeny ve Tatham (1976)²⁰, uzun dönemli çok boyutlu depo yeri seçimi problemini karma tam sayılı programlama yöntemini kullanarak çözmüşlerdir. Birden fazla dönem içerisinde statik ve dinamik yaklaşımların bir karışımı olarak optimal sonucu bulabilmek amacıyla dinamik programlama süreci kullanılarak depo yeri seçimi gerçekleştirilmiştir. Kelly ve Khumawala ve Kelly (1982)²¹, ölçek ekonomisi ve sınırlı kapasite seçenekleri altında en küçük depo sistem tasarımı maliyetini karma tamsayılı doğrusal programlama ile belirlemişlerdir. En küçük toplam dağıtım maliyeti altında müşteri talebini en iyi şekilde karşılayacak yer seçimi belirlenmiştir ve doğrusal olmayan yer seçimi problemlerinin çözümünde bir algoritma önerilmiştir. Brahimi ve Khan (2014)²², üretim, stok ve dağıtım kararları altında depo yeri seçiminin belirlenmesinde karma tamsayılı doğrusal programlama yöntemini kullanmışlar ve depo yeri seçimi probleminde toplam maliyetin büyük kısmını üretim maliyeti, stokları elde bulundurma maliyeti ve ulaştırma maliyetinin oluşturduğunu ortaya koymuşlardır.

Çok boyutlu karar verme yöntemleri son yıllarda araştırmacılar tarafından yoğun ilgi görmektedir. Depo yeri seçimi probleminde de; diğer tedarik zinciri yönetimi araştırmalarında olduğu gibi, çok boyutlu karar verme yöntemlerinin son yıllarda daha çok kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Fuente ve Lozano (1997)²³, depo yeri seçiminde daha çok maliyet odaklı kantitatif değişkenler kullanılarak kümeleme analizi gerçekleştirmişlerdir. Analiz neticesinde depo yeri seçimi açısından en uygun depo sayısı, coğrafi pozisyon, kapasite ve depoların büyüklüğü kararları verilmiştir. Sharma ve Berry (2007)²⁴, tek bölümlü yetkilendirilmiş depo yeri seçimi problemini

¹⁸ Ronald H. Ballou, "Dynamic Warehouse Location Analysis", *Journal of Marketing Research*, Vol. 5, No. 3, Aug. 1968, s. 271-276.

¹⁹ Basheer M. Khumawala, "An Efficient Branch and Bound Algorithm for the Warehouse Location Problem", *Management Science*, Vol. 18, No. 12, Application Series, Aug. 1972, s. B718-B731.

²⁰ Dennis J. Sweeny ve Ronald L. Tatham, "An Improved Long-Run Model for Multiple Warehouse Location", *Management Science*, Vol. 22, No. 7, Mar. 1976, s. 748-758.

²¹ Basheer M. Khumawala ve David L. Kelly, "Capacitated Warehouse Location with Concave Costs", *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 33, No. 9, Sep. 1982, s. 817-826.

²² Nadjib, Brahimi ve Sharfuddin A. Khan, "Warehouse Location With Production, Inventory, And Distribution Decisions: A Case Study in The Lube Oil Industry", *A Quarterly Journal of Operation Resaerch*, Vol. 12, *Issue 2*, June 2014, s. 175-197.

²³ David de la Fuente ve Jesus Lozano, "Determining Warehouse Number And Location in Spain By Cluster Analysis", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 28,1, 1997, s. 68-79.

²⁴ R.R.K Sharma ve V. Berry, "Developing New Formulations And Relaxations of Single Stage Capacitated Warehouse Location Problem (SSCWLP): Empirical Investigation for Assessing Relative

ortaya koymuş, kapasite sınırlarını ortaya koyarak aşırı kapasitenin durumuna göre depo yeri seçimi kararı vermişlerdir. Ashrafzadeh vd. (2012)²⁵, kantitatif ve kalitatif değişkenleri kullanarak belirsiz, eksik ya da kısmi bilgi altında depo yeri seçiminde; bulanık TOPSIS ve bulanık AHP yöntemlerini kullanmışlardır. İşçilik maliyeti, ulaştırma maliyeti, elde bulundurma maliyeti, arsa maliyeti, yeterli işgücü, işgücünün niteliği, arsanın uygunluğu, iklim şartları, ulaşım olanaklarının varlığı, iletişim sistemi, ulaşım olanaklarının kalitesi, yardımcı tesislerin kalitesi, müşterilere yakınlık, üretim merkezine yakınlık, bekleme süresi ve cevap verme süresi değişkenleri kullanılmıştır. Demirel vd. (2010)²⁶, maliyet, işçi özellikleri, altyapı, pazar ve makro çevre değişkenleri gibi temel değişkenleri kullanarak, Türkiye’de lojistik sektöründe depo yeri seçimi probleminde çözüm üretmişler ve kalitatif değişkenlerde olduğu gibi kesin olmayan ve belirsiz değişkenlerin analizinde kullanılan Choquet integral yöntemini kullanmışlardır. Özcan vd. (2011)²⁷, depo yeri seçimi probleminde AHP, TOPSIS, ELECTRE ve Gri Sistem Teorisi olmak üzere dört farklı çok boyutlu karar verme yöntemini karşılaştırarak, bu modellerin avantaj ve dezavantajlarını ortaya koymuşlardır. Çalışmada birim fiyat, stokların elde bulundurma maliyeti, ortalama mağazalara uzaklık, ortalama ana tedarikçilere uzaklık ve hareket esnekliği değişkenleri kullanılmıştır. Sonuç olarak, TOPSIS ve ELECTRE yöntemlerinin benzer sonuçlar ortaya koyduğu, Gri Sistem Teorisinin farklı sonuçlar ortaya koyduğu görülmektedir.

Literatürden elde edilen bilgiler ışığında depo yeri seçimi probleminde VIKOR yönteminin henüz kullanılmamış olduğu görülmektedir. Bu nedenle, çalışmada, depo yeri seçiminde VIKOR yöntemi kullanılacak ve Gri Sistem Teorisi ile karşılaştırılacaktır.

2. Metodoloji

Çok boyutlu karar verme yöntemleri, çok boyutlu kriterler altında çeşitli seçenekler arasında en iyi sonucu belirlemeye çalışan bir araç olarak tanımlanmaktadır. Çok boyutlu karar verme problemleri aşağıdaki karar matrisinde olduğu gibi gösterilmektedir.

$$D = \begin{matrix} A_1 \\ A_2 \\ \vdots \\ A_m \end{matrix} \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdot & \cdot & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \vdots & \vdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \vdots & \vdots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdot & \cdot & x_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

Strengths and Computational Effort”, *European Journal of Operational Research*, 177, 2007, s. 803–812.

²⁵ Ashrafzadeh ... et. al., a.g.m., 2012a, s. 655-666; Maysam Asgrafzadeh et. al., “The Application of Fuzzy Analytic Hierarchy Process Approach for the Selection of Warehouse Location: A Case Study”, *International Journal of Business and Social Science*, Vol. 3 No. 4, Special Issue, 2012b, s.112-125.

²⁶ Demirel ... et. al. a.g.m. s. 3953-3952.

²⁷ Tuncay Özcan ... et. al., “Comparative Analysis of Multi-Criteria Decision Making Methodologies And Implementation of A Warehouse Location Selection Problem”, *Expert Systems with Applications*, 38, 2011, s. 9773-9779.

Matriste, A_i , $i=1,2,\dots,m$ olmak üzere i . alternatifi; $j=1,2,\dots,n$ olmak üzere x_j , j . kriter ve x_{ij} , j . kriterle bağlı olarak A_i alternatifinin performansını ifade etmektedir. Çok boyutlu karar verme problemlerinde en iyi sonucu bulma süreci alternatiflerin hesaplanması ve sıralanması işlemlerini gerektirmektedir²⁸.

Çok boyutlu karar verme sürecinde; AHP, TOPSIS, ELECTRE, VIKOR, Gri Sistem Teorisi, PROMETHEE, TODIM gibi, birden fazla değişken kullanılarak alternatifler arasında seçim yapmak amacıyla kullanılan çeşitli yöntemlere rastlamak mümkündür. Çalışmada, çok boyutlu karar verme yöntemlerinden Gri Sistem Teorisi ve VIKOR Yöntemi kullanılmış ve değerlendirilmiştir.

2.1. Gri Sistem Teorisi

Birçok sistem; beyaz sistem, siyah sistem ve gri sistem olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Bilginin tam anlamıyla açık ve net olduğu sistemler beyaz sistem; bilginin açık ve net olmadığı sistemler siyah sistem ve bilginin kısmen açık (belirgin) ya da kısmen belirsiz olduğu sistemler gri sistemler olarak tanımlanmaktadır. Tablo 1'de çeşitli durumlarda gri sistemlerin kapsamı karşılaştırılmalı olarak sunulmaktadır²⁹. Gri Sistem Teorisi ilk defa Julong Deng (1982) tarafından kısmen bilinen veya kısmen bilinmeyen bilginin karakterize ettiği durumlarda alternatifler arasında seçim yapabilmek amacıyla önerilmiştir³⁰. Gri Sistem Teorisi, tarım, ekonomi, sağlık, tarih, coğrafya, ekoloji, yönetim gibi çeşitli alanlarda uygulanmakta ve gizli veya karmaşık sistemlerin analizinde faydalı bulunmaktadır.

Tablo 1: Gri Sistemlerin Kapsamı

Durum	Beyaz Sistem	Gri Sistem	Siyah Sistem
Bilgi	Tamamen bilinen	Eksik	Bilinmeyen
Görünüm	Açık	Bulanık	Belirsiz
Süreç	Eski	Değişen	Yeni
Özellik	Düzenli	Çok değişkenli	Karmaşık
Yöntem	Onay	Daha iyisi için değişim	Ret
Davranış	Dikkatli	Toleranslı	Salıverme
Sonuç	Tek çözüm	Çoklu çözüm	Çözumsuz

Kaynak: Sifeng Liu ve Yi Lin, *Grey Systems Theory and Applications*, 2010 Springer –Verlag Berlin Heidelberg, 2010, s. 15.

Olasılık ve istatistikler, bulanık matematik ve gri sistem teorisi; belirsiz sistemler üzerine en fazla çalışılan konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸ Lee-Ing Tong... et. al., "Optimization of Multi-Response Processes Using the VIKOR Method", *Int J Adv Manuf Technol*, 31, 2007, s. 1051.

²⁹ Sifeng Liu ve Yi Lin, *Grey Systems Theory and Applications*, 2010 Springer –Verlag Berlin Heidelberg, 2010, s. 15.

³⁰ Fariborz Rahimnia... et. al., "Application of Grey theory Approach to Evaluation of Organizational Vision", *Grey Systems: Theory and Application*, Vol. 1 No. 1, 2011, s. 36.

Olasılık ve istatistik çalışmaları tarihsel istatistik yasalarını açıklamak amacıyla oluşturulan olasılıksal belirsizlik durumlarını açıklamakta ve yüksek sayıdaki örneklemelerde kullanılmaktadır. Bulanık matematik, algısal belirsizlik içeren problemler üzerinde durmaktadır. Gri Sistem Teorisi ise, olasılık ve bulanık matematik ile çözümünün zor olduğu küçük örneklemelerin ve zayıf bilginin yer aldığı problemlerin çözümünde kullanılmaktadır³¹.

Gri Sistem Teorisinde; analizlerde belirsiz durumları ifade eden gri numaraları kullanılmaktadır. Lin (2004) gri numaraları üç kısma ayırmakta ve matematiksel açıklamasını aşağıdaki gibi yapmaktadır³²;

- 1) Üst limitlerle ilgilenmeyen sadece alt limitlerle beraber ifade edilen gri numaralar: $\otimes G \in [\underline{\alpha}, \infty) \rightarrow \otimes G(\underline{\alpha})$. Eşitlikte; $(\underline{\alpha})$, sabit gerçekte bir sayı ve $\otimes G$ gri numaraların alt limitini ifade etmektedir.
- 2) Alt limitlerle ilgilenmeyen sadece üst limitlerle beraber ifade edilen gri numaralar: $\otimes G \in [-\infty, \bar{\alpha}] \rightarrow \otimes G(\bar{\alpha})$. Eşitlikte; $(\bar{\alpha})$, sabit gerçekte bir sayı ve $\otimes G$ gri numaraların üst limitini ifade etmektedir.
- 3) Aralık gri numaralar: $\otimes G \in [\underline{\alpha}, \bar{\alpha}]$.

Gri Sistem Teorisinin aşamaları ise, aşağıdaki gibi özetlenmektedir³³;

Aşama 1. $x_0 = (d_{01}, d_{02}, \dots, d_{0m})$ referans veri seti oluşturulur. x_0 referans veri seti, kriterler arasında en istenen değeri ifade eden m değerden oluşmaktadır.

Aşama 2. $x_i = (d_{i1}, d_{i2}, \dots, d_{im})$ karşılaştırma veri seti, verilen kriterler altında her bir alternatif (i=1,2,...,k alternatif sayısını göstermektedir) için performans değerlerini gösterecek şekilde belirlenir. Kriterlerin yapısına bağlı olarak, alternatiflerin performansı aşağıdaki formüller kullanılarak standart hale getirilir;

Eğer kriterlerin performans göstergeleri lehte ise, aşağıdaki formül kullanılarak maksimizasyonu ortaya koyacak değerler belirlenmelidir;

$$x_i(k) = \frac{x_i(k) - \min x_i(k)}{\max x_i(k) - \min x_i(k)} \quad (2)$$

Eğer kriterlerin performans göstergeleri aleyhte ise, aşağıdaki formül kullanılarak minimizasyonu ortaya koyacak değerler belirlenmelidir;

$$x_i(k) = \frac{\max x_i(k) - x_i(k)}{\max x_i(k) - \min x_i(k)} \quad (3)$$

Eğer kriterlerin performans göstergeleri önceden belirlenmiş bir değere yakın olması durumunda, aşağıdaki formül kullanılarak optimal performans değerini ortaya koyacak değerler belirlenmelidir;

$$x_i(k) = 1 - \frac{|x_i(k) - U_i|}{\max |x_i(k) - U_i|} \quad (4)$$

Aşama 3. Veri setleri arasındaki farklılık $\Delta_i = (|d_{01} - d_{i1}|, |d_{02} - d_{i2}|, \dots, |d_{0m} - d_{im}|)$ eşitliği ile hesaplanmaktadır. Daha sonra, her bir kriter için verilen farklı veri setleri arasındaki global maksimum (Δ_{\max}) ve global minimum (Δ_{\min}) değerleri bulunmaktadır.

³¹ Liu ve Lin, a.g.m., s. 10.

³² Rihimnia ... et. al., a.g.m., s. 36.

³³ Özcan... et. al., s. 9778.

Aşama 4. Veri farklılık setlerindeki her bir veri noktası, gri ilişki katsayısına dönüştürülmektedir. "i" fark setinde "j" veri noktasının gri ilişki katsayısı aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır;

$$\gamma_i(j) = \frac{\Delta_{\min} + \xi \Delta_{\max}}{\Delta_i(j) + \xi \Delta_{\max}} \quad (5)$$

Formülde, $\Delta_i(j)$; Δ_i , fark setinde j. değeri ifade etmektedir. ξ katsayısı 0 ile 1 arasında bir değer almakta ve veri setinde Δ_{\max} değerinin etkisini azaltmak amacıyla kullanılmaktadır. ξ katsayısı birçok problemde 0,5 olarak alınmaktadır.

Aşama 5. Her bir veri seti için gri ilişki dereceleri her bir alternatif açısından hesaplanmaktadır. r_i , i. alternatifi için gri ilişki derecesini göstermekte ve aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır;

$$r_i = \sum_{n=1}^m (\gamma_i(n) * w(n)) \quad (6)$$

2.2. VIKOR Yöntemi

VIKOR yöntemi ilk defa Opricovic (1998)³⁴ tarafından çok değişkenli optimizasyon problemlerinin çözülmesi amacıyla ortaya konulmuştur. Yöntem, karar vericilerin en optimal sonuca ulaşabilmeleri amacıyla çok sayıdaki değişken altında alternatifler arasında en uygun seçeneğin belirlenmesi amacıyla kullanılmaktadır³⁵. En uygun alternatif ideal sonuca en yakın değerlerin belirlenmesi ile hesaplanmaktadır. Yöntem, karşılaştırmalı sıralama listesi, karşılaştırmalı çözüm ve verilen ağırlıklarla elde edilen karşılaştırmalı çözümlerin tercihlerinde tutarlılığın sağlanabilmesi için ağırlıkların tutarlılık aralıklarını ortaya koymaktadır. Birbiriyle çelişen değişkenlerin kullanılması durumunda alternatiflerin sıralanması ve en uygun alternatifi seçilmesi üzerine odaklanmaktadır³⁶.

VIKOR yöntemi, karar vericinin özellikle sistem tasarımının başında tercihlerini tam olarak neyin etkilediğinin farkında olmadığı durumlarda kullanılmaya elverişli çok değişkenli bir karar verme aracıdır³⁷.

VIKOR yöntemi, aşağıda verilen problem formülasyonuna cevap aramak üzere geliştirilmiştir.

$$mco_j \{ (f_{ij}(A_j), j = 1, 2, \dots, J), i = 1, 2, \dots, n \} \quad (7)$$

³⁴ Serafim Opricovic, "Multicriteria Optimization of Civil Engineering Systems". *Faculty of Civil Engineering*, Belgrade, 2.1, 1998, s. 5-21.

³⁵ Serafim Opricovic ve Gwo-Hsiung Tzeng, "Extended VIKOR Method in Comparison With Outranking Methods", *European Journal of Operational Research*, Vol. 178, Issue. 2., 16 April 2007, s. 514-529.

³⁶ Serafim Opricovic ve Gwo-Hsiung Tzeng, "Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS", *European Journal of Operational Research*, Vol. 156, Issue. 2, 16 July 2004, S.447.

³⁷ G.F. Göktürk ... et al., "Bir İşletmenin Tedarikçi Değerlendirme ve Seçim Probleminin Çözümünde ANP ve VIKOR Yöntemlerinin Kullanılması", *Dumlupınar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2011, s.66.

Problemde j , olası alternatif sayısını; $A_j = (x_1, x_2, \dots, x_m)$, x sistem değişkenlerinin kesin değerleriyle elde edilen j . alternatifini; f_{ij} , alternatif A_j için i . kriter fonksiyonunun değeri; n , kriter sayısını; m , en uygun alternatifin seçilmesinde çok boyutlu karar verme sürecini ifade etmektedir. VIKOR yönteminin aşamaları ve problemin çözümünde izlenen süreç aşağıda özetlenmektedir³⁸;

Aşama 1. $i=1,2,\dots,n$ olmak üzere, tüm kriter fonksiyonları için en iyi f_i^* ve en kötü f_i^- değerleri belirlenir.

Eğer kriterlerin performans göstergeleri (i . kriter fonksiyonu) lehte ise, en iyi f_i^* değeri $f_i^* = \max_j f_{ij}$ ve en kötü f_i^- değeri $f_i^- = \min_j f_{ij}$ formülleri kullanılarak hesaplanmaktadır.

Eğer kriterlerin performans göstergeleri (i . kriter fonksiyonu) aleyhte ise, en iyi f_i^* değeri $f_i^* = \min_j f_{ij}$ ve en kötü f_i^- değeri $f_i^- = \max_j f_{ij}$ formülleri kullanılarak hesaplanmaktadır.

Aşama 2. $j=1,2,\dots,J$ olmak üzere ve w kriter ağırlıklarını göstermek üzere, kriterler arasında ilişkinin önem derecelerinin belirlenmesi ve alternatiflerin sıralanabilmesi amacıyla aşağıdaki formüller kullanılarak S_j ve R_j değerleri hesaplanır.

$$S_j = \sum_{i=1}^n w_i (f_i^* - f_{ij}) / (f_i^* - f_i^-), \quad (8)$$

$$R_j = \max_i \left(\frac{w_i (f_i^* - f_{ij})}{f_i^* - f_i^-} \right), \quad (9)$$

Aşama 3. $j=1,2,\dots,J$ olmak üzere, Q_j değeri hesaplanır. S_j ve R_j değerleri kriterlere ait değerler üzerinden hesaplanırken, Q_j değeri alternatiflere ait S_j ve R_j değerleri ile hesaplanmaktadır.

$$Q_j = \frac{v(S_j - S^*)}{S^- - S^*} + \frac{(1-v)(R_j - R^*)}{R^- - R^*} \quad (10)$$

Formüle, $S^* = \min_j S_j$; $S^- = \max_j S_j$, $R^* = \min_j R_j$; $R^- = \max_j R_j$ ve " v " değeri maksimum grup faydasını elde edebilmek amacıyla stratejik bir ağırlık katsayısını ifade etmektedir. $1-v$ değeri ise, bireysel pişmanlık değerini ifade etmektedir.

Aşama 4. En düşük değerden en yüksek değere doğru sıralamak üzere, S_j , R_j ve Q_j değerlerine göre alternatifler sıralanır. En düşük değeri veren sonuç en iyi alternatif olarak seçilmektedir.

Aşama 5. Eğer aşağıdaki hernagi bir durumla karşılaşırsa, Q değerlerine göre sıralanmış en iyi alternatif ($A^{(1)}$)'in en uygun seçim olarak değerlendirilmesi için öneride bulunulur.

a) Q 'ya göre sıralanmış listede $A^{(2)}$ ikinci pozisyondaki alternatif olmak üzere,

³⁸ Opricovic ve Tzeng, 2007, a.g.m., s. 515.

$Q(A^{(2)}) - Q(A^{(1)}) \geq DQ$ ve $DQ=1/(J-1)$ olarak kabul edilmektedir.

b) $A^{(1)}$ alternatifi S yada/ve R tarafından sıralanmış listede en iyi alternatif olması gerekir. Belirtilen ikili çözüm, karar verme sürecinde süreklilik arz etmesi gerekir. Maksimum grup faydasının stratejilerini yansıtmalıdır. Yani, $v>0,5$ ihtiyacı olduğunda çoğunluk sistemine göre oylanması, $v\approx 0,5$ olduğunda mütabakat sağlanması ve $v<0,5$ ret anlamına gelmektedir.

Eğer yukarıda belirtilen durumlardan herhangi biri gerçekleşirse, aşağıdaki durumların incelenmesi gerekmektedir;

- Alternatif $A^{(1)}$ ve $A^{(2)}$ açısından sadece durum (b) gerçekleşirse yada
- Alternatif $A^{(1)}$, $A^{(2)}$, ..., $A^{(m)}$ açısından durum (a) gerçekleşmezse; $A^{(m)}$ maksimum m değerine göre $Q(A^{(m)}) - Q(A^{(1)}) \leq DQ$ olması gerekmektedir.

3. Depo Yeri Seçimi Problemi İçin Karşılaştırmalı Bir Analiz

3.1. Problemin Tanımlanması

Depo yeri seçimi problemleri, çok boyutlu karar verme yöntemleri kullanılarak alternatifler arasında seçim yapma süreci olarak değerlendirilebilir. Daha önce gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde; ilk yıllarda problemin daha çok maliyet odaklı, kantitatif değişkenler kullanılarak çözüldüğü, ancak özellikle son yıllarda hem kantitatif hem de kalitatif değişkenler kullanılarak alternatifler arasında seçim yapıldığı görülmektedir. Çalışmada öncelikle depo yeri seçimi probleminde kullanılan değişkenler belirlenecek, daha sonra problem tanımlanarak veri seti oluşturulacaktır.

Depo yeri seçiminde çok değişkenli karar verme yöntemlerini kullanan araştırmacıların kullandığı değişkenler incelendiğinde, Sharma ve Berry (2007)³⁹, Fuente ve Lozano (1997)⁴⁰ ve Özcan vd. (2011)⁴¹'in daha çok kantitatif değişkenleri kullandığı; Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b)⁴² ve Demirel vd. (2010)⁴³'nin hem kantitatif hem de kalitatif değişkenleri kullandığı görülmektedir. Asghrafzadeh vd. (2012a)⁴⁴, işçilik maliyeti, işyeri maliyeti, taşıma maliyeti ve stok bulundurma maliyeti gibi maliyet değişkenleri yanında işgücü karakteristikleri, coğrafi konum, altyapı olanakları, pazar, makro çevre ve ekonomik faktörler gibi çeşitli değişkenleri de araştırmalarına dahil etmişlerdir. Diğer taraftan, Demirel vd. (2010)⁴⁵, belirtilen değişkenler yanında iletişim sistemi, bekleme süresi, ulaşım olanaklarının varlığı ve finansal teşvikler gibi değişkenleri de araştırmaları kapsamında değerlendirmişlerdir. Asghrafzadeh vd. (2012b)⁴⁶ ise, Demirel vd. (2010)'un çalışmasından farklı

³⁹ Sharma ve Berry, a.g.m. s. 803-812.

⁴⁰ Fuente ve Lozano, a.g.m. s. 68-79.

⁴¹ Özcan... et. al., a.g.m., s. 9773-9779.

⁴² Asghrafzadeh... et. al., a.g.m. (2012a), s. 651-671 ; Asghrafzadeh ... et. al., a.g.m. (2012b), s. 112-137.

⁴³ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3943-3952.

⁴⁴ Asghrafzadeh ... et. al., a.g.m. (2012a), s. 651-671.

⁴⁵ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3943-3952.

⁴⁶ Asghrafzadeh ... et. al., a.g.m. (2012b), s. 112-137.

olarak iklim koşulları değişkenini de incelemişlerdir. Sonuç olarak, literatürde gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde maliyet değişkeninin önemi depo yeri seçimi problemlerinde önemini korumakta iken, kalitatif bazı değişkenlerin probleme dahil edildiği görülmektedir.

Araştırmamız kapsamında daha önce gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde depo yeri seçiminde kullanılan değişkenlerin neler olduğu Tablo 2'de gösterilmiştir. Tablo 2'de görüleceği üzere, depo yeri seçimi probleminde kullanılan değişkenler karşılaştırıldığında en fazla kullanılan değişkenlerin; işçilik maliyeti, taşıma maliyeti, işyeri maliyeti, stok bulundurma maliyeti, depo kapasitesi, mağazalara ortalama uzaklık, üretim merkezine ortalama uzaklık, talep, altyapı koşulları, işgücü yeterliliği ve kapasitesi, politik çevre, yasal düzenlemeler, ekonomik faktörler ve coğrafi yerleşim unsurları olduğu görülmektedir. Değişkenler içerisinde araştırmalar tarafından en fazla kullanılan değişkenin maliyet temel değişkeni olduğu görülmektedir. İşçilik maliyetleri, taşıma maliyetleri, işyeri maliyetleri ve stok bulundurma maliyetlerinin maliyet temel değişkeni içerisinde önemli yer kaplaması nedeniyle çalışmamızda belirtilen değişkenler ayrı ayrı incelenmiştir.

Tablo 2: Depo Yeri Seçiminde Kullanılan Değişkenler

Maliyet	İşçilik Maliyeti	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Brahimi ve Khan (2014); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b); Sharma ve Berry (2007); Kelly ve Khumawala (1982); Fuente ve Lozano (1997); Drezner vd. (2003); Rath ve Gutjahr (2014); Demirel vd. (2010); Agghezzaf (2005); Sweeny ve Tatham (2016); Ballou (1968); Khumawala (1972); Baumol ve Wolfe (1958); Feldman vd. (1966); Üster vd. (2008)
	Taşıma Maliyeti	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Brahimi ve Khan (2014); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b); Sharma ve Berry (2007); Kelly ve Khumawala (1982); Fuente ve Lozano (1997); Drezner vd. (2003); Rath ve Gutjahr (2014); Demirel vd. (2010); Agghezzaf (2005); Sweeny ve Tatham (2016); Ballou (1968); Khumawala (1972); Baumol ve Wolfe (1958); Feldman vd. (1966); Üster vd. (2008)
	İşyeri Maliyeti	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Brahimi ve Khan (2014); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b); Sharma ve Berry (2007); Kelly ve Khumawala (1982); Fuente ve Lozano (1997); Drezner vd. (2003); Rath ve Gutjahr (2014); Demirel vd. (2010); Agghezzaf (2005); Sweeny ve Tatham (2016); Ballou (1968); Khumawala (1972); Baumol ve Wolfe (1958); Feldman vd. (1966); Üster vd. (2008)
	Stok Bulundurma Maliyeti	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Brahimi ve Khan (2014); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b); Sharma ve Berry (2007); Kelly ve Khumawala (1982); Fuente ve Lozano (1997); Drezner vd. (2003); Rath ve Gutjahr (2014); Demirel vd. (2010); Agghezzaf (2005); Sweeny ve Tatham (2016); Ballou (1968); Khumawala (1972); Baumol ve Wolfe (1958); Feldman vd. (1966); Üster vd. (2008)
	Depo Kapasitesi	Brahimi ve Khan (2014); Sharma ve Berry (2007); Kelly ve Khumawala (1982); Rath ve Gutjahr (2014); Agghezzaf (2005); Sweeny ve Tatham (2016); Ballou (1968); Baumol ve Wolfe (1958); Feldman vd. (1966); Özcan vd. (2011)
	Mağazalara Ortalama Uzaklık	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Fuente ve Lozano (1997); Demirel vd. (2010); Özcan vd. (2011); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b)
	Üretim Merkezine Ortalama Uzaklık	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Fuente ve Lozano (1997); Demirel vd. (2010); Özcan vd. (2011); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b)

Talep	Brahimi ve Khan (2014); Sharma ve Berry (2007); Kelly ve Khumawala (1982); Rath ve Gutjahr (2014); Agghezaff (2005); Khumawala (1972)
Altyapı	Leeuw ve Mok (2016); Maccarthy ve Atthirawong (2003); Richardson vd. (2016); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b); Demirel vd. (2010)
İşgücü Yeterliliği ve Kalitesi	Leeuw ve Mok (2016); Maccarthy ve Atthirawong (2003); Richardson vd. (2016); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b); Demirel vd. (2010)
Politik Çevre	Leeuw ve Mok (2016); Maccarthy ve Atthirawong (2003); Richardson vd. (2016); Demirel vd. (2010)
Yasal Düzenlemeler	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Demirel vd. (2010)
Ekonomik Faktörler	Maccarthy ve Atthirawong (2003); Richardson vd. (2016); Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b)
Coğrafi yerleşim	Ashrafzadeh vd. (2012a-2012b)

Depo yeri seçiminde kullanılan değişkenlerin tanımı ve önemi aşağıda belirtilmiştir;

- **İşçilik Maliyeti:** İşçilik maliyeti, alternatif kuruluş yerleri açısından, depo yerinin bulunduğu yere ve yaşam kalitesine bağlı olarak değişkenlik gösteren bir değişkendir⁴⁷. Sektörden sektöre farklılık göstermekle birlikte, maliyet içerisinde önemli bir yer tutmaktadır.

- **Taşıma Maliyeti:** Taşıma maliyetleri depo yeri alternatiflerinin bulunduğu bölgelerin ekonomik koşullarına; taşıma tesislerine ve hava, kara, deniz ve demiryolu olmak üzere alternatif taşıma türlerine göre değişkenlik göstermektedir⁴⁸. Depo yeri seçiminde maliyetler içerisinde en önemli değişkenlerden birisi taşıma maliyetleridir. Taşıma maliyetleri mağazalara yada üretim merkezlerine olan uzaklığa bağlı olarak ta depo yeri maliyetlerini değiştirmektedir.

- **İşyeri Maliyeti:** İşyeri maliyeti, bölgeden bölgeye farklılık göstermekte ve depo yeri seçimini oluşturan depo alanının maliyetini ifade etmektedir. Depo yerinin kapasitesi ile doğrudan bağlantılı olan değişken, işletmenin alternatif yatırım fırsatları içerisinde değerlendirmesi gereken bir unsurdur.

- **Stok Bulundurma Maliyeti:** Bölgeden bölgeye, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte, risk maliyeti, çalışma gücü ve kullanılan malzemeler gibi maliyetlerden oluşmaktadır⁴⁹. Ayrıca sipariş verme maliyetleri, kullanılan bilgi sistemi maliyeti, stoğun kendisini oluşturan miktar, stok bulundurma maliyetinin işletmenin depo yer seçimi problemlerinde karşılaçağı maliyet içerisinde en yüksek tutara sahip olmasına neden olmaktadır.

- **Depo Kapasitesi:** Düşük kapasiteli bir depo yeri seçimi, tedarik zinciri yönetimi içerisinde iş akışının aksamasına ve bir süre sonra üretimin durmasına neden olmaktadır. Diğer taraftan, yüksek kapasiteli bir depo yeri seçimi, depo alanının (işyeri) maliyetinin artmasına ve atıl alanların oluşmasına neden olmaktadır⁵⁰.

⁴⁷ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3947.

⁴⁸ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3947.

⁴⁹ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3947.

⁵⁰ Özcan ... et. al., a.g.m., s. 9775

• Mağazalara Ortalama Uzaklık: Müşterilere istedikleri ürünü zamanında teslim edebilmeleri açısından depoların mağazalara olan uzaklığı işletmeler açısından son derece önemlidir. Stoklarda yeterince ürün olmadığı ve yüksek satış rakamlarına ulaşılması durumunda yok satmanın maliyeti ve prestij kaybının önüne geçilemeyecektir⁵¹. Dolayısıyla, işletmeler mağazalara ve müşterilere yakın yerlerde depo açarak bu sıkıntıdan kurtulmaya çalışmaktadırlar.

• Üretim Merkezlerine Ortalama Uzaklık: Üretim merkezlerine olan uzaklığın minimize edilmesi, ürün teslim sürelerinin ve taşıma maliyetlerinin düşmesine neden olacaktır⁵².

• Talep: İşletmenin belirli bir dönemde ürünlerine olan talep düzeyi depo yerinin büyüklüğüne doğrudan etki etmektedir. Talebin yüksek olması depo yeri kapasitesinin yüksek olmasına, düşük olması kapasitenin düşük olmasına neden olmaktadır.

• Altyapı: İletişim sistemi, taşıma olanaklarının yeterli ve belirli kalitede olması altyapı olanaklarının esas unsurlarını oluşturmaktadır. İşletmeler, ürünlerini zamanında ve doğru lokasyona ve bozulmadan müşterilerine teslim etmek isterler⁵³.

• İşgücü Yeterliliği ve Kalitesi: İşgücünün yeterliliği bölgenin gelişmişlik düzeyi, eğitim seviyesi ve nüfusun yoğunluğuna göre değişmektedir. Ayrıca, işgücünün yeterliliği yanında eğitilmiş ve performansı yüksek işgücüne sahip olmak ta son derece önemlidir⁵⁴.

• Politik Çevre: Bölgenin gelişmişlik düzeyine paralel olarak politik çevre; teşvikler, vergi muafiyetleri ve yatırım olanakları gibi birçok faktör açısından değerlendirilmesi gereken bir değişkendir⁵⁵.

• Yasal Düzenlemeler: Yerel yönetimler ve politikacıların uygulamalarına paralel olarak çeşitli dönemlerde birçok yeni yasal düzenlemeler veya kanun maddeleri işletmeyi etkileyebilmektedir⁵⁶.

• Ekonomik Faktörler: Ekonomik faktörler vergi teşvikleri, vergi yapısı ve finansal teşvikleri içermektedir⁵⁷.

• Coğrafi Yerleşim: Coğrafi yerleşim ile bölgeden bölgeye değişimle birlikte iklim koşulları ifade edilmiştir. İklim koşullarındaki değişim, işletmenin faaliyetlerini ve çalışanların verimliliğini etkilemektedir⁵⁸.

Çalışmada, Üretim Merkezi Ankara Çorum yolu üzerinde olan, ulusal bazda dağıtım ağına sahip olan ve organik tavuk üretimi gerçekleştiren bir işletmenin Ankara'da açmayı düşündüğü depo yeri seçimi probleminde çözüm

⁵¹ Özcan ... et. al., a.g.m., s. 9775

⁵² Özcan ... et. al., a.g.m., s. 9775

⁵³ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3948.

⁵⁴ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3947.

⁵⁵ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3947.

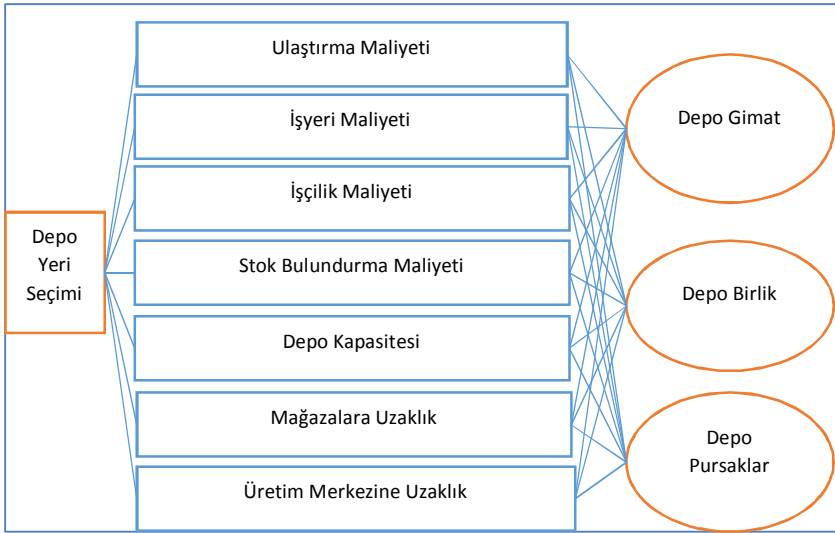
⁵⁶ Demirel ... et. al., a.g.m., s. 3947.

⁵⁷ Ashrafzadeh ... et. al. a.g.m., (2012b), s. 117.

⁵⁸ Ashrafzadeh ... et. al. a.g.m., (2012b), s. 117.

aranmaktadır. İşletme, son altı ay süresince Ankara'da farklı perakendecilere ait on sekiz mağazada organik yumurta satışı yapmaktadır. Mevcut durumda sadece haftada bir defa üretim merkezinden teslimat noktalarına dağıtım gerçekleştirebilmektedir. Ancak, mağazalardan gelen talep doğrultusunda müşterilerin isteklerini istenilen zaman ve yerde sağlayabilmek amacıyla, Ankara'da depo açmayı ve böylece mağazalara depo üzerinden satış yaparak en azından haftada iki defa depodan mağazalara teslimat yapmayı planlamaktadır.

Depo yeri seçimi problemi için Gimat'ta (D_1), Birlik mahallesinde (D_2) ve Pursaklar'da (D_3) olmak üzere üç alternatif üzerinde durulmaktadır. Üç alternatifin değerlendirilmesinde ise, birim başına düşen ulaştırma maliyeti (C_1), birim başına düşen işyeri maliyeti (C_2), birim başına düşen işçilik maliyeti (C_3), birim başına düşen stok bulundurma maliyeti (C_4), depo kapasitesi (m^2)(C_5), ortalama mağazalara uzaklık (km) (C_6) ve ortalama üretim merkezine uzaklık (km) (C_7) olmak üzere yedi değişken kullanılmıştır. Depo yeri seçimi problemi için kullanılan karar düzeni aşağıda Şekil 1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Depo Yeri Seçimi Problemi Karar Düzeni

Depo yeri seçimi probleminde kullanılan değişkenlerden; talep, altyapı olanakları, işgücü yeterliliği ve kalitesi, politik çevre, yasal düzenlemeler, ekonomik faktörler ve coğrafi yerleşim her üç alternatif içinde aynı koşulları ifade etmesi ve alternatifler arasında değişkenlik göstermemesi nedeniyle çalışma kapsamında değerlendirilmemiştir. Ayrıca, işletmenin organik tavuk üreticisi olması ve talep düzeyinin rakipleri karşısında düşük olması araştırmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Araştırmada depo yeri seçimi probleminde $i=1,2,\dots,m$ olmak üzere, m alternatif ve $j=1,2,\dots,n$ olmak üzere n kriter kullanılmıştır. Ayrıca, $k=1,2,\dots,l$ olmak üzere her bir kritere ait w ağırlık matrisi işletme yönetici ve uzmanlarına

danışılarak belirlenmiştir. Depo yeri seçimine dair m alternatif, n kriter ve w ağırlık katsayıları aşağıda Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Depo Yeri Seçimine Ait Veri Seti

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇
D ₁	2,465239	1,581881	2,432933	8,49	400	15,75	247
D ₂	2,532677	1,845528	2,334669	8,15	550	14,47778	235
D ₃	2,936535	0,4	2,106011	9,92	1500	28,62222	267
w	0,2	0,08	0,12	0,20	0,1	0,15	0,15

3.2. Depo Yeri Seçimi Problemi İçin Gri Sistem Teorisinin Uygulanması

Gri Sistem Teorisi; beyaz, gri ve siyah sistemler olarak tanımlanan sistem türleri içerisinde, tamamen belirli olmayan ya da tamamen belirsiz olmayan bilgiyi ifade eden gri sistemlerle ilgilenmektedir. Teori, genellikle çok nitelikli olaylarda veya karar vericilerin vermiş oldukları kararların subjektif olduğu durumlarda kullanılmaktadır⁵⁹. Depo yeri seçimi probleminde de, karar vericiler çok boyutlu değişkenler arasında en uygun seçeneği belirlemeye çalışmaktadırlar. Karar verirken; değişkenlerin belirlenmesinde, değişkenlere ait veri setinin toplanması aşamasında ve değişkenlere ait ağırlıkların belirlenmesinde subjektif davranabilmektedir. Dolayısıyla çalışmada depo yeri seçimi problemlerinde Gri Sistem Teorisi'nin uygulanması tarafımızca uygun görülmüş ve diğer birçok boyutlu karar verme yöntemi ile karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

Çalışmada, bir önceki bölümde belirtildiği gibi; işletmenin depo yeri seçiminde karar vermesi gereken üç alternatifi bulunmaktadır. Üç alternatifin değerlendirilmesinde ise, birim başına düşen ulaştırma maliyeti (C₁), birim başına düşen işyeri maliyeti (C₂), birim başına düşen işçilik maliyeti (C₃), birim başına düşen stok bulundurma maliyeti (C₄), depo kapasitesi (m²)(C₅), ortalama mağazalara uzaklık (km) (C₆) ve ortalama üretim merkezine uzaklık (km) (C₇) olmak üzere yedi değişken kullanılmıştır. Tablo 3'te verilen veri setine bağlı olarak oluşturulan depo yeri seçimi probleminin çözümünde, Gri Sistem Teorisinin aşamaları ve problemin çözümünde izlenen süreç aşağıda özetlenmektedir;

Aşama 1. Kullanılan değişkenlere bağlı olarak, karar vericilerin veri setini belirlerken referans setini oluşturması gerekmektedir. Araştırmamızda, referans değerleri belirlenmesine karşın, tüm değişkenlerin performans göstergelerinin aleyhte olması nedeniyle kullanılmamıştır. $x_0 = (d_{01}, d_{02}, \dots, d_{0m})$ referans veri seti olmak üzere, referans veri seti depo

⁵⁹ Rahimnia ... et. al., a.g.m., s. 36.

yeri seçimi problemi için $x_0 = (x_{C1}, x_{C2}, x_{C3}, x_{C4}, x_{C5}, x_{C6}, x_{C7}) = (2; 1.5; 2; 8; 500; 14; 235)$ olarak belirlenmiştir.

Aşama 2. $x_i = (d_{i1}, d_{i2}, \dots, d_{im})$ karşılaştırma veri seti olmak üzere, her bir alternatif için performans değerleri hesaplanarak standart hale getirilmiştir. Kullanılan kriterlerin tamamının performans göstergelerinin aleyhte olduğu düşünülerek, minimizasyon formülü kullanılarak sonuçlara ulaşılmıştır. Problem için Eşit (3) kullanılarak oluşturulan normalize edilmiş veri seti aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4: Depo Yeri Alternatifleri İçin Elde Edilen Normalize Edilmiş Veriler

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇
X ₀	1	1	1	1	1	1	1
D ₁	1	0,182388	0	0,812798	1	0,910055	0,625
D ₂	0,85691	0	0,300573	1	0,863636	1	1
D ₃	0	1	1	0	0	0	0
	MİN	MİN	MİN	MİN	MİN	MİN	MİN

Aşama 3. Depo yeri seçimi problemi için veri setleri arasındaki farklılık $\Delta_i = (|d_{01} - d_{i1}|, |d_{02} - d_{i2}|, \dots, |d_{0m} - d_{im}|)$ eşitliği ile hesaplanmış ve her bir kriter için verilen farklı veri setleri arasındaki global maksimum (Δ_{mak}) ve global minimum (Δ_{min}) değerleri aşağıda Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Depo Yeri Alternatifleri İçin Hesaplanan Farklılık Değerleri

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇
ΔD_1	0	0,817612	1	0,187202	0	0,089945	0,375
ΔD_2	0,14309	1	0,699427	0	0,136364	0	0
ΔD_3	1	0	0	1	1	1	1
Δ_{min}	0	0	0	0	0	0	0
Δ_{mak}	1	1	1	1	1	1	1

Aşama 4. Veri farklılık setlerindeki her bir veri noktası, Eşit (5) kullanılarak gri ilişki katsayısına dönüştürülmüştür. Çalışmamızda ele alınan gıda üreticisi için depo yeri seçiminde elde edilen gri ilişki katsayıları Tablo 6'da gösterilmiştir.

Tablo 6: Depo Yeri Alternatifleri İçin Hesaplanan Gri İlişki Katsayıları ve Gri İlişki Dereceleri

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇	GRI İLİŞKİ DERECELERİ(r _i)	
$\gamma(D_1)$	1	0,379474	0,333333	0,727588	1	0,847537	0,571429	0,72872	2
$\gamma(D_2)$	0,777496	0,333333	0,416866	1	0,785714	1	1	0,810761	1
$\gamma(D_3)$	0,333333	1	1	0,333333	0,333333	0,333333	0,333333	0,466667	3

Aşama 5. Her bir veri seti için gri ilişki dereceleri Eşit (6) kullanılarak her bir alternatif açısından hesaplanmış ve depo yeri seçimi problemi için oluşturulan gri ilişki dereceleri her bir alternatif açısından Tablo 6'da gösterilmiştir. En yüksek değeri veren alternatif en uygun seçenek olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 6'da görüleceği üzere, gri ilişki derecelerine göre depo yerleri büyükten küçüğe doğru sıralandığında Birlik Depo (D₂)'nun diğer alternatiflere göre daha avantajlı olduğu görülmektedir. Gri ilişki derecelerine göre; D₂>D₁>D₃ şeklinde depo yeri problemi sonuçlanmaktadır.

3.3. Depo Yeri Seçimi Probleminde VIKOR Yönteminin Uygulanması

VIKOR yöntemi, son yıllarda çok boyutlu karar verme problemlerinde araştırmacılar tarafından oldukça tercih edilmektedir. Yöntem, karar vericilere birbiriyle çelişen değişkenlerden oluşan problemlerin çözümünde alternatiflerin sıralanması ve en uygun alternatifin seçilmesinde yardımcı olmaktadır. Yöntemin en önemli avantajı, rakiplerin bireysel pişmanlığını minimize etmek yerine çoğunluğun grup faydasını maksimize etmesidir⁶⁰. Depo yeri seçimi problemleri açısından düşünüldüğünde ise, rakiplerin bireysel pişmanlığı yerine en uygun alternatifin seçilmesi ile çoğunluğun grup faydası artırılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla, çalışmada hem çok boyutlu karar verme problemi olarak düşünülen depo yeri seçimi probleminde VIKOR yönteminin kullanılması tercih edilmiş hem de elde edilen sonuçlar Gri Sistem Teorisi ile karşılaştırılmıştır.

Depo yeri seçimi problemi için daha önceki bölümlerde değinildiği gibi (Tablo 3) yedi farklı değişken ile üç farklı alternatif arasında depo yeri seçimi yapılmaktadır. VIKOR yönteminin aşamaları ve problemin çözümünde izlenen süreç aşağıda özetlenmektedir;

Aşama 1. Depo yeri seçimi problemi için, Tablo 3'te verilen veri seti kullanılmış, $i=1,2,\dots,n$ olmak üzere, kullanılan kriterlerin tamamının performans göstergelerinin aleyhte olduğu düşünülerek kriterler açısından en iyi f_i^* değeri $f_i^* = \min_j f_{ij}$ eşitliği kullanılarak ve en kötü f_i^- değerleri

⁶⁰ Yanbing Ju ve Aihua Wang, "Extension of VIKOR Method For Multi-Criteria Group Decision Making Problem With Linguistic Information", *Applied Mathematical Modelling*, 37, 2013, s. 3113.

$f_i^- = \max_j f_{ij}$ eşitliği kullanılarak hesaplanmış ve elde edilen veri seti aşağıda Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7: Kriterlere Ait En İyi ve En Kötü Değerlerin Bulunması

	C ₁	C ₂	C ₃	C ₄	C ₅	C ₆	C ₇
D ₁	2,465239	1,581881	2,432933	8,49	400	15,75	247
D ₂	2,532677	1,845528	2,334669	8,15	550	14,47778	235
D ₃	2,936535	0,4	2,106011	9,92	1500	28,62222	267
w	0,2	0,08	0,12	0,20	0,1	0,15	0,15
f_i^-	2,936535	1,845528	2,432933	9,923451	1500	28,62222	267
f_i^*	2,465239	0,4	2,106011	8,154859	400	14,47778	235

Aşama 2. $j=1,2,...,J$ olmak üzere ve w kriter ağırlıklarını göstermek üzere, depo yeri alternatifleri arasında en uygun alternatifin belirlenmeye çalışıldığı problem için oluşturulan S_j ve R_j değerleri Eşit (8) ve Eşit (9) kullanılarak Tablo 8'de gösterilmiştir. Böylece kriterler arasındaki ilişkinin önem dereceleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Tablo 8: S_j , R_j ve Q_j Değerleri İle Alternatif Sıralaması

	S_j	R_j	Q_j	SIRALAMA
D ₁	0,292591	0,12	0,228132	2
D ₂	0,206186	0,083931	0	1
D ₃	0,8	0,2	1	3

Aşama 3. $j=1,2,...,J$ olmak üzere, Eşit (10)'dan yararlanılarak, depo yeri seçimi probleminde ait ve her bir alternatifi gösteren Q_j değerleri Tablo 8'de gösterildiği gibi hesaplanmıştır. Eşitlikte kullanılan v değeri 0,5 olarak alınmıştır.

Aşama 4. En düşük değerden en yüksek değere doğru sıralamak üzere, S_j , R_j ve Q_j değerlerine göre alternatifler sıralandığında, işletmenin depo yeri seçimi kararında alternatifler arasında en uygun alternatifin, Tablo 8'de görüleceği üzere, S_j , R_j ve Q_j değerlerine göre en düşük değerli alternatif olan Birlik Depo (D₂) olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, en iyi alternatif; Q değerlerine göre sıralanan en düşük değere göre belirlenmektedir. Gıda sektöründe faaliyet gösteren işletme açısından depo yeri seçimi kararı verilmesi gerektiğinde, Q değerlerine göre sıralama yapılmış ve Tablo 8'de görüleceği üzere Birlik Depo en iyi seçenek olarak değerlendirilmiştir. Sıralama, S_j , R_j ve Q_j değerlerine göre $D_2 > D_1 > D_3$ şeklinde gerçekleşmiştir. Çalışmamızda, VIKOR yöntemine göre Aşama 4'te belirtilen tüm unsurlar sağlandığı için Aşama 5'e geçilmemiştir.

Sonuçlar

Tedarik zinciri yönetimi içerisinde karar vericilerin en fazla üzerinde durduğu konuların başında depo yeri seçimi problemleri gelmektedir. Depo yeri seçimi problemleri, tek bir değişken tarafından belirlenen süreçler olmayıp, çok boyutlu değerlendirilmesi gereken, işletme ve karar vericiler açısından stratejik öneme sahip kararlardır. Daha önce gerçekleştirilen araştırmalar incelendiğinde, araştırmacıların problemi çok değişkenli bir problem olarak ele aldıkları; matematiksel modeller, tam sayılı ve dinamik programlama yöntemleri ya da AHP, TOPSIS, ELECTRE, Gri Sistem Teorisi, Kümeleme Analizi gibi çok boyutlu karar verme yöntemlerini kullandıkları görülmektedir. Depo yeri seçimi probleminde Özcan vd. (2011)⁶¹ Gri Sistem Teorisini diğer yöntemlerle karşılaştırmışlar, ancak yöntemin diğerlerinden farklı sonuçlar verdiğini ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan, depo yeri seçimi problemlerinde VIKOR yöntemi daha önce uygulanmamıştır.

Çalışmada depo yeri seçimi problemlerinde kullanılan değişkenler incelenmiş ve özellikle çok boyutlu karar verme yöntemlerini kullanan araştırmacıların kullandıkları değişkenler esas alınarak depo yeri seçiminde etkili olan değişkenler belirlenmiştir. Değişkenler; işçilik maliyeti, taşıma maliyeti, işyeri maliyeti, stok bulundurma maliyeti, depo kapasitesi, mağazalara ortalama uzaklık, üretim merkezine ortalama uzaklık, talep, altyapı koşulları, işgücü yeterliliği ve kapasitesi, politik çevre, yasal düzenlemeler, ekonomik faktörler ve coğrafi yerleşim unsurları olarak belirlenmiştir.

Depo yeri seçimi probleminin Gri Sistem Teoremi ve VIKOR yöntemi ile çözülebilmesi amacıyla, organik tavuk üreten bir işletmenin Ankara'da açmayı düşündüğü depo yeri seçimi için üç alternatif belirlenmiş en uygun alternatif belirlenmeye çalışılmıştır. İşletmenin depo yeri seçimi kararını belirli bir bölgeye yönelik olarak vermeye çalışması nedeniyle, talep, altyapı koşulları, işgücü yeterliliği ve kapasitesi, politik çevre, yasal düzenlemeler, ekonomik faktörler ve coğrafi yerleşim değişkenleri araştırma kapsamında değerlendirilmemiştir. Sonuç olarak, yöntemler her üç alternatif içinde uygulandığında, her iki yöntemde aynı sonucu verdiği, Birlik'te yer alan depo yerinin (D₂) en uygun sonuç olarak değerlendirildiği görülmektedir. Özcan vd. (2011)⁶² tarafından ortaya konulan sonuçlarla karşılaştırıldığında Gri Sistem Teorisi, depo yeri seçimi probleminde ELECTRE ve TOPSIS yöntemlerinden farklı sonuçlar ortaya koymasına karşın, VIKOR yöntemi ile benzer sonuçlar ortaya koyabilmektedir. Bundan sonraki çalışmalar açısından Gri Sistem Teorisinin diğer çok boyutlu karar verme yöntemleri ile de karşılaştırılmasında fayda olacaktır.

⁶¹ Özcan et. al., a.g.m., s. 9777

⁶² Özcan ... et. al., a.g.m., s. 9777

KAYNAKÇA

AGHEZZAF, E., "Capacity Planning and Warehouse Location in Supply Chains with Uncertain Demands". The Journal of the Operational Research Society, Vol. 56, No. 4, Apr. 2005, s. 453-462.

ASGRAFZADEH, Maysam... vd., "Application of Fuzzy Topsis Method for the Selection of Warehouse Location: A Case Study". Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business, Vol. 3, No. 9, 2012a., s. 651-671

ASGRAFZADEH, Maysam... vd., " The Application of Fuzzy Analytic Hierarchy Process Approach for the Selection of Warehouse Location": A Case Study, International Journal of Business and Social Science Vol. 3 No. 4 (Special Issue), 2012b, s. 112- 137

BALLOU, Ronald H., "Dynamic Warehouse Location Analysis", Journal of Marketing Research, Vol. 5, No. 3, Aug., 1968, s. 271-276.

BAUMOL, William J. ve WOLFE, Philip, "A Warehouse-Location Problem", Operations Research, Vol. 6, No. 2, Mar. - Apr., 1958, s. 252-263.

BRAHIMI, Nadjib ve KHAN, Sharfuddin A., "Warehouse Location With Production, Inventory, And Distribution Decisions: A Case Study in The Lube Oil Industry", A Quarterly Journal of Operation Resaerch, Vol. 12, Issue 2, June 2014, s 175-197.

BRANDEAU, Margaret L. ve CHIU, Samuel S., "An Overview of Representative Problems in Location Research", Management Science, Vol. 35, No. 6, Jun., 1989, s. 645-674.

DEMİREL, Tufan... vd., "Multi-Criteria Warehouse Location Selection Using Choquet Integral", Expert Systems with Applications, 37, 2010, s. 3943-3952.

DREZNER, Zvi... vd. "The Central Warehouse Location Problem Revisited", IMA Journal of Management Mathematics, 14.4, 2003, s. 321-336.

FELDMAN, E., "Warehouse Location Under Continuous Economies of Scale", Management Science, Vol. 12, No. 9, Series A, Sciences, May, 1966, s. 670-684.

FRAZELLE, Edward H., Supply Chain Strategy, McGraw-Hill, Usa, 2002.

FUENTE, David de la ve LOZANO, Jesus, "Determinig Warehouse Number And Location in Spain By Cluster Analysis", International Journal of Physical Distribution & Logistics Management, 28,1, 1997, s. 68-79.

GÖKTÜRK, G.F.... et. al., "Bir İşletmenin Tedarikçi Değerlendirme ve Seçim Probleminin Çözümünde ANP ve VIKOR Yöntemlerinin Kullanılması", Dumlupınar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 2011, s. 66.

HO, Peng-Kuan ve PERL, Josef, "Warehouse Location Under Service-Sensitive Demand", Journal of Business Logistic, Vol. 16, No. 1, 1995, s. 133-162.

JU, Yanbing ve WANG, Aihua, "Extension of VIKOR Method For Multi-Criteria Group Decision Making Problem With Linguistic Information", Applied Mathematical Modelling 37, 2013, s. 3112-3125.

KHUMAWALA, Basheer M. ve KELLY, David L., "Capacitated Warehouse Location with Concave Costs", *The Journal of the Operational Research Society*, Vol. 33, No. 9, Sep., 1982, s. 817-826.

KHUMAWALA, Basheer M., "An Efficient Branch and Bound Algorithm for the Warehouse Location Problem", *Management Science*, Vol. 18, No. 12, Application Series, Aug., 1972, s. B718-B731.

LEEuw, Sander de ve MOK, Wing Yan, "An Empirical Analysis of Humanitarian Warehouse Locations", *Journal of Operations and Supply Chain Management*, Volume 9, Number 1, 2016, s. 55 – 76.

LIU, Sifeng ve LIN, Yi, *Grey Systems Theory and Applications*, 2010 Springer –Verlag Berlin Heidelberg, 2010.

MACCARTHY, B. L., ve ATTHRIRAWONG, W., "Factors Effecting Location Decisions in International Operations-A Delphi Study". *International Journal of Operations and Production Management*, Vol. 23, No. 7, 2003, s. 794-818.

OPRICOVIC, Serafim. "Multicriteria Optimization of Civil Engineering Systems", *Faculty of Civil Engineering, Belgrade*, 2.1, 1998, s. 5-21.

OPRICOVIC, Serafim ve TZENG, Gwo-Hshiung, "Compromise Solution by MCDM Methods: A Comparative Analysis of VIKOR and TOPSIS", *European Journal of Operational Research*, Vol. 156, 16 July 2004, Issue. 2, s. 445-455.

OPRICOVIC, Serafim ve TZENG, Gwo-Hshiung, "Extended VIKOR Method in Comparison With Outranking Methods", *European Journal of Operational Research*, Vol. 178, 16 April 2007, Issue. 2, s. 514-529.

ÖZCAN, Tuncay... vd., "Comparative Analysis of Multi-Criteria Decision Making Methodologies And Implementation of A Warehouse Location Selection Problem", *Expert Systems with Applications*, 38, 2011, s. 9773-9779.

RAHIMNIA, Fariborz ... vd., "Application of Grey theory Approach to Evaluation of Organizational Vision", *Grey Systems: Theory and Application* Vol. 1 No. 1, 2011, s. 33-46.

RATH, Stefan ve GUTJAHN, Walter J., "A Math-Heuristic For The Warehouse Location-Routing Problem in Disaster Relief", *Computers & Operations Research*, 42, 2014, s. 25-39.

RICHARDSON, D.... vd., "Factors Affecting Global Inventory Prepositioning Locations in Humanitarian Logistics". *Journal of Business Logistics*, 37(1), 2016, s. 59-74.

SHARMA, R.R.K ve BERRY, V., "Developing New Formulations And Relaxations of Single Stage Capacitated Warehouse Location Problem (SSCWLP): Empirical Investigation for Assessing Relative Strengths and Computational Effort", *European Journal of Operational Research*, 177, 2007, s. 803-812.

SWEENEY, Dennis J., ve TATHAM, Ronad L., "An Improved Long-Run Model for Multiple Warehouse Location", *Management Science*, Vol. 22, No. 7, Mar., 1976, s. 748-758.

TONG, Lee-Ing... vd., "Optimization of Multi-response Processes Using the VIKOR Method", *Int J Adv Manuf Technol*, 31, 2007, s. 1049-1057.

ÜSTER, Halit... vd. "Integrated Warehouse Location And Inventory Decisions in A Three-Tier Distribution System", *IIE Transactions*, 40.8, 2008, s. 718-732.

VLACHOPOULOU, Maro... vd. "Geographic Information Systems in Warehouse Site Selection Decisions", *Int. J. Production Economics*, 71, 2001, s. 205-212.

WAN, Yat-wah... vd. "Warehouse Location Problems for Air Freight Forwarders: A Challenge Created by the Airport Relocation", *Journal of Air Transport Management*, 4, 1998, s. 201-207.

Özet

Warehouse location selection problems are the main issues of the decision makers in the supply chain management. Warehouse selection problems are not determined just by a single variable. They should be considered a multi dimensional problems to select the best alternative of the warehouses. This problems have a strategic importance in terms of the decision makers and organizations.

In the previous studies, it is seen that mathematical models, integer and dynamic programming methods or multi-criteria decision making methods such as AHP, TOPSIS, ELECTRE, Grey Systems Theory, Cluster Analysis, are used to solve the best alternative for the warehouse selection problems. However, VIKOR method which is one of the multi-criteria decision making methods has not yet been used to select the best alternative of the warehouses. So, in this study, the warehouse location selection problem is solved by the VIKOR method and this method compared with the Grey Systems Theory.

In this study, some new variables such as labor cost, transportation cost, storage cost, inventory handling cost, stock holding capacity, average distance to shops, average distance to suppliers, demand from customers, infrastructure, labor availability and quality, political environment, legal and regulatory framework, economic factors, geographical location, market, macro environment, telecommunication systems, existance of modes of transportation, quality and reliability of modes of trnspotation has been revealed to analyze the warehouse location selection problems. To solve the warehouse selection problems, a company producing organic chickens was examined in the survey to select the best warehouse location among three alternatives for their customers and their supply chain. Consequently, when the Grey Systems Theory and the VIKOR method were implemented this warehouse selection problem, this methods gave the same results.

Sürdürülebilir Liman İşletmeciliğini Yönlendirici ve Engelleyici Faktörler: Bir Üçlü Bilanço Yaklaşımı

Sinem BÜYÜKSAATÇI KİRİŞ*, Dilek YILMAZ BÖREKÇİ**

Öz

Sürdürülebilirlik, tedarik zinciri sistemlerinde önemli rol oynamaktadır. Bu bağlamda, tedarik zincirlerinde düğüm noktaları olan limanların sürdürülebilirliği konusu da giderek daha çok önem kazanmaktadır. Bu çalışmada; sürdürülebilir liman sistemlerini daha iyi anlamaya dönük olarak limanlarda ve liman işletmelerinde sürdürülebilirlik literatürü ele alınmakta, yönlendiriciler ve engeller belirlenmekte ve belirlenen bu faktörler, ekonomik-sosyal ve çevresel değerlerin birleşimini içeren üçlü bilanço (triple bottom line) yaklaşımı doğrultusunda incelenerek kavramsal bir analiz sunulmaktadır. Bu ayrıştırma, sürdürülebilir liman literatürünün üçlü bilançodaki dengesi değerlendirilmektedir. Çalışma sonucunda; sürdürülebilir liman literatüründe yönlendiricilerin çevresel sürdürülebilirlik konularında, engellerin ise ekonomik sürdürülebilirlik konularında yoğunlaştığı gözlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Üçlü bilanço, Sürdürülebilirlik, Liman İşletmeciliği, Tedarik Zinciri Yönetimi, Engel, Yönlendirici

Drivers and Barriers for Sustainable Port Management: A Triple Bottom Line Approach

Abstract

It is widely recognized that sustainability plays important role in any system of supply chains. Sustainability is also an important issue for the port industry as nodes in supply chains. The purpose of this research is to gain better understanding of sustainable port system. Further specific objective of this study is to contribute to the sustainable port systems' literature by analyzing the drivers and barriers for sustainable ports. We review sustainable supply chain literature in addition to the sustainable port literature with emphasis on drivers and barriers of sustainability in port systems. We concentrate on sustainability in economic, environmental and social dimensions with the perspective of the Triple-Bottom-Line approach. Thus, we decompose the drivers and barriers for sustainable port systems in economic, environmental and social dimensions. By this decomposition, we assess the balance of the sustainable port

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 15.01.2018

Kabul/Accepted: 24.02.2018

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.378645>

* Dr., İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, End. Mühendisliği Böl., İstanbul, Türkiye, E-posta: sinemb@istanbul.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0001-7697-3018>

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: dborekci@istanbul.edu.tr **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-0055-4869>

literature in these dimensions. We observed that drivers concentrate on environmental sustainability issues and barriers concentrate on economic sustainability issues in sustainable port literature.

Keywords: Triple bottom line, Sustainability, Port management, Supply Chain Management, Driver, Barrier

1. Giriş

Deniz ve kara arasında stratejik bir yerde bulunan limanlar, tedarik zincirinin ve ulaşım ağlarının bir parçası olup, karadan, gemilerden ve liman içi faaliyetlerden örülü odak noktalarıdır. Denizcilik endüstrisinde görevlerin çoğu tedarik zincirinin bir parçası olan liman ağları içerisinde icra edilmekte ve ürünler, taşımacılık yöntemiyle bu ağ içerisinde taşınmaktadır. Özellikle sağladığı mesafe, maliyet ve kapasite avantajları nedeniyle denizyolu taşımacılığının ve buna bağlı olarak temel bileşen olan limanların dış ticaretteki payı oldukça yükselmiştir. Ekonomik açıdan operasyonların optimize edilmesi, yakıt ve gemicilik ücreti gibi ücretlerin azaltılması ve katma değerlerin sağlanması liman ağları içinde önemlidir. Bunun yanında, elleçleme, taşıma, transfer ve yükleme gibi liman faaliyetleri, liman bakımı, gemi sökümü, limanlardaki gemi kazaları vb. nedeniyle meydana gelen su, hava ve çevre kirliliği gibi negatif etkilerin de ortadan kaldırılması gerekmektedir. Sosyal açıdan ise toplum içerisindeki saygınlığın artması uygun bir hareket tarzıdır¹.

Tedarik zinciri sürdürülebilirliği faydalı ve merkezi bağlantı noktaları olan limanların sürdürülebilirliği üzerinden gerçekleştirilmektedir². Bu bağlamda, limanlarda ve liman işletmelerinde sürdürülebilirlik araştırmacıların önem vermeye başladığı bir alan olarak görülmektedir. Liman sürdürülebilirliği, "limanın ve paydaşlarının mevcut ve gelecek ihtiyaçlarını karşılarken insani ve doğal kaynakları koruyan ve sürdüren iş stratejileri ve politikaları"¹ olarak tanımlanabilir.

Literatürde üçlü bilanço yaklaşımı ve sürdürülebilirliği yönlendirici-engelleyici faktörler ayrı ayrı çalışmalarda ele alınmakla birlikte, her ikisini birlikte ele alan çalışmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada bu eksikliği gidermek üzere, üçlü bilanço yaklaşımı ışığında liman işletmelerinde sürdürülebilirliği etkileyen yönlendiriciler ve engeller analiz edilmektedir. Bu doğrultuda liman işletmeciliği literatürü taranarak önceki çalışmalarda belirlenen yönlendirici ve engelleyicilerin ekonomik, çevresel ve sosyal ayrımı yapılacaktır.

Çalışmanın bundan sonraki akışı şu şekildedir. İlk olarak genel tanımlamalara yer verilecek ve sürdürülebilirlik, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi ve üçlü bilanço (triple bottom line/TBL) gibi kavramlar açıklanacaktır. Daha sonra yine bu bölümde, sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi için

¹ Gul Denktas-Sakar ve Cimen Karatas-Cetin, "Port Sustainability and Stakeholder Management in Supply Chains: A Framework on Resource Dependence Theory", *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, Cilt: 28, Sayı: 3, 2012, s. 301-319.

² AAPA, American Association of Port Authorities, 2007.

literatürde belirlenen yönlendiriciler ve engeller detaylandırılacaktır. Üçüncü bölümde liman işletmeciliğinde sürdürülebilirlik kavramı incelenecek ve sürdürülebilir liman işletmeciliği için belirlenen yönlendiricilerin ve engellerin üçlü bilançoda hangi gruba ait oldukları belirtilecektir. Son bölümde ise çalışma sonucunda bulunan yenilikler ortaya konulacak ve gelecek çalışmalar için yönlendirmeler yapılacaktır.

2. Sürdürülebilirlik

Latince "*sustenare*" kelimesinden gelen "*sustainability*" kavramı "sürdürmek, desteklemek" anlamına gelmektedir. Zaman içinde gelişerek "bir şeyin devam etmesi ya da süresini uzatmak" anlamını alan kelime, "uzatılmış süreyi mümkün kılan destek ve gereksinimleri sağlamak", "belirli bir devlet, güç ya da yoğunluğun devam etmesine neden olmak", "herhangi bir kesilme olmadan devam etmek" gibi anlamları da üstlenmiştir³.

Sürdürülebilirlik sözcüğünün Avrupa'da bilinen ilk kullanımı, Alman orman mühendisi ve bilim adamı Hans Carl von Carlowitz tarafından 1713 yılında yayımlanan *Sylvicultura Oeconomica* adlı on sekizinci yüzyılın ilk büyük ormancılık el kitabına dayanmaktadır. Ormanların uzun vadeli olarak nasıl yönetileceğini belirten bu kitapta Almanca "Nachhaltigkeit" olarak geçen sürdürülebilirlik kelimesi, 1980'li yıllardan günümüze farklı disiplinleri ortak bir temelde birbirine bağlayan etkili bir terim halini almıştır^{4,5,6}. Sürdürülebilirlik kelimesinin en çok bilinen tanımı, 1987 yılında Brundtland Komisyon tarafından "Our Common Future" isimli raporda "*Sürdürülebilir Kalkınma*" tanımının yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Buna göre sürdürülebilir kalkınma; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeksizin, günümüz nesillerinin ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişmedir⁷.

1980'lerin sonlarından sonra, sürdürülebilirlik ve özellikle sürdürülebilir kalkınma terimleri, disiplinler arasında daha uzun tartışmalara yol açmıştır. "Mevcut toplumun ihtiyaçları nelerdir? Gelecek nesillerin ihtiyaçları ne olacak? Bu ihtiyaç sadece basit bir yiyecek midir yoksa yüksek yaşam standartlarına mı ihtiyacımız var?" gibi sorulara yanıt aranmaya başlanmıştır. Özellikle 1992 yılında Rio'da yapılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı (UNCED) ile birlikte, bu konular ile ilgili akademik ve politik tartışmalarda küresel bir patlama meydana gelmiştir.

³ Abdallah M. Hasna, "Sustainability Classifications in Engineering: Discipline and Approach", *International Journal of Sustainable Engineering*, Cilt: 3, Sayı: 4, 2010, s. 258-276.

⁴ Ian Scoones, "Sustainability", *Development in Practice*, Cilt: 17, Sayı: 4-5, 2007, s. 589-596.

⁵ Tom Kuhlman and John Farrington, "What is Sustainability?", *Sustainability*, Cilt: 2, Sayı: 11, 2010, s. 3436-3448.

⁶ Paul Warde, "The Invention of Sustainability", *Modern Intellectual History*, Cilt: 8, Sayı: 1, 2011, s. 153-170.

⁷ United Nations World Commission on Environment and Development (known as the Brundtland Commission), *Our Common Future* (Oxford: Oxford University Press, 1987), <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>

Clift (2000)'e göre sürdürülebilirlik; "kaynakları sağlamak ve emisyonları absorbe etmek için gezegen tarafından dayatılan uzun vadeli ekolojik kısıtlamalar dahilinde, toplumunun kabul edilebilir bir yaşam kalitesine dayandığı refahı sağlayan, insanlığın teknolojik-ekonomik becerilerinin kullanıldığı mutlu bir varoluş hali"dir⁸. Sürdürülebilir kalkınmanın daha anlamlı tanımı Agyeman (2003) tarafından yapılmıştır. Buna göre sürdürülebilirlik; "ekosistemleri destekleme sınırları içinde yaşarken şimdi ve geleceğin tümü için adil bir şekilde daha iyi bir yaşam kalitesinin sağlanması ihtiyacı"dır⁹. Dolayısıyla sürdürülebilirliğin temelinde "çevreci" yaklaşım önemli olsa da, sürdürülebilirlik basitçe "çevreye duyarlı" bir endişe olarak tanımlanamaz. Gerçekten sürdürülebilir bir toplum, sosyal ihtiyaçların, refahın ve ekonomik fırsatların daha geniş sorgulandığı, çevresel kaygılarla bütünleşmiş bir toplumdur. McMichael ve diğerleri (2003) de sürdürülebilirliği "çevresel ve sosyal koşulların insan güvenliğini, esenliği ve sağlığı süresiz olarak destekleme şansını en üst düzeye çıkarmak için yaşam tarzının dönüştürülmesi" olarak tanımlamıştır¹⁰. McMichael ve diğerleri, özellikle yerine konulamayan malların ve hizmetlerin ekosistemlerden akışının da sürdürülebilir olması gerektiğini dile getirmiştir. Sürdürülebilirlik inanç olarak Seager ve diğerleri (2004) tarafından tanımlanmıştır¹¹. Bu tanıma göre sürdürülebilirlik; "gelecek nesillerin yüksek yaşam kalitesini sürdürme fırsatlarının en az mevcut nesillerin sahip olduğu fırsatlar kadar iyi olması gerektiğini paylaşan etik inanç"tır.

ABD Çevre Koruma Ajansı (EPA), sürdürülebilirliği; "ekonomiyi, çevreyi ve toplumu mevcut ve gelecek kuşaklar yararına geliştirmek" olarak tanımlamaktadır¹². Oxford İngilizce Sözlükte ise sürdürülebilirliğin tanımı şu şekildedir: "Ekolojik dengeyi korumak için doğal kaynakların tükenmesinin önlenmesi"¹³.

Johnston ve diğerleri (2007) "sürdürülebilirlik" ve "sürdürülebilir kalkınma" kavramlarının geniş ölçüde çevresel yönetim ve bu alanla bağlantılı diğer disiplinler içinde doğrudan ya da dolaylı şekilde yer aldığını dile getirmişlerdir¹⁴. Ayrıca sürdürülebilirliğin literatürde birçok tanımının bulunduğunu belirterek; bu tanımların, sürdürülebilirliği tüm ölçekler, disiplinler ve insan çabalarının tüm yönleriyle tanımlayan evrensel ve uygulanabilir ilkelerin sağlanması gerektiğini vurguladığından söz etmişlerdir.

⁸ Clift, Roland... [et al.], "Forum on sustainability", *Clean Products and Processes*, Cilt:2, Sayı:1, 2000, 67.

⁹ Agyeman, Julian... [et al.] eds. *Just sustainabilities: Development in an unequal world*. MIT press, 2003.

¹⁰ Anthony J. McMichael... [et al.], "New Visions for Addressing Sustainability", *Science*, Cilt: 302, Sayı: 5652, 2003, s. 1919-1920.

¹¹ Thomas P. Seager... [et. al.], "Working towards sustainable science and engineering: introduction to the special issue on highway infrastructure", *Resources, Conservation and Recycling*, Cilt: 42, Sayı: 3, 2004, s. 205-207.

¹² aspub.epa.gov

¹³ Oxford Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/sustainability>, (28.12.2016).

¹⁴ Johnston, Paul...[et. al.], "Reclaiming the Definition of Sustainability", *Environmental Science and Pollution Research*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2007, s. 60-66.

Detten (2011) sürdürülebilirliği temelde iki farklı yoldan tanımlamıştır¹⁵. Birinci tanıma göre sürdürülebilirlik, kesin ve belirgin kriterleri veya nitelikleri az ya da çok kapsayan bir ilke olarak düşünülmektedir. Burada sürdürülebilirlik, operasyonel yönetim veya eylem programları içindeki süreçler veya davranışlar için bir etikettir. İkinci tanımda ise sürdürülebilirlik, başarılı ahlaki bir zorunluluk olarak görülen bir amaç olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla bu tanımdan yola çıkarak sürdürülebilirlik, belirli bir konseptle bağlantılı olarak harekete geçebilen maddi ve elverişli bir ilke haline gelmektedir.

2.1. Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi

Tipik bir tedarik zinciri (TZ); tedarik, dönüşüm ve talep ile karşılıklı bağlantısı olan; malzeme, hizmet ve bilginin işlendiği ağıdır¹⁶. TZ'de yer alan katılımcılar; üreticiler, dağıtıcılar, perakendeciler, müşteriler ve hizmet sağlayıcılar olarak belirtilebilir. Tedarik zinciri yönetimi terimi ise Mentzer ve diğerleri (2001) tarafından

"bireysel şirketlerin ve tedarik zinciri bütünüünün uzun vadeli performansının iyileştirilmesi amacıyla; geleneksel iş fonksiyonlarının ve taktiklerin belirli bir şirkette ve tedarik zinciri içindeki işletmelerdeki sistematik ve stratejik eşgüdümünü" olarak tanımlanmıştır¹⁷.

Tedarik zinciri ve çevre kavramlarının entegrasyonu aslında son otuz yılda ortaya çıkmıştır. 1990'lı yılların başında özellikle iş ve çevre alanındaki büyüme, endüstriyel ekoloji ve endüstriyel ekosistem araştırmalarını ilerleterek "çevreye duyarlı tedarik zinciri yönetimi" kavramını ortaya çıkarmıştır. Ardından sürdürülebilirlik kavramı, kurumsal çevre yönetimi sözlüğüne aşamalı olarak girmeye başlamıştır. Sürdürülebilir tedarik zincirleriyle bağlantılı yönetim ilkeleri ve teorilerinin ilerlemesiyle birlikte, bu alanın daha iyi anlaşılması için ilave soruşturma ve eleştirel analiz gerekliliği ortaya çıkmıştır¹⁸.

Sürdürülebilir tedarik zinciri (STZ), sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutunu, diğer deyişle, ekonomik, çevresel ve sosyal açıdan müşterilerin ve paydaşların gereksinimlerinden çıkarılan hedefleri göz önüne alırken malzeme, bilgi ve sermaye akışlarının yönetimi ile tedarik zinciri boyunca şirketler

¹⁵ Roderich von Detten, "Sustainability as a Guideline for Strategic Planning? The Problem of Long-Term Forest Management in the Face of Uncertainty", *European Journal of Forest Research*, Cilt: 130, Sayı: 3, 2011, s. 451-465.

¹⁶ Injazz J. Chen and Paulraj Anthony, "Understanding Supply Chain Management: Critical Research and A Theoretical Framework", *International Journal of Production Research*, Cilt: 42 Sayı: 1, 2004, s. 131-163.

¹⁷ J. T. Mentzer... [et al.], "Defining Supply Chain Management", *Journal of Business Logistics*, Cilt: 22, Sayı: 2, 2001, s. 1-25.

¹⁸ Stefan Seuring... [et al.], "Sustainability and Supply Chain Management—An Introduction to the Special Issue", *Journal of Cleaner Production*, Cilt: 16, Sayı: 15, 2008, s. 1545-1551.

arasındaki işbirliğidir¹⁹. Pagell ve Wu (2009) ise gerçekten STZ'nin, doğal ya da sosyal sistemlere hiçbir zarar vermezken, halen uzun bir zaman periyodu boyunca kâr sağladığını ve müşterilerinin sonsuza kadar iş yapmaya istekli olduğunu belirtmişlerdir²⁰.

Bu tanımlara dayanarak sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimi (STZY), sosyal ve çevresel sistemlere zarar vermeden, ekonomik canlılığı sürdürmek adına gerçek bir sürdürülebilir tedarik zincirinin minimum beklentisiyle gerçekten sürdürülebilir hale gelmek için tedarik zincirlerinin tasarımı, organizasyonu, koordinasyonu ve kontrol edilmesidir²¹. Carter ve Rogers (2008)'in STZY tanımı ise şu şekildedir²²: STZY, bir şirketin ve tedarik zincirlerinin uzun vadeli ekonomik performansını iyileştirmek için, örgütler arası iş süreçlerinin sistematik koordinasyonunda, organizasyonların sosyal, çevresel ve ekonomik hedeflerinin stratejik, şeffaf entegrasyonu ve başarısıdır. STZY için yapılan tanımlardan anlaşılacağı üzere, bu yaklaşımın temelinde üçlü bilanço yer almaktadır.

2.2. Üçlü Bilanço Yaklaşımı (Triple Bottom Line/TBL)

Tedarik zincirinin ekonomik etkinliğini amaçlayan tedarik zinciri yönetimi çalışmaları, çevresel etkilerin olumsuz boyutlara ulaşmasıyla birlikte çevresel etkileri de yönetmek üzere evrilmiştir. Yakın dönemlere kadar ikili bilanço (double bottom line) olarak adlandırılabilen tarzda ekonomik ve çevresel amaçları dengelemeye odaklı olarak sürdürülebilir tedarik zinciri çalışmalarının literatürde yer aldığı gözlenmiştir²³. Bu bağlamda, tedarik zinciri yönetimi çalışmalarının sürdürülebilirliğin sosyal boyutlarını da içerir hale gelmesi Elkington'ın (1998) öncü sürdürülebilirlik anlayışından çok daha sonraki dönemlere kadar ihmal edilmiştir. Elkington'ın ekonomik, sosyal ve çevresel etkileri birlikte ele alan yaklaşımı "Üçlü Bilanço" olarak adlandırılmaktadır²⁴. Seuring ve Müller (2008) sürdürülebilir tedarik zinciri yönetimini tanımlarken sürdürülebilirliğin üçlü bilanço hedeflerinin müşteri ve paydaş ihtiyaçlarından doğduğunu ifade etmektedir¹⁹.

¹⁹ Stefan Seuring and Martin Müller, "From a Literature Review to A Conceptual Framework for Sustainable Supply Chain Management", *Journal of Cleaner Production*, Cilt: 16, Sayı: 15, 2008, s. 1699-1710.

²⁰ Mark Pagell and Zhaohui Wu, "Building a More Complete Theory of Sustainable Supply Chain Management Using Case Studies of 10 Exemplars", *Journal of Supply Chain Management*, Cilt: 45 Sayı: 2, 2009, s. 37-56.

²¹ Mark Pagell and Anton Shevchenko, "Why Research in Sustainable Supply Chain Management Should Have No Future", *Journal of Supply Chain Management*, Cilt: 50, Sayı: 1, 2014, s. 44-55.

²² Craig R. Carter and Dale S. Rogers, "A Framework of Sustainable Supply Chain Management: Moving Toward New Theory", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Cilt: 38, Sayı: 5, 2008, s. 360-387.

²³ Stefan Gold...[et al.], "Sustainable Supply Chain Management in "Base of the Pyramid" Food Projects—A Path to Triple Bottom Line Approaches for Multinationals?", *International Business Review*, Cilt: 22, Sayı: 5, 2013, s. 784-799.

²⁴ John Elkington, "Partnerships from Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st-Century Business", *Environmental Quality Management*, Cilt: 8, Sayı: 1, 1998, s. 37-51.

Üçlü bilanço yaklaşımı Litman (2016) ve Savitz (2012) tarafından Tablo 1'deki gibi sınıflandırılmıştır^{25,26}:

Tablo 1. Üçlü Bilançoda Sağlanması Gerekenler

EKONOMİK	SOSYAL	ÇEVRESEL
Ekonomik verimlilik	Eşitlik/Adalet	İklim değişikliklerinin engellenmesi
Ekonomik gelişim	İnsanların emniyet, güvenlik ve sağlık durumları	Hava, gürültü ve su kirliliğinin önlenmesi
Kaynak yeterliliği	Toplumsal kalkınma	Yenilenemeyen kaynakların korunması
Düşük maliyetli olma	Kültürel mirasın korunması	Uzayın korunması
Operasyonel yeterlilik	Toplum içerisinde saygınlık	Biyoçeşitliliğin korunması
Tedarikçi ilişkileri	Ürün sorumluluğu	Ürün etkileri
İş yaratma	Çalışan ilişkileri	Karbon ayak izi

Üçlü bilançonun ekonomik boyutu bazı çalışmalarda finansal olarak da adlandırılmaktadır. Bu boyut, ekonomik değer üretimi ya da tahribine ilişkin olup tedarik zinciri üyelerinin kârlarının artışı, düşüşü gibi ekonomik kazanç ve kayıplar ile yatırım, çıktı ve maliyet meselelerine odaklanmaktadır^{27,24}.

Üçlü bilançonun çevresel boyutu bazı çalışmalarda ekolojik ya da ekosistem başlıklarında ele alınmaktadır. Bu boyut, tedarik zincirindeki uygulamaların çevreye, doğal kaynaklara ve canlılara etkilerini hesaba katmaya ilişkin olup doğal kaynakların korunması ve ekosistemin işlerliğinin devamı meselelerine dikkat göstermektedir^{28,24}.

Üçlü bilançonun sosyal boyutu ise ürün ve hizmetlerin paydaşlara etkilerini hesaba katmaya ilişkin olup iş sağlığı ve güvenliği, insan hakları ve eşitlik ve temel ihtiyaçların karşılanması meselelerine odaklanmaktadır^{28,29}. Tedarik zinciri yönetimi yazınında çocuk işçiliği, güvenli olmayan çalışma koşulları gibi sosyal konulara da değinilmiştir³⁰. Kurumsal sorumluluk, çalışanların profesyonel gelişimi ve etik çalışma gibi başlıklar da sürdürülebilirliğin sosyal boyutunda ele alınmaktadır³¹.

Pageell ve Wu (2009) üçlü bilançonun çevresel, sosyal ve ekonomik boyutlarına ait hedeflerin hizalanmasını yaşamsal olarak değerlendirirken, çevresel ve sosyal hedeflerin finansal hedefleri arayışa teslim olmak yerine

²⁵ Todd Litman, *Well Measured: Developing Indicators for Sustainable and Livable Transport Planning*. Victoria Transport Policy Institute, 2016. www.vtppi.org

²⁶ Andrew Savitz, *The Triple Bottom Line: How Today's Best-Run Companies are Achieving Economic, Social and Environmental Success-and How You Can Too*. John Wiley & Sons, 2013.

²⁷ Frank Montabon... [et al.], "Making Sustainability Sustainable", *Journal of Supply Chain Management*, Cilt: 52, Sayı: 2, 2016, s. 11-27.

²⁸ Louise Dreyer... [et al.], "A Framework for Social Life Cycle Impact Assessment", *The International Journal of Life Cycle Assessment*, Cilt: 11, Sayı: 2, 2006, s. 88-97.

²⁹ Margot J. Hutchins, and John W. Sutherland, "An Exploration of Measures of Social Sustainability and Their Application to Supply Chain Decisions", *Journal of Cleaner Production*, Cilt: 16, Sayı: 15, 2008, s. 1688-1698.

³⁰ Peter Teuscher... [et al.], "Risk management in sustainable supply chain management (SSCM): lessons learnt from the case of GMO-free soybeans", *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2006, s. 1-10.

³¹ Rupert J. Baumgartner and Daniela Ebner, "Corporate Sustainability Strategies: Sustainability Profiles and Maturity Levels", *Sustainable Development*, Sayı: 18, Cilt: 2, 2010, s. 76-89.

güçlendirici etkilerine değinmektedir. Üçlü bilançonun farklı boyutlarında çelişen hedeflerin karşılıklı pazarlıklar üzerinden hizalanması kazan-kazanlar da içerebilir. Bu bağlamda Pagell ve Wu (2009) çevre için atıkların en azlanmasının topluma daha az hava kirliliği ve finansal anlamda da uzun dönemde tasarruf olarak yansımaları örnek göstermektedir²⁰. Öte taraftan, üçlü bilanço yaklaşımı ile firmaların ve tedarik zincirlerinin sürdürülebilirlik üzerinden rekabetçi avantaj sağlayarak rakip ve rakip tedarik zincirlerinden farklılaşabilmesinin mümkün olduğu Markley ve Davis (2007) tarafından belirtilmektedir³².

2.3. Sürdürülebilir Tedarik Zinciri Yönetimi (STZY) Yönlendiricileri ve Engelleri

STZY ile ilgili olarak literatürde yapılan çalışmalar ele alındığında iki farklı soruya cevap arandığı sıkça görülmüştür:

1. "Şirketleri STZY stratejisini uygulamaya motive eden faktörler nelerdir?"

2. "STZY stratejisinin uygulanması sırasında şirketlerin karşılaştıkları güçlükler nelerdir?"

İşletmeleri STZY girişimlerini benimsemeye teşvik eden motivasyon veya teşvikler STZY "yönlendiriciler"i olarak tanımlanmaktadır³³. STZY uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasını zorlaştıran ya da mâni olan faktörler ise literatürde "engeller" olarak geçmektedir. Yönlendiricilerin şirketler tarafından kanıksanması gerekirken, engeller için ise giderilme veya değiştirilme yoluna gidilmesi gerekmektedir. Ancak bazı yönlendiricilerin engel gibi davranabildiği de gözlemlenmektedir. Örneğin mevzuat, STZY'yi etkin olarak uygulamak isteyen proaktif şirketler için hızlandırıcı etki yaratabilmekteyken, başka şirketler için kısıt olarak algılanabilmektedir³⁴. Çünkü şirketler sadece çevresel performansı iyileştirmek için gerekli kriterleri minimum düzeyde karşılamak isteyebilmekte, maliyetli ve esnek olmayan çevresel düzenlemelerin şirketi sınırlandırdığını savunabilmektedirler³⁵.

³² Melissa J. Markley and Lenita Davis, "Exploring Future Competitive Advantage through Sustainable Supply Chains", *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Cilt: 37, Sayı: 9 (2007, s. 763-774.

³³ V. K. Jain and Shivani Sharma, "Drivers Affecting the Green Supply Chain Management Adaptation: A Review", *IUP Journal of Operations Management*, Cilt: 13, Sayı: 1, 2014, s. 54-63.

³⁴ Helen Walker... [et al.], "Drivers and Barriers to Environmental Supply Chain Management Practices: Lessons from the Public and Private Sectors", *Journal of Purchasing and Supply Management*, Cilt: 14, Sayı: 1, 2008, s. 69-85.

³⁵ Aymen Sajjad... [et al.], "Sustainable Supply Chain Management: Motivators and Barriers", *Business Strategy and the Environment*, Cilt: 24, Sayı: 7, 2015, s. 643-655.

2.3.1. Yönlendiriciler

STZY ile ilgili olarak başarı sağlanabilmesi ve performans artımı genel olarak yönlendiriciler tarafından sağlanmaktadır. Zhu ve Sarkis (2006) imalat endüstrilerinde çevre yönetimi departmanlarının uzmanlarından gelen önerilere ve literatüre göre yeşil tedarik zinciri yönetimi (YTZY) için çevresel yönlendirici öğeleri yönetmelikler, pazar, tedarikçiler, rakipler ve iç faktörler olarak beş ana kategoriye ayırmış ve her bir kategoriye kendi içinde detaylandırmışlardır³⁶. Zhu ve diğerleri (2007) Çin'deki 89 otomotiv işletmesine uyguladıkları ampirik analizde, işletmeleri YTZY uygulamalarına yönlendiren faktörleri düzenleyiciler, pazar, tedarikçiler ve iç faktörler olarak dört ana başlıkta ele almışlardır³⁷. Walker ve diğerleri (2008), YTZY uygulamalarının yönlendiricilerini iç ve dış olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. İç yönlendiriciler örgütsel faktörleri içerirken, dış yönlendiriciler düzenlemeler, müşteri, rakipler, toplum ve tedarikçi başlıklarından oluşmaktadır. Walker ve diğerleri iç yönlendiricilerle karşılaştırıldığında dış yönlendiricilerin daha güçlü olduğunu tespit etmişlerdir³⁴.

Mann ve diğerleri (2010) işletmelerin, STZY'ni benimsemesini ciddi olarak düşündüren nedenleri beş kategoride sınıflandırmışlardır. İlk ikisi iş dünyası dışındadır: "mevzuat", "çevresel yönlendiriciler". Diğer üç tanesi ise işe dâhildir, yani "finansal yönlendiriciler", "iç iş süreçleri yönlendiricileri" ve "müşteri ile ilgili yönlendiriciler"dir³⁸. Diabat ve Govindan (2011), YTZY çalışmalarının uygulanması için önemli olan çeşitli yönlendiricileri, literatürü gözden geçirerek ve sektörün uzmanlarını içeren bir karar verme ekibine dayanarak belirlemişlerdir. Bu çalışmada belirlenen temel yönlendiriciler şu şekildedir: tedarikçilerin çevre yönetimi sisteminin belgelendirilmesi, tedarikçilerle çevresel işbirliği, ürünün çevresel etkilerini azaltmak ve ortadan kaldırmak için ürün tasarımcıları ve tedarikçiler arasındaki işbirliği, hükümet yönetmeliği ve mevzuatı, yeşil tasarım, ISO 14001 sertifikası, çevresel kalite yönetiminin planlama ve işletme sürecine entegrasyonu, enerji tüketimini azaltma, malzemelerin ve ambalajların tekrar kullanımı ve geri dönüşümü, müşterilerle çevre ile işbirliği, tersine lojistik³⁹.

Rehman ve Shrivastava (2011) çalışmalarında literatür taramasından yararlanarak ve dört şirketten altı uzman temsilci ile yapılan röportajlardan yola çıkarak; çevre düzenlemesi, yönetim taahhüdü, müşteri baskısı, piyasa rekabet baskısı, tedarikçi baskısı, paydaşların baskısı, yeşil inovasyon,

³⁶ Qinghua Zhu and Joseph Sarkis, "An Inter-Sectoral Comparison of Green Supply Chain Management in China: Drivers and Practices", *Journal of Cleaner Production*, Cilt: 14, Sayı: 5, 2006, s. 472-486.

³⁷ Qinghua Zhu...[et al.], "Green Supply Chain Management: Pressures, Practices and Performance within the Chinese Automobile Industry", *Journal of Cleaner Production*, Cilt: 15, Sayı: 11, 2007, s. 1041-1052.

³⁸ H. Mann...[et al.], "Drivers of Sustainable Supply Chain Management", *IUP Journal of Operations Management*, Cilt: 9, Sayı: 4, 2010, s. 52-63.

³⁹ Ali Diabat and Kannan Govindan, "An Analysis of the Drivers Affecting the Implementation of Green Supply Chain Management", *Resources, Conservation and Recycling*, Cilt: 55, Sayı: 6, 2011, s. 659-667.

ekonomik faydalar, maliyet düşürme, yeni pazar fırsatları, yeşil kurumsal imaj, yeşil tasarım, yeşil satın alma olmak üzere YTZY için toplamda on üç yönlendirici önermişlerdir⁴⁰. Giunipero ve diğerleri (2012) TZY sürdürülebilirliğini tanımlayarak, satın alma/tedarik sürdürülebilirliği uygulama çalışmalarında karşılaşılan yönlendiricileri ve engelleri belirlemişlerdir. Giunipero ve diğerlerine göre en yaygın sürdürülebilirlik yönlendiricileri üst yönetimin katılımı, hükümet düzenlemeleri, finansal faydalar, rekabet avantajı, ISO sertifikası ve müşteri talebidir⁴¹.

Tang (2013), Çin'de sürdürülebilir TZY için yönlendirici model önerisinde bulunmuştur. Tang'a göre sürdürülebilir TZY uygulamalarının başarılı olabilmesi için ilk olarak hükümet, işletmeler için zorlu kısıtlamalar olan mevzuat ve yaptırımı güçlendirmelidir. İkinci olarak firmaların sürdürülebilir kalkınma konusundaki ulusal farkındalığı arttırılmalıdır. Üçüncü olarak ise odak şirket, işletmeler ve tedarikçiler arasındaki işbirliğini geliştirmelidir⁴².

Jain ve Sharma (2014) gerçekleştirdikleri literatür taraması sonucunda on dört yönlendiricinin işletmelerin YTZY uygulamaları üzerinde önemli etkisi olduğunu dile getirmişlerdir. Bu yönlendiriciler; hükümetin koyduğu yasalar ve yönetmelikler, tedarikçilerin çevresel yönetim sisteminin sertifikasyonu, tedarikçilerle çevresel işbirliği, müşterilerle işbirliği, ISO: 14001 sertifikasyonu, müşteri baskıları/ ihtiyaçları, sosyal sorumluluk/etik, iş faydaları, çalışan baskıları/moral, yurtdışı müşterilere ihracat ve satış, rekabet (pazarlama, ürün farklılaştırma, rekabetçi avantaj, marka itibarı), kaynakların sürdürülebilirliği, indirgenmiş maliyetler/yatırım getirileri ve kurumsal faktörlerdir (taahhüt, farkındalık ve deneyim)³³.

Drohomeretski ve diğerleri (2014) YTZY uygulamalarının zorluklarını ve yönlendirici faktörlerini belirleyerek, YTZY'nin Brezilya'daki otomotiv endüstrisine nasıl adapte edileceğini açıklamışlardır. Üç şirkette gerçekleştirdikleri görüşmeler sonucunda YZTY için başlıca yönlendiriciler; müşterilerin sürdürülebilir ürün isteği, yasal gereksinimler ve kaynakların tüketimini minimize ederek tedarik zincirindeki maliyetlerin azaltılması olarak tanımlanmıştır⁴³. Kamolkittiwong ve Phruksaphanrat (2015) elektronik endüstrisinde yeni olan ve YTZY'yi başarıyla uygulamak isteyenlere yardımcı olmak için, Tayland'daki elektronik endüstrisinde YTZY stratejisinin uygulanması için kritik olan faktörleri önem derecesine göre sıralamışlardır. Çalışmalarında ilk olarak YZTY çalışmalarının uygulanabilmesi için gerekli

⁴⁰ Minhaj Ahemad Abdul Rehman and Rakesh L. Shrivastava, "An Innovative Approach to Evaluate Green Supply Chain Management (GSCM) Drivers by Using Interpretive Structural Modeling (ISM)", *International Journal of Innovation and Technology Management*, Cilt: 8, Sayı: 02, 2011, s. 315-336.

⁴¹ Larry C. Giunipero... [et al.], "Purchasing and Supply Management Sustainability: Drivers and Barriers", *Journal of Purchasing and Supply Management*, Cilt: 18, Sayı: 4, 2012, s. 258-269.

⁴² Xiaohua Tang, "The Research on Driver Model of Sustainable Supply Chain Management", *In Proceedings of International Conference on Low-carbon Transportation and Logistics, and Green Buildings (LTLGB 2012)*, Springer, Berlin, Heidelberg, 2013. s. 751-75.

⁴³ Everton Drohomeretski... [et al.], "Green Supply Chain Management: Drivers, Barriers and Practices within the Brazilian Automotive Industry", *Journal of Manufacturing Technology Management*, Cilt: 25, Sayı: 8, 2014, s. 1105-1134.

yönlendiricileri dış (tedarikçiler, mevzuat, pazar/müşteri, rakipler, sosyal/paydaşlar) ve iç (üst yönetimin desteği, işletme stratejisi, maliyet azaltma, ekonomik fayda, tersine lojistik) olarak ikiye ayırmış ve detaylandıkları tüm bu yönlendiricilerin önemlerini AHP yöntemi ile değerlendirmişlerdir⁴⁴.

Tyagi ve diğerleri (2015) Hindistan'ın Ulusal Başkent Bölgesi'nde bulunan otomobil işletmelerini YZTY uygulamalarına teşvik eden yönlendiricileri belirleyerek bunların birbirleri ile ilişkilerini analiz etmişlerdir. Tyagi ve diğerlerinin belirledikleri yönlendiriciler şunlardır: müşteri baskısı, yasalara ve mevzuata uyumluluk, tedarikçilerle iş birliği, kaliteyi iyileştirme, ISO 14000 sertifikası, e-lojistik ve çevre, çevresel savunma gruplarının baskısı, tedarik entegrasyonu, müşterilerle işbirliği, kamu baskısı, çalışanların katılımı⁴⁵. Tachizawa ve diğerleri (2015) YZTY için çevresel yönlendiricileri içsel ve dışsal olarak sınıflandırmışlardır. Ayrıca dış yönlendiriciler, zorlayıcı, normal ve taklitçi olarak ayrılmıştır. Tachizawa ve diğerleri içsel yönlendiricileri üst yönetim; dışsal yönlendiriciler ise hükümet, müşteriler, rakipler, toplum, tedarikçiler, bankalar ve sigorta şirketleri şeklinde özetlemişlerdir⁴⁶.

Sajjad ve diğerleri (2015) çoklu örnek olay incelemesi tasarımı yöntemi ile Yeni Zelanda'daki dört büyük işletmenin sürdürülebilir ZTY'ni benimsemeleri için gerekli yönlendiricileri ve engelleyicileri incelemişlerdir. Buna göre en etkili iç yönlendirici üst yönetimin desteği ve etik değerleridir. Bununla birlikte müşteriler ve toplum beklentileri de YZTY adaptasyonu için en önemli dış faktörlerdir³⁵. Tay ve diğerleri (2015) literatürde yer alan sürdürülebilir tedarik zinciri uygulamalarındaki yönlendiricileri ve engelleyicileri inceledikleri çalışmalarında, yönlendiricileri iç yönlendiriciler ve dış yönlendiriciler olarak iki gruba ayırmışlardır. İç yönlendiriciler insansal konular, stratejik konular ve fonksiyonel konulardır. Dış yönlendiriciler ise hükümet, rakipler, müşteriler, tedarikçiler, yatırımcılar ve sivil toplum örgütleridir⁴⁷. Dhull ve Narwal, (2016) tedarik zinciri yönetiminde çevresel tehlikeli maddeleri azaltmak için imalat sanayisini motive eden faktörleri yani YZTY yönlendiricilerini iç yönlendiriciler, dış yönlendiriciler, müşteriler, rekabet, pazarlama ve tedarikçiler olarak sınıflandırmışlardır⁴⁸.

⁴⁴ A. Kamolkittiwong and B. Phruksaphanrat, "An Analysis of Drivers Affecting Green Supply Chain Management Implementation in Electronics Industry in Thailand", *Journal of Economics Business and Management*, Cilt: 3, Sayı: 9, 2015, 864-869.

⁴⁵ Mohit Tyagi... [et al.], "Analysis of Interactions Among the Drivers of Green Supply Chain Management", *International Journal of Business Performance and Supply Chain Modelling*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2015, s. 92-108.

⁴⁶ Elcio M. Tachizawa... [et al.], "Green Supply Chain Management Approaches: Drivers and Performance Implications", *International Journal of Operations & Production Management*, Cilt: 35, Sayı: 11, 2015, s. 1546-1566.

⁴⁷ Mee Yean Tay... [et al.], "A Review on Drivers and Barriers Towards Sustainable Supply Chain Practices", *International Journal of Social Science and Humanity*, Cilt: 5, Sayı: 10, 2015, s. 892-897.

⁴⁸ Sunil Dhull and M. Narwal, "Drivers and Barriers in Green Supply Chain Management Adaptation: A State-of-Art Review", *Uncertain Supply Chain Management*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2016, s. 61-76.

Yukarıda bahsedilen, STZY ile ilgili tüm bu yönlendiriciler ve detayları Tablo 2 ve Tablo 3'de belirtilmektedir.

Tablo 2. STZY iç yönlendiricileri

STZY İç Yönlendiricileri	Referanslar
Üst yönetimin vizyonu	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğerleri (2007); Tang, (2013); Giunipero ve diğ. (2012); Sajjad ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
Yönetim taahhüdü	Walker ve diğ. (2008); Rehman & Shrivastava (2011); Jain & Sharma (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Tachizawa ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015)
Girişimci/çokuluslu politikalar	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Giunipero ve diğ. (2012)
Şirket itibarı ve marka imajı	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Rehman & Shrivastava (2011); Tang, (2013); Dashore & Sohani (2013); Jain & Sharma (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Sajjad ve diğ. (2015)
İşletme kültürü/etik	Walker ve diğ. (2008); Tay ve diğ. (2015)
Çalışan işbirliği/morali	Jain & Sharma (2014); Tyagi ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
Potansiyel risk algısı/ risk azaltma/risk yönetimi	Jain & Sharma (2014); Sajjad ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015)
Maliyetleri düşürme isteği	Walker ve diğ. (2008); Mann ve diğ. (2010); Rehman & Shrivastava (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Jain & Sharma (2014); Drohomerski ve diğ. (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Atıkların sınırlanması	Mann ve diğ. (2010); Dhull & Narwal, (2016)
- Yeniden kullanım ve geri dönüşüm	Mann ve diğ. (2010); Diabat & Govindan (2011); Dashore & Sohani (2013)
- Enerji tüketimini azaltmak	Mann ve diğ. (2010); Diabat & Govindan (2011); Dashore & Sohani (2013)
- Çevreye duyarlı paketlenme	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Diabat & Govindan (2011)
Zararlı maddelerin bertaraf edilmesi için sosyal sorumluluk	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Mann ve diğ. (2010)
Yatırımcılar/paydaşlar	Tay ve diğ. (2015)
- Yatırımcı baskısı	Walker ve diğ. (2008); Tyagi ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Paydaş baskısı	Mann ve diğ. (2010); Rehman & Shrivastava (2011); Dhull & Narwal, (2016)
Kaliteyi artırma	Walker ve diğ. (2008); Tyagi ve diğ. (2015)
İşletme performansını artırma/ ekonomik fayda	Mann ve diğ. (2010); Rehman & Shrivastava (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Jain & Sharma (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
Tersine lojistik	Mann ve diğ. (2010); Diabat & Govindan (2011); Dashore & Sohani (2013); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015)

Tablo 3. STZY dış yönlendiricileri

STZY Dış Yönlendiricileri	Referanslar
Yasalar ve mevzuatlar	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Walker ve diğ. (2008); Mann ve diğ. (2010); Diabat & Govindan (2011); Rehman & Shrivastava (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Tang, (2013); Dashore & Sohani (2013); Drohomeretski ve diğ. (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Tyagi ve diğ. (2015); Tachizawa ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Yasal cezalar	Giunipero ve diğ. (2012); Jain & Sharma (2014)
- Bölgesel/merkezi düzenlemeler	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Dhull & Narwal, (2016)
Standartlar	Giunipero ve diğ. (2012)
- Sertifikasyon (ISO 14001, WEEE, RoHS)	Diabat & Govindan (2011); Tang, (2013); Dashore & Sohani (2013); Jain & Sharma (2014); Drohomeretski ve diğ. (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Tyagi ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
Devlet teşviği	Rehman & Shrivastava (2011); Dhull & Narwal, (2016)
Müşteriler	Tachizawa ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015)
- Müşterileri etkilemek /müşteri tatmini	Mann ve diğ. (2010); Tang, (2013)
- Müşteri baskısı	Walker ve diğ. (2008); Rehman & Shrivastava (2011); Tang, (2013), Tyagi ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016);
- Müşteri talebi	Walker ve diğ. (2008); Mann ve diğ. (2010); Giunipero ve diğ. (2012); Drohomeretski ve diğ. (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Müşteri işbirliği	Diabat & Govindan (2011); Dashore & Sohani (2013); Jain & Sharma (2014); Tyagi ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
Pazar	
- Reklam potansiyeli	Rehman & Shrivastava (2011)
- Globalleşme	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Rehman & Shrivastava (2011)
- Kurumsal imajı geliştirme	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Jain & Sharma (2014); Dhull & Narwal, (2016)
- Yabancı ülkelere ihracat/satış	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Jain & Sharma (2014); Dhull & Narwal, (2016)
Rekabet	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Walker ve diğ. (2008); Rehman & Shrivastava (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Tang, (2013); Jain & Sharma (2014); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Tachizawa ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Ürün farklılaştırma	Jain & Sharma (2014)
Toplum	Tachizawa ve diğ. (2015)
- Sosyal sorumluluk	Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Toplum görüşü ve baskısı	Walker ve diğ. (2008); Tang, (2013); Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Tyagi ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
Tedarikçiler	Tachizawa ve diğ. (2015), Tay ve diğ. (2015)
- Tedarikçi girişimleri	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğerleri (2007)
- Tedarikçi işbirliği	Zhu & Sarkis (2006); Zhu ve diğ. (2007); Walker ve diğ. (2008); Diabat & Govindan (2011); Rehman & Shrivastava (2011); Tang, (2013); Dashore & Sohani (2013); Jain & Sharma (2014);

	Kamolkittiwong & Phruksaphanrat (2015); Tyagi ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)
- Sertifikasyon	Diabat & Govindan (2011); Dashore & Sohani (2013); Jain & Sharma (2014); Dhull & Narwal, (2016)
Sivil toplum örgütlerinin etkisi (Greenpeace, WWF)	Tyagi ve diğ. (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal, (2016)

2.3.2. Engeller

Engeller STZY uygulamalarının başarılı bir şekilde uygulanmasını zorlaştıran ya da engel olan faktörleri nitelendirmekte kullanılmaktadır. Walker ve diğerleri (2008), YTZY uygulamalarının engellerini iç ve dış olmak üzere iki kısma ayırmışlardır. İç yönlendiriciler maliyet ve sözde sürdürülebilirlik uygulamalarını içerirken, dış yönlendiriciler düzenlemeler, zayıf tedarikçi taahhüdü ve endüstri bazlı engeller başlıklarından oluşmaktadır. Literatürde YZTY uygulamalarında iç engellerin etkisi ağırlıklı olarak daha fazla görünse de, Walker ve diğerleri işletmeler arasında algılanan engellerin ortak olmasının eksikliği nedeniyle hem iç hem de dış engellerin YZTY için etkili olduğunu tespit etmişlerdir³⁸.

Luthra ve diğerleri (2011) Hint Otomobil endüstrisinde YTZY'yi uygulamak için on bir engel arasındaki bağlamsal ilişkiyi tespit etmişlerdir. Lutjra ve diğerlerinin belirledikleri engeller şunlardır: bilgisayar teknolojileri uygulamalarının yetersizliği; teknoloji gelişimine direniş, organizasyonel teşvik eksikliği, insan kaynaklarının düşük kalitesi, pazar rekabeti ve belirsizlik, hükümet destek sisteminin yetersizliği, yeşil uygulamaların yetersizliği, üst yönetim taahhüdü yokluğu, maliyet etkileri, tedarikçi isteksizliği ve müşterilerin bilinçsizliği⁴⁹.

Giunipero ve diğerleri (2012) TZY sürdürülebilirliğini tanımlayarak, satın alma/ tedarik sürdürülebilirliği uygulama çalışmalarında karşılaşılan yönlendiricileri ve engelleri belirlemişlerdir. Giunipero ve diğerlerine göre sürdürülebilirlik engelleri CEO düzeyinde fikir birliğinin bulunmaması, sürdürülebilirlik maliyetleri ve ekonomik koşullar; sürdürülebilirlik standartlarının ve uygun düzenlemelerin eksikliği ve kısa ve uzun vadeli stratejik hedeflerin yanlış sıralanmasıdır⁴².

Sarkis (2012) sınırları ve akışları göz önünde bulundurarak YZTY için çok özgün bir tanımlama sağlamıştır. Çalışmasında dokuz farklı perspektiften YZTY engellerini göstermiştir. Bu dokuz engel, bireysel (alt-mikro) ile küresel çapraz-endüstri tedarik zinciri (üst-makro) sınırları arasında değişen farklı seviyeler üzerinden analiz edilmiştir. Sarkis açısından YZTY'nin dokuz engeli;

⁴⁹ Sunil Luthra... [et al.], "Barriers to Implement Green Supply Chain Management in Automobile Industry Using Interpretive Structural Modeling Technique: An Indian Perspective", *Journal of Industrial Engineering and Management*, Cilt: 4, Sayı: 2, 2011, s. 231-257.

örgütsel, yakınsal (proximal), bilgilendirici, politik, zamansal, yasal, kültürel, ekonomik ve teknolojik engellerdir⁵⁰.

Mathiyazhagan ve diğerleri (2013), YZTY uygulamaları engellerini belirleyen ve ardından da nitel analiz yapan bir çalışma sunmuşlardır. Çalışmada literatürdeki engellerin belirlenmesi, çeşitli departman yöneticileri ile yapılan röportajlar ve otomobil parça imalat sanayii araştırması gibi üç farklı araştırma aşaması ile 26 engel belirlenmiştir⁵¹. Zaabi ve diğerleri (2013) Hindistan'ın güney kesiminde yer alan iki fermuar imalat sanayinde gerçekleştirdikleri yorumlayıcı yapısal model ile, mevcut kapsamlı literatürden çıkardıkları 13 engel arasındaki ilişkiyi incelemişler ve STZY kavramını benimsemek için gereken en etkili engelleri tespit etmişlerdir⁵².

Drohomeretski ve diğerleri (2014) Brezilya'daki otomotiv endüstrisinde faaliyet gösteren üç şirkette gerçekleştirdikleri görüşmeler sonucunda, otomotiv tedarik zincirinde YZTY uygulamalarını engelleyen başlıca faktörleri uygulama maliyetleri ve tedarikçilerin hazırlık eksikleri olarak tanımlamışlardır⁵⁴. Jayant ve Azhar (2014) Hint otomotiv endüstrisinde YZTY uygulamalarının engellerini değerlendiren başka bir çalışma gerçekleştirmişlerdir⁵³. Ramirez ve diğerleri (2014)'nin yirmi katılımcıdan elde ettikleri bilgiler doğrultusunda, sürdürülebilir yaklaşımların operasyonlara entegrasyonuna engel olarak, tedarikçilerle ilgili engeller ve katılımcıların kendi örgütleriyle ilgili engeller olmak üzere iki ana başlık ortaya çıkmıştır. Tedarikçilerle ilgili engeller içinde masrafların yanı sıra kullanım kolaylığıyla ilgili faktörler yer almaktadır. Ayrıca tedarikçilerin güvenilirliğini çevreleyen soruların yanı sıra, yenilikçi ürünlerin uygulanması ve yaratılması ile ilgili sorunlar da benimsenmeyi engellemektedir. Öte yandan, örgütsel yapı ve kültür de odaklanan katılımcıların kendi örgütleriyle ilgili engeller olarak belirtilmiştir⁵⁴.

Tay ve diğerleri (2015) yönlendiriciler gibi engelleri de iç ve dış olarak iki gruba ayırmışlardır. İç engelleri insansal konular, stratejik konular ve fonksiyonel konular başlıkları altında, dış engelleri ise hükümet, rakipler, müşteriler, medya, sektörel, organizasyon ve teknoloji başlıkları altında ele almışlardır⁴⁷. Sajjad ve diğerleri (2015) çoklu örnek olay incelemesi tasarımı yöntemi ile Yeni Zelanda'daki dört büyük işletmenin sürdürülebilir TZY'yi benimsemeleri için gerekli yönlendiricileri ve engelleyicileri incelemişlerdir. Buna göre YZTY stratejilerinin adaptasyonu için az sayıda engel bulunmaktadır.

⁵⁰ Joseph Sarkis, "A Boundaries and Flows Perspective of Green Supply Chain Management", *Supply Chain Management: An International Journal*, Cilt: 17, Sayı: 2, 2012, s. 202-216.

⁵¹ K. Mathiyazhagan... [et al.], "An ISM Approach for the Barrier Analysis in Implementing Green Supply Chain Management", *Journal of Cleaner Production*, Cilt: 47, 2013, s. 283-297.

⁵² Shaikha Al Zaabi... [et al.], "Analysis of Interaction between the Barriers for the Implementation of Sustainable Supply Chain Management", *The International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, Cilt: 68, Sayı: 1-4, 2013, s. 895-905.

⁵³ Arvind Jayant and Mohd Azhar, "Analysis of the Barriers for Implementing Green Supply Chain Management (GSCM) Practices: An Interpretive Structural Modeling (ISM) Approach", *Procedia Engineering*, Sayı: 97, 2014, s. 2157-2166.

⁵⁴ Edward Ramirez... [et al.], "Barriers and Bridges to the Adoption of Environmentally-Sustainable Offerings", *Industrial Marketing Management*, Cilt: 43, Sayı: 1, 2014, s. 16-24.

Bilinç ve anlayış eksikliği ile olumsuz algılamalar en güçlü iç engellerdir. Ayrıca örgütsel işgücüyü olan davranışsal ve psikolojik sorunlar genellikle sürdürülebilirlik stratejisinin uygulanmasına engel oluşturmaktadır. Sajjad ve diğerleri çalışmalarında dış engeller olarak ise tedarikçi yeteneği eksikliğini ve tedarikçiler tarafından belirlenen yüksek fiyatları belirtmişlerdir³⁵.

Luthra ve Haleem (2015) çalışmalarında, kapsamlı literatür taramasından STZY uygulamasında önemli on tane engel belirlemişlerdir. Bu engeller; mevzuat çerçevesinin eksikliği, siyasal istikrarsızlık, toplumlar arasında sosyal uygulamalara karşı bilinçsizlik, müşteri desteği eksikliği, üst yönetim taahhüdü yetersizliği, ekonomik yetersizlikler, TZ üyeleri arasında bilgi eksikliği, TZ üyeleri arasında güven eksikliği, teknik engeller ve değişim karşı örgüt kültürü direncidir. Sonrasında bu engeller arasındaki ilişkiyi, yorumlayıcı yapısal model ile açıklamışlardır⁵⁵.

Dhull ve Narwal (2016) YTYZ uygulamaları için engelleri iç engeller, dış engeller, müşteriler, rekabet, toplum, tedarikçiler ve endüstri bazlı engeller olarak sınıflandırmışlardır⁴⁹. Dube ve Gawande (2016) öncelikle mevcut YTYZ literatürünü inceleyerek ve sanayiden uzmanlar ve akademisyenlerle yaptıkları görüşmeler sonucunda YTYZ uygulamalarındaki engelleri belirlemişler, sonrasında da bu engeller arasındaki bağlamsal ilişkiyi tanımlamak için yorumlayıcı yapısal model geliştirmişlerdir⁵⁶. Dube ve Gawande'nin belirlediği engeller; YTYZ'yi kabul etmeye yönelik hükümet desteğinin eksikliği, üst yönetim taahhüdü eksikliği, YTYZ'ye karşı müşteri farkındalığının eksikliği, maliyet etkileri / mâli kısıtlama, tedarik zinciri içerisinde paydaşların anlayış eksikliği, IT uygulama eksikliği, ileri teknoloji benimseme direnci, başarısızlık korkusu, pazar rekabeti ve belirsizlik, YTYZ'de eğitim eksikliği, YTYZ'yi uygulamak için teknik uzmanlığın olmaması, kurumsal sosyal sorumluluğa karşı zihniyet eksikliği, yeşil uygulamaların az olması, sertifika olmaması (ISO 14001).

STZY ile ilgili olarak yukarıda bahsedilen tüm bu engeller Tablo 4 ve Tablo 5'de detaylandırılmaktadır.

Tablo 4. STZY İç Engelleri

STZY İç Engelleri	Referanslar
CEO düzeyinde fikir birliğinin bulunmaması	Giunipero ve diğ. (2012)
Üst yönetimin desteğinin eksikliği	Luthra ve diğ. (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Sajjad ve diğ. (2015)
Yönetim taahhüt eksikliği	Luthra ve diğ. (2011); Dashore & Sohani (2013); Zaabi ve diğ. (2013); Tay ve diğ. (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Luthra ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)

⁵⁵ Sunil Luthra and Abid Haleem, "Hurdles in Implementing Sustainable Supply Chain Management: An Analysis of Indian Automobile Sector", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, Cilt: 189, 2015, s. 175-183.

⁵⁶ Anil S. Dube and Rupesh S. Gawande, "Analysis of Green Supply Chain Barriers Using Integrated ISM-Fuzzy MICMAC Approach", *Benchmarking: An International Journal*, Cilt: 23, Sayı: 6, 2016, s. 1558-1578.

Zayıf işletme kültürü	Sarkis (2012); Dashore & Sohani (2013); Jayant & Azhar (2014); Ramirez ve diğ. (2014); Luthra ve diğ. (2015)
Ürün / süreç sorumluluğuna yönelik kısıtlayıcı şirket politikaları	Mathiyazhagan ve diğ. (2013)
Organizasyonel yapı	Sarkis (2012); Ramirez ve diğ. (2014); Dhull & Narwal (2016)
Maliyetler	
- <i>Maliyet endişesi</i>	Luthra ve diğ. (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Sarkis (2012); Dashore & Sohani (2013); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Zaabi ve diğ. (2013); Drohomerski ve diğ. (2014); Jayant & Azhar (2014); Tay ve diğ. (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Luthra ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
- <i>Yeşil uygulamalar pahasına maliyet azaltmalarına odaklanma</i>	Dashore & Sohani (2013); Dhull & Narwal (2016)
- <i>Özellikle KOBİ'ler için maliyet/şirketin büyüklüğü</i>	Tay ve diğ. (2015)
- <i>Eğitim/bilgi eksikliği</i>	Sarkis (2012); Dashore & Sohani (2013); Zaabi ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Tay ve diğ. (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
- <i>Düşük fiyatlar için baskı</i>	
- <i>Teknoloji/entegrasyon eksikliği</i>	Luthra ve diğ. (2011); Giunipero ve diğ. (2012); Sarkis (2012); Dashore & Sohani (2013); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Tay ve diğ. (2015); Luthra & Haleem (2015); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
- <i>Bilgisayar Teknolojisi uygulamalarının yetersizliği</i>	Luthra ve diğ. (2011); Zaabi ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Dube & Gawande (2016)
Çalışanlar	
- <i>Nitelikli çalışan eksikliği</i>	Luthra ve diğ. (2011); Dashore & Sohani (2013); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
- <i>Yanlış algı/direnç</i>	Luthra ve diğ. (2011); Jayant & Azhar (2014); Sajjad ve diğ. (2015)
Geleneksel muhasebe yöntemlerinin yeşil raporlamayı kısıtlaması	Tay ve diğ. (2015)
Ters lojistik uygulamalarının benimsenmesi için yetersizlik	Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Zaabi ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014)
Satın alma ile entegrasyonunun anlaşılması	Walker ve diğ. (2008); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016)
Uygulamaların değişme zorluğu	Giunipero ve diğ. (2012)
Uygulama/ölçme karmaşıklığı	Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Zaabi ve diğ. (2013); Luthra & Haleem (2015); Dhull & Narwal (2016)
Sürdürülebilirlik gibi davranma (greenwash)	Walker ve diğ. (2008); Tay ve diğ. (2015)
Stratejik hedeflerin yanlış sıralanması	Giunipero ve diğ. (2012)
Başarısızlık korkusu	Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Dube & Gawande (2016)
Kurumsal sosyal sorumluluğun eksikliği	Sarkis (2012); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Dube & Gawande (2016)

Tablo 5. STZY Dış Engelleri

STZY Dış Engelleri	Referanslar
Devlet desteğinin olmaması	Luthra ve diğ. (2011); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
Politik istikrarsızlık	Luthra & Haleem (2015)
Düzenlemeler	Tay ve diğ. (2015); Sajjad ve diğ. (2015); Luthra & Haleem (2015)
- <i>Yeniliği engelleme</i>	
- <i>Standart/sertifikaasyon eksikliği</i>	Giunipero ve diğ. (2012); Zaabi ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
- <i>Ortak sosyal sorumluluğun olmaması</i>	Dhull ve Narwal (2016)
- <i>Bölgesel farklılıklar</i>	Sarkis (2012)
Banka kredilerinin olmaması	Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Jayant & Azhar (2014)
Tedarikçiler	
- <i>Tedarikçiye uzaklık</i>	Sarkis (2012)
- <i>Zayıf tedarikçi taahhüdü</i>	Ramirez ve diğ. (2014); Tay ve diğ. (2015); Dhull ve Narwal (2016)
- <i>Bilgi paylaşımına isteksizlik</i>	Sarkis (2012); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Dhull & Narwal (2016)
- <i>Farkındalık yaratılmasının/değişimin zorluğu</i>	Giunipero ve diğ. (2012); Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Dashore & Sohani (2013); Jayant & Azhar (2014)
- <i>Hazırlık/yetenek/bilgi eksikliği</i>	Drohmeretski ve diğ. (2014); Ramirez ve diğ. (2014); Sajjad ve diğ. (2015); Luthra & Haleem (2015); Dhull & Narwal (2016)
Kullanıcı davranışlarının değiştirilmesindeki engeller	Giunipero ve diğ. (2012)
- <i>Müşteri bilinç eksikliği</i>	Luthra ve diğ. (2011); Dashore & Sohani (2013); Jayant & Azhar (2014); Sajjad ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
- <i>Düşük fiyat isteği/baskısı</i>	Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016)
- <i>Müşteri desteği eksikliği</i>	Luthra & Haleem (2015)
Endüstri bazlı engeller	
- <i>Farklı sektörler farklı zorluklara sahip</i>	Mathiyazhagan ve diğ. (2013); Dhull & Narwal (2016)
Rekabet	
- <i>Pazardaki belirsizlik</i>	Luthra ve diğ. (2011); Dashore & Sohani (2013); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016).
- <i>Rekabet baskısı</i>	Luthra ve diğ. (2011); Jayant & Azhar (2014); Tay ve diğ. (2015); Dhull & Narwal (2016); Dube & Gawande (2016)
Toplumsal bilincin olmaması	Luthra & Haleem (2015); Dhull & Narwal (2016)

3. Liman İşletmeciliğinde Sürdürülebilirlik

Limarlarda ve liman işletmelerinde sürdürülebilirliği analiz edebilmek için öncelikle limarlardaki paydaşları ve tedarikçileri tanımlamak gerekmektedir. Bunlar; kural ve mevzuat koyan veya oluşturan kurum/kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, çalışanlar ve sendikalar, liman bölgesinde bulunan kiracılar ve limarlardaki işi yürüten ortaklar, limarlardaki hizmet ve

ulaşım işini sağlayan birimler ve liman bölgesinde bulunan yerel topluluk ve halktır.

Yerel topluluğun çıkarları genelde ekonomik faydalar ve halk sağlığı etkileri de dahil olmak üzere yerel ve bölgesel çevre (hava, su, trafik vb.) üzerindeki etkilere odaklanmaktadır. Yerel, bölgesel ve ulusal politika düzenleyiciler; çevre, sağlık ve güvenlik düzenlemelerine uyum ve bu alanlarda ortaya çıkan sorunlara odaklanma eğilimindedir. Sivil toplum örgütleri, genellikle limanların çevresel, etik, sosyal adalet, eğitim, araştırma veya işgücü geliştirme konuları üzerinde durmaktadır. Çalışanlar ve sendikalar genel olarak kariyer fırsatları, ücret ve menfaatler, sağlık sorunları ve çalışma koşullarına önem vermektedir. Liman kiracıları ve iş ortakları limanların mali gidişatı, gelecekteki büyüme için umutlar veya kısıtlamalar, liman hizmetlerinin kalitesi ve maliyeti, güvenlik ve çevre sorunlarına yönelik gereksinimler üzerinde yoğunlaşmaktadır. Liman kentinde veya bölgedeki yerel yetkililer ekonomik faydalar, liman ve şehir altyapısının entegrasyonu, toplumla sosyal entegrasyon, siyasi yönetim konuları ve liman operasyonlarının çevresel etkilerinin yönetimi ile ilgilenmektedir. Limanlardaki hizmet ve ulaşım işini sağlayan birimler (sanayi ticaret işletmeleri, diğer limanlar, denizcilik şirketleri, terminal operatörleri, demiryolu ve kamyon operatörleri, ekipman ve motor imalatçıları, antrepolar ve dağıtım merkezleri ile iş ve mühendislik danışmanlık firmaları) ise ulusal veya küresel düzenlemelere, teknolojiye, pazara ve ekonomik trende karşı odaklanmak ve müşterilerin tedarik zinciri boyunca mallarının etkin bir şekilde taşınmasını kolaylaştırmak eğilimindedir⁵⁷. Buradan da anlaşılacağı üzere, limanlarda ve liman işletmelerinde sürdürülebilirlik kavramı ekonomik, çevresel ve sosyal olmak üzere üç ana eksenle ele alınmalıdır.

Limanlarda sürdürülebilirlik ile ilgili çalışmalar son yirmi yıldır literatürde yer almaktadır. Ancak bu çalışmalarda sürdürülebilirliğin daha çok çevresel yönü vurgulanmakla birlikte literatürde liman sürdürülebilirliğini üçlü bilançoya dayanarak inceleyen çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Covil (2012), "Liman Sürdürülebilirlik Değerlendirmesi: SuPort" projesi altında 82 tane liman sürdürülebilirlik göstergesi belirterek bunları çevresel kaynaklar, toplum ve ekonomi başlıkları altında listelemiştir⁵⁸. Lu ve diğerleri (2012), kritik liman sürdürülebilirlik değerlendirme kriterlerini ekonomik, sosyal ve çevresel boyutta araştırmışlardır. Önceki çalışmalardan oluşturulan 31 tane önemli sürdürülebilirlik değerlendirme ölçütü, Tayvan Uluslararası Liman İşletmelerine çalışan 10 liman müdürü tarafından önem derecelerine göre değerlendirilmiş ve sonuçlar sıralanmıştır. Sonuçlar, çalışanların iş güvenliği ve emniyetine ilişkin sosyal konuların en önemli sürdürülebilir değerlendirme kriteri olarak sıralandığını ortaya koymuştur. Bunu; yük taşımacılığında çevre

⁵⁷ January Green Rebstock, "Embedding Sustainability: A Change Management Guide for Ports", Doktora Tezi. University of Southern California, Faculty of the Sol Price School of Public Policy, California, 2013.

⁵⁸ C. Covil, "SuPort: Appraising Port Sustainability", *Greening the Research Fleet Workshop*, 2012, ss. 10-11.

korumanın dikkate alınması, ekonomik faaliyetlerin kolaylaştırılması, liman trafik kazalarının önlenmesi ve yükün güvenli ve etkili bir şekilde sağlanması kriterleri izlemiştir⁵⁹. Shiau ve Chuang (2015), Keelung Limanı vaka incelemesine dayalı olarak, liman sürdürülebilirliğini ölçmek için bir gösterge sistemi geliştirmişlerdir. Paydaş analizi ve ekonomik, çevresel ve sosyal yönü dikkate alan üçlü bilanço çerçevesine dayalı olarak geliştirilen bu sistemde toplam 36 tane liman sürdürülebilirlik göstergesi önermişlerdir⁶⁰. Çetin ve Şakar (2015) Avrupa'nın önde gelen limanlarının kurumsal sosyal sorumluluk raporlarını, faaliyet raporlarını, sürdürülebilirlik raporlarını ve politikalarını inceleyerek, limanlardaki kurumsal sosyal sorumluluk boyutlarını ekonomik, sosyal, çevresel, paydaşlarla ilgili, etik, gönüllülük olarak alt başlıklara ayırmışlardır⁶¹.

Bu çalışmada ise sürdürülebilir liman işletmeciliği için yönlendiriciler ve engeller belirlenerek, üçlü bilanço çerçevesinde Tablo 6 ve Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 6. Sürdürülebilir Liman İşletmeciliği İçin Yönlendiriciler

Sürdürülebilir Liman İşletmeciliği İçin Yönlendiriciler	Referanslar	Ekonomik	Çevresel	Sosyal
İÇ YÖNLENDİRİCİLER				
Üst yönetimin desteği	Le ve diğ. (2014)		X	
Sürdürülebilir kalkınma hedefleri	Lu ve diğ. (2016)	X	X	X
Sürdürülebilir kalkınma programlarına katılma	Lu ve diğ. (2016)	X	X	
Çalışanlar				
- İş sağlığı ve güvenliği çalışmaları	Lam ve diğ. (2012), Roh ve diğ. (2016)		X	
- Eğitim/bilgi geliştirme programları	Lam ve diğ. (2012); Lu ve diğ. (2016); Roh ve diğ. (2016)		X	
Çevresel kriz olasılıklarının etkilerini azaltma				
- Davalar	Roh ve diğ. (2016)	X		
- Cezalar	Roh ve diğ. (2016)	X		
- İtibar hasarı	Roh ve diğ. (2016)	X		
- Çevre kazalarının maliyetleri	Roh ve diğ. (2016)	X		
Çevresel zararı azaltacak süreçler	Roh ve diğ. (2016)		X	X
- Daha çok çevre dostu malzeme ve sürecin kullanımı	Roh ve diğ. (2016)	X		

⁵⁹ Chin-Shan Lu... [et al.], "Identifying Crucial Sustainability Assessment Criteria for International Ports", *International Forum on Shipping, Ports and Airports, Hong Kong*. 2012.

⁶⁰ Tzay-An Shiau and Chia-Chin Chuang, "Social Construction of Port Sustainability Indicators: A Case Study of Keelung Port", *Maritime Policy & Management*, Cilt: 42, Sayı: 1, 2015, s. 26-42.

⁶¹ Çimen Karataş Çetin and Gül Denktaş Şakar, "Value-Driven Corporate Social Responsibility in Ports/Limanlarda Değer Odaklı Kurumsal Sosyal Sorumluluk", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 29, s. 405-429.

İş ortaklarının denetim ve değerlendirme uygulamaları	Roh ve diğ. (2016)		X	
İşletme performansını artırma	Roh ve diğ. (2016)		X	
Risk yönetimi	Roh ve diğ. (2016)	X	X	X
Paydaşlarla işbirliği	Roh ve diğ. (2016)	X		
Sürdürülebilir kalkınma için sorumluluk bilinci	Lu ve diğ. (2016); Roh ve diğ. (2016)	X		
DIŞ YÖNLENDİRİCİLER				
Çevre mevzuatları/düzenlemeler	Lam ve diğ. (2012); Poulsen ve diğ. (2016); Lu ve diğ. (2016)		X	
Sertifikasyon ve standartlar (ISO 14001, Enerji Verimliliği Tasarım İndeksi (EEDI), Gemi Enerji Verimliliği Yönetim Planı)	Lu ve diğ. (2016), Roh ve diğ. (2016)		X	
Hava kirliliği yönetimi	Lam ve diğ. (2012); Lim ve diğ. (2013),		X	
Su kirliliği yönetimi	Lam ve diğ. (2012); Lim ve diğ. (2013),		X	
Estetik ve gürültü kirliliği yönetimi	Lim ve diğ. (2013)		X	
Katı atık kirliliği yönetimi	Lim ve diğ. (2013)		X	
Deniz biyolojisi koruma	Lim ve diğ. (2013)		X	
Enerji verimliliği yönetimi	Fedai ve Madran (2015)			
Müşteriler	Lam ve diğ. (2012); Poulsen ve diğ. (2016)	X	X	
Pazar				
- Rekabet avantajı	Roh ve diğ. (2016)	X	X	
- Kurumsal imajı geliştirme	Roh ve diğ. (2016)	X		
- Yeşil pazarlama stratejileri	Lam ve diğ. (2012); Roh ve diğ. (2016)	X	X	
Toplum				
- Toplum sağlığına etki (Astm, diğer solunum yolu hastalıkları, kardiyovas-küler hastalık, akciğer kanseri ve erken ölüm)	Lam ve diğ. (2012)			X
- Toplumsal projelere destek	Roh ve diğ. (2016)			X
- İlişkilerin geliştirilmesi	Roh ve diğ. (2016)			X
Nakliye şirketleri				
- Nakliye şirketleri ile işbirliği	Roh ve diğ. (2016)		X	
- CO ₂ emisyonunu azaltma	Roh ve diğ. (2016)	X	X	
- Temiz yanan düşük kükürtlü yakıtlar kullanmak	Roh ve diğ. (2016)		X	
- Çevre dostu malzemeler ve ekipmanlar,	Roh ve diğ. (2016)		X	
- Çevre dostu gemi yapımını benimsemek	Roh ve diğ. (2016)		X	
Tedarikçilerle işbirliği	Lu ve diğ. (2016)		X	
Kentsel otoriteler ile işbirliği	Roh ve diğ. (2016)		X	

Tablo 7. Sürdürülebilir Liman İşletmeciliği İçin Engeller

Sürdürülebilir Liman İşletmeciliği İçin Engeller	Referanslar	Ekonomik	Çevresel	Sosyal
İÇ ENGELLER				
Üst yönetimin desteklememesi	Le ve diğ. (2014)	X	X	
Çevresel yönetim sistemi finansmanı/ekstra maliyetler	Le ve diğ. (2014); Poulsen ve diğ. (2016)	X		
Ayrı yönetim yapısının olmaması	Le ve diğ. (2014); Poulsen ve diğ. (2016)	X	X	X
Çalışanlar				
- Eğitim/bilgi eksikliği	Le ve diğ. (2014)	X	X	
- Farkındalığın olmaması	Le ve diğ. (2014)			
Çevresel süreçler				
- Birim maliyetlerin fazlalığı	Covil (2012)	X		
- Yeterli kullanım/depolama alanının olmaması	Covil (2012)	X		
- İskele kullanım oranları (tıkanıklık)	Covil (2012)	X		
Yüksek yatırım gereksinimi	Le ve diğ. (2014)	X		
Yeterli insan kaynağının olmaması	Le ve diğ. (2014)			X
Karbon ölçüm standardının olmaması	Poulsen ve diğ. (2016)	X	X	
İç bilgiye ulaşılabilirliğin olmaması	Covil (2012)			X
DIŞ ENGELLER				
Dış paydaşlar				
- Çevresel yönetim sistemi uygulanmasına tepki	Le ve diğ. (2014)			X
- İletişim eksikliği	Le ve diğ. (2014)			X
Dış bilgiye ulaşılabilirliğin olmaması	Covil (2012)			X

4. Sonuç

Sürdürülebilir tedarik zincirlerinde düğüm noktaları olan liman sistemlerinde sürdürülebilirlik yönetimi çalışmaları ve incelemeleri son yıllarda ivme kazanmıştır. Bu çalışmada, liman sistemlerinde sürdürülebilirliği yönlendirici ve engelleyici faktörlerin üçlü bilanço yaklaşımıyla ekonomik, çevresel ve sosyal boyutlarda ayrıştırılması yapılmıştır. Sürdürülebilir tedarik zinciri literatüründe sürdürülebilirliği yönlendiren ve engelleyen faktörlere ve sürdürülebilirliğin üçlü bilanço ile ele alınmasına ilişkin çalışmalar ayrı ayrı yer almasına rağmen ikisini birlikte ele alan çalışmaya rastlanmadığı için, bu çalışma bir sentez çalışması olarak değerlendirilebilir. Üçlü bilanço yaklaşımıyla hedeflenen; ekonomik, çevresel ve sosyal boyuttaki yönlendiricileri ve engelleyicileri dengeli olarak değerlendirip birbirleri ile olan etkileşimlerini saptayabilmektir. Çalışma kapsamında sürdürülebilir liman literatüründe yönlendiricilerin çevresel sürdürülebilirlik konularında,

engellerin ise ekonomik sürdürülebilirlik konularında yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla, limanlarda sürdürülebilirlik çalışmalarının tam kapsamlı gerçekleştirilebilmesi için daha bütünsel bir bakış açısının oluşturulması gerektiği görülmüştür.

Bunların dışında, tedarik zinciri sürdürülebilirliği yönlendiricileri ile liman sistemi sürdürülebilirliği yönlendiricileri üzerinde yapılan çalışmalar kıyaslandığında; tedarik zinciri çalışmalarında olan ancak liman çalışmalarında olmayan bazı başlıklar dikkati çekmektedir. Bu başlıklardan iç yönlendiriciler olarak girişimci/çokuluslu politikalar, itibar ve imaj, işletme kültürü ve etik, çalışan işbirliği ve morali; dış yönlendiriciler olarak ise devlet teşviki belirlenmiştir. İleride yapılacak liman araştırmalarında bu başlıklar üzerinde durulması planlanmaktadır.

Aynı şekilde engelleyiciler açısından bakıldığında ise, iç engelleyicilerden işletme kültürü, hizmet/ süreç sorumluluğuna yönelik kısıtlayıcı şirket politikaları, organizasyonel yapı, teknoloji/entegrasyon eksikliği; dış engelleyicilerden ise devlet desteğinin olmaması, düzenlemelere ilişkin ortak sosyal sorumluluğun olmaması ve bölgesel farklılıklar gibi başlıkların yine tedarik zinciri sürdürülebilirliğinde yer almasına rağmen liman sistemi sürdürülebilirliğinde üzerinde durulmadığı görülmüştür. İleride yapılacak liman araştırmalarında bu başlıklar üzerinde de durulması düşünülmektedir.

Bu çalışma ayrıca liman işletmelerinde sürdürülebilirlik için kavramsal bir çerçeve sunduğundan, ileriki çalışmalarda sunulacak örnek olay incelemesi ile çalışmanın geliştirilmesi ve limanlarda gerçekleştirilen sürdürülebilirlik uygulamalarının mevcut işleyişinin ortaya konulması tasarlanmaktadır.

KAYNAKÇA

AGYEMAN, Julian, Robert Doyle BULLARD, and Bob EVANS, eds. **Just Sustainabilities: Development in an Unequal World**. MIT press, 2003.

Al ZAABI, Shaikha, Noura Al DHAHERI, and Ali DIABAT", Analysis of Interaction between the Barriers for the Implementation of Sustainable Supply Chain Management", **The International Journal of Advanced Manufacturing Technology**, Cilt: 68, Sayı: 1-4, 2013, s. 895-905.

BAUMGARTNER, Rupert J., and Daniela EBNER. "Corporate Sustainability Strategies: Sustainability Profiles and Maturity Levels", **Sustainable Development**, Cilt:18, Sayı:2, 2010, s. 76-89.

CARTER, Craig R., and Dale S. ROGERS. "A Framework of Sustainable Supply Chain Management: Moving Toward New Theory." **International Journal of Physical Distribution & Logistics Management**, Cilt:38, Sayı:5, 2008, s. 360-387.

CHEN, Injazz J., and Anthony PAULRAJ. "Understanding Supply Chain Management: Critical Research and A Theoretical Framework", **International Journal of Production Research**, Cilt:42 Sayı:1, 2004, s. 131-163.

CLIFT, Roland, Brad ALLENBY, and Robert AYRES. "Forum on Sustainability", **Clean Products and Processes**, Cilt:2, Sayı:1, 2000, 67.

COVIL, C. "SuPort: Appraising Port Sustainability", **Greening the Research Fleet Workshop**. 2012, s. 10-11.

DASHORE, Kshitij, and Nagendra SOHANI. "Green Supply Chain Management-Barriers & Drivers: A Review", **International Journal of Engineering Research and Technology**, Cilt:2, Sayı:4, 2013, s. 2021-2030.

DENKTAS-SAKAR, Gul, and Cetin KARATAS CIMEN, "Port Sustainability and Stakeholder Management in Supply Chains: A Framework On Resource Dependence Theory", **The Asian Journal of Shipping and Logistics**, Cilt:28, Sayı:3, 2012, s. 301-319.

Von DETTEN, Roderich. "Sustainability as A Guideline for Strategic Planning? The Problem of Long-Term Forest Management in the Face of Uncertainty", **European Journal of Forest Research**, Cilt:130, Sayı:3, 2011, s. 451-465.

DHULL, Sunil, and M. NARWAL. "Drivers and Barriers in Green Supply Chain Management Adaptation: A State-of-Art Review", **Uncertain Supply Chain Management**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2016, s. 61-76.

DIABAT, Ali, and Kannan GOVINDAN. "An Analysis of the Drivers Affecting the Implementation of Green Supply Chain Management", **Resources, Conservation and Recycling**, Cilt: 55, Sayı: 6, 2011, s. 659-667.

DREYER, Louise, Michael HAUSCHILD, and Jens SCHIERBECK. "A Framework for Social Life Cycle Impact Assessment", **The International Journal of Life Cycle Assessment**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2006, s. 88-97.

DROHOMERETSKI, Everton, Sergio GOUVEA da COSTA, and Edson PINHEIRO de LIMA. "Green Supply Chain Management: Drivers, Barriers and Practices within the Brazilian Automotive Industry", **Journal of Manufacturing Technology Management**, Cilt: 25, Sayı: 8, 2014, s. 1105-1134.

DUBE, Anil S., and Rupesh S. GAWANDE. "Analysis of Green Supply Chain Barriers Using Integrated ISM-Fuzzy MICMAC Approach", **Benchmarking: An International Journal**, Cilt: 23, Sayı: 6, 2016, s. 1558-1578.

ELKINGTON, John. "Partnerships from Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st-Century Business", **Environmental Quality Management**, Cilt: 8, Sayı: 1, 1998, s. 37-51.

FEDAİ, AYTEK, Canan MADRAN. "Sürdürülebilir Liman Yönetimi ve Antalya'da İki Yat Limanında Vaka İncelemesi", **II. Ulusal Liman Kongresi**, 2015.

GIUNIPERO, Larry C., Robert E. HOOKER, and Diane DENSLOW. "Purchasing and Supply Management Sustainability: Drivers and Barriers", **Journal of Purchasing and Supply Management**, Cilt:18, Sayı:4, 2012, s. 258-269.

GOLD, Stefan, Rüdiger HAHN, and Stefan SEURING. "Sustainable Supply Chain Management in "Base of the Pyramid" Food Projects—A Path to Triple Bottom Line Approaches for Multinationals?", **International Business Review**, Cilt: 22, Sayı: 5, 2013, s. 784-799.

HASNA, Abdallah M. "Sustainability Classifications in Engineering: Discipline and Approach", **International Journal of Sustainable Engineering**, Cilt: 3, Sayı: 4, 2010, s. 258-276.

HUTCHINS, Margot J., and John W. SUTHERLAND. "An Exploration of Measures of Social Sustainability and their Application to Supply Chain Decisions", **Journal of Cleaner Production**, Cilt: 16, Sayı: 15, 2008, s. 1688-1698.

JAIN, V. K., and Shivani SHARMA. "Drivers Affecting the Green Supply Chain Management Adaptation: A Review", **IUP Journal of Operations Management**, Cilt:13, Sayı:1, 2014, s. 54-63.

JAYANT, Arvind, and Mohd AZHAR. "Analysis of the Barriers for Implementing Green Supply Chain Management (GSCM) Practices: An Interpretive Structural Modeling (ISM) Approach", **Procedia Engineering**, Sayı:97, 2014, s. 2157-2166.

JOHNSTON, Paul, Mark EVERARD, David SANTILLO and Karl-Henrik ROBERT. "Reclaiming the Definition of Sustainability". **Environmental Science and Pollution Research**, Cilt:14, Sayı:1, 2007, s. 60-66.

KAMOLKITTIWONG, A., and B. PHRUKSAPHANRAT. "An Analysis of Drivers Affecting Green Supply Chain Management Implementation in Electronics Industry in Thailand", **Journal of Economics Business and Management**, Cilt:3, Sayı:9, 2015, 864-869.

KARATAŞ ÇETİN, Çimen & Gül DENKTAŞ ŞAKAR, "Value-Driven Corporate Social Responsibility in Ports/Limanlarda Değer Odaklı Kurumsal Sosyal Sorumluluk". **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 29, s. 405-429.

KUHLMAN, Tom, and John FARRINGTON. "What is Sustainability?", **Sustainability**, Cilt: 2, Sayı: 11, 2010, s. 3436-3448.

LAM, Jasmine Siu Lee, and Eddy Van de VOORDE. "Green Port Strategy for Sustainable Growth and Development", **Transport Logistics for Sustainable Growth at a New Level, International Forum on Shipping, Ports and Airports (IFSPA)**. 2012, s. 27-30

LE, Xuan-Quynh, Van-Hieu VU, and Bas Van HEUR. "Stakeholder Perceptions and Involvement in the Implementation of EMS in Ports in Vietnam and Cambodia", **Journal of Cleaner Production**, Cilt: 64, 2014, s. 173-193.

LITMAN, Todd. **Well Measured: Developing Indicators for Sustainable and Livable Transport Planning**. Victoria Transport Policy Institute, 2016. www.vtppi.org

LU, Chin-Shan, Kuo-Chung SHANG, and Chi-Chang LIN. "Identifying Crucial Sustainability Assessment Criteria for International Ports", **International Forum on Shipping, Ports and Airports, Hong Kong**. 2012.

LU, Chin-Shan, Kuo-Chung SHANG, and Chi-Chang LIN. "Examining Sustainability Performance at Ports: Port Managers' Perspectives on Developing Sustainable Supply Chains", **Maritime Policy & Management**, Cilt: 43, Sayı: 8, 2016, s.909-927.

LUTHRA, Sunil, Vinod KUMAR, Sanjay KUMAR, and Abid HALEEM. "Barriers to Implement Green Supply Chain Management in Automobile Industry Using Interpretive Structural Modeling Technique: An Indian Perspective", **Journal of Industrial Engineering and Management**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2011, s. 231-257.

LUTHRA, Sunil, and Abid HALEEM. "Hurdles in Implementing Sustainable Supply Chain Management: An Analysis of Indian Automobile sector", **Procedia-Social and Behavioral Sciences**, Cilt:189, 2015, s. 175-183.

MANN, H., Uma KUMAR, Vinod KUMAR, and Inder Jit Singh MANN. "Drivers of Sustainable Supply Chain Management". **IUP Journal of Operations Management**, Cilt:9, Sayı:4, 2010, s. 52-63.

MARKLEY, Melissa J., and Lenita DAVIS. "Exploring Future Competitive Advantage Through Sustainable Supply Chains", **International Journal of Physical Distribution & Logistics Management**, Cilt:37, Sayı:9 (2007, s. 763-774.

MATHIYAZHAGAN, K., Kannan GOVINDAN, A. NOORULHAQ, ve Yong GENG. "An ISM Approach for the Barrier Analysis in Implementing Green Supply Chain Management", **Journal of Cleaner Production**, Cilt:47, 2013, s. 283-297.

McMICHAEL, Anthony J., Colin D. BUTLER, and Carl FOLKE. "New visions for addressing sustainability", **Science**, Cilt:302, Sayı:5652, 2003, s. 1919-1920.

MENTZER, John T., William DEWITT, Lames S. KEEBLER, Soonhong MIN, Nancy W. NIX, Carlo D. SMITH, ve Zach G. ZACHARIA. "Defining Supply Chain Management", **Journal of Business logistics**, Cilt: 22, Sayı: 2, 2001, s. 1-25.

MONTABON, Frank, Mark PAGELL, and Zhaohui WU. "Making Sustainability Sustainable", **Journal of Supply Chain Management**, Cilt: 52, Sayı: 2, 2016, s. 11-27.

Oxford Dictionary, <https://en.oxforddictionaries.com/definition/sustainability>, (28.12.2016)

PAGELL, Mark, and Zhaohui WU. "Building A More Complete Theory of Sustainable Supply Chain Management Using Case Studies of 10 Exemplars", **Journal of Supply Chain Management**, Cilt: 45 Sayı: 2, 2009, s. 37-56.

PAGELL, Mark, and Anton SHEVCHENKO. "Why research in Sustainable Supply Chain Management Should Have No Future", **Journal of Supply Chain Management**, Cilt:50, Sayı:1, 2014, s. 44-55.

POULSEN, René Taudal, Stefano PONTE, and Jane LISTER. "Buyer-Driven Greening? Cargo-Owners and Environmental Upgrading in Maritime Shipping", **Geoforum**, Cilt: 68, 2016, s. 57-68.

RAMIREZ, Edward, Ricardo J. GONZALEZ, and Gerardo J. MOREIRA. "Barriers and Bridges to the Adoption of Environmentally-Sustainable Offerings", **Industrial Marketing Management**, Cilt: 43, Sayı:1, 2014, s.16-24.

REBSTOCK, January Green. "Embedding Sustainability: A Change Management Guide for Ports", Doktora Tezi. University of Southern California, Faculty of the Sol Price School of Public Policy, California, 2013.

REHMAN, Minhaj Ahemad Abdul, and Rakesh L. SHRIVASTAVA. "An Innovative Approach to Evaluate Green Supply Chain Management (GSCM) Drivers by Using Interpretive Structural Modeling (ISM)", **International Journal of Innovation and Technology Management**, Cilt: 8, Sayı: 02 (2011), s. 315-336.

ROH, Saeyeon, Vinh V. THAI, and Yiik Diew WONG. "Towards Sustainable ASEAN Port Development: Challenges and Opportunities for Vietnamese Ports", **The Asian Journal of Shipping and Logistics**, Cilt:32, Sayı:2, 2016, s. 107-118.

SARKIS, Joseph. "A Boundaries and Flows Perspective of Green Supply Chain Management", **Supply Chain Management: An International Journal**, Cilt:17, Sayı:2, 2012, s. 202-216.

SAJJAD, Aymen, Gabriel EWEJE, and David TAPPIN. "Sustainable Supply Chain Management: Motivators and Barriers", **Business Strategy and the Environment**, Cilt:24, Sayı:7, 2015, s. 643-655.

SAVITZ, Andrew. **The Triple Bottom Line: How Today's Best-Run Companies are Achieving Economic, Social and Environmental Success- And How You Can Too**. John Wiley & Sons, 2013.

SCOONES, Ian. "Sustainability", **Development in Practice**, Cilt:17, Sayı:4-5, 2007, s. 589-596.

SEAGER, Thomas P., Jeff MELTON, and T. Taylor EIGHMY. "Working Towards Sustainable Science and Engineering: Introduction to the Special Issue on Highway Infrastructure", **Resources, Conservation and Recycling**, Cilt: 42, Sayı: 3, 2004, s. 205-207.

SEURING, Stefan, and Martin MÜLLER. "From A Literature Review to A Conceptual Framework for Sustainable Supply Chain Management", **Journal of cleaner production**, Cilt:16, Sayı:15, 2008, s. 1699-1710.

SEURING, S., Joseph SARKIS, Martin MÜLLER, and Purba RAO. "Sustainability and Supply Chain Management—An Introduction to the Special Issue". **Journal of Cleaner Production**, Cilt:16, Sayı:15, 2008, s. 1545-1551.

SHIAU, Tzay-An, and Chia-Chin CHUANG. "Social Construction of Port Sustainability Indicators: A Case Study of Keelung Port", **Maritime Policy & Management**, Cilt:42, Sayı:1, 2015, s. 26-42.

TACHIZAWA, Elcio M., Cristina GIMENEZ, and Vicenta SIERRA. "Green Supply Chain Management Approaches: Drivers and Performance Implications", **International Journal of Operations & Production Management**, Cilt:35, Sayı:11, 2015, s. 1546-1566.

TANG, Xiaohua. "The Research on Driver Model of Sustainable Supply Chain Management", **In Proceedings of International Conference on Low-carbon Transportation and Logistics, and Green Buildings (LTLGB 2012)**. Springer, Berlin, Heidelberg, 2013. s. 751-75.

TAY, Mee Yean, Azmawani Abd RAHMAN, Yuhanis Abdul AZİZ, and Shafie SIDEK. "A Review on Drivers and Barriers Towards Sustainable Supply Chain Practices", **International Journal of Social Science and Humanity**, Cilt:5, Sayı:10, 2015, s. 892-897.

TEUSCHER, Peter, Beat GRÜNINGER, and Niels FERDINAND. "Risk Management in Sustainable Supply Chain Management (SSCM): Lessons Learnt from the Case of GMO-Free Soybeans", **Corporate Social Responsibility and Environmental Management**, Cilt:13, Sayı:1, 2006, s. 1-10.

TYAGI, Mohit, Pradeep KUMAR, and Dinesh KUMAR. "Analysis of Interactions Among the Drivers of Green Supply Chain Management", **International Journal of Business Performance and Supply Chain Modelling**, Cilt:7, Sayı:1, 2015, s. 92-108.

United Nations World Commission on Environment and Development (known as the Brundtland Commission), *Our Common Future* (Oxford: Oxford University Press, 1987), <http://www.un-documents.net/wced-ocf.htm>.

WALKER, Helen, Lucio Di SISTO, and Darian MCBAIN. "Drivers and Barriers to Environmental Supply Chain Management Practices: Lessons From the Public and Private Sectors", **Journal of Purchasing and Supply Management**, Cilt:14, Sayı:1, 2008, s. 69-85.

WARDE, Paul. "The Invention of Sustainability", **Modern Intellectual History**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2011, s. 153-170.

ZHU, Qinghua, and Joseph SARKIS. "An Inter-Sectoral Comparison of Green Supply Chain Management in China: Drivers and Practices", **Journal of Cleaner Production**, Cilt:14, Sayı:5, 2006, s. 472-486.

ZHU, Qinghua, Joseph SARKIS, and Kee-Hung LAI. "Green Supply Chain Management: Pressures, Practices and Performance within the Chinese Automobile Industry", **Journal of Cleaner Production**, Cilt:15, Sayı:11, 2007, s. 1041-1052.

Summary

Sustainability management studies and reviews on port systems, which are node points in sustainable supply chains, have gained momentum in recent years. In this study, it is aimed to evaluate the drivers and barriers of sustainability in ports under economic, environmental and social dimensions in a balanced way by using the triple bottom line approach and to determine their interactions with each other. This study can be considered as a synthesis work, since the sustainable supply chain literature does not include a study that analyze both triple bottom line approach and the factors that guide and prevent sustainability.

Within the scope of the study, it has been determined that the sustainable port literature concentrates on environmental sustainability issues and has obstacles on economic sustainability issues. Therefore, a more holistic viewpoint has to be established in order to realize full-scale sustainability studies on ports.

Apart from these, some of the topics covered in the supply chain studies but not in the port studies are noteworthy when comparing sustainability in supply chains and sustainability in port systems. From these topics, entrepreneurial / multinational policies, reputation and image, business culture and ethics, employee cooperation and morale are noted as internal drivers while encouragement of government is defined as external driver. In the same way, internal barriers include business culture, restrictive company policies for

service / process responsibility, organizational structure, lack of technology / integration and external barriers include lack of government support, lack of common social responsibility for regulation, and regional differences are not addressed in port studies. For future research on ports, it is planned to focus on these titles.

This study also aims to provide a conceptual framework for sustainability in port operations to develop empirical studies in future.

The Preference of Turkish Consumers on Converged Products: The Smartphone Example

Yasin Galip GENÇER*, Ulaş AKKÜÇÜK**

Abstract

The smartphone market is facing a huge growth in the last few years. Convenience and personalization are the main features of the Smartphones. Turkey is one of the top ranked countries in Smartphone market growth. Newer generation convergence products (all-in-ones, camera phones) offer consumers higher product performance in terms of quality which is better than their dedicated versions. Another dilemma starts in the minds of consumers about the purchase consideration because of the increased availability to many options. This paper investigates the choice patterns of Turkish university students for product forms (converged vs. dedicated) in different technological performance levels. Mostly the converged product is the choice without any difference in terms of product properties. In the end, managerial implications are addressed and directions for future research are suggested.

Keywords: Smartphone, Converged Product, Dedicated Product, Technology Convergence, Preferences

Türk Tüketicilerin Birleştirilmiş Ürünler Üzerindeki Tercih: Akıllı Telefon Örneği

Öz

Akıllı telefon pazarında son yıllarda büyük bir büyüme yaşanmaktadır. Kullanım kolaylığı ve kişiselleştirilebilme, akıllı telefonların tercih edilmesinin temel sebeplerini oluşturmaktadır. Türkiye, Akıllı Telefon (Smartphone) pazarının büyümesinde son yıllarda en üst sırada yer alan ülkelerden biridir. Yeni nesil birleştirilmiş ürünler (hepsi bir arada cihazlar, kameralı telefonlar), tüketicilere, kendi spesifik ürünlerinden daha kaliteli ve daha yüksek ürün performansı sunabilmektedir. Bu şekilde birçok işlevi aynı cihazda sunan ürünlere olan tüketici ilgisi her geçen gün artmaktadır. Diğer yandan, birleştirilmiş ürünler artık eğitim hizmetleri dahil hayatımızın her alanında spesifik işlevli ürünlerin yerini hızla almaktadır. Bu çalışmada bu gibi durumlar örneklendirilmiş ve Türk üniversite öğrencilerinin farklı teknolojik performans seviyelerinde birleştirilmiş veya spesifik (birleştirilmemiş) özellikli ürün formlarına olan tercih

Özgün Araştırma Makalesi (Original Research Article)

Geliş/Received: 03.07.2017

Kabul/Accepted: 28.11.2017

DOI: <http://dx.doi.org/10.17336/igusb.311729>

* Asst. Prof. Dr., Yalova University, Department of International Trade and Finance, Yalova, Turkey, E-mail: yggencer@yalova.edu.tr [ORCID ID https://orcid.org/0000-0003-2133-351X](https://orcid.org/0000-0003-2133-351X)

** Assoc. Prof. Dr., Boğaziçi University, Department of Management, Istanbul, Turkey, E-mail: ulas.akkucuk@boun.edu.tr [ORCID ID https://orcid.org/0000-0001-6731-0634](https://orcid.org/0000-0001-6731-0634)

düzeyleri araştırılmıştır. Ayrıca, bu tip birleştirilmiş ürünlerin hayatımıza etkilerine değinilmiş ve gelecekteki araştırmalar için yönergeler önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Akıllı Telefon, Birleştirilmiş Ürün, Özel Ürün, Teknoloji Yakınsaması, Tercihler

Introduction

The smartphone market is facing a huge growth in the last few years, now reaching a sales projection for 2017 close to 15 million which makes Turkey one of the top ranked countries in smartphone market growth. The year 2012 was the first year that the number of Smartphones sold surpassed the number of personal computers sold in the world. Also, in the same year, the Turkish Smartphone market grew nearly 250%. This increase motivated Turkish government and Turkcell, the biggest GSM Company in Turkey, to make an agreement to produce a totally home-made Smartphone in Turkey.

Why are Smartphones so important and why do they have so high level of sales numbers all around the world, and also in Turkey? Reflecting this reality, the Consumer Electronics Association estimates that the category sales of 'anywhere technologies' accounted for one-third of the \$160 billion U.S. consumer electronics market in 2007-2008 and foresees continuous growth for the next years¹.

When we examine the history of computers, it is obvious that after the invention of the computer, the critical mass was exceeded by the invention of personal computers (PCs). This was the result of their personalization ability to better satisfy the daily needs of people, and the same issue is perceived in Smartphones nowadays. Smartphones are not only providing the service of a phone, but they are also providing numerous different services and on the other hand they are highly open for personalization.

For some time now, universities/higher education institutions also have been using technologies such as synchronous videoconferencing (SV), online courses, and other technological innovations to deliver language course instruction for a part of their curriculum by the advances of smart technologies². Flipped classroom technique is also another example³. According to a recent research conducted by ABI research, in 2013 Smartphones continue to steal market share from portable consumer electronics (CE) devices.

¹ B. Gerson, CEA Forecasts \$160 Billion in CE Sales for 2007-08. *TWICE: This Week in Consumer Electronics*, 22 (24), 2007, p. 56.

² E. C. Onat, N. Kuruoğlu & T. Adıgüzel, "Teaching an EAP Course in a Synchronous Videoconferencing Platform: Technological, Pedagogical and Administrative Reflections", *Uluslararası Öğretmen Eğitimi Konferansı*, 2014, pp. 639-646.

³ B. G. Gençer, N. Gürbulak & T. Adıgüzel, Eğitimde yeni bir süreç: ters-yüz sınıf sistemi. *Uluslararası Öğretmen Eğitimi Konferansı*. 5-6 Şubat 2014. Dubai, 2014.

Modernization changed the world and the ways of socialization is changing⁴. Hi-tech products, including mobile phones, MP3 players, and digital cameras started to be more essential in the new era, because they connect and combine more items inside different products⁵.

Smartphones are including many features that could stand in separate technological products. Furthermore, a Smartphone is a Kindle reader, pocket foreign language dictionary, alarm-clock, scanner, bank ATM, GPS device, notebook, voice recorder, game console, iPad, paper comics, or even television. This list can be enlarged accordingly with the brand of the Smartphone, but more or less the Smartphones are providing services of many separate products. Also, there are exaggerating ideas stating that Smartphones are replacing human memory, but in this study we will examine Smartphones only in the condition of replacing compact digital cameras in terms of a convergence product.

Likewise the digital cameras destroyed the market for photographic film, the rapid-shift to picture-taking Smartphones has turned into a camera sector which is dominated by the offerings of Smartphone producers. Here, the issue of technology convergence comes to mind. The issue is to understand what affects people's preference on a dedicated camera or a Smartphone that has the features of a compact digital camera, which is called, in our case, the convergence product. In other words, a convergence product is a digital platform product bundle that physically integrates two or more digital platform technologies into a common product form (E.g., A mobile phone and a digital camera into a camera phone).

Literature Review

There is a huge literature in product bundling which is a prerequisite term to understand what a convergence product is. Bundling may be defined as the sales of two or more separate products in a package (Stremersch & Tellis, 2002). Although the wave of convergence products into the mainstream is seemingly a contemporary phenomenon, the notion behind this product concept dates back to the traditional bundling practices⁶.

Bundled (converged) product manufacturers have made various attempts to integrate different product categories in past, in the name of convenience or versatility⁷. The question of when product bundling should be

⁴ E. Köten, "Social Networking in the Neighbourhood: A Field Research in Istanbul/Mahallede Sosyal Aglar Kurmak: Istanbul'da Bir Saha Arastirmasi", *Istanbul Gelisim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 2015, p. 23.

⁵ J. K. Han, S. W. Chung, & Y. S. Sohn, "Technology convergence: When do Consumers Prefer Converged Products to Dedicated Products?", *Journal of Marketing*, 73(4), 2009, pp. 97-108.

⁶ J. K. Han, S. W. Chung & Y. S. Sohn, "Technology Convergence: When do Consumers Prefer Converged Products to Dedicated Products?", *Journal of Marketing*, 73(4), 2009, pp. 97-108.

⁷ S. Stremersch & G. J. Tellis, "Strategic Bundling of Products And Prices: A New Synthesis for Marketing", *Journal of Marketing*, 66(1), 2002, pp. 55-72.

preferred to separate selling is highly examined in the literature in terms of profitability of firms.

Bundling can be profitable even without demand complementarity or scope economies⁸. On the other hand, there are some other studies which expanded on this view by showing that mixed bundling can be a profitable way to segment markets⁹.

There have been several attempts in history that would be evaluated as the ancestors of product convergence which met with linked limited success. In the AT&T example, the video phone is positioned as a revolution for business and consumer communications, but ended as a failure¹⁰. Furthermore, the multifunctional machines (integrated printer, copier, scanner and fax functions) could never go beyond the niche segment of small-office/home-office customers. These failures were mainly caused because of the underperforming perception of customers on all-in-one products¹¹.

Besides, renewed application of product bundling in the digital domain may be named as convergence product, and it is one of the fastest-growing product categories in consumer technology. The days of two distinct commercial and consumer markets in digital industry are fading fast as vendors react to the convergence of people's personal and professional lives.

Smartphones become the main multifunctional devices that people can satisfy their all technological needs. There is a decrease in sales of digital compact cameras. Smartphones are the cause for this decrease. Converged products effect the sales of the dedicated products.

Hypotheses

In this study we examine the following hypotheses about the choices of Turkish consumers when they are presented with the option of a stand-alone product and a converged product. The hypotheses are very similar to the ones used in the Han et al.¹² study; however the megapixel conditions are improved according the advances in technology. That study included 1 and 5 megapixel conditions for the experimental design. We changed these to 8 and 13 megapixels respectively. We also introduced the technological feature of optical zoom expressed as 3x and 10x. Besides, that study also included a preannouncement effect, as the technology levels increase so rapidly now and since on the basis of megapixels there is a steady state whereby additional

⁸ G. J. Stigler, "United States v. Loew's Inc.: A Note on Block-Booking", *The Supreme Court Review*, 1963, 1963, pp. 152-157.

⁹ W. J. Adams & J. L. Yellen, "Commodity Bundling and the Burden of Monopoly", *The Quarterly Journal of Economics*, 1976, pp. 475-498.

¹⁰ S. Schnaars & C. Wymbs, "On the Persistence of Lackluster Demand—The History of the Video Telephone", *Technological Forecasting and Social Change*, 71(3), 2004, pp. 197-216.

¹¹ W. Crawford, "Multifunction Printers: Custom Convergence", *Online-Weston Then Wilton*, 28(4), 2004, p. 59-60.

¹² J. K. Han, S. W. Chung & Y. S. Sohn, "Technology Convergence: When do Consumers Prefer Converged Products to Dedicated Products?" *Journal of Marketing*, 73(4), 2009, pp. 97-108.

megapixels are not considered as improving image quality, the preannouncement condition was not tested.

H1a: Turkish consumers prefer the converged product option over its corresponding dedicated counterpart at low levels (8-megapixel) of technological performance for a common given feature.

H1b: Turkish consumers prefer the dedicated product option over its corresponding converged counterpart at high levels (13-megapixel) of technological performance for a common given feature.

H2a: Turkish consumers prefer the converged product option over its corresponding dedicated counterpart at low levels (3x-zoom) of technological performance for a common given feature.

H2b: Turkish consumers prefer the dedicated product option over its corresponding converged counterpart at high levels (10x-zoom) of technological performance for a common given feature.

Model and Methodology

The study investigated the product-form choice patterns with a closer examination by using the buying hierarchy framework¹³ (consisting of performance and convenience dimensions). Sample-size was planned as a minimum of 80 Turkish undergraduate business school students who chose to participate in the survey in exchange for course credit. Many studies assume the scale builder to know the research field for constructing an instrument which would cover the main theoretical constructs good enough which will also be useful for other studies¹⁴. Students have received a questionnaire containing information about the two options of product forms. The first option consisted of two dedicated products: a digital camera and a mobile phone whereas the second option was a convergence product: a camera phone that includes both the functions of a mobile phone and a digital camera in a single physical unit.

The order of the product form options was counterbalanced. The task of the participants was to indicate which of the two product forms they would choose when they are presented with the scenario. The between subjects experimental design included a low-performance condition and a high-performance condition.

Product-form choice between the two options was the dependent variable of the study. The 8-megapixel resolution level was given in both the converged and the dedicated product-form options for low quality choice. On the other hand 13-megapixel level was set for the high condition. These levels are the features of the most used products of Samsung and Apple, the main producers of Smartphones, by Turkish university students.

¹³ C. Christensen, *The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms To Fail*, Harvard Business Review Press, 2013.

¹⁴ Y. G. Gençer & U. Akkücüük, Measuring Quality in Automobile Aftersales: AutoSERVQUAL Scale. *Amfiteatru Economic*, 19(44), 2017, pp. 110-123.

The price levels were the same for either product-form options. 800 TL was set for both an 8-megapixel camera phone and an 8-megapixel digital camera and a mobile phone. This price level is based on the real prices of mostly preferred Smartphones in Turkey. The main customers of the Smartphone market are the young generation which was examined by the participation of the university students to the questionnaires. Also, the price-level for 13-megapixel case is determined as 1100 TL, by the same studies.

Also, in literature one study¹⁵ demonstrate that a preannouncement of future technology can affect consumer preferences. Pre-announcement strategy is used in literature many times to address whether and how the formation of future technological expectation is likely to affect product-form preferences¹⁶. The same paper also states that in general, firms make preannouncements about upcoming new products/technologies to consumers often with intent to signal preemption against new entry. For reasons explained earlier we chose not to include this condition in our study. But instead chose to include an optical zoom feature as an extra dimension.

Results

The survey is constructed and provided for the students of two independent universities to measure their demand for the converged products. University students are the core consumers of social media and smartphones¹⁷. The survey included 17 questions which were about smart phone, camera, expectations and 4 preference questions about converged and stand-alone products. 100 questionnaires were prepared and the 83 of them were responded. So, the response rate is %83 which is a good ratio for this study.

There is a high variety in terms of the brands of the smartphones which were being used by the responders. iPhone is the leading brand by 43 users and Samsung is the next brand by 14 users. There are 7 other brands including HTC, Asus, and Nokia. Another point is about the average price paid to phone. This average value result is 2076 TL by a min value of 400 TL by a max value of 4000 TL. The results about the current level of Megapixels have an average value of 11,3 MP, a min value of 4 MP and a max value of 21 MP. 8MP is the most frequent and 12MP is the follower.

On the other hand, the questionnaire also gathered data about the expected values. Expected MP of smartphone included the average result of 14,41 MP from an interval of 6 MP to 40 MP. Expected MP of a dedicated camera was 26,69 MP from an interval of 1-122 MP. Besides, expected optical zoom of a smartphone was 6,52 MP from an interval of 1 – 20 MP. Therefore,

¹⁵ J. K. Han, S. W. Chung, & Y. S. Sohn, "Technology convergence: When do Consumers Prefer Converged Products to Dedicated Products?", *Journal of Marketing*, 73(4), 2009, pp. 97-108.

¹⁶ T. S. Robertson, J. Eliashberg, & T. Rymon, "New Product Announcement Signals and Incumbent Reactions", *The Journal of Marketing*, 1995, pp. 1-15.

¹⁷ N. Gümüs, E., Türkel & G. Sen, "Üniversite Tercihlerinde Öğrencilerin Yararlandıkları Bilgi Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Kastamonu Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Arastırma", *Istanbul Gelisim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 2015, s. 43.

expected optical zoom of a dedicated camera was 18,23 MP from an interval of 3 - 120 MP. Then, 4 Questions asked preference of separate or converged products when the bundles are equivalently priced and of all 4 options more than 80% chose the converged product regardless of the level of technology.

The most important questions of the 17 questions we presented were the four questions on whether the respondents would prefer the converged product when presented with equally expensive choices where one choice contained a digital camera and a phone and the other option contained a smartphone with camera functionality. Of all the four options presented at least 83% of the respondents chose the converged option regardless of the level of megapixels or the optical zoom. The percentage of students preferring the converged option for the 8MP, 13MP, 3x zoom and 10x zoom technological levels respectively were 87,95%, 93,98%, 89,16%, and 83,13%.

The hypotheses H1a, H1b, H2a and H1b are all rejected with a *p*-value very close to 0. Consumers choose the converged product no matter what the technological level is and there is also no significant difference between the technological levels with respect to the choice of converged option. To be more specific between the 8MP and 13 MP levels the Chi-Square test gives a *p*-value of 0,175864 and the hypothesis that choice of converged option depends on the level of technology is rejected. The summary frequencies are presented in Table 1.

Similarly when it comes to the optical zoom level the Chi-Square test gives a *p*-value of 0,261334 and the hypothesis that choice of converged option depends on the level of technology is rejected. The summary frequencies are presented in Table 2.

Table 1: Choice of converged product and megapixel level

Observed Frequencies			
	Column variable		
Row variable	8MP	13MP	Total
converged	73	78	151
stand alone	10	5	15
Total	83	83	166

Table 2: Choice of converged product and optical zoom level

	Column variable		
Row variable	3x	10x	Total
converged	74	69	143
stand alone	9	14	23
Total	83	83	166

Conclusions and Future Directions

Our main conclusion is that the Turkish consumers (or better stated the young Turkish consumers represented by the sample we used in our study) prefer converged products no matter what the technological level is. The levels of technology are megapixels and optical zoom levels. Especially most consumers are not even aware of the optical zoom levels in smart phones or digital cameras. Older and more experienced users may be more sensitive on technological features like digital versus optical zoom. The findings in the study¹⁸ revealed that the consumers preferred the converged option in low technological level and the dedicated option in the higher technological level, by a very extreme margin. Our findings are contrary to this. It may be a condition related to Turkish consumers in general or the fact that the megapixel levels in the previous study were so low that the picture quality mattered a lot between the options. In our study we used the 8 and 13 MP levels but most people cannot discriminate between the quality of picture when seen on a laptop screen or camera screen.

Future directions for this study should include a larger sample and also choose a different type of convergence rather than the smart phone camera convergence. This converged product example may be a tablet – PC converged product. Therefore, our study may be examined in another country for understanding the customer preference of a specific country. Another contribution may be conducting the survey a more representative sample rather than university students. Since the age groups is limited to 20 year olds experience of older consumers are overlooked. Elaborating on various technological levels (megapixels, zoom), analyzing socioeconomic variables influence choice of converged product, and adding a preannouncement of new technology are also advises for future studies. Several studies have also examined the relationship between product choice and brand name¹⁹, the effect of brand name may also be very important in the answers respondents give to the questions we presented. Future studies may control for the brand names of the converged products or stand-alone ones.

REFERENCES

ADAMS, W. J. & J. L. YELLEN, Commodity Bundling and the Burden of Monopoly. *The Quarterly Journal of Economics*, 1976, pp. 475-498.

¹⁸ J. K. Han, S. W. Chung & Y. S. Sohn, "Technology Convergence: When do Consumers Prefer Converged Products to Dedicated Products?", *Journal of Marketing*, 73(4), 2009, pp. 97-108.

¹⁹ U. Akkücüük & J. Esmaeili, The Impact of Brands on Consumer Buying Behavior: An Empirical Study On Smartphone Buyers. *International Journal of Research in Business and Social Science (2147-4478)*, 5(4), 2016, 1-16.

AKKUCUK, U., & J. Esmaeli, "The Impact of Brands on Consumer Buying Behavior: An Empirical Study on Smartphone Buyers", *International Journal of Research in Business and Social Science* (2147-4478), 5(4), 2016, pp. 1-16.

CHRISTENSEN, C. **The Innovator's Dilemma: When New Technologies Cause Great Firms to Fail**, Harvard Business Review Press, 2013.

CRAWFORD, W. "Multifunction Printers: Custom Convergence", *Online-Weston Then Wilton*, 28(4), 2004, pp. 59-60.

GENÇER, Y. G., & U. AKKUCUK, "Measuring Quality in Automobile Aftersales: AutoSERVQUAL Scale", *Amfiteatru Economic*, 19(44), 2017, pp. 110-123.

GENÇER, B. G., N. GÜRBULAK, & T. ADIGÜZEL, "Eğitimde yeni bir süreç: ters-yüz sınıf sistemi", *Uluslararası Öğretmen Eğitimi Konferansı*. 5-6 Şubat 2014, Dubai, 2014.

GERSON, B. "CEA forecasts \$160 billion in CE sales for 2007-08", **TWICE: This Week in Consumer Electronics**, 22(24), 2007, p. 56.

GÜMÜŞ, N., E. TÜRKEL & G. ŞEN, "Üniversite Tercihlerinde Öğrencilerin Yararlandıkları Bilgi Kaynaklarının Belirlenmesine Yönelik Kastamonu Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 2015, pp. 43-67.

HAN, J. K., S. W. CHUNG & Y. S. SOHN, "Technology Convergence: When do Consumers Prefer Converged Products to Dedicated Products?", *Journal of Marketing*, 73(4), 2009, pp. 97-108.

KÖTEN, E., "Social Networking in the Neighbourhood: A Field Research in Istanbul/Mahallede Sosyal Ağlar Kurmak: İstanbul'da Bir Saha Arastırması", *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 2015, pp. 23-50.

ONAT, E. C., N. KURUOĞLU & T. ADIGÜZEL, Teaching an EAP Course in a Synchronous Videoconferencing Platform: Technological, Pedagogical and Administrative Reflections, *Uluslararası Öğretmen Eğitimi Konferansı*, 2014, pp. 639-646.

ROBERTSON, T. S., J. ELIASHBERG, & T. RYMON, New Product Announcement Signals and Incumbent Reactions. *The Journal of Marketing*, 1995, pp. 1-15.

SCHNAARS, S. & C. WYMBs, "On the Persistence of Lackluster Demand—The History of the Video Telephone", *Technological Forecasting and Social Change*, 71(3), 2004, pp. 197-216.

STIGLER, G. J. (1963). United States v. Loew's Inc.: A note on block-booking. *The Supreme Court Review*, 1963, 152-157.

STREMERSCH, S. & G. J. TELLIS, "Strategic Bundling of Products and Prices: A New Synthesis for Marketing", *Journal of Marketing*, 66(1), (2002, pp. 55-72.

Özet

Akıllı telefon pazarında son yıllarda büyük bir büyüme yaşanmaktadır. Kullanım kolaylığı ve kişiselleştirilebilme, akıllı telefonların tercih edilmesinin temel sebeplerini oluşturmaktadır. Literatürde geçmiş dönem incelendiğinde, buna benzer bir hızlı artışın kişisel bilgisayar ürünlerinde (Personal Computer) de yaşandığı görülmektedir. Bilgisayarların kişiselleştirilebilmesinden sonra yaygınlığında önemli bir artma olmuştur. Ülkemiz özelinde incelediğimizde; Türkiye, Akıllı Telefon (Smartphone) pazarının büyümesinde son yıllarda en üst sırada yer alan ülkelerden biridir.

Bu çalışmada ana tema ayrı işlevleri olan cihazların ortak bir cihazda buluşturulması durumunda bu cihazın müşteri tarafında tercih sebebi olup olmayacağına incelenmesidir. Tüketiciler, bazı ürünlerin birleştirildiğinde asıl amaçlarındaki başarılarından fedakarlık yapıldığı, başka bir deyişle kalitelerinin düştüğünü düşünmektedirler. Oysa, yeni nesil birleştirilmiş ürünler (hepsi bir arada cihazlar, kameralı telefonlar), tüketicilere, kendi spesifik ürünlerinden daha kaliteli ve daha yüksek ürün performansı sunabilmektedir. Bu şekilde birçok işlevi aynı cihazda sunan ürünlere olan tüketici ilgisi her geçen gün artmaktadır.

Diğer yandan, birleştirilmiş ürünler artık eğitim hizmetleri dahil hayatımızın her alanında spesifik işlevli ürünlerin yerini hızla almaktadır. Bu çalışmada bu gibi durumlar örneklendirilmiş ve Türk üniversite öğrencilerinin farklı teknolojik performans seviyelerinde birleştirilmiş veya spesifik (birleştirilmemiş) özellikli ürün formlarına olan tercih düzeyleri araştırılmıştır. Ayrıca, bu tip birleştirilmiş ürünlerin hayatımıza etkilerine değinilmiş ve gelecekteki araştırmalar için yönergeler önerilmiştir.

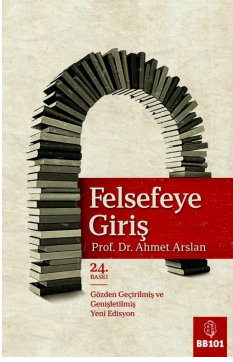
Çalışmada verilen örnek ürünlerin müşteri kitlesi özellikle yeni nesil insanlardan oluştuğundan, bu çalışmaya ait anket üniversite öğrencilerine uygulanmıştır. Değişik ürün formlarında kullanıcıların tercihlerini anlamak için 17 soru sorulmuştur. 100 katılımcı ile yapılan anketten 83 sağlıklı sonuç alınmıştır. Katılımcıların mevcut ürün kullanımları ile ilgili sorular da sorulmuştur. Katılımcılardan 42'si iPhone kullanırken, 2. sırada 14 adetle Samsung yer almıştır. Katılımcıların bir akıllı telefona ödemiş oldukları tutar minimum 400 TL, maximum 4.000 TL olmak üzere ortalamada 2.076 TL çıkmıştır. Ürünün markası, kamera megapiksel seviyesi, kamera optik zoom seviyesi gibi değerler de katılımcılardan toplanmış, minimum, maximum ve ortalama değerleri de çalışmamızda paylaşılmıştır. Ayrıca katılımcıların birleştirilmiş ürün ve ayrı ürünler bazında beklentileri de sorulmuş ve raporlanmıştır.

Çalışmamızın ana sonucu Türk tüketicisinin, diğer ülkelerdeki bazı çalışmaların aksine, yoğun bir şekilde birleştirilmiş ürünü tercih etmiş olmalarıdır. Diğer bir deyişle Türk tüketicisi, aynı ürünü hem telefon hem de fotoğraf makinesi olarak kullanmayı iki ayrı ürün kullanmaya tercih etmiştir. Bu birleştirilmiş ürün formunun kalite açısından beklentileri karşılama durumunun ayrı ayrı üretilen iki üründen farklı olmayacağını düşünmüştür. Türk tüketicileri ile yapılan çalışmada katılımcılar genç olmasına rağmen, optik zoom ve/veya kamera megapiksel seviyesi faklılaştırıldığında sonuçların değişmediği gözlemlenmiştir. Katılımcılar düşük ve yüksek özellik seviyelerinin ikisinde de birleştirilmiş ürünleri tercih etmişlerdir.

Bu çalışmanın sonuçları ve öngörülleri ışığında yapılacak olan sonraki çalışmalarda bu tip bir tercihin daha yüksek bir katılımcı düzeyi ile değişik tüketici gruplarını kapsayacak şekilde yapılması önerilmektedir. Ayrıca bu çalışmanın tercihlerine diğer ülkelerde nasıl bir sonuç verileceği de üzerinde çalışılmaya uygun bir konu olarak değerlendirilebilir.

KİTAP İNCELEMESİ – 1

Hazırlayan: Elif ŞAHİN*

FELSEFEYE GİRİŞ

Yazar:

Ahmet ARSLAN

Felsefeye Giriş (24. bs.),

İstanbul: BB101 Yayınları,

2017, 365 s.

ISBN: 9786059802093

Bu incelemenin konusu olan kitap, Prof. Dr. Ahmet Arslan'ın Ağustos 2017'de gözden geçirilmiş ve genişletilmiş, yeni edisyon olan yirmi dördüncü baskısının BB101 Yayınları tarafından basılmış "Felsefeye Giriş" kitabıdır. Bu kitabın, entelektüel bir faaliyet ve disiplin olarak felsefeye ilgi duyan, üniversitelerin felsefe bölümlerinde okuyan ve felsefe hakkında temel bilgi sahibi olmak isteyen okurlara yönelik olarak, "felsefe hakkında bilgi verme" amacıyla kaleme alındığı belirtilmiştir. İnsanın içinde yaşadığı evreni anlamlandırmaya çalışması adı ne olursa olsun, insanlık var olduğundan beri süregelen bir aktivitedir. Bu anlamda, felsefenin yalnızca evreni değil, bizzat insanın kendisini tanımaya yönelik bir amel olduğunu belirtmek, felsefe hakkında ilk ve doğru bilgi edinmek hususunda önem arz etmektedir. Prof. Dr. Ahmet Arslan tarafından kaleme alınan bu kitapta da, felsefenin ne olduğu, felsefi bilginin özellikleri, felsefenin temel soruları, felsefenin işlevi, felsefe ile diğer entelektüel etkinlik alanları arasındaki ilişkiler (sanat, siyaset, bilim, din) hakkında temel bilgi verilmesi hedeflendiği görülmektedir. Kitap, önsöz, ikinci, yedinci ve son baskıya önsöz kısımları hariç toplam on bir bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm olan felsefeye giriş bölümünün ardından bilgi felsefesi, bilim felsefesi, varlık felsefesi, ahlak felsefesi, siyaset felsefesi, sanat felsefesi, tarih felsefesi, hukuk felsefesi, din felsefesi ve son olarak da eğitim felsefesi bölümlerine yer verilmiştir.

* Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: esahin@gelisim.edu.tr
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-6119-9250>

Kitabın ilk bölümü olan felsefeye giriş bölümünde, felsefe nedir, felsefe gerekli midir, felsefenin diğer alanlar ile ilişkisi nedir gibi temel sorulara verilen cevaplar açıklanmaktadır. Bu anlamda, ilk bölümde okuyucu felsefe ile tanıştırılmaktadır. İkinci bölüm olan bilgi felsefesi bölümünde ise, felsefenin gerekliliğinin bilgi edinme ve bilgi edinmenin insanın en temel ihtiyacı olduğu varsayımından yola çıkılarak bilginin konusu, bilginin imkânı, bilginin kaynağı, araçları, sınırları ve kapsamı hakkında ortaya atılan kuramlar (şüphecilik, deneycilik, akılcılık, pozitivizm) ve bu kuramlara yönelik eleştiriler belirtilmiştir. Bilim felsefesi bölümünde, entelektüel etkinlik alanı olarak bilim ile felsefe arasındaki ilişki, bilim nedir, bilimin türleri nelerdir, bilimsel açıklama nedir ve yasa-kuram gibi bilim felsefesinin temel kavramları ve soruları açıklanmaktadır. Dördüncü bölüm olan varlık felsefesi bölümünde, varlık felsefesinin varlığın genel ve temel özelliklerini soruşturan bir inceleme olduğu belirtilmiştir. Bu bölümde varlık felsefesinin temel sorularına (varlık var mıdır, varlığın türleri nelerdir, varlığın temel özellikleri nelerdir) farklı düşünürler tarafından verilen cevaplar (Platon ve İdealar Kuramı, Hegel ve Nesnel İdealizm, Marx ve Tarihsel Materyalizm, Hobbes ve Cisimci Madde Anlayışı gibi) karşılaştırmalı ve kavramsal olarak ele alınmıştır.

Kitabın beşinci bölümü olan ahlak felsefesi bölümünün, ahlak felsefesine iki farklı yaklaşım olan modern ve klasik yaklaşımlar arasındaki ayrım üzerine kurulduğu belirtilmektedir. Ahlak felsefesinin öğretileri, ahlaki durum nedir, ahlaki davranışın koşulları nelerdir sorularını kapsayan ahlak kuramları ve sınıflandırmaları (objektivist ve sübjektivist yaklaşım) açıklanmaktadır. Eylemin doğruluğu veya yanlışlığının nasıl ölçüldüğü sorusuna verilen cevaplar Stoacı-Epiküryen ahlak, faydacı ahlak geleneği, ödev ahlakı gibi ahlak felsefesinin temel kavramları (haz, değer, iyi eylem, kötü eylem, faydalı eylem) ve kuramları üzerinden sistematik bir şekilde tanımlanmıştır. Ahlak felsefesi bölümünü takiben siyaset felsefesi bölümünde, Antik Yunan düşünürlerinden 17. yy siyaset felsefesi düşünürlerine kadar uzanan geniş ve kapsayıcı bir yelpazede, siyaset felsefesinin temel soruları ve kavramları üzerine olan tartışmalar karşılaştırmalı biçimde ortaya konmaktadır. Siyaset filozoflarının, insan için siyasal iyi nedir ve insan siyasal iyinin gerçekleşmesi için ne yapmalıdır sorularına, Sokrates geleneğinden başlayarak on dokuzuncu yüzyıl geleneğine, Karl Marx' a kadar, verdikleri cevaplara yer verilmiştir. Kitaba yeni eklendiği belirtilen tarih felsefesi bölümünde yazar tarih felsefesi kısmını iki başlıkla ele almıştır. İlk bölümde tarih bilimi ile tarih felsefesi arasındaki ilişki, ortak ve ayrılan yanları ile belirtilmiştir. Ardından tarih felsefesinin en önemli problemi olarak belirtilen tarihi olay ve süreçlerin bir anlamı var mıdır sorusuna verilen farklı kuramsal yaklaşımlar anlatılmaktadır. İbni Haldun ve tarih felsefesi, Kant ve ilerlemeci tarih felsefesi, Hegel ve idealist tarih felsefesi, Karl Marx ve diyalektik materyalizmin yanı sıra çağdaş tarih felsefeleri yaklaşımlarına da yer verilmiştir. Yeni eklenen bölümlerden biri olduğu belirtilen hukuk felsefesi bölümü ise hukuk felsefesinin temel kavram ve problemleri, hukukun çeşitleri ve hukuk kuramları başlıklarından oluşmaktadır. Bu bölümde, hak, adalet, eşitlik, adaletin türleri, ödev, ahlak ve

hukuk ilişkisi gibi kavramlara Aristoteles'ten başlayarak, Aziz Thomas, Ziya Gökalp, Thomas Hobbes, Jeremy Bentham ve Immanuel Kant gibi filozoflar tarafından yapılan tanımlamalar ayrıntılı ve karşılaştırmalı biçimde verilmiştir.

Dokuzuncu bölüm olan sanat felsefesi bölümünde, sanat felsefesinin temel soruları, bu sorulara, farklı düşünürlerin farklı teorilerle vermiş oldukları kuramsal cevaplar üzerinde durulmaktadır; sanat nedir, sanatsal ifade nedir, sanatın doğası, anlamı, sanat eserinin özellikleri nedir gibi, estetik ve sanat felsefesinin ana soru ve kavramları üzerine geliştirilen kuramlardan bahsedilmektedir. Sanat felsefesinin temel sorularına istinaden geliştirilen kuramlar karşılıklı bir biçimde ele alınmıştır. Aynı zamanda, sanatın bilgisel, ahlaki bir boyutu olduğunu savunan Platonik sanat felsefesi anlayışına karşı bir eleştiri olan romantik sanat anlayışı ve bir oyun olarak sanat tanımlarına da yer verilmiştir.

Onuncu bölüm olan din felsefesi bölümünün kurgusu genel itibarıyla dinin ayırt edici özelliklerinin vurgulanması üzerinden yapılmıştır. Söz gelimi, dinin ayırt edici özelliklerinin (inanç, metafizik bilgiler bütünü, kurtuluş öğreticisi, ibadet, Tanrı) sistematik olarak sıralanmasıyla din felsefesinin konusu ve temel kavramları hakkında bilgi verilmiştir. Dinin doğası ve farklı dinlerde ortak olan bazı öğeler ele alınmış ve bu öğeler doğrultusunda Tanrı'nın varlığı lehine ve aleyhine görüşler (Deizm, yaradancılık, tüm Tanrıçılık, ateizm, imancılık) ve varlığına dair ileri sürülen kanıtlar (ontolojik, kozmolojik ve teleolojik kanıt) birer başlık altında açıklanmıştır. Tanrı'nın varlığını kabul eden veya etmeyen düşüncelere ek olarak üçüncü bir tavır olan; Tanrı'nın var olup olmadığının bilinemeyeceği düşüncesi hakkındaki genel açıklamalara da ayrıca yer verilmiştir.

Kitabın son bölümü eğitim felsefesi konusuna ayrılmıştır. Günümüzde eğitim alanı içine giren amaç, hedef ve uygulamaların hızlı bir genişleme içinde bulunduğu bilgisi gözetilerek, bu bölümde, eğitim felsefesi ve bilimi arasındaki farklılıktan, eğitim felsefesinin ve biliminin temel sorularından (eğitim nedir, eğitimin amacı nedir, hangi yönde neden ötürü eğitim verilir, iyi bir eğitim nasıl olmalıdır) bahsedilmektedir. Kitabın diğer bölümlerinde olduğu gibi, esas olarak, eğitim felsefesi disiplini ile diğer felsefe dalları arasındaki ilişki ve eğitim felsefesine farklı kuramsal yaklaşımlar ve çağdaş eğitim kuramları (daimicilik, ileriticilik, temel esasçılık ve yeniden inşacılık) karşılaştırmalı bir şekilde açıklanmaktadır.

Kitabın bütünü ele alındığında, felsefeye giriş kitabı okuyuculara felsefe alanındaki temel anlatıları ve felsefenin diğer disiplinlerle karışımını "bilgi verme" ilkesi doğrultusunda karşılaştırmalı bir biçimde ve örnekler vererek sunmaktadır. Yazar, okuyucunun felsefe konusunda temel seviyede bilgi hâkimiyeti kazanabilmesi adına öne çıkan kavramları anlatırken, güncel hayattan örneklendirmeler yaparak kısa kesitler sunmuştur. Her bölüm içerisinde herhangi bir düşünceyi ön plana çıkarmamakla beraber, mevcut her konunun önce tezini sonra bu tezlere yönelik kuramsal eleştirileri belirtmiştir. Kitaptaki on bir bölüm felsefe ile on bir farklı disiplin arasındaki ilişkiyi ele aldığı için, her bölüm içerisinde ilk olarak genel kavram tanımlamalarına

(felsefe nedir, bilim nedir, siyaset nedir, hukuk nedir vb.) yer verilmesi, bölüm içeriklerinin topyekûn anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Bu kitabı, felsefenin karmaşık görünen şeklini daha nüanslı bir biçimde anlamak isteyen ve felsefeye herhangi bir şekilde ilgi duyan herkese tavsiye ederim. Güçlü taraflarının yanı sıra, kitaba yöneltilebilecek ilk eleştiri kaynakçanın sınırlı olmasıdır. Kullanılan kaynakların dağılımına bakıldığında ağırlıklı olarak felsefe tarihi, din, ahlak, bilim ve eğitim felsefesi alanlarına dair kaynaklara yer verilmiştir. Ancak, özellikle siyaset felsefesi alanı için Aristoteles ve Platon dışında Thomas Hobbes, John Locke, Jean Jacques Rousseau, Montesquieu ve Karl Marx gibi filozofların temel eserleri kaynak olarak kullanılmamıştır. Toplam otuz beş adet kaynak içerisinde sadece iki adet yabancı kaynak kullanılmış olması da kaynakçanın bir başka zayıf yönü olarak belirtilebilir. Son olarak, kitapta herhangi bir şekil veya resme yer verilmemesi, kitabın görsel açıdan zenginliğini yetersiz kılmaktadır.

KİTAP İNCELEMESİ – 2

Hazırlayan: Merve VURAL*

SOSYAL AĞ ANALİZİ

Yazar:
Necmi GÜRSAKAL
Sosyal Ağ Analizi
Dora Yayıncılık,
2009, 528 s.
ISBN: 9786054118311

Prof. Dr. Necmi Gürsakal'a ait olan Sosyal Ağ Analizi adlı eser 2009 yılında Bursa'da basılmıştır. “Pajek, UCINET ve Gmine Uygulamalı” alt başlıklı eserin günümüzde tek baskısı bulunmaktadır. Sosyal ağ analizi, sosyal ağ analizine ilişkin kavramlar, sosyal ağ analizi kullanım amacı, sosyal ağlardan elde edilen verilerin nasıl görselleştirilebileceği, sosyal ağ analizinde kullanılacak yazılımlar eserin ana temasını oluşturmaktadır. Ağ biliminin olanaklarının açıklandığı eser, sosyal ağların nasıl inceleneceğini ve inceleme esnasında ne tür uygulamalar kullanılabileceğini uygulamalı bir şekilde okuyucuya aktarmaktadır. Eser; “Giriş”, “Kısa Tarihçe”, “Ağlara İlişkin Ölçüler”, “Ağların Türleri”, “Sosyal Ağlar”, “Sosyal Ağlar İçin Veri Toplama Yöntemleri”, “Pajek”, “UCINET”, “Gmine” ana bölümlerinden oluşmaktadır.

Eserin “Giriş” bölümünde, “Bugün cep telefonunuz kaç kez çaldı? Sizi kimler aradı? Siz kaç kez, kimleri aradınız? Evinize elektrik hangi ağdan geliyor?”

* Arş. Gör., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim Sistemleri Bölümü, İstanbul, Türkiye, E-posta: mvural@gelisim.edu.tr
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3735-3008>

Yaşadığımız kent hangi ulaşım ağına bağlı? Facebook’un bilimsel analizi nasıl yapılır? Protein ağları nasıl işliyor? İş bulmada sıkı bağlarla bağlı olduğunuz yakın çevreniz mi, yoksa zayıf bağlarla bağlı olduğunuz uzaktan tanıdıklarınız mı etkili oluyor?” şeklinde sorulara yer verilmektedir. Eserin arka kapağında da yer verilen ve içeriğinde de çeşitlendirilen örneklendirmeler ile “Sosyal Ağ Analizi” kavramının sadece sosyal medya araçlarının analizi olmadığını ayırımı açıklanmıştır. Kriminal olaylarda suçluların tespitinden, bir futbol maçında hangi kilit oyuncunun sahanın hangi noktasında yer alacağına kadar çeşitli örneklerle ana temanın okuyucuya aktarılması eserin güçlü yönleri arasında sayılabilir. “Liderlerin artık kahraman olmasına gerek yok” cümlesi ile klasik yöntemlerin ötesinde ağları iyi kullanarak ve ağlara ilişkin bilgi sahibi olarak Barack Obama’nın 2008 yılı başkanlık seçimlerinde elde ettiği başarıdan bahsedilmektedir. Geleneksel yöntemlerin bırakılıp proaktif bilgiye ilişkin öngörü elde etme konusunda sosyal ağ analizinin kullanılabileceği aktarılmaktadır. “Eski Bilim” ve “Yeni Bilim” ayırımına yer verilen eserde, “indirgemeci yaklaşım”dan uzaklaşıp “değişkenleri bağımlı bağımsız olarak ayırmak yerine, onlar arasındaki karşılıklı etkileşimleri anlamaya çalışıyoruz” ifadelerine yer verilmektedir. Bu ifadeler özellikle sosyal bilimlerde gözlemlerin birbirinden bağımsız olamayacağına dikkat çekmektedir.

Eserin “*Kısa Tarihçe*” bölümünde sosyal ağ analizinin gelişim evreleri “*Birinci Sıçrama*”, “*İkinci Sıçrama*” ve “*Üçüncü Sıçrama*” olarak ele alınmaktadır. Bu bakış açısıyla sosyal ağ analizinin dönüm noktası sayılabilecek üç ana tarihsel dönemi ele alınmaktadır. Birinci sıçrama 17. yüzyılda başlamakta ve üçüncü sıçrama 2000’li yıllara dayanmaktadır. Milenyumdan günümüzde veri bilimi ve sosyal ağ analizi konusunda ileri seviyede gelişmeler yaşansa da eserin basım yılı dikkate alındığında böyle bir yaklaşımın başarılı olduğu söylenebilir.

Eserin “*Ağlara İlişkin Ölçüler*” bölümünde “yoğunluk”, “merkezilik”, “tabakalanma”, “düğüm”, “ayrıt” gibi sosyal ağ analizine ilişkin kavramlara yer verilmektedir. Kavramların açıklayıcılığı başarılıdır ve ilişkin formülasyonlar örneklerle birlikte program ekran çıktısı olarak görselleştirilmektedir. Uygulanan programın ekran çıktılarında yer alan görsele ilişkin “kırmızı düğüm”, “gri düğüm” gibi ifadelerle yer verilmekte fakat siyah beyaz baskıdan dolayı açıklayıcılık zayıf kalmaktadır. Uygulama örneği olarak yer alan bazı örnekler alıntıdır. Alıntı örnekler yerine, gerçek birebir uygulanmış örneklerin ve ekran çıktılarının konunun daha iyi kavranmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

“*Ağların Türleri*” konu başlığında ağ türleri ve bunlara ilişkin derecelendirme formüllerine yer verilmektedir. Konunun teorik çerçevesi başarılı bir şekilde işlenmekte ve bazı ağ türleri arasındaki farklara yer verilmektedir. Ağlara ilişkin kapsamlı bilgilere yer verilse de hangi ağ türünün hangi durumlarda, hangi veri setine uygun olarak kullanılabileceği açıklanmamaktadır. Bu bağlamda konunun teorik anlatımı başarılı fakat okuyucunun zihninde örneklerle canlandırılması ve kavranması noktasında açıklayıcılığı zayıf görülmektedir.

“*Sosyal Ağlar*” başlığı altında ağların genel yapısı, görselleştirilmesi, topluluk analizi, sosyal sermaye ve ağdaki düğümlerle ilgili yapısal boşluktan bahsedilmektedir. En önemli noktalardan biri sosyal sermaye konusuna yer verilmesidir. Sosyal sermayenin temel dayanağı olarak bağlantı ve ağ düzenekleri gösterilmektedir. Sosyal sermayenin direk ağlardan oluştuğu; ekonomik, endüstriyel ve sosyal boyutu bazı örneklerle ele alınmaktadır. Göç sorunu, uyuşturucu satışı, insan ve organ ticareti gibi sorunların da sosyal ağ yapısı olarak incelenebileceğine yer verilmektedir.

“*Sosyal Ağlar İçin Veri Toplama Yöntemleri*” bölümünde ağırlıklı olarak klasik yöntemler ele alınmaktadır. Sosyal ağ analizi için büyük verinin varlığına ihtiyaç duyulduğu göz önünde bulundurulursa veri toplama yöntemlerinin kapsamlı ve çeşitli yönleriyle işlenmesi gerektiği düşünülmektedir. Literatür incelemesine başvurulduğunda eserin basım tarihinde NodeXL gibi sosyal ağlar üzerinden veri çekme işlemlerinin yapılabileceği yazılımlar olduğu görülmektedir.

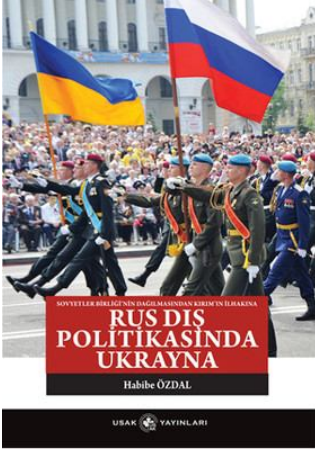
“*Pajek*”, “*UCINET*”, “*Gmine*” bölümlerinde sosyal ağ analizinde kullanılacak üç ayrı yazılımın uygulamaları ekran çıktılarıyla birlikte anlatılmaktadır. Üç yazılımın aynı eser içerisinde verilmesi okuyucu için bir avantaj olarak değerlendirilebilir. Pajek ve Gmine uygulamalarına ait basılı tek Türkçe kaynak olması eserin en güçlü yönlerinden biridir. Programların fonksiyonları, verilerin nasıl işleneceği ekran çıktıları ile ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Uygulamalarda sadece k-komşu (k-neighbours) ve maksimum akış (paths between two vertices) algoritmalarına yer verilmektedir. Bu bölümde farklı algoritmalara (CPM, SPLC, clustering) yer verilip örnekler çeşitlendirilebilirdi. Uygulama kısımlarındaki ekran çıktılarında önceki bölümlerdeki renk sorunsalı görülmekte ve örneklerin açıklayıcılığı yeterli görülmemektedir. Eser ile senkronize olarak uygulama yapmayan bir okuyucunun düğüm renklerini ayırt etmesinin zor olacağı düşünülmektedir. Gmine uygulamasının anlatıldığı bölüm diğer iki uygulamaya göre daha kısa tutulmakta ve çoğunluğu ekran çıktılarından oluşmaktadır. Uygulanan örneklerin genelinde aslında neyin analiz edildiği ve nasıl yorumlanması gerektiği konusunda anlatım zayıf görülmektedir.

Eserde 6’sı Türkçe, 123’ü İngilizce olmak üzere toplam 129 kitap kaynağı bulunmakta ve buna ek olarak 91 web sayfası kaynak gösterilmektedir. Sosyal ağ analizinin henüz üzerinde fazla çalışılmamış bir alan olması nedeniyle konuyla ilgili yerli kaynak bulunmamaktadır.

Sosyal ağ analizi konusunda kapsayıcı bilgiye sahip olmak ve özellikle Pajek ve UCINET programlarını öğrenmek ve uygulama yapabilmek için eser klavuz niteliğindedir. Sosyal ağ analizi çalışmaları ele alındığında literatürde konuya ilişkin yeterli çalışma olmadığı görülmektedir. İleride yapılacak bilimsel çalışmalara öncülük etmesi açısından kitabın güncel ve kapsayıcı bilgilerle tekrar ele alınmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

KİTAP İNCELEMESİ – 3

Prep. by: Aybike AÇIKEL*

FROM SEPARATION of SOVIET UNION to ANNEXION of CRIMEA UKRAINE on the FOREIGN POLICY of RUSSIA

Yazar:

Habibe ÖZDAL

Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Kırım'ın İlhakına Rus Dış Politikasında Ukrayna

Ankara: Usak Yayınları,
2016, 346 s.

ISBN: 9786059292054

The post-Cold War international system has evolved into a space where the former Soviet geographical power struggle is experiencing, evolving from bipolarity to unipolarity. The idea of Eurasianism, which was accepted as the successor of the Soviets, against the enlargement strategies of institutions such as NATO and the EU, became very strong especially during the Putin period. Having a key prefix in the development of this idea Ukraine has become the most important economic power after Russia in the region, natural resources, being an important actor of the Slavic Union thought, being on the power grid and being the most important buffer zone against Europe makes the country indispensable for Russia. Many Russian politicians further emphasize the importance of the country's view that a Union without Ukrainian would be Asian, if it included Ukraine, it would be European. Relations between Russia and Ukraine have not fallen from the agenda of the international public since November of 2013. As Ukraine has given up its signing of the East Partnership Agreement with the European Union, the protests that mass-supporting the

* PhD Student, Yıldız Technical University, Department of Political Science and International Relations, Istanbul, Turkey, E-mail: aybikeacikel@gmail.com **ORCID ID** <https://orcid.org/0000-0002-6207-5900>

idea of integration with the West have turned into a nationwide crime with increasing violence and size. In a short period of time, the annexation of the Crimea affiliated with Ukraine to Russia has further enlarged the problem and confronted western countries with Russia. Russia's foreign policy in Ukraine has been very important for the understanding of the process because of the power to direct bilateral relations. At this point, the Ukrainian book on Russian foreign policy, from the fall of the Soviets to the annexation of the Crimea, by Habibe Özdal, the Doctoral Instructor, dealt with the relations between Russia and Ukraine in detail from 1991 to 2015.

Özdal completed her undergraduate studies at Çanakkale Onsekiz Mart University, her master's degree at London Metropolitan University and her doctorate at Ankara University International Relations Department. She is currently a Doctoral Instructor at the Department of International Relations at Okan University. The author, who made a book about her doctoral thesis, interviewed academicians who worked on Russian foreign policy and Ukrainian-Russian relations at Moscow State University thanks to her knowledge of Russian during the writing process. In the book, two historical foreign policy actors, the common historical background of the relations of Ukraine and Russia were discussed, and the interaction of the internal and external elements with each other following the collapse of the Soviets was discussed.

The book consists of three chapters separated by chronological order, with the exception of the introduction and conclusion sections. In the first chapter on Ukraine in the Yeltsin Period Russian Foreign Policy, the relations between Russia and Ukraine during 1991-1999, the transfer of nuclear weapons in Ukraine to Russia, the future of the Black Sea Fleet, the Russian presence in Crimea, and the Ukrainian energy debt were investigated. Apart from that, the role of Ukraine in the establishment and integration process of the Commonwealth of Independent States (CIS) has been explained. According to Özdal, the foreign policy that followed during the 1990s was shaped accordingly because the first years of the Yeltsin Period passed mostly on economic problems. In order to obtain foreign aid for reasons such as inflation and increase in foreign debts, production and reduction of gold reserves, it was claimed that by 1993 Russia had been dependent on the IMF, the World Bank and the G7 countries and followed a foreign policy, and in the post-1993 period it adopted the Near East Doctrine as a concrete step in transition from Atlanticism to Eurasia. At the same time, Özdal who emphasized the importance of examining the international developments in Russia's foreign policy making and its policy towards Ukraine, has examined NATO enlargement and the disintegration of Yugoslavia in this context. On the basis of the approach to NATO enlargement during the Yeltsin period, the author made a comment that a new security structure was established in Europe, despite the weakening Russia after the Cold War. This finding is crucial in the sense that Russia is the basis for its approach to NATO and other Western countries. In the second chapter titled Transformation in the Putin Period, the transformation that

Vladimir Putin, Russia's second president, created as an effective actor between 2000 and 2008, is considered. According to the author, the Putin era is a period in which a more consistent and holistic foreign policy approach is adopted compared to the Yeltsin era, especially in the economic sense. During Putin's first presidency (2000-2004), it was alleged to modernize the economy and to pursue multilateral foreign policy endeavor, in the period of the second presidency (2004-2008) to strengthen the central authority and to become a major actor in foreign policy. In this context, it was commented that Putin, especially in the second presidency, went to other areas, including Asia Pacific, with a multifaceted foreign policy emphasis, without ignoring relations with the West. The CIS policies that the biggest change took place in Putin's period are also mentioned, Putin supports coordinated foreign policy implementations in financial matters such as customs union in order to strengthen economic integration and free circulation of goods. Focusing on co-operation with the West in general terms of economic progress during the first presidency, Putin emphasized the elements of hard power by recalling Russia's claim that Russia was developing new strategies against NATO and EU enlargement for the second term of its presidency. The author strengthened his allegations of Putin's Russian foreign policy by examining the National Security Concept, Putin's Military Doctrine, the Foreign Policy Concept adopted in 2000, and the Foreign Policy Concept document adopted in 2007. In addition, the author of the Ukrainian-Russian border, which can not be determined during the Yeltsin period, indicates that he has settled in the Putin era. The author pointed out that Ukraine wants to establish closer relations with institutions such as NATO and the EU, along with the ruling change after the Orange Revolution, and Russia is applying restrictive policies at this point. As a concrete example of this, the interpretation that Ukraine has applied punishment over energy dependency with the increase in Russia's gas price after the political crises is very important. In the third chapter titled "Russia-Ukraine Relations Between 2008-2015", Russian foreign policy; The Georgian War, Kosovo's independence, the US resumption policy, the Syrian Civil War, the Ukrainian Crisis were dealt within the context of Dynamics. The author stated that these kinds of events are worth examining on the grounds that Russia's Ukrainian policies are directly influenced by bilateral relations. The author stated that the Eurasian Union Project, which Putin built in 2011 and modeled on the EU, will fail without Ukraine on the economic, geopolitical and political level. In this sense, the level of integration of Ukraine with the West as a determinant of Russian-Ukrainian relations has become a criterion. The main reason for this is that Russia's desire to be an active force in the former Soviet geography was possible through the integration of Ukraine into the Eurasian Union. The book also discusses the reasons for the failure of the Ukrainian Crisis to be the starting point and the fact that Yanukovych did not sign the Association Agreement, apart from the reasons such as Russian pressure, economic fragility in Ukraine, the upcoming Presidential elections in that period were also effective.

The annexation process of Crimea was interpreted as a strategy of self-reliance for Russia to face NATO in Sevastopol. The author has considered the Ukrainian Crisis as a break point for both Russian-Ukrainian relations, as well as for causing a global problem in Western-Russian relations. Similarly, it has been suggested that Russia's sovereignty is to be rejected as far as the exit point of the Ukrainian Crisis is to support European integration in the Ukrainian public. However, neither Russia nor Ukraine could cooperate with Ukraine in any way, nor Ukraine could create a foreign policy area that is most independent of Russia. This finding is very important in the sense of the policies of Ukraine, which has the most independence struggle against Russia. From the whole of the book, it is emphasized that from the dissolution of the Soviet Union until 2015, Ukraine has an important and different place in Russian foreign policy. The study is multifaceted and specific because it explains Russian foreign policy chronologically, with a historical approach, in terms of current conditions and international events. The work is quite rich in terms of resource diversity because foreign resources are used extensively. However, detailed and frequent information is given in the footnotes throughout the book, causing the reader to be distracted. Erroneous use of some words in the text is seen as a problem in terms of form. As a result, the work has contributed literature in the context of the lack of work on this subject and the ability to explain international developments and Russian foreign policy.